

คู่มือมนุษย์

ฉบับสมบูรณ์

พุทธทาสภิกขุ

จัดพิมพ์เผยแพร่

คู่มือมนุษย์
ฉบับสมบูรณ์

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

พุทธทาสภิกขุ

คณะธรรมทานไชยา จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๗ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ธรรมสภาจัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๑ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๓๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๗ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๔๒ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๔๔ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๔๕ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๔๖ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๓๔ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๙ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๔ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๔๕ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๕๔๖ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๕๔๗ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

การพิมพ์หนังสือธรรมเป็นอนุสรณ์และที่ระลึก นอกจากเป็นการจัดทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ที่คงอยู่
ยืนนานแล้ว ยังเป็นการบำเพ็ญธรรมทาน คือ การให้ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันยอดเยี่ยม
อีกด้วย ผู้ปฏิบัติเช่นนี้จึงได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมในการเผยแพร่ธรรม อันจะอำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ประชาชน

ธรรมสภา ได้รับจัดพิมพ์เพื่อสืบทอดการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระศาสนา ตามเจตนารมณ์
ของคณะเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ (ผชป.) ท่านที่ประสงค์จัดพิมพ์หนังสือธรรมะที่ดีมีคุณภาพ เพื่อเป็นที่ระลึกใน
ทุกโอกาสของงานประเพณี อันเป็นการใช้จ่ายเงินอย่างมีคุณค่าและเกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง โปรดติดต่อที่...

ธรรมสภา ๑/๔-๕ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์. ๐-๒๔๘๘-๗๙๔๐, ๐-๒๔๔๑-๑๕๓๕, โทรสาร. ๐-๒๔๔๑-๑๙๑๗

การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง การรับธรรมะแล้วนำไปปฏิบัติย่อมชนะการรับทั้งปวงเช่นกัน

คำนำ

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

หนังสือคู่มือมนุษย์ฉบับที่นายปิ่น จงประเสริฐ ย่อและเรียบเรียงโดยท่านอาจารย์พุทธทาส ช่วยตรวจทานและขัดเกลาให้มันเป็นที่นิยมอ่านกันอย่างแพร่หลาย ดังที่ได้ปรากฏไว้ในคำนำฉบับก่อนแล้ว ท่านอาจารย์พุทธทาสเองได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“ข้าพเจ้าขอแสดงความหวังอย่างยิ่งไว้ในที่นี้ด้วยว่า หนังสือเล่มนี้ จักเป็นบันไดขั้นต้นหรือเป็นหนังสือเล่มแรกที่กำลังศึกษาให้ละเอียดลออแล้ว จะสะดวกแก่การศึกษาธรรมะในขั้นสูงเรื่องอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้าเคยแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ สืบไปโดยแน่นอน”

ในบรรดาผู้ที่ได้อ่านหนังสือดังกล่าว ถาพมหาและเรียกร้องต้องการอ่านฉบับสมบูรณ์ซึ่งเป็นคำบรรยายของท่านพุทธทาสเอง ทั้งนี้เพื่อจะได้รับความรู้ความเข้าใจที่ละเอียดลึกซึ้ง และแม่นยำมากยิ่งขึ้น **ธรรมสภา** จึงขอสนองเจตนาปรารภอันเป็นธรรมอันหนึ่ง โดยเล็งเห็นคุณค่าอย่างสูงของคำบรรยายชุดนี้

คำนำของธรรมทานมูลนิธิ ผู้จัดพิมพ์คำบรรยายชุดสมบูรณ์นี้มีความตอนหนึ่งซึ่งควรยกขึ้นกล่าวไว้ในการพิมพ์ครั้งนี้ด้วยว่า

“ธรรมะบรรยายชุดนี้ มุ่งแสดงหลักพุทธศาสนา สำหรับบุคคลผู้มีปรกติเพ่งพิจารณาเหตุผล จึงเป็นข้อธรรมะที่กล่าวเจาะจงถึงเนื้อแท้ อย่างเข้าใจง่าย และค่อยสูงขึ้นตามลำดับ ท่านที่ลองอ่านบทใดบทหนึ่งดู จะทราบได้เองว่าเป็นธรรมะที่เหมาะสมแก่ผู้มีการศึกษาและผู้ต้องการใช้ชีวิตการทำงานของตนให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติตัว อย่างมีหลักการ ในการจะรักษาอุดมคติ เพื่อยังประโยชน์สูงสุดให้เกิดแก่ตนเองและแก่โลกทั้งมวล”

หวังว่าหนังสือนี้คงเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางแก่ผู้อ่านที่นำไปศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเอง

ด้วยความปรารถนาดี

ธรรมสภา

คำชี้แจงขององค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาเกี่ยวกับ คู่มือมนุษยดบันย๋อ

ในบรรดาหนังสือธรรมะราว ๕๐ เล่ม ขององค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา หนังสือ “คู่มือมนุษย” ได้รับความนิยมชมชอบจากชาวพุทธอย่างกว้างขวางมากที่สุด ถึงกับมีผู้นำเอาไปแปลเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น ในสิงคโปร์ อเมริกา ลาว และในประเทศไทยเอง ทั้งนี้เพราะว่าท่านพุทธทาส ได้บรรยายเรื่องอันสำคัญที่สุดที่มนุษย์ทุกคนควรจะรู้ และควรปฏิบัติตามให้ได้ จึงจะไม่เสียชาติที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา หากท่านผู้ใดไม่มีเวลาอ่านหนังสือธรรมะเล่มอื่น ๆ ก็ขอให้หาโอกาสอ่าน “คู่มือมนุษย” อย่างน้อยสักครั้งหนึ่ง ยิ่งอ่านได้เร็วเท่าใด ก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของท่านเร็วมากขึ้นเท่านั้น เพราะท่านจะได้รู้เคล็ดลับของการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุขทุกข มีแต่ความสุขทางใจ ไม่ว่าชาวโลกเขาจะวุ่นวายกันไปอย่างไร ทั้งนี้ก็เนื่องจากหลักธรรมที่แสดงไว้ในหนังสือเล่มนี้ จะทำให้ผู้อ่านได้พบกับความเป็นอิสระทางใจอย่างแท้จริง ซึ่งท่านไม่เคยได้พบมาก่อน

หนังสือเล่มนี้ จะชี้ให้เห็นด้วยว่า พุทธศาสนาที่แท้ั้น พระพุทธเจ้าเริ่มสอนเรื่องอะไร และผลของการปฏิบัติตามคำสอนจะเป็นอย่างไรในที่สุด หากคำสอนของผู้ใดผิดไปจากหลักที่อธิบายไว้ในหนังสือเล่มนี้ ก็ถือได้ว่านั่นไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า

ปุ่น จงประเสริฐ
องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา

สารบัญ

คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์

๑. ใจความสำคัญของพุทธศาสนา (พุทธศาสนามุ่งชี้อะไรเป็นอะไร)	๑
๒. ไตรลักษณ์ (ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง)	๒๔
๓. อุปาทานสี่ (อำนาจของความยึดติด)	๔๙
๔. ไตรสิกขา (ขั้นของการปฏิบัติศาสนา)	๗๐
๕. เบญจขันธ์ (คนเราติดอะไร)	๙๔
๖. สมาริ และวิปัสสนา ตามธรรมชาติ (การทำให้รู้แจ้งตามวิถีธรรมชาติ)	๑๒๑
๗. สมาริ และวิปัสสนา ตามหลักวิชาในรูปเทคนิค (การทำให้รู้แจ้งตามหลักวิชา)	๑๔๙
๘. อริยบุคคล กับ การละกิเลส (ลำดับแห่งความหลุดพ้นจากโลก)	๑๗๕
๙. พุทธศาสนา กับคนทั่วไป (พุทธศาสนาสอนศิลปการเป็นคน)	๒๐๘
๑๐. ตูลาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา (สรุปกถาธรรมบรรยาย)	๒๓๓

โปรดดูสารบัญอย่างละเอียดในหน้าต่อไป
เพื่อทราบเค้าโครงเรื่องแต่ละบทได้โดยตลอด

สารบัญอย่างละเอียด

คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์

~~~~~

๑. ใจความสำคัญของพุทธศาสนา

หัวข้อบรรยายทั้งหมด ว่าด้วยหลักพระพุทธศาสนา วิถีปฏิบัติ และศีลธรรม	๑
ทั้งศาสนาทั้งศีลธรรม เป็นสิ่งจำเป็นแก่คนเราทุกคน ทุกประเภท	๑
ศาสนา มุ่งดับทุกข์ทางใจเฉพาะคน ต่างศาสนาก็ต่างกันตามทรรศนะ	๒
ศีลธรรม มุ่งดับทุกข์ส่วนรวมทางด้านสังคม มีทรรศนะแนวเดียวกันหมด	๒
พุทธศาสนาไปได้ไกลกว่าศีลธรรมสากล คือถึงกับพ้นทุกข์เด็ดขาด	๓
พุทธศาสนา คือวิชาและวิถีปฏิบัติ ให้รู้อะไรเป็นอะไร	๓
รู้อะไรเป็นอะไรนั้น คือรู้จนปฏิบัติตัวถูก จนไม่เกิดทุกข์จากสิ่งนั้น	๔
ปฏิบัติพุทธศาสนา ก็เพื่อให้รู้ จนทำลายกิเลสหมดไปในตัว	๔
รู้อะไรเป็นอะไรจริง ย่อมเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ โดยอัตโนมัติ	๕
รู้อะไรถึงที่สุดนั้น คือรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรน่าผูกพันเข้ายึด	๕
หลักรู้อะไรเป็นอะไรนี้ เป็นคำจำกัดความที่พอเพียงแก่ผู้ประสงค์ศึกษา	๖
คำสอนทั้งไตรปิฎก ล้วนเป็นการระบุว่าอะไรเป็นอะไรทั้งสิ้น	๗
หลักอริยสัจสี่ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา	๗
— อริยสัจที่ ๑ แสดงว่า ทุกสิ่ง คืออะไร (ทุกข์)	๗
— อริยสัจที่ ๒ แสดงว่า เหตุเกิดทุกข์ คืออะไร (คือตัณหา)	๘
— อริยสัจที่ ๓ แสดงว่า ความไม่มีทุกข์ คืออะไร (คือดับตัณหา)	๘
— อริยสัจที่ ๔ แสดงว่า ทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ คืออะไร (คือมรรค)	๘
ฉะนั้นอริยสัจสี่ จึงคือการบอกว่าอะไรเป็นอะไร อย่างครบถ้วน	๘

หัวใจพุทธศาสนาของพระอัสสชิ ว่าทุกสิ่งเกิดแต่เหตุ จะดับต้องดับเหตุ	๑๐
นั่นก็คือให้ออกมาเสียจากอำนาจเหตุ ด้วยการรู้อะไรเป็นเหตุแล้วดับเสีย	๑๑
พุทธองค์ออกผนวช ก็ทรงอยากรบว่าอะไรเป็นกุศล อะไรเป็นกุศล	๑๒
กุศลที่ทรงแสวง คือความรู้ ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุด	๑๒
หลักพระไตรลักษณ์ ยังเป็นการบอกว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุด	๑๓
สิ่งทั้งปวงยิ่งกว่าไฟ รู้อะไรเป็นอะไรเสียก่อน จึงจะไปทำกับมันดูเรื่อง	๑๔
โอวาทปาติโมกข์ คำสอนประธาน มีว่าให้ละชั่ว ทำดี ทำจิตบริสุทธิ์	๑๕
ทั้ง ๓ ชั้นก็เป็นวิธปฏิบัติตัวให้ถูก ยิ่งขึ้นท้ายเป็นตัวพุทธศาสนาโดยตรง	๑๕
จิตบริสุทธิ์จะต้องอิสระจากทุกสิ่ง, จะอิสระก็ต้องรู้อะไรเป็นอะไรถึงที่สุด	๑๖
ยังชอบก็เกลียดชั่วอยู่ ก็ยังไม่อิสระ จิตยังไม่บริสุทธิ์จากสิ่งห่อหุ้ม	๑๗
พุทธศาสนาให้เหนือดีเหนือชั่ว จึงจะสามารถรู้จักโลกทั้งปวงสิ้นเชิง	๑๗
คนดีก็ทุกข์ คนชั่วก็ทุกข์ พระอริยเจ้าพ้นทุกข์ได้ จึงไม่ใช่คนดี-คนชั่ว	๑๘
ทำจิตบริสุทธิ์ขั้นสุดได้ เป็นผลจากที่รู้อะไรเป็นอะไรถูกต้องถึงที่สุด	๑๙
พุทธะคือผู้รู้สิ่งทั้งปวงถึงที่สุด พุทธศาสนาจึงคือให้รู้อะไรเป็นอะไรเท่านั้น	๒๐
ทุกคนปฏิบัติให้ถูกตัวพุทธศาสนาได้ โดยเผ้าดูทุกข์ที่เกิดแก่ตนเป็นประจำ	๒๑
พิจารณาทุกข์ให้เป็นเรื่องจริงของชีวิต ก็คือกำลังเรียนไตรปิฎกอยู่ทีเดียว	๒๒
จงมารู้จักพุทธศาสนาด้วยการศึกษาเอาจากตัวจริงคือที่ชีวิตจิตใจนี้เกิด	๒๒
สรุปถาวรธรรมบรรยาย	๒๓

๒. ไตรลักษณ์

ข้อที่ควรกำหนดให้ชัด คือขอบเขตของศีลธรรมกับของศาสนา นั้นต่างกัน	๒๔
ศีลธรรมว่าโดยสรุป ไม่นอกไปจากหลักศีล กับหลักธรรม ๕ กุ	๒๕
พุทธศาสนา จำกัดความได้ว่า คือให้รู้อะไรเป็นอะไร	๒๗

รู้อะไรเป็นอะไร ก็คือรู้ทุกสิ่งอยู่ในลักษณะไม่เที่ยง - ทุกข์ - อนัตตา	๒๘
คำสอนในพุทธศาสนาทั้งหมด มุ่งแสดงถึงลักษณะสามสิ่งนี้	๒๙
อนิจจัง คือไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ซึ่งมีสอนกันบ้างแล้วก่อนพุทธเจ้า	๒๙
ทุกขัง คือทุกข์แล้วสังเวชใจ ซึ่งก็เป็นเรื่องมีคนสอนกันมาบ้างแล้ว	๓๐
อนัตตา คือไม่มีตัวตนอันแท้จริง นี่จะมีสอนก็ต่อเมื่อมีพระพุทธรูปแล้ว	๓๐
เห็นไตรลักษณ์โดยวิธีใด ๆ ต้องเห็นสรุปว่าไม่มีอะไรสำหรับจะเอา - จะเป็น	๓๐
เห็นธรรม ก็คือแจ่มแจ้งด้วยความรู้ลึกแห่งใจ ไม่ใช่เพียงคำนึงคำนวณ	๓๑
การเห็นแจ้งอาจเลื่อนสูง ๆ ขึ้น จนที่สุดก็ปล่อยวางได้สิ้นเชิง	๓๒
คำที่หมายรวมลักษณะ ๓ ไว้ได้ทั้งหมด คือคำว่า “สูญญตา” - ความว่าง	๓๒
ถ้าเห็นความว่าง จะรู้สึกตัวใจ ว่าไม่น่าเอา - ไม่น่าเป็นทุกอย่างไป	๓๓
รู้สึกความไม่น่าเอา - ไม่น่าเป็นนี้ ไม่ขัดขวางการใช้ชีวิตทางโลกเลย	๓๔
“เอา” กับ “เป็น” มีได้ทั้งอย่างสมมติ ทั้งอย่างไฉยคือ	๓๔
โดยแท้จริง ใครจะเอา - จะเป็นอะไรไม่ได้ เพราะทุกฝ่ายก็ไม่เที่ยงอยู่	๓๕
ทุกข์หนักเกิดจากไปเอาไปเป็นเข้า เพราะนั่นเป็นต้นเหตุทำให้วนเวียน	๓๕
คนเราจำต้องทนไป จนกว่าออกไปเสียได้จากวัฏฏะของตัณหา	๓๖
ความอยากที่ชื่อว่าตัณหา มี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา	๓๗
ความทุกข์มีหลายระดับ เพียงทำดียังไม่พอ เพราะนั่นก็ยังอาศัยตัณหา	๓๘
วิธีทำกับสิ่งทั้งปวง คือขจัดตัณหาโดยให้เห็นจริงว่าไม่มีอะไรน่าอยาก	๓๙
ได้อะไร - เป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่มาทำให้หนัก	๔๐
เกิดหนักขึ้น ก็เพราะฝืนความที่ทุกสิ่ง ต้องเป็นไปตามทางของมัน ...	๔๐
จะไม่ไปหลงยึด ก็ต้องรู้ก่อน ว่าไปเอาหรือไปเป็นโดยไม่มีต้นเหตุทำได้	๔๑
พุทธองค์และอรหันต์ทำงานได้เกินส่วน เพราะท่านทำด้วยปัญญาตลอด	๔๒
ไม่อาศัยกิเลสตัณหาเลย ก็ไม่ใช่ว่าจะทำอะไรไม่ได้เสียเลย	๔๒

เข้าไปมี - ไปทำอะไรด้วยปัญญา ก็ยังเป็นไปตามธรรมดาโลกเขาได้	๔๓
จะเป็นอะไรบ้าง ก็ต้องไม่ยึดถือ ด้วยมาพิจารณาเห็นเป็นของไม่น่าสนุก	๔๔
ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา สามารถทำคนใกล้ชิดให้รู้ด้วย ไม่ขัดขวางกันด้วย	๔๖
ชั่วชั้นหยาบ จนถึงชั้นสุด ก็ล้วนมาจากอยากเอา—อยากเป็นทั้งชั้น	๔๗
พระอรหันต์เหนือคี่เหนือชั่ว เพราะเห็นไตรลักษณ์จนไม่อยาก จึงไม่ทุกข์	๔๗
แนวการหลุดพ้นมีอย่างนี้ ไม่มีเปลี่ยน จะมีใครต้องการหรือไม่ก็ตาม	๔๗
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๔๘

๓. อุปาทานสี่

พุทธศาสนามุ่งแก้ทุกข์ โดยชี้ว่า ทุกสิ่งไม่ควรมียึดมั่นถือมั่น	๔๘
ทุกข์จากกิเลส เป็นโรคพิเศษ ทรมาณร้ายกว่าโรคกาย โรคจิต	๕๐
คนแม้ไม่ป่วยกายป่วยจิต ก็ยังป่วยทางวิญญาณ คือมีกิเลสกลุ้มรุมทุกคน	๕๑
เข้าใจเรื่องโรคทางวิญญาณนี้ จะเห็นคุณและสนใจพระพุทธานุชา	๕๑
จะปลื้มถอนตัวจากสิ่งทั้งปวง ต้องศึกษาสิ่งที่ทำให้เรายึดติด	๕๒
รู้เรื่องกิเลสที่ยึดติดนี้ก่อน จะทำให้รู้พุทธศาสนาถึงที่สุดได้ง่าย	๕๓
กิเลสทำสัตว์ให้ติดมี ๔ : อุปาทานคือกาม - ทิฏฐิ - สิลพรต - อัตตา	๕๓
กามอุปาทาน คือยึดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์	๕๓
สัตว์ทำเรื่องขึ้นในโลก ล้วนมาจากกามารมณ์ทั้งชั้น	๕๔
กามารมณ์มีบทบาทร้าย เพราะกามอุปาทานอันเหนียวแน่นนี้โดยตรง	๕๖
โลกถือว่ากามพรมประโยชน์ แต่ทางธรรมว่าสิ่งนี้ร้าย ต้องขจัดให้สิ้น	๕๖
ทิฏฐูปาทาน คือยึดในความคิดความเห็น	๕๗
คนเรามากจะมีทิฏฐิถือแข็งในสิ่งที่ว่าดีว่าสูง เช่นความเชื่อทางศาสนาเป็นต้น	๕๘

พุทธศาสนาถือว่าทิวฏฐิตันยัต เป็นเครื่องกางกั้นและนำอันตรายยิ่ง	๕๔
สัลลพคูปาทาน คือถือข้อประพฤติอย่างไม่ถูกความมุ่งหมายแท้จริง	๕๕
แม้วิปัสสนา สมณะ คีล ของพุทธศาสนา ก็มีทางให้คนยึดผิดๆ ได้	๖๑
อิตถวาทุปาทาน คือยึดค้ำยวาทะว่าตัวตน	๖๒
ความรู้สึกรู้ว่ามีตัวของตัว เป็นสัญชาตญาณให้ทุกชีวิตรอคอยได้	๖๓
อุปาทานทำให้ชีวิตก่อมีขึ้น และยังใส่ทุกข์ให้ด้วยพร้อมเสร็จ	๖๔
จะพ้นทุกข์ จึงสอนให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่ กล่าวคืออุปาทาน – อวิชชาผู้ให้เกิดขึ้น	๖๔
วิธีทำกับอุปาทานให้ได้ประโยชน์ที่สุด ต้องรู้จักตัวมันให้ดี	๖๕
คนต้องรู้ว่าอิตถวาทุปาทานนี้สร้างชีวิตมา และตามบีบกันอย่างไร	๖๕
ความยึดถือว่าตัวตนนี้ รู้สึกได้โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผล แต่เป็นไปได้เอง	๖๕
ฉะนั้นต้องควบคุมมันให้มากที่สุดก่อน เพื่อตัดให้ขาดด้วยมรรคปฏิบัติ	๖๖
ขณะที่ยังตัดไม่ได้ ก็ยังต้องศึกษา และควบคุม เพื่อจะอิสระจากมัน	๖๗
คนเรารู้ควบคุมอุปาทานไม่ได้ จะปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกให้ตรง ก็แสนยาก	๖๗
การที่รู้เรื่องมูลปัญหา ในชีวิตประจำวันนี้ เป็นกุศลและความฉลาดที่สุด	๖๗
สรุปภาวธรรมบรรยาย	๖๘

๔. ไตรสิกขา

สิ่งทั้งปวงไม่น่ายึดถือ แต่อุปาทานไม่ยอม จึงทุกข์หนัก	๗๐
อุปาทานทำคนให้ทุกข์ได้หลายชั้น วิธีแก้จึงมีที่พอเหมาะกันเป็นชั้นๆ	๗๑
ขั้นศีล ให้ประพฤติทางกายวาจาไม่เกิดโทษ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น	๗๑
ขั้นสมาธิ ให้ฝึก ข่ม อบรมจิต เพื่อให้พร้อม ให้สามารถ ให้ควรแรงงาน	๗๒
ขั้นปัญญา ให้อบรม บ่มทิวฏฐิตันยัต ให้รู้สิ่งทั้งปวงออก จนถึงขั้นสุด	๗๔

ปัญญา ไม่ใช่เพียงความเข้าใจ ต้องผ่านซึมซาบและบ่ม จนหายหลง	๗๕
เจริญปัญญา คือเอาสิ่งที่ได้ผ่านหรือที่เคยสลดสังเวชมาทำให้จิตหน่าย	๗๕
ถ้าเห็นแจ้งแท้จริง ต้องรู้จักจนออกผลแก่จิตใจ ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น	๗๖
ความพ้นทุกข์มิได้เพราะเห็นแจ้ง ไม่ใช่ล้าพังความเข้าใจ	๗๗
ความรู้แจ้ง มีมาจากการดำเนินทางศีล - สมาธิ - ปัญญา	๗๗
คำว่าสิกขา หมายถึงลงมือปฏิบัติอบรม กาย วาจา ใจ โดยตรง	๗๘
ชั้นเตรียมที่จำเป็น เพื่อรู้อะไรตามเป็นจริง คือขั้นศีล	๗๘
การปรับตัวให้อยู่ในโลกอย่างบริสุทธิ์ก่อน จะส่งผลให้เกิดสมาธิง่าย	๗๙
ศีลที่จะเป็นที่เกิด - ที่ตั้ง - ที่เจริญ ของสมาธิ ต้องชนิดที่อริยชนพอใจ	๘๐
ศีลอยู่ที่กายวาจาดี, สมาธิอยู่ที่บ่มจิต จนผ่องใส สามารถ	๘๑
สิ่งที่มีประโยชน์และจำเป็นแก่งานทุกชนิด คือสมาธิจิต	๘๑
เข้าถึงความลัทธิธรรมชาติดิจิขั้นสมาธินั้น สูงกว่าวิสัยคนธรรมดาแล้ว	๘๓
ถ้าสมาธิเป็นไปถูกต้อง ก็ง่ายที่จะเห็นสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง	๘๔
จิตที่เป็นไปอย่างเหมาะสม ปัญหาค้าง ๆ จะเกิดสางออกได้เอง	๘๕
มีปัญญาจึงมีสมาธิ มีสมาธิจึงมีปัญญา ของสองอย่างนี้ต้องสัมพันธ์กัน	๘๗
พวกปัญญานำกับสมาธินำ ก็ยังไม่ปลอดภัยเท่าพวกมีสิ่งทั้งสองพอ ๆ กัน	๘๘
วิมุตติก็คือผลที่คลายหนายจากสิ่งทั้งปวง เป็นจิตอิสระ	๙๐
วิมุตติต้องหลุดจากความเป็นทาส ทั้งสิ่งพอใจ - ไม่พอใจ	๙๐
จะหลุดจากความเป็นทาส มาอิสระบริสุทธิ์ได้ ด้วยอำนาจปัญญา	๙๐
สิกขาสาม โดยหลักวิชา คือวิธีการให้รู้, โดยปฏิบัติ คือตัดอุปาทาน	๙๑
วิธีปฏิบัติทั้ง ๓ ย่อมทนพิสุจน์ ไม่ขัดและมีเป็นพิเศษจากศาสนาอื่น	๙๑
ไตรสิกขาใช้แก้ปัญหาก็ทุกคนทุกสมัยได้ จึงเพียงพอที่จะเป็นธรรมสากล	๙๒

๕. เบญจขันธ์

สังขารเป็นทุกข์ สัตว์ก็ยังขึ้นยึด ถึงกับต้องเปลืองจิตด้วยไตรสิกขา	๙๔
พุทธศาสนาสอนให้ดูโลก อันเป็นที่ที่จิตยึดเกาะด้วยอำนาจอุปาทาน ...	๙๕
ทั้งหมคโลก ก็มีกายกับใจ หรือฝ่ายรูปกับฝ่ายนาม	๙๖
คน ๆ เดียวมีทั้งรูปทั้งนาม ศึกษาเรื่องคน ก็คือศึกษาโลกครบ	๙๖
คนหนึ่ง ๆ มีส่วนกาย ๑ ส่วนใจ ๔ รวมเป็น ๕ เรียกว่าเบญจขันธ์	๙๗
เวทนา คือส่วนที่รู้สึกในทางสุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข	๙๗
สัญญา คือส่วนที่เป็นสมบัติ จำ และหมายรู้อะไรได้	๙๘
สังขาร คือตัวความคิดที่ทำให้คนเราได้คิดนึกรู้สึก	๙๙
วิญญาณ คือตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้ทางตา หู จมูก ลิ้น วสว	๑๐๐
รูปขันธ์ เป็นส่วนแรกของกลุ่มทั้งห้า ที่มักถูกเข้าไปยึดคว้าเอาก่อน	๑๐๑
เวทนาขันธ์ มีเส้นให้ความอร่อย มีทางให้สัตว์ติดอกติดใจที่สุด	๑๐๒
เวทนาทั้งที่ชอบที่ไม่ชอบ ก็มีทางให้ยึดมั่นถือมั่นเท่ากัน และทุกข์เช่นกัน	๑๐๓
ถ้ารู้เท่าทัน และควบคุม จิตจะเหนือเวทนาได้	๑๐๕
สังคมโลกยุ่งยากทั้งส่วนตัวส่วนรวม มาจากคนเราเป็นทาสสุขเวทนา	๑๐๖
สัตว์ที่ภูมิสูงหรือต่ำกว่ามนุษย์ ก็ล้วนตกอยู่ใต้อำนาจเวทนาอย่างเดียวกัน	๑๐๖
สัญญาขันธ์ เป็นที่ที่ถูกยึดแน่นหนา ไปหลงว่าเป็นตัวที่เข้าออกจากร่างกาย	๑๐๗
สังขารขันธ์ ขวนให้เหมาว่าเป็น “ผู้คิด” ได้มากที่สุด	๑๐๘
วิญญาณขันธ์ ลวงให้เข้าใจผิดง่าย ที่มาทำหน้าที่ดู ฟัง ตม ฯลฯ	๑๑๐
ถ้าแยกจนรู้จักทั้ง ๕ ส่วนแล้ว จะรู้จักโลกทั้งหมดโดยความไม่มีตัวตน	๑๑๑
เห็นโลกแจ้งใจจนถอนอุปาทาน จะไม่ย่อในสิ่งทั้งปวงด้วยกิเลส	๑๑๑
วิธีทำกับเบญจขันธ์ ก็คือทำวิชาให้เกิด ขจัดรากเง่าอุปาทาน	๑๑๒

พระพุทธเจ้าสอนมากในเรื่องศึกษาและรู้จักชั้นห้า เพราะแก้ทุกข์ได้	๑๑๒
ที่มองส่วนทั้งห้าไม่ออก เพราะอุปาทานตัวตน ที่ถูกสอนเสียรอบด้าน	๑๑๓
รู้ว่าเป็นสมมติโลก ไม่เข้าไปแบก ก็ถือว่าถอนสิ่งหลอกได้ชั้นหนึ่งแล้ว	๑๑๔
เพิกชั้นสมมติแล้ว ยังมีชั้นบัญญัติที่จะต้องผ่านไปอีกชั้นหนึ่ง	๑๑๕
เมื่อไม่ติดอยู่เพียงชั้นบัญญัติแล้ว จะล่วงถึงขั้นปรมาตม์ เห็นตามจริง	๑๑๖
เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสูญญตา อุปาทานว่าคน-ว่าธาตุ-ว่าชั้น ก็หมดไป	๑๑๗
ทุกข์แม้เร้นละเอียด กระทั่งติดความเป็นคนดีเป็นต้น ก็มาจากกิเลสสัน	๑๑๘
เพิกความยึดมั่นถือมั่นเป็นชั้น ๆ ถึงความว่างจากตัวตน ก็ไม่เป็นทาสกิเลส	๑๑๘
สรุปภาณกรรมบรรยาย	๑๑๙

๖. สมภาติ และวิปัสสนา ตามธรรมชาติ

เรื่องใดที่ไม่ศรัทธา เพียงแต่จะให้จำชื่อ ก็ท้งยาก	๑๒๑
ศึกษาธรรมะต้องให้เกิดศรัทธาก่อน จะจำไม่ยาก รู้ไม่ยาก	๑๒๒
ขณะที่จิตใจพองใสชุ่มชื้นนั้น ศึกษาและรู้ธรรมะได้ลึกซึ้ง	๑๒๒
พุทธศาสนาใจความอยู่ที่สอนให้รู้และดับทุกข์โดยละอุปาทาน	๑๒๓
ศีลเป็นการปรับกายวาจาให้เหมาะที่จะทำจิตให้มีกำลังเพื่อสางปัญหาชีวิต	๑๒๓
จิตควรแก่งาน อาจมีโดยธรรมชาติก็ได้ ฝึกเอาตามวิธีเฉพาะก็ได้	๑๒๔
สมภาติที่มีตามธรรมชาติมักพอเหมาะ กับปัญญา, ที่ต้องฝึกให้มี มักเหลือใช้	๑๒๔
ควรพุทธกาลคนรู้แจ้งตามธรรมชาติ ขณะนั่งฟังธรรม ก็มีทั่วๆ ไป	๑๒๕
สมภาติที่เกิดเอง จะมีในขณะพยายามเข้าใจอะไรสิ่งเดียวติดต่อกันไป	๑๒๕
ความลับเกี่ยวกับสมภาติธรรมชาติ เกิดเป็นลำดับจาก ปิฎิปปราโมทย์ ก่อน	๑๒๖
ทำความดี ทาน ศีล ภาวนา ล้วนให้ปิฎิปปราโมทย์เกิดและมากขึ้นๆ	๑๒๗

ปฏิจจสมุทฺถิโนธรรม มีอำนาจในตัวที่จะให้เกิด บัสสัทธิ ระบับลง ๆ	๑๒๘
จิตว่างบ จะเกิดอาการของ สมาธิ คือเบา คล่อง พร้อมที่จะให้ใช้งาน	๑๒๘
สมาธิถูกต้อง จะทำให้เกิด ยถาภูตญาณทัสสนะ คือรู้ตามจริง	๑๒๙
ที่รู้เห็นตามจริงนั้น คือไม่พบว่ามีอะไรที่น่าเอา – น่าเป็น – น่ายึดถือ	๑๓๑
จะเป็นอะไร มันก็ต้องต่อสู้เพื่อกำรงความเป็นนั้นเอาไว้ จึงเป็นของหนัก	๑๓๒
ถ้ายังต้องเป็น ก็ต้องรู้จักตัวอุปาทาน เข้าไปจัดทำด้วยสติปัญญา	๑๓๓
เข้าไปเกี่ยวข้องถูก ก็ทำให้ชนะกลับมา แม้ความดีก็ไม่ทำให้เป็นทาสได้	๑๓๔
คนเราทั้งที่ไม่เอาไม่เป็น ก็ยังทำงาน และรักษาทรัพย์ไปตามปกติได้	๑๓๕
พระอรหันต์มีปัญญากับเมตตาเหลือสำหรับทำอะไร ๆ ได้เป็นอย่างดี	๑๓๖
ความต้องการทางกาย พระอรหันต์จัดทำไปด้วยอำนาจปัญญาที่เห็นควร	๑๓๗
ถ้าเห็นความไม่น่าเอาน่าเป็นจริง ๆ จะอาจหาญ ทำหน้าที่อะไรอย่างเป็นนาย	๑๓๘
ผู้รู้เรื่องอยู่ด้วยปัญญา จะรอดจากการถูกมอมด้วยสมมติ บัญญัติ	๑๔๐
เมื่อญาณรู้เห็นตามจริงเกิด นิพพิทา ความเบื่อหน่ายก็เกิดตามส่วน	๑๔๒
เมื่อหน่ายต่อความที่โง่เข้าไปยึด ก็จะมี วิราคะ ตามมาเอง	๑๔๓
ความยึดถือได้คลายจางออกจากสิ่งทั้งปวง ก็หลุดออกได้ คือ วิมุตติ	๑๔๓
เมื่อหลุดออกจากความเป็นทาส ก็มีอาการที่เรียกว่า วิสุทธิ	๑๔๓
มีความบริสุทธิ์แท้จริงแล้ว ก็เกิด สันติ สืบต่อจากนั้น	๑๔๔
ได้วางดับเย็นจากสังขารทั้งปวง นั่นถึงขั้นสุด คือ นิพพาน	๑๔๔
นิพพาน หมายได้ทั้งดับไม่มีเชื้อ ทั้งปราศจากสิ่งทึบแสงเขลาบร้อยรัต	๑๔๔
คำว่านิพพาน คือการดับของทุกข์, อาการกิเลสดับ, สิ่งที่ใช้ดับก็ได้	๑๔๕
ยถาภูตญาณทัสสนะเกิดโดยวิธีธรรมชาตินี้ ทุกคนพอจะมีทางทำได้	๑๔๖
สรุปถกธรรมบรรยาย	๑๔๗

๗. สมาธิ และวิปัสสนา ตามหลักวิชาในรูปเทคนิค

พุทธศาสนาให้รู้ — ให้เลกยี่ดถือซันร์ ค้วยปฏิบัติไตรสิกขาจนเกิดญาณ	๑๔๙
ญาณทัสสนะอาจทำให้เกิดด้วยเทคนิคเฉพาะ ได้อีกทางหนึ่ง	๑๕๐
วิปัสสนาธุระ คือการเรียนจากภายในให้เกิดวิปัสสนาตัวเห็นแจ้ง	๑๕๑
หัวข้อที่นิยมตั้งไว้เพื่อทำความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนา คือ เริ่มที่ฐานก่อน	๑๕๒
บาทฐานของตัววิปัสสนา คือ คีล กับสมาธิ	๑๕๒
คีล เป็นส่วนแรกของวิปัสสนาธุระ หรือช่วงแรกในวิสุทธิ ๗	๑๕๓
ช่วงของวิสุทธิ ๗ เหมือนรถ ๗ ผลัด ส่งต่อกันจนถึงอริยมรรค	๑๕๔
สีลวิสุทธิ ช่วงแรกที่ส่งถึงวิปัสสนา คือปรกติกายาวจา	๑๕๕
กายาวจาปรกติ ทำให้เกิดความปรกติเหมาะสม จน จิตตวิสุทธิ	๑๕๖
ทั้งสีลวิสุทธิกับจิตตวิสุทธิ ช่วยส่งถึง ตัววิปัสสนาทั้ง ๕	๑๕๖
วิปัสสนา ๑ ทวิฐานวิสุทธิ ขั้นรู้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ แยกความมีคนมีสัตว์	๑๕๗
วิปัสสนา ๒ กังขาวิตรณวิสุทธิ ขั้นตามค้นส่วนย่อย จนหมดสงสัยตัวตน	๑๕๘
วิปัสสนา ๓ มัคคามัคคญาณ ขั้นรู้แจ้งความผิดถูก ทางหรือไม่ใช่ทาง	๑๖๐
วิปัสสนา ๔ ปฏิปทาญาณ ขั้นรู้เห็นทางปฏิบัติหลุดรอดได้หมดจด	๑๖๓
อรรถกถาจารย์ลำดับญาณชั้นนี้ เป็นวิปัสสนาญาณ ๔ :	
๑. อุทยญาณ เพ่งพิจารณาภาวะก่อขึ้น — เสื่อมสลาย ของสังขาร	๑๖๓
๒. ภังคญาณ เพ่งอย่างแรง เฉพาะฝ่ายดับ	๑๖๔
๓. ภยญาณ เห็นเสื่อมทั่ว จนแจ้งใจในสิ่งน่ากลัว คือภพทั้งหลาย	๑๖๔
๔. อาทีนวญาณ รู้ในความน่ากลัวจึงรู้แจ้งโทษร้ายกาจ ไม่ปล่อยภัย	๑๖๕
๕. นิพพิทาญาณ รู้สึกหน่ายในสังขารทั้งปวง ไม่เสนอหาไม่เล่นด้วย	๑๖๕
๖. มุญจิตทุกขมยตาญาณ เมื่อหน่ายก็ปรารถนาจะพ้นไปเสียอย่างแรง	๑๖๖

๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สอดส่องทางรอด จนรู้ และทำกับกิเลสถูก	๑๖๗
๘. อุเบกขาญาณ กิเลสอ่อนกำลัง สามารถเฉยได้ในสิ่งทั้งปวง	๑๖๘
๙. อนุโลมญาณ วางเฉยในภพทั้งปวง ทบทวนจนพร้อมจะรู้ริยสัจ	๑๖๙
การดำเนินปัญญาอันคมเฉียบเต็มทั้ง ๙ นี้ เป็นตัววิปัสสนาที่ ๔	๑๗๐
วิปัสสนา ๕. ญาณทัสสนวิสุทธิตี เป็นที่สุด หรือผลแห่งวิปัสสนา	๑๗๐
โคตรภูญาณ ถิ่นระหว่างความเป็นปุถุชน กับพระอรหันต์	๑๗๐
ความเนื่องกันของตัววิปัสสนาทั้ง ๕ หรือชั้นวิสุทธิตีทั้ง ๗	๑๗๑
สรุปถาถรรรมบรรยาย	๑๗๒

๘. อริยบุคคล กับ การละกิเลส

จิตสูง ทุกข์ครอบงำไม่ได้ เพราะรู้แจ้งโลก เห็นโลกได้	๑๗๕
โลกุตตรภูมิ คือเหนือและเป็นตรงข้ามกับโลกีย์ภูมิทั้ง ๓	๑๗๖
โลกีย์ภูมิล้วนยังข้องโลก แม้จะแยกกันมาก ก็ยังอยู่ใต้วิสัยโลก	๑๗๗
จิตของคนมีขอบเขตถึง ๓ ภูมิ นิ่งอยู่ที่เดียวจิตอาจไปทุก ๆ ภูมิก็ได้	๑๗๗
สัตว์แม้ภูมิไหน ก็ยังมีตัว - มีตัณหา จึงท่องเที่ยวไปในวัฏวน	๑๗๘
โลกุตตระนั้นนอกไปจาก ๓ ภูมิ เพราะมองโลกชนิดตัณหากวนไม่ได้	๑๗๘
กายอยู่ที่ไหนก็ได้ จิตอาจเหนือโลกได้เป็นชั้น ๆ ตามลำดับ	๑๗๙
โลกุตตระต่างกัน ๔ ชั้น ก็โดยตัดกิเลสละเอียดได้ต่างกัน	๑๘๐
สังโยชน์ ๑๐ เป็นเครื่องผูกสัตว์ให้ติดโลก ไม่รอกไปได้	๑๘๐
สักกายทิฏฐิ ความเห็นกายเป็นตน เป็นของของตน	๑๘๑
วิจิกิจฉา รู้ไม่พอ ไม่แน่ใจ สงสัยในปฏิบัติพันทุกข์ เป็นข้อใหญ่	๑๘๓
สีลัพพตปรามาส ประพฤติศีลและวัตรให้ผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง	๑๘๕
ละกิเลสละเอียด ๓ อย่างแรกได้ ก็ลุโลกุตตรภูมิขั้นต้น คือโสดาบัน	๑๘๘

โลกุตตรภูมิชั้น ๒ สกิทาคา ทำโลหะโทสะโมหะเบาบางลงอีก	๑๘๙
โลกุตตรภูมิชั้น ๓ อนาคามี ต้องละกามราคะ ปฏิฆะ อีก ๒ สังโยชน์	๑๙๐
กามราคะ ความย้อมจิตในกาม คือพอใจในสิ่งที่น่าใคร่ทุกชนาค	๑๙๑
ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งทางใจ เป็นความขุ่น ชัด ไม่เป็นที่สบาย	๑๙๑
กิเลสสังโยชน์ข้างต้น ๕ จัดเป็นภาคต่ำ พระอนาคามี ละได้หมด ...	๑๙๒
โลกุตตรภูมิชั้น ๔ อรหัตต์ จะต้องละสังโยชน์ภาคสูงจนครบ ๑๐	๑๙๒
รูปราคะ ความติดใจในสุขชั้นรูปสมบัติ ซึ่งชนาคอรหัตต์ถึงได้	๑๙๒
อรุปราคะ ความติดใจในสุขชั้นอรุปรสมบัติ ซึ่งยังละเอียดขึ้นไปอีก	๑๙๔
มานะ ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นนี่ มีชั้นเชิงสำหรับเปรียบผู้อื่น	๑๙๖
อุทธัจจะ ความกระพือทางจิต ฟุ้งเป็นการทึงสนใจสิ่งแปลก	๑๙๗
อวิชชา ความไม่รู้หรือภาวะที่ปราศจากความรู้ ซึ่งรวมถึงกิเลสทั้งหมด	๒๐๐
ไม่รู้หรือรู้ผิดในเรื่องทุกข์ เหตุทุกข์ ความดับทุกข์ ทางดับทุกข์	๒๐๑
ทุกคนควรศึกษาวิชาสิ่งหุ้มห่อโลก ที่มันบังให้รู้ผิด ทั้งเห็น ๆ	๒๐๒
พระอริยเจ้าทั้งสี่ อยู่เหนือโลก ถึงโลกุตตรธรรมได้	๒๐๓
นิพพานเป็นโลกุตตรธรรมถาว์ที่ ๔ ในฐานะเป็นที่ดับของสังขารทั้งปวง	๒๐๔
กล่าวโดยผล นิพพานคือภาวะปราศจากการเผาผลาญดับที่มถะร้อยรัต	๒๐๕
ปลอดทุกข์ปลอดกิเลส นั่นแหละเป็นเบมธรรม ปลายทางของศาสนา	๒๐๕
สรุปภาวธรรมบรรยาย	๒๐๖

๕. พุทธศาสนา กับคนทั่วไป

รู้หลักพุทธศาสนาและหลักปฏิบัติแล้ว ควรมีข้อสังเกตประการสำคัญ	๒๐๘
มูลเหตุของทุกศาสนาตรงกัน คือกลัว แล้วแต่จะกลัวระดับไหน	๒๐๘
การทำเพื่อให้รอดอันตรายทางจิตใจนั่นเอง คือ ตัว ศาสนา	๒๑๐

มนุษย์รู้จักกลัวได้สูงขึ้น ๆ ตามสติปัญญา ศาสนาก็เลื่อนสูงไปตาม	๒๑๑
ชั้นสูงสุดรู้จักกลัวทุกข์ กลัวกิเลส กลัวไม่ได้สิ่งที่สุดท้ายที่มนุษย์ควรได้	๒๑๒
พุทธศาสนาปรารถนาอันตรายนั่นสุดยอด จึงให้รู้ และให้ปฏิบัติได้ถึงชั้นสุด	๒๑๒
ศาสนาที่ให้ปฏิบัติถูก ต่อสิ่งทั้งปวงนี้ จึงไม่อยู่ระดับเดียวกับศาสนาอื่นนอน	๒๑๓
การเอาตัวรอดคนนั้น หลายแง่หลายเหลี่ยม พุทธศาสนามีอะไรให้ครบ	๒๑๔
คนเรามีการศึกษามีหลักเกณฑ์ต่างกัน จึงพบสังขจรรวมได้พอ ๆ ระดับของตัว	๒๑๖
เรื่องราวศาสนาในคัมภีร์ย่อมถูกเพิ่ม แปร จากตัวแท้ไปตามกาลเวลา	๒๑๖
ลัทธิพิธีได้งอกใหม่ ๆ หุ้มของเดิม ถึงกับเห็นไปว่าสำคัญกว่าเนื้อแท้ก็มี	๒๑๗
ถ้าสังเกตเห็นส่วนที่เลื่อนเปลี่ยนยุ่งเหยิงได้ จะไม่ฉวยพุทธศาสนาผิด	๒๒๑
แม้ในนามว่าพุทธศาสนา ก็มีหลายเหลี่ยม อาจจับไม่ถูกใจความก็ได้	๒๒๒
สำหรับสายตาของนักศีลธรรม พุทธศาสนาก็คือหลักศีลธรรมอย่างดี	๒๒๒
พุทธศาสนาที่เป็นสังขจรรวม ก็แสดงความจริงที่เร้นลึกเช่นสุญญตา อริยสัจ	๒๒๒
พุทธศาสนาในฐานะตัวศาสนา คือการปฏิบัติพันทุกข์โดยตรง ก็มีสิกขา	๒๒๓
ในคัมภีร์พุทธศาสนาบางส่วน มีจิตวิทยา แจกแจงเรื่องจิตได้อย่างอัศจรรย์	๒๒๓
พุทธศาสนายังมีทั้งที่เป็นลักษณะปรัชญา และมีวิธีการทางวิทยาศาสตร์	๒๒๓
มองให้กว้าง ก็ยังพบหลักวัฒนธรรม และส่วนที่เป็นตรรกวิทยาด้วย	๒๒๔
แง่ที่ต้องสนใจใช้กับทุกข์ ต้องพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา	๒๒๔
พุทธศาสนาสอนศิลปะการเป็นคน คือมีปัญญาที่จะทำและเป็นอยู่โดยไม่ทุกข์	๒๒๖
คนเราครองชีวิตมีศิลปะ จะบันเทิงธรรม ไม่เบื่อไม่หวาดตลอดเวลา	๒๒๘
พุทธศาสนาเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ จะทำอะไรถูก มีธรรมะเป็นอาหาร	๒๒๙
ถ้ามองเห็นความจริงของสิ่งที่เข้าไปเอา — ไปเป็น ที่นั่นแหละจะเย็น	๒๓๐
ศึกษาในแง่อื่น มันไม่ตรง ไม่สนับสนุนพุทธบริษัทผู้มีศาสนาไว้กับทุกข์	๒๓๑
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๒๓๑

๑๐. ตถาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา

ผู้ศึกษาพุทธศาสนาควรทราบข้อคิดบางประการที่เนื่องกับตัวเอง	....	๒๓๓
หน้าที่หรืออาชีพเป็นสิ่งต้องให้เป็นไปด้วยดี สำหรับคนจะเข้าถึงธรรมะ		๒๓๓
งานมีอุดมคติด้วย ทำสุดสามารถด้วย นั่นคือการประพฤติธรรมอยู่แล้ว		๒๓๔
ทำหน้าที่อุดมคติสูง เป็นโอกาสประพฤติธรรมขั้นสูงไปพร้อม ๆ กัน	...	๒๓๔
การทำให้ธรรมะยังคงเป็นที่พึงอยู่ในโลก เป็นอุดมคติของปุณนิยบุคคล		๒๓๕
ถืออุดมคติใหญ่หลวงไว้ได้ จะปกป้องไม่ให้เสียด้วยงานที่มีคติต่ำกว่า	....	๒๓๖
ยุติธรรมความสัตย์จริงเป็นของสากล ตรงกันทุกส่วนของโลกและทุกโลก		๒๓๗
ผู้รักษารวมให้มีอยู่ในโลกนี้ ก็ชื่อว่าเป็นปุณนิยให้ทุกโลก เทวาก็บูชา		๒๓๗
บำเพ็ญได้ตามอุดมคติ มันสูงจนตีค่าไม่ได้ เงินเดือนจึงเป็นสิ่งที่เขาบูชา		๒๓๘
สมณพราหมณ์จริงเป็นบุคคลประเภทเจ้าหนี้ เพราะมีแต่ให้ ไม่เอา	....	๒๓๙
จัดทำได้ดี จะบิณฑบาตถวาย นำสู่ปากทางเพื่อรู้ธรรมสูงไปตามธรรมชาติ		๒๓๙
จะให้เป็นที่ธรรม ไม่ยอมกิเลสนั้น ไม่ใช่หนักเอาได้ ต้องมีอุดมคติมั่น	....	๒๔๐
รู้วิธีทำกับกิเลส สนใจเรื่องของอริยบุคคลแม้ขั้นต้น จะทำไปได้ดี	....	๒๔๐
ถือหลักอริยะประจำใจ ย่อมห่างไกลจากอกติได้ในตัว อย่างง่าย ๆ	....	๒๔๑
วิปัสสนาเป็นเรื่องให้ประโยชน์ในหน้าที่ประจำวันได้ ทำกายจิตสะอาดได้		๒๔๓

ศาสนาต่าง ๆ ถือหลักปฏิบัติต่างกัน จะมองแต่แนวของเรา ไม่สมควร		๒๔๔
ศาสนามี ๓ พวก : มีหลักพึ่งศรัทธา พึ่งวิริยะ พึ่งปัญญา	....	๒๔๔
พวกแรก มีสิ่งสำหรับปลงศรัทธา ไม่ทุกข์ไม่ร้อนได้เหมือนกัน	...	๒๔๕
พวกสอง ผูกจิตจนอยู่ในอำนาจ ไม่ให้รู้สึกในทุกข์อะไรก็ทำได้	....	๒๔๕
พวกสาม ทำทางปัญญาให้แจ้งในสิ่งทั้งปวง จนไม่ยากและไม่ทุกข์	....	๒๔๖

ไปเกี่ยวข้องกับศาสนิกอื่น ต้องเปิดใจให้กว้างไว้ เพื่อความเป็นธรรม ๒๔๗
 แม้พุทธศาสนาพวกปัญญา ก็ยังมีลัทธิต่างกันเช่นเถรวาทกับมหายาน ๒๔๗
 สถาบันฝ่ายเถรวาท เป็นสิ่งที่ควรเทิดไว้ เพื่อเห็นแก่ธรรม ๒๔๘

. . .

ทั้งตนให้บริสุทธิ์ได้ก่อน แม้งานสั่งให้ลงโทษคน ก็จะเป็นเจตนาบริสุทธิ์ ๒๕๐
 ผู้บูชาและตั้งอยู่ในอุคคมคตวิภาษธรรมจริง เจตนาย่อมบริสุทธิ์ ๒๕๐
 แม้พวกมีหน้าทึบดำ ถ้าจิตมุ่งสูง บาปเฉพาะจากเจตนาฆ่า ไม่มีก็ได้ ๒๕๑
 ผู้ไปรบหรือป้องกันตัว พุทธศาสนาก็นับเหมือนกฎหมายเรื่องเจตนา ... ๒๕๑
 ถิอุคคมคตและมีเจตนาบริสุทธิ์ จะอุเบกขาให้สัตว์เป็นไปตามกรรมได้ ๒๕๑

. . .

ตุลาการต้องแยกงานหน้าที่ ออกจากคนฝ่ายตน ที่เนื่องกันอยู่ ๒๕๒
 ต้องสามารถและฉลาด ให้คนข้างเคียงมีศีลธรรมและให้ความร่วมมือ ๒๕๒
 ทำครอบครัวให้มีธรรมะ จำเป็นทำงานในหน้าที่ เพื่อสมศักดิ์ศรี ๒๕๓
 มิตคติเป็นทั้งหมดของความสำเริง ถ้าตรงข้าม จะเป็นเรื่องโชคร้าย ๒๕๔
 สรุปกถาธรรมบรรยาย ๒๕๕

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถาคตปริวรรต ครั้งที่ ๑
เรื่อง

ใจความสำคัญของพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๕

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

หัวข้อที่อาตมาได้รับมอบหมายสำหรับการอบรมในที่นี้ เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า คือ “หลักพระพุทธศาสนา, วิธีการปฏิบัติ, และศีลธรรม” จากหัวข้อนี้ เราจะเห็นได้ว่าการแยกเป็น พุทธศาสนา และ ศีลธรรม ทั้งสองหัวข้อนี้ กล่าวได้ว่าเป็นวิชาความรู้ที่จำเป็นแก่บุคคลทั่วไปทุกประเภท และจำเป็นแก่บุคคลที่กำลังจะปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญโดยตรงของคนทุก ๆ ประเภทด้วย. แต่สำหรับในวันแรกนี้, อาตมาอยากจะชี้ให้เห็น ความ

แตกต่างในระหว่างของสองสิ่งนี้เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงให้หัวข้อ
คำอบรมในวันนี้ว่า “พุทธศาสนานั้นคืออะไร?” เพื่อเราจะได้เข้าใจสิ่งที่
เรียกว่าพุทธศาสนาให้ชัดเจนเป็นประการแรก. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังอยากจะทำการ
เปรียบเทียบเบื้องต้น ในระหว่างสิ่งที่เรียกกันว่า “ศาสนา” กับ “ศีลธรรม”
พอเป็นหลักประกันความไม่ผิดพลาดเสียก่อน.

พอได้ยินคำว่าศาสนา, ท่านทั้งหลายก็คงจะรู้สึกหรือสันนิษฐานเอา
ได้ว่า คำว่า ศาสนามีความหมายเป็นไปได้กว้างหรือลึกกว่าคำว่า
ศีลธรรม. คำว่า ศีลธรรม หมายถึงข้อปฏิบัติซึ่งเกี่ยวกับประโยชน์สุขในโลกนี้
ในชั้นที่เป็นพื้นฐานทั่วไปมากกว่าอย่างอื่น; และศีลธรรมเป็นหลักปฏิบัติ
ที่กล่าวได้ว่ามีอยู่ตรง ๆ กันทั่ว ๆ ไปแทบทุกศาสนา. ส่วนคำว่า ศาสนา นั้น
หมายถึงระเบียบวิธีปฏิบัติในชั้นสูง และมีความผิดแผกแตกต่างกันออกไป
โดยเฉพาะเป็นศาสนาหนึ่ง ๆ ที่เดียว. ที่เห็นได้ชัด ๆ ง่าย ๆ เราจะเห็นได้ว่า
คำว่า ศีลธรรมย่อมหมายถึงระเบียบการปฏิบัติเพียงเท่าที่เราจะเรียกได้ว่า เป็น
การทำให้เป็นคนดี เช่น มีศีล มีสัจจะ มีกตัญญูกตเวที มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นไป
เพื่อเบียดเบียนตนหรือคนอื่น ตามหลักที่สังคมทั่ว ๆ ไปต้องการ แต่เมื่อได้
ปฏิบัติครบถ้วนตามนั้นแล้ว ก็มีศีลธรรมดีแล้ว บัญหาก็ยังคงมีเหลืออยู่ว่า
คนนั้นยังไม่พ้นทุกข์ หรือหมดปัญหาที่เกิดมาจากการเกิดแก่เจ็บตาย ยังไม่
พ้นทุกข์ ไม่พ้นจากการเบียดเบียนของกิเลส โดยเฉพาะคือ โลภะ โทสะ
โมหะ. อำนาจของศีลธรรมได้สิ้นสุดลงเสียก่อนที่จะกำจัดโลภะ โทสะ โมหะ
ให้สิ้นไปได้ และไม่สามารถจะกำจัดความทุกข์อันเกิดจากความเกิดแก่เจ็บตาย

เป็นต้นได้. ส่วนขอบเขตหรือหน้าที่ของศาสนานั้น ยังไปได้ไกลต่อไปอีก : โดยเฉพาะพุทธศาสนาของเราย่อมมุ่งหมายโดยตรง ที่จะกำจัดกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะให้สิ้นเชิง หรือดับความทุกข์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นปัญหาขึ้นจากความ เกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ให้สูญสิ้นไป. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา ไปไกลกว่าศีลธรรม เช่นนี้ จึงเป็นการชี้ให้เห็นได้ชัด ๆ ว่า ศาสนากับศีลธรรมนั้น ต่างกันอย่างไร. โดยเฉพาะ พุทธศาสนา ไปได้ไกลกว่าศีลธรรมสากลของโลกทั่ว ๆ ไป อย่างไม่. เมื่อเราเข้าใจความแตกต่างระหว่างคำว่า ศาสนา กับคำว่า ศีลธรรม ดังนี้แล้ว เราจะได้สนใจกับสิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา โดยเฉพาะกันสืบไป.

เมื่อตั้งปัญหาว่า พุทธศาสนาคืออะไร. อาตมาอยากจะให้คำจำกัด ความ หรือบทนิยามที่เหมาะสมแก่ท่านทั้งหลายในที่นี้ ที่สุด ว่า “**พุทธศาสนา คือวิชารวมทั้งระเบียบปฏิบัติสำหรับจะให้เราทราบว่าอะไรเป็นอะไร**” เท่านั้นเอง. ผู้ที่จำเป็นจะต้องรับการอบรมทางพุทธศาสนาอาจจะเข้าใจว่า ถ้าอย่างนั้นตัวเอง ก็เป็นผู้ที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรไป ดังนั้นหรือ. อาตมาก็อยากจะยืนยันว่าเรื่อง มันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ : ถ้าใครรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องครบถ้วนลึกซึ้ง ถึงที่สุดแล้ว คนนั้นชื่อว่ารู้พุทธศาสนาถึงที่สุดด้วยเหมือนกัน. ขอให้ทำความเข้าใจในคำจำกัดความที่ว่า พุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติสำหรับให้ **รู้ว่าอะไรเป็นอะไร** ให้มากเป็นพิเศษ. ที่ได้วางหลักเกณฑ์ดังนี้ ก็เพื่อประโยชน์ ที่จะให้ท่านทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาได้โดยเร็ว หรือโดยง่ายนั่นเอง ไม่ใช่เป็นการเล่นโวหาร ให้เปลืองเวลา และว่าโดยที่แท้จริงแล้วก็เป็นคำจำกัดความที่ถูกต้องที่สุด ตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า หรือของพระพุทธรูปศาสนา.

คำถามว่า ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร นั้น มีความหมายลึกซึ้งมาก.

เกี่ยวพันกันทั้งหลายลองพิจารณาดูว่า เรา รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรกันหรือเปล่า แม้แต่จะรู้จักว่า ตัวของตัวเองนั้นเป็นอะไร ชีวิตคืออะไร การงานคืออะไร หน้าที่หรืออาชีพคืออะไร แม้ที่สุดแต่เงินทองทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของเกียรติยศ ชื่อเสียงเหล่านี้ คืออะไรก็ตาม. ถ้าใครกล้ายืนยันว่า รู้ถึงที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้ คืออะไร ก็ลองพิจารณาดูให้ดี ๆ หรือฟังคำอธิบายดูต่อไป ว่าตามความหมาย อันแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้คืออะไรกันแน่. ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมะ ว่าใคร เป็นผู้รู้ธรรมะแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเขารู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร, คือถ้าผู้ใด รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร ผู้นั้นจะเป็นผู้รู้พุทธศาสนา. ถ้ารู้หมดจนสิ้นเชิง ก็เท่ากับว่า รู้พุทธศาสนาหมดจนสิ้นเชิงได้; เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรจริง ๆ แล้ว เราย่อม ไม่ปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวง แต่ย่อมจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง. เมื่อปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้. เกี่ยวพัน เรายังไม่รู้ถึงสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่มันเป็นจริง ว่ามันเป็นอะไร เราจึงปฏิบัติผิด ต่อสิ่งทั้งปวงไม่มากนักน้อย ความทุกข์ก็เกิดขึ้นตามส่วน. ตัวอย่างเช่น ไม่รู้จัก ว่าชีวิตคืออะไร หน้าที่การงานคืออะไร เราย่อมปฏิบัติผิด ต่อสิ่งเหล่านี้ และความทุกข์ก็ต้องเกิดขึ้นตามส่วนที่ไม่รู้. การที่รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร นั้น เป็นเครื่องช่วยให้เราปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงโดยตรง.

เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่า การปฏิบัติพุทธศาสนาก็ตาม ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวง ตามที่เป็นจริงนั่นเอง เพราะว่าถ้าเราปฏิบัติจนถึงกับรู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร

เสียแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องปฏิบัติอะไรอีกต่อไป. ขอให้ฟังให้ชัดเจน หรือให้คิด ในที่ตรงนี้อีกครั้งหนึ่ง ว่าการปฏิบัติของเรานั้น เราปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร ตามที่เป็นจริงอย่างไร เท่านั้น. ถ้าลงได้รู้ในเรื่องนี้แล้ว การปฏิบัติก็ไม่จำเป็นอะไรต่อไปอีก. การปฏิบัติอย่างที่เราเรียกว่า ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติกรรมฐานภาวนาอะไรก็ตาม ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่มุ่งผลในที่สุด เพื่อให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ก็ย่อมหมายถึงการบรรลุมรรคผล นั้นโดยขั้นหนึ่ง หรือถึงที่สุด เพราะว่าความรู้นั้นเอง เป็นตัวทำลายกิเลสไปในตัว และเป็นการรู้ผลของการหมดกิเลสไปในตัว.

เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรจริงๆ แล้ว การเบียดเบียนทำลายกำหนด และความหลุดพ้นที่เรียกว่า นิพพิทา วิราคะ และวิมุตตินั้น ย่อมเกิดขึ้นเองเป็นอัตโนมัติ ไม่ต้องทำความเพียรหรือปฏิบัติอะไรต่อไปอีก. เรามีหน้าที่ที่จะทำความเพียรหรือปฏิบัติ ก็แค่ขั้นที่ว่ายังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือไม่รู้ ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. นี่, เป็นการกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา. เมื่อการปฏิบัติกรรมฐานภาวนานั้น ได้เป็นไปจนกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเด็ดขาด สิ้นเชิงลงไปจริงๆ แล้ว นั้นย่อมหมายถึงที่สุดของความรู้และการปฏิบัติ เพราะว่าความรู้เช่นนั้นย่อมทำลายกิเลสเองอยู่ในตัว จนหมดไปในตัว. เราไม่ต้องทำความพยายามในข้อที่จะให้ความรู้นั้น ทำลายกิเลส, เราพยายามแต่เพียงให้เกิดความรู้อันนั้นขึ้นมา คือให้เป็นความรู้ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุดจริงๆ เท่านั้น

โดยสรุปก็คือความรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นเอง. เหมือนอย่าง
เต๋ยวนี้ เมื่อเราไม่รู้ว่ ชีวิตนี้ หรือสิ่งทั้งปวงนี้ หรืออะไร ๆ ที่เรากำลังหลง
รักใคร่ยินดีนั้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ก็หลงรักยินดีคิดพินยิดถือ
ในสิ่งเหล่านั้น. ครั้นเรารู้จริงตามวิธีรู้ของทางพระศาสนา คือไม่ใช่ว่อย่างวิธี
ของโลก ๆ. แต่เป็นการรู้ตามวิธีของพุทธศาสนาโดยเฉพาะ จนมองเห็นชัดว่
สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าผูกพันตัวเราเข้าไปกับ
สิ่งนั้น ๆ จริง ๆ แล้ว ก็จะเกิดความหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้นขึ้นมา ดังนี้. ฉะนั้น
การปฏิบัติจึงเป็นการปฏิบัติเพียงเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง คือ
ยิ่งกว่าที่รู้ ๆ กันอยู่ตามธรรมดาโลก หรือตามที่ตนเข้าใจว่รู้เท่านั้นเอง.

อาตมาขอฮั่นฮั่นคำจำกัดความข้อนี้ ว่เป็นคำจำกัดความที่เพื่อง
พอและเหมาะสมสำหรับท่านนักศึกษាทั้งหลาย จะเอาไปใช้สำหรับดำเนิน
การปฏิบัติของตน ด้วยการสืบสาว วิธีรู้ และวิธีปฏิบัติ ให้ออกไปจากหลักที่ว่
เราจะต้องรู้ว่อะไรเป็นอะไรเท่านั้น. ถ้าถามขึ้นเป็นคำถามกลาง ๆ ในที่ทั่วไป
ว่ศาสนา คืออะไร ก็มีทางที่จะตอบได้มากทางด้วยกัน จนกระทั่งท่านทั้งหลาย
พินเผื่อ. ตัวอย่างเช่นจะถามไปกลาง ๆ ว่ ศาสนา คืออะไร ดังนี้แล้ว, ศาสนา
กลุ่มหนึ่ง หรือประเภทหนึ่ง ก็จะตอบว่เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งมาจากพระเป็นเจ้า
ดังนี้ เป็นต้น เป็นคำตอบที่มีมากมายในหลายศาสนาในโลกนี้ ซึ่งนิยมถือ
อย่างนั้น, นิยมตอบอย่างนั้น. แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้ว ไม่มีกรกล่าว
เช่นนั้นเลย ความรู้ที่ว่อะไรเป็นอะไรนี้ จะมาจากใครก็ได้ ถ้าเป็นความรู้
ที่ถูกถ้อง ว่อะไรมาจากอะไรจริง ๆ แล้ว ก็เป็นพุทธศาสนาทันที. การที่จะ

ไปตอบว่า พุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แทบจะไม่มีประโยชน์ เพราะว่าเรายังไม่ได้รับประโยชน์อะไรมากกว่ารู้ว่าเป็นคัมภีร์นั้นเท่านั้น. ถ้าจะถามว่า ทำไมจึงไม่อ้างบาลีข้อนี้ขึ้นมาตอบ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่า พุทธศาสนาคืออะไร อาตมาก็อยากจะตอบว่า คำกล่าวที่ว่าความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละ คือใจความของพระบาลีหมดทั้งพระไตรปิฎก เพราะเหตุว่า **หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งพระไตรปิฎก ก็ล้วนแต่เป็นการบ่งระบุให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้นเอง.**

ถ้าถือเอาตามหลักที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไปแล้วสักอย่างหนึ่งมาอ้างก็ได้ เช่น **หลักเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ ประการ.** อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ บรรยายเรื่อง ความทุกข์ที่มีประจำอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง. อริยสัจจ์ข้อที่ ๒ บรรยายเรื่อง มูลเหตุของความทุกข์ ซึ่งได้แก่ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และอยากไม่ให้มี อยากไม่ให้เป็น อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งรวมเรียกว่าความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๓ บอกถึงความที่ว่า ถ้าดับความอยากเสียได้แล้ว ความทุกข์ก็จะต้องดับไปตาม เพราะว่าความทุกข์ย่อมมาจากความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๔ บอกวิธีที่จะดับความอยากเสียให้ได้ด้วยวิธีอย่างไร. เมื่อถือว่าหลักอริยสัจจ์ ๔ ประการนี้ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา เราก็ควรจะนำมาเปรียบเทียบ กับข้อที่อาตมาได้อธิษฐานว่า คำจำกัดความของพระพุทธศาสนานั้น คือ “วิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร” ดูว่าจะลงรูปลงรอยกันได้อย่างไรสืบไป.

อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ ที่แสดงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ หรือสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นี่ก็เกือบบอกตรง ๆ ว่า สิ่งทั้งปวงหรืออะไรเป็นอะไรนั่นเอง. คำว่า

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นั่นก็คือคำตอบที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ แต่สัตว์ทั้งหลายไม่ทราบ ไม่รู้ ไม่เห็น ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นความทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงได้มีความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งทั้งปวง. ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าจะอยาก ไม่น่าจะยึดถือ ไม่น่าจะไปผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว ก็คงจะไม่อยาก. นี่เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องตามความเป็นจริงนั่นเอง จึงได้ไปอยากเข้า คือปฏิบัติผิดต่อความจริงของสิ่งทั้งปวง. แม้ **อริยสัจข้อที่ ๒** ที่แสดงว่าความอยากนั้น ๆ เป็นเหตุของความทุกข์, สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็น ไม่ได้เข้าใจ ว่าความอยากนั้นแหละ เป็นเหตุของความทุกข์ จึงได้พากันอยากนั้น อยากนี้ ร้อยแปดพันประการ และอยากทุกสิ่งทุกอย่างอยู่โดยไม่เห็นว่าความอยากนั้น เป็นที่ตั้งของความทุกข์ เป็นที่เกิดของความทุกข์. นี่, ก็เพราะไม่รู้จักตัวความอยาก ว่าความอยากนั้นคืออะไร. นี่ก็เรียกว่ารู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร อีกนั่นเอง. **อริยสัจข้อที่ ๓** ที่แสดงว่านิโรธ หรือพระนิพพาน คือการดับตัณหาเสียให้สิ้น เป็นความไม่มีทุกข์ นั้น, สิ่งที่เราเรียกว่านิโรธหรือพระนิพพานนั้น ก็เป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้จักกันใหญ่ มากขึ้นไปอีก ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่อาจ จะเข้าถึงได้ในที่ทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็หาพบได้ตรงที่มีความอยากและ คับมันเสียได้นั่นเอง. นี่, ก็คือว่าไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนาที่จะ ดับความอยาก หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือไม่ปรารถนาพระนิพพาน เพราะ ไม่มีความรู้ ว่าอะไรเป็นพระนิพพาน. ที่นี้ก็มาถึง **อริยสัจข้อที่ ๔** อันเป็น ข้อสุดท้ายที่เรียกว่ามรรค อันได้แก่วิธีดับความอยากนั้น ๆ เสีย. ไม่มีผู้ใคร่เห็น เข้าใจว่า การทำอย่างนี้เป็นวิธีดับเสียซึ่งความอยากหรือทำตนให้ถึงความดับทุกข์ ; ไม่มีใครสนใจเรื่องอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งล้วนแต่เป็นการดับเสียซึ่ง

ความอยาก; นั้, ก็คือว่า ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรอีกนั่นเอง; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นที่พึงแก่ตนได้; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นสิ่งที่ควรชวนชาวพยายามอย่างยิ่ง; จึงไม่มีใครสนใจ กับเรื่องอริยมรรค อันมีองค์ ๘ ประการ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุด ในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์เราในโลกนี้หรือโลกอื่น ๆ รวมทั้งเทวโลกอะไร ๆ ด้วยกันก็ได้ ถ้าหากจะมี; ไม่มีความรู้อันใดที่จะสูงส่งยิ่งไปกว่าหลักธรรม ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘, แต่แล้วก็ไม่มีใครจะสนใจในความรู้ข้อนี้กันนัก เหมือนกัน. นี่แหละ, คือการที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างน่าท้อเสียว; ไม่รู้ว่าอริยมรรคนี้จะดับความทุกข์ให้เด็ดขาดลงไปได้อย่างไร.

ทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า เรื่องอริยสัจ ๔ ประการนั้น คือความรู้ที่บอกให้เห็นชัดว่า อะไรเป็นอะไรอย่างครบถ้วน นั่นเอง. ในเรื่องความทุกข์นั้น บอกให้รู้ว่าอย่าไปเล่นกับมัน มันจะเป็นความทุกข์เกิดขึ้นมา; และเราก็ไม่รู้ มีคนบอกให้ ก็ไม่เข้าใจ ยังขึ้นไปเล่นกับความทุกข์กันอยู่ และมากยิ่งขึ้น จนเต็มไปด้วยความทุกข์ ดังนั้นแหละ เรียกว่าเป็นความโง่เขลาหรือเป็นอวิชชา เป็นความไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง, เพราะมีอวิชชา จึงไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จึงปฏิบัติผิด ต่ออะไร ๆ ไปทุกอย่าง ปฏิบัติถูกบ้าง ก็เล็กน้อยเกินไป และถูกแต่ตามความหมายของคนที่มีกิเลสตัณหา ซึ่งถือว่าถ้าได้อะไรมาตรงตามความต้องการของตนแล้ว ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติถูก, แต่แล้วความทุกข์ก็ยังเหลืออยู่เต็มไปหมด. เช่นนี้ ตามทางธรรมไม่ถือว่าปฏิบัติถูก ทั้ง ๆ ที่ชาวโลกเขาจะถือว่าเป็นการปฏิบัติถูกที่สุดก็ตาม; เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ถือว่า นั่นคือการรู้ที่ถูกต้อง ว่าอะไรเป็นอะไร;

ถือเป็นเพียงความรู้ยงโลก ๆ และถูกต้องเพียงนคเดยว แม้อยงโลก ๆ. ส่วนที่เป็นทางธรรมแล้ว ก็ยังนับว่าไม่รู้อะไรเลย ดังนั้น. นั้เรียกว่าถ้จะพิจารณากันโดยหลักอริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งท่นทงหลายอาจได้นนได้ฟังกันอยู่ตามปรกติ ก็ยังจะเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนานั้ . คือวิชาที่บอกให้รู้ว่าจะไรเป็นอะไรนั้เอง ดังนั้น.

ที่นี้ เราจะลองถ้อเอาหลักบาลี ที่รู้กันโดยมากท่วไปอีกข้อหนึ่ง ที่เรียกกันว่า **หัวใจพระพุทธศาสนา** หรือ **พระคาถาของพระอัสสชิ** มาเป็นเครื่องพิจารณา. เมื่อพระอัสสชิ ได้พบกับพระสารีบุตรแต่ก่อนบวช พระสารีบุตรได้ถามถึงใจความของพระพุทธศาสนา ว่ามีอยู่ยงไร โดยยอที่สุด. พระอัสสชิได้ตอบว่า โดยยอที่สุดแล้ว ก็คือ **เอ ธมฺมา เหตุปฺปภา, เตสํ เหตุํ คตาคโต, เตสญจ โธ นิโรธจ, เหววาทิ มหาสมฺโณ,** เป็นใจความสั้น ๆ เพียงเท่านั้น ถ้แปลเป็นภาษาไทยเรา ก็ว่า “สิ่งทงหลาย เหล่าใด เกิดมาแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าท่นทงแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทงแสดงความดับสิ้นเชิง. ของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ; พระมหาสมณเจ้าตรัสยงนั้”. นั้, เป็นคำตอบของพระอัสสชิ แต่ถ้อกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในทุกประเทศที่เป็นพุทธบริษัท ถึงกับมีการจารึกลงในแผ่นอิฐ มาตั้งแต่ครั้งไถลัสมัยพุทธกาล ก็ยูกสมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมาทีเดียว, เป็นตัวอักษร ๔ บรรทัดนี้ เท่านั้น, ถ้อกันว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะเป็นใจความของพุทธศาสนา.

ถ้าเอาตามหลักนี้ ก็กล่าวได้ว่า ใจความของพุทธศาสนานี้ คือการบอกให้รู้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น มันมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา, มันดับไม่ได้จนกว่าจะดับเหตุเสียก่อน”. แม้ใจความสำคัญนี้ ก็เป็นการชี้ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นอีกเหมือนกัน ก็เป็นการชี้ให้รู้ว่าอย่าไปเห็นว่าปรากฏการณ์อะไรเป็นตัวตนที่ถาวร ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนถาวร มีแต่สิ่งที่เกิดงอกงามออกมาจากเหตุ และงอกงามเจริญต่อไปโดยอำนาจของเหตุ และจะดับไปเพราะความสิ้นสุดของตัวเหตุ. คำว่าเหตุในที่นี้หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจปรุงแต่ง ซึ่งเราอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัจจัย ก็ได้. สิ่งหนึ่ง ๆ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งสิ่งอื่น ๆ สืบต่อกันไป เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผลผลิตของสิ่งที่ป็นเหตุ ไม่มีตัวมันเองที่เป็นของอิสระตายตัว เป็นแต่ความเลื่อนไหลไป ในฐานะเป็นผลของสิ่งที่ป็นเหตุที่ปรุงทะยอยกันมาไม่หยุด. เพราะอำนาจของธรรมชาติมีลักษณะปรุงไม่หยุดยั้งสิ่งต่าง ๆ จึงปรุงแต่งกันไม่หยุด และเปลี่ยนแปลงกันไม่หยุด พุทธศาสนาจึงบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน มีแต่ความที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งกันไป และเป็นความทุกข์รวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะไม่มีอิสระในตัวเอง ต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุ; จะไม่มีความทุกข์ ก็ต่อเมื่อหยุดหรือดับ. จะหยุดหรือดับ ก็ต่อเมื่อดับเหตุ ทำเหตุนั้นให้หยุดให้ดับ ไม่ให้มีการปรุงสืบไป. ข้อนี้เป็นการบอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างลึกซึ้ง อย่างสุดสามารถที่คนเราหรือว่าผู้มีสติปัญญาตามธรรมดาจะบอกได้ นับว่าเป็นหัวใจพุทธศาสนาจริง ๆ. การบอกนี้คือบอกให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแต่เรื่องของมายา คือเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้นเท่านั้นอย่าไปหลงยึดถือ จนชอบ หรือขงมันเข้า; ทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความขงดีกว่า; เมื่อทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความขงในสิ่ง

ทั้งปวงได้จริง ๆ แล้ว นั่นแหละ คือการออกมาเสียได้จากอำนาจแห่งเหตุ เป็นการดับเหตุเสียได้ ไม่ทำให้ความทุกข์เกิดได้ เพราะความชอบหรือความชั่ว อีกต่อไป. ข้อนี้เห็นได้ว่า หลักหัวใจพระพุทธศาสนานั้น ก็เป็นการชี้ในข้อที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” อย่างถูกต้องลึกซึ้งที่คนทั่วไปตามธรรมดาไม่เคยได้ยิน ได้ฟังนั่นเอง อีกอย่างเดียวกัน.

อีกทางหนึ่งนั้น อาตมาอยากจะชี้ให้เห็นทั้งหลายสังเกตเห็นสักนิตหนึ่ง ถึงวัตถุประสงค์แห่งการออกผนวชของพระพุทธเจ้า ว่าท่านออกผนวช จากความสุขในราชสมบัตินั้น โดยพระประสงค์อย่างใด. พระพุทธภาษิตที่ตรัส ในข้อนี้ มีอยู่อย่างชัดเจนว่า พระองค์ใช้คำว่า **กิ กุสลลเวสี** หมายถึงพระองค์ ในขณะที่เป็นผู้ออกจากเรือน บวชแสวงหาอยู่ว่า “อะไรเป็นกุศล ๆ” พึงดูให้ดี. ที่พระองค์ทรงออกบวชจากบ้านจากเรือน ก็เพื่อแสวงหาความรู้ที่ว่า อะไรเป็น กุศล? แต่คำว่า “กุศล” ของพระองค์ในที่นี้หมายถึงความรู้ หมายถึงความฉลาด. กุศล แปลว่า ความฉลาด ในที่นี้หมายถึงความรู้ที่ถูกต้องที่สุด ว่าอะไร เป็นอะไร โดยเฉพาะก็คือว่าอะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความไม่มีทุกข์ อะไรเป็นวิธีให้ถึงความไม่มีทุกข์นั้น. นี้เรียกว่า ความฉลาดหรือกุศล เป็นกุศลถึงที่สุด เป็นความฉลาดถึงที่สุด อยู่ที่ตรงนั้น. การออกผนวชของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการออกแสวงหา ว่าอะไรเป็นความรู้ ที่ฉลาดที่สุดในโลกทั้งปวง; ในที่สุดก็ได้ทรงพบความรู้อันนี้ นี้, เราจะเห็น ได้ว่า **พระองค์ออกผนวช เพื่อแสวงหาความรู้ เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร** : เพราะถ้ารู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องครบถ้วนสิ้นเชิงจริง ๆ แล้ว

นั่นก็คือความฉลาดหรือความรู้ที่ถึงที่สุดด้วยกัน ; พระองค์จึงทรงออกแสวงหาความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ; ความรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้นแหละ คือตัวพุทธศาสนา.

ที่นี้ ถ้าจะถือตามที่คนทั่ว ๆ ไปได้ยินได้ฟัง โดยเฉพาะที่คนแก่คนเฒ่า พุทธกันติดปาก ก็คือ เรื่องพระไตรลักษณ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหลักสำคัญ หรือตัวพุทธศาสนาอีกแนวหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ไตรลักษณ์ มีเป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. นี่เป็นหลักพุทธศาสนาที่เราต้องรู้. ถ้าไม่รู้ ก็เรียกว่าไม่รู้พุทธศาสนา. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่ คือการประกาศความจริงออกไปว่า “สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น ไม่เที่ยง, สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นทุกข์, สิ่งทั้งปวงทั้งที่มีปัจจัยปรุงแต่งและปัจจัยไม่ปรุงแต่งนั้น เป็นอนัตตา” นี่, เป็นหลักพระพุทธศาสนา. นี่ยังเป็นการตอบปัญหาของคำถามที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” เป็นอย่างยิ่ง ; ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้แล้ว คือ การบอกให้รู้ว่สิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ที่ว่าเป็นอนิจจัง ก็คือสิ่งทั้งปวงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่มีอะไรเป็นตัวมันเองที่หยุดอยู่แม้ชั่วขณะ. ที่ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ นั้น หมายถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีลักษณะเป็นความทนทุกข์ทรมานอยู่ในตัวมันเอง, มีลักษณะที่ดูแล้ว น่าเกลียดน่าชัง น่าเบื่อหน่าย น่าระอา อยู่ในตัวมันเองทั้งนั้น. และ ที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา นั้น หมายถึงการบอกให้รู้ว่าบรรดาสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่เราควรจะไปยึดถือเอาด้วยจิตใจที่ยึดมั่นเป็นตัวตน หรือเป็นของตน.

ไม่มีทางจะยึดเอาเป็นตัวตนหรือเป็นของของคนได้เลย ; ถ้าไปยึดถือเข้า ก็ต้องเป็นความทุกข์. นี่แหละ, เป็นการบอกให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงนั้น มันยิ่งกว่าไฟ เพราะไฟนั้น มันลุกโผลงๆ อยู่ เราเห็นว่าเป็นไฟ ก็ไม่เข้าไปใกล้ ; แต่สิ่งทั้งปวงนั้น มันเป็นไฟที่มองไม่เห็นได้ว่าเป็นไฟ เราจึงเข้าไปกอดกองไฟกันด้วยความสมใจ แล้วก็เป็นทุกข์ตลอดกาล. นี่คือการบอกให้รู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไรเป็นอะไร โดยนัยแห่งพระไตรลักษณ์^๖ นี่ยังเป็นการชี้ให้เห็นชัดได้ว่า พุทธศาสนา คือวิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่ทำให้รู้^๕ได้ ว่าอะไรคืออะไร เท่านั้นเอง

ที่นี้ เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ไม่ต้องสงสัย เราก็จะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง. การที่เราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงโดยที่ยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น เป็นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น คนจะปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญากรรมฐาน ภาวนาให้ถูกต้อง โดยไม่หวังผลเป็นความรู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรอย่างไรนั้นเป็นไปไม่ได้ ; เป็นความเขลาอย่างยิ่ง. เราจะต้องปฏิบัติเพื่อให้รู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร แล้วเราจึงจะรู้ว่าสิ่งนั้นประกอบอยู่ด้วยประโยชน์ หรือว่าจะเป็นคุณประโยชน์แก่เราได้อย่างไร.

เมื่อได้ก้าวมาถึงหลักที่ว่า เราต้องรู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร และเราจะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะตรงต่อกฎธรรมชาติธรรมดาของสิ่งทั้งปวงที่เป็นอยู่จริง ๆ ดังนี้แล้ว หลักในพระบาลีก็มีอยู่อีกพวกหนึ่ง หรือส่วนหนึ่งที่เป็นคำขอบของปัญหาข้อนี้สืบไป ได้แก่ กฎหรือหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์.

คำว่า โอวาทปาติโมกข์ แปลว่า ประธานหรือหัวหน้าของคำสอนทั้งหมด หรือจะแปลว่า คำสอนที่เป็นประธานของคำสอนทั้งหมด อย่างจะดีกว่า.

โอวาทปาติโมกข์ มีอยู่ ๓ ข้อสั้น ๆ คือการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เต็มที่ได้ครบถ้วน, และการทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง. นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่สิ่งทั้งปวงเป็นจริงอยู่อย่างไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ยึดถือเอาไม่ได้ ไปหลงไหล ค้ำยไม่ได้ เราต้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงในลักษณะที่ถูกต้องด้วยความระมัดระวัง, คือเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง ที่หมายถึงการละโมภโลภมาก ค้ำยอำนาจของกิเลสที่อยากทำชั่ว เพราะไม่รู้ว่สิ่งทั้งปวงนั้น ไม่น่าหลงไหลเลย, ไม่น่าไปลงทุนทำเอาด้วยการฝืนศีลธรรมหรือฝืนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อไปทำความชั่ว. อีกทางหนึ่งนั้น **ให้ทำแต่ความดี** ตามที่บัณฑิตสมมติตกลงกันว่าเป็นความดี. ทั้งสองชั้นนี้ไม่ต้องสงสัย ท่านทั้งหลายย่อมจะทราบได้เองเป็นอย่างดีว่า เป็นแต่เพียงชั้นศีลธรรมหรือระเบียบปฏิบัติทั่วไปที่จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นอยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นผาสูกันอย่างโลก ๆ และทั่ว ๆ ไปเป็นส่วนใหญ่. ส่วนข้อที่สาม ที่มีหลักอยู่ว่า **ให้ทำจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจด** จากเครื่องเศร้าหมองโดยประการทั้งปวงนั้น นั้นแหละเป็น**หัวใจความสำคัญหรือเป็นคัมภุทธศาสนาโดยตรง**

การทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาด ปราศจากสิ่งเศร้าหมอง นั้น หมายความว่าทำจิตให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง. ถ้าจิตใจยังไม่เป็นอิสระจากอำนาจ

กรอบำของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะเป็นจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ไปไม่ได้เลย. **จิตใจที่จะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวงนั้น ต้องมาจากความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดเสมอไป**; ถ้ายังไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรแล้ว ก็จะต้องไปหลงรักหลงง้ออะไร หรือมีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้, แล้วจะมีความเป็นอิสระได้อย่างไรกัน, คนเรามีความรู้สึกตามธรรมชาติอยู่สองอย่างเท่านั้น คือรักกับเกลียด ชอบกับชัง, หรือพอใจกับไม่พอใจ. ถ้าเรียกอย่างภาษาบาลีก็เรียกว่า อภิชฌาและโทมนัส. คนเราเมื่อมองสิ่งทั้งหลายไม่ว่าสิ่งใด ด้วยความยึดถือของปุถุชนตามปรกติทั่ว ๆ ไปแล้ว จะเกิดความรู้สึกขึ้นไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งในสองอย่างนี้ คือ อภิชฌา หรือโทมนัส. อภิชฌา ก็พอใจอยากจะได้. โทมนัส ก็คือความไม่พอใจ แม้ว่าสิ่งนั้นยังไม่เคยทำอะไรให้เป็นที่ยึดใจตัวมากไปกว่าการกีดขวางเกาะก้ำราคาญตา มาขวางหน้าขวางตา ทำให้เกิดความรำคาญแค้นเคืองหนึ่ง ก็ถือว่าเป็นโทมนัส. นี่ เป็นลักษณะธรรมชาติของการที่จิตใจของคนเรากลายเป็นทาสของอารมณ์ไม่เป็นอิสระแก่ตัวเองเลย, เมื่ออารมณ์ในโลกนี้มีมากเหลือจะนับ คนเราก็คือทาสของอารมณ์มากเหลือจะนับ.

ความไม่รู้ว่าจะอารมณ์หรือสิ่งทั้งปวงนั้นคืออะไร, ซึ่งรวมความแล้วก็คือ **ความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรนั่นเอง ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาเป็นความชอบหรือไม่ชอบ พพอใจหรือไม่พอใจ** อย่างที่เรียกว่าอภิชฌาหรือโทมนัส. ความพอใจ หรือที่เรียกว่าอภิชฌาในที่นี้ มีลักษณะที่จะรวบรวมอะไร ๆ เข้ามาหาตัว. ส่วนความไม่พอใจหรือโทมนสนั้น มีลักษณะที่จะปฏิเสธหรือผลักไสอะไร ๆ ออกไปเสียจากตัว. ขอให้กำหนดความหมายให้กว้าง ๆ อย่างนี้ อย่า

มุ่งเอาแต่เพียงเรื่องรักหรือกำหนัด ที่เป็นกิเลสตัณหาทางกามารมณ์อย่างเดียว, แม้ที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ ก็ยังมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความชอบหรือความชัง อย่างเต็มที่ด้วยเหมือนกัน จึงต้องจำกัดความหมายว่า ถ้าสิ่งใดทำให้เกิดความรู้สึกอยากเอาเข้ามาหาตัว ก็เรียกว่าเป็นความพอใจ; สิ่งใดที่ก่อให้เกิดความรู้สึกที่จะผลักดันออกไปเสียให้พ้น หรืออยากทำลายให้สูญสิ้น อย่างนี้ เรียกว่าเป็นความไม่พอใจ. ถ้ายังมีความรู้สึกสองอย่างนี้อยู่แล้ว ก็หมายความว่ายังไม่เป็นอิสระ. จิตยังไม่เป็นอิสระ เพราะยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง, ยังเลือกหลงรักหลงชังอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ จิตยังไม่มีทางที่จะบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากความครอบงำของสิ่งทั้งปวงได้. โดยเหตุนี้เอง หลักระพุทธศาสนาในขั้นสูงสุดนี้ จึงปฏิเสธการยึดถือหมดทั้งสิ่งที่น่ารักน่าชัง ซึ่งคนธรรมดาพากันหลงรักและหลงชัง, และเป็นการปฏิเสธเลยขึ้นไปถึงความดีและความชั่ว เป็นผู้ไม่หลงติด ทั้งในความดีและความชั่ว ทั้งสองประการ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, จิตจึงจะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง และบริสุทธิ์จากสิ่งห่อหุ้มจริง ๆ.

ขอซ้ำในเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งว่า ข้อที่ ๑ ว่าอย่าทำความชั่ว, ข้อที่ ๒ ว่าให้ทำความดี, และข้อที่ ๓ ว่าให้ทำจิตใจอยู่เหนือความครอบงำทั้งของความดีและความชั่ว จึงจะเป็นอิสระและบริสุทธิ์สิ้นเชิง. ความซื่อตรงหมด หมายถึงการรู้จักโลกทั้งปวงหรือรู้จักสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง ว่าไม่มีอะไรที่น่าผูกพันตัวเข้าไปเป็น “ทาส” ของมัน ทั้งที่ถือกันว่าเป็นความดีหรือความชั่วก็ตาม. คำสอนนี้แหละเป็นคำประกาศให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า, เป็นการชี้ระบุว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดสิ้นเชิง

ชนิดที่ไม่ทำอะไรจะยิ่งไปกว่านั้นอีกแล้ว. เมื่อคนเหล่านี้ พวกอื่น ลัทธิอื่น นิยมกันแต่เพียงให้เว้นความชั่ว ไปยึดถือในความดี ให้หลงใหลในความดี ให้ผูกพันในความดี จนถึงยอดของความดี คือพระเป็นเจ้าหรืออะไรก็ตาม, พุทธศาสนาก็ยังไปไกลกว่านั้น คือการไม่ยอมผูกพันตัวกับสิ่งใดเลย. การผูกพันในความดีนั้น จัดไว้เป็นการปฏิบัติถูกในระยะกลางเท่านั้นเอง. ขอให้สังเกตให้รู้ว่า ท่านจัดไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องทำในเมื่อเรายังจะทำอะไรให้สูงไปกว่านั้นไม่ได้เท่านั้นเอง. ในระยะแรก เราเว้นจากความชั่ว, ขั้นนี้ยังต่ำอยู่ในระยะถัดมา เราทำความดีให้เต็ม. ส่วนในระยะสูงสุดนั้น เราทำจิตให้กระโดดลอยสูงอยู่เหนือความครอบงำของความดีและความชั่ว.

การที่ผูกพันตัวอยู่ได้ผลของความดี หรือที่เรียกว่า ตัวความดีก็ตามนี้ ยังไม่ใช่ความพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง, ยังไม่เป็นที่ถูกต้องถึงที่สุด ว่าจะอะไรเป็นอะไร. เพราะเหตุใดจึงสอนเช่นนั้น ในเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ต้องการคำอธิบายที่ยาว, แต่อาตมาอยากจะสรุปความสั้น ๆ ชนิดที่ท่านทั้งหลายอาจนำไปคิดให้เห็นเองก็ได้ คือว่าคนชั่ว ก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนชั่ว; คนดีก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนดี. อาตมาใช้คำว่า “ความทุกข์ตามประสาของคนดี”; จะตัวอย่างมนุษย์ก็มีความทุกข์อย่างมนุษย์ที่ดี. จะตัวอย่างเทวาก็มีความทุกข์อย่างของเทวาก็. แม้จะเป็นพรหม เป็นยอดของเทวาก็มีความทุกข์อย่างของคนดีชั้นยอดของพรหม, ไม่มีข้อยกเว้นในข้อที่ว่าคนดีจะไม่มีมีความทุกข์ตามแบบตามประสาของคนดี. จะไม่มี ความทุกข์เลย ก็ก่อนเมื่อกระโดดขึ้นไปให้พ้นให้สูง ขึ้นไปอยู่เหนือสิ่งที่เรียก

ว่าความดี กลายเป็นโลกุตระคือเหนือโลกแล้วเท่านั้น. ถ้าเรียกโดยสมมติ ก็คืออยู่ในโลกของพระอริยเจ้า จนกลายเป็นพระอริยเจ้าไป. นั่นคืออยู่เหนือความดี. อย่าเข้าใจผิด เอาความดีไปผูกพันกับพระอริยเจ้า จนแต่งตั้งพระอริยเจ้าให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น, นี่จะกลายเป็นความบ้าหลังอย่างที่สุด เพราะว่าความดีนั้น เป็นของจำกัอยู่แต่ในวงของโลก, ในวิสัยโลก อย่างโลกๆ โดยสมมติ.

ความดีหรือความชั่ว เป็นเรื่องของสมมติ. ต่อเมื่อจิตพ้นไปจากเรื่องสมมติ เห็นความดีความชั่ว คือมีจิตใจอยู่เหนือฐานะที่จะเกลียดความชั่วหรือรักความดีนั้นแหละ จึงจะเป็นอันพ้นจากโลก หรือพ้นจากทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้า. นี่, เรียกว่าเป็นการปฏิบัติขั้นที่ ๓ คือขั้นที่ทำให้จิตบริสุทธิ์หมดจด ปราศจากสิ่งเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง, และอันนี้เป็นผลเกิดมาจากการที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง ตามทางที่ถูกต้องและถึงที่สุดตามหลักของพุทธศาสนา จนเราสามารถรู้ว่สิ่งทั้งปวงหรือภาวะความเป็นไ่ๆ ก็ตาม เป็นสิ่งที่ไม่น่าเข้าไปผูกพันตัวอยู่ด้วย ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ามอบตัวเข้าไปเพื่อเป็นทาสด้วยความหลงรักหลงอยากด้วยเลย, ควรถอนตัวออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงโดยสิ้นเชิง มีจิตเป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ดังนี้ จึงจะมีความสุขโดยน้แหละ, คือการที่จิตมีความรู้ หรือประกอบไปด้วยความรู้อันถูกต้องถึงที่สุด ว่อะไรเป็นอะไร จนสามารถที่จะทำจิตนั้น ให้ปราศจากความสุขได้จริง ๆ ถ้าถึงที่สุด ก็เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ ถ้ายังไม่ถึงที่สุด ก็คือ พระอริยเจ้าชั้นที่รองๆ ลงมา. แต่ว่าทั้งหมดทุกชั้น ล้วนแต่เป็นผู้รู้

อะไรเป็นอะไร ตามหลักที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งนั้น, เช่นเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งปวง ดังนี้ เป็นต้น.

เราจะเห็นได้แล้วว่า การปฏิบัติตามหลักแห่งโอวาทปาติโมกข์มีขึ้นย่อมเป็นผลเกิดมาจากการที่มีความรู้ เห็นชัดแจ้ง ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง จึงวางหลักการปฏิบัติลงไปได้ว่า อย่าทำชั่ว ทำแต่ความดี และทำจิตให้อยู่เหนือความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง ไม่ผูกพันกับสิ่งใด ไม่เป็นทาส หรือตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งใด ๆ ดังนี้.

ขั้นข้อสุดท้าย ซึ่งอาตมาอยากจะแนะนำให้สังเกตต่อไป คือข้อที่ว่า **คำว่า ศาสนา นั้น แปลว่าอะไร?** พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้รู้. พุทธศาสนา ก็ต้องแปลว่า ศาสนาของผู้รู้ พุทธบริษัท ก็แปลว่า บริษัทของผู้รู้; พุทธศาสนิก ก็แปลว่า ผู้ปฏิบัติตามพุทธศาสนา คือตามศาสนาของผู้รู้. คำว่าพุทธะ ๆ ที่แปลว่าผู้รู้นั้น หมายถึงรู้อะไร. ในที่สุด ก็คือรู้อะไรทั้งปวงตามที่เป็นจริงถึงที่สุดนั่นเอง อาตมาจึงกล่าวว่า **พุทธศาสนา ก็คือศาสนาที่ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร,** เป็นศาสนาเกี่ยวกับความรู้จริง; เราจะต้องปฏิบัติจนให้รู้ของเราเอง; เมื่อรู้ถึงที่สุดแล้วไม่ต้องกลัว, กิเลสตัณหาต่าง ๆ จะถูกความรู้นั้นทำลายล้างสิ้นไป; ความหลงใหลที่เรียกว่า อวิชชา นั้น จะดับไปในทันที ในเมื่อวิชาได้เกิดขึ้น; ฉะนั้น ข้อปฏิบัติต่าง ๆ จึงมีไว้เพื่อให้วิชาเกิดขึ้น คือเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ท่านทั้งหลาย ทั้งปวง จงผูกใจ จงปักใจมั่น ในทางที่จะเข้าถึงพุทธศาสนาด้วยวิธีทำการ

ปฏิบัติในทางที่จะให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้น. ขอแต่ให้เป็นความรู้ที่ถูกต้อง ให้เป็นการรู้ด้วยความเห็นแจ้งจริง ๆ. อย่าให้เป็นความรู้อย่างโลก ๆ เป็นความรู้ผิด ๆ เป็นความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จนไปหลงสิ่งที่ไม่คว่าดี หรือ หลงสิ่งซึ่งเป็นที่เกิดความทุกข์ว่าไม่ให้เกิดความทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น. ขอให้พยายามดูกันในเรื่องความทุกข์นี้ ให้มากให้ถึงที่สุด ก็จะค่อย ๆ รู้ไปตามลำดับ และนั่นแหละ จะเป็นการรู้พุทธศาสนาที่ถูกต้องศาสนา.

เมื่อดู หรือพยายามจะเข้าถึงพระพุทธรูปสักอันโดยวิธีนี้ แล้ว คนตัดฟันขายที่ไม่รู้หนังสือ ก็จะเข้าถึงตัวพุทธศาสนาได้ . ในขณะที่เปรียญหลาย ๆ ประโยค ที่วนอยู่กับพระไตรปิฎก แต่ไม่ดูกันในเรื่องนี้ ก็อาจจะไม่เข้าถึงพุทธศาสนาได้เลย ทำไมคนอย่างพวกเรา ที่พอจะมีสติปัญญาอยู่บ้าง จะไม่สามารถพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้รู้ตามที่เป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อถูกเข้ากับสิ่งใดครั้งหนึ่งแล้ว ก็จะต้องศึกษาสิ่งนั้น ๆ ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ว่าสิ่งนั้นมันเป็นอย่างไรแน่. ความทุกข์ที่เกิดขึ้น และกำลังเผาผลาญเราให้เร่าร้อนอยู่นั้น มันคืออะไร, มันเป็นอย่างไร, มันมาจากอะไร, **ถ้าทุกคนตั้งสติคอยเฝ้ากำหนด พิจารณาความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ตน ในลักษณะดังกล่าวนี้แล้ว** จะเป็นทางเข้าถึงพุทธศาสนาได้ดีที่สุด ดีกว่าที่จะเรียนเอาจากพระไตรปิฎกอย่างที่จะเปรียบเทียบกันไม่ได้ทีเดียว. การที่จะเป็นหนอนกินหนังสือ ก็ว่าแม้แต่ศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก ในแง่ของภาษา หรือวรรณคดีนั้น ไม่มีทางที่จะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร, ทั้งที่ในพระไตรปิฎกเต็มไปด้วยคำบรรยายว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้เป็นอย่างนี้ สิ่งโน้นเป็นอย่างโน้น ก็ได้แต่ฟัง

อย่างนกแก้วนกขุนทองที่จำไว้ได้ แต่ไม่สามารถจะเข้าถึงความจริง ของสิ่งทั้งหลายได้ ; เว้นไว้แต่ว่า เขาจะได้ทำการพิจารณาให้เป็นเรื่องจริงของชีวิตจิตใจ, เข้าถึงตัวจริงของกิเลส, เข้าถึงตัวจริงของความทุกข์, เข้าถึงตัวจริงของธรรมชาติหรือของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่เกี่ยวข้องกับเขา, นั่นแหละจึงจะรู้ถึงตัวพุทธศาสนา.

คนที่ไม่เคยเห็นเคยฟังพระไตรปิฎกเลย แต่เคยพิจารณาอย่างละเอียดลออทุกครั้งทุกคราว ที่ความทุกข์เกิดขึ้นแผดเผาในใจของตน ; นั่นแหละเรียกว่า**คนที่กำลังเรียนพระไตรปิฎก**โดยคงอย่างถูกต้องต้องแท้ยิ่งกว่าคนที่กำลังเปิดเล่มพระไตรปิฎกในตู้ผู้อ่าน แล้วเพียงแต่จำไว้ได้และเข้าใจ. เพราะฉะนั้นเราจึงคิดว่า แม้แต่ตัวเราเองในบัดนี้ เรารู้จักตัวเราเองดีแล้วหรือยัง ? มันอาจเป็นเช่นเดียวกันกับคนที่ลูบคลำเล่มพระไตรปิฎกอยู่ทุกวัน แต่ไม่รู้จักเพชรหรือรู้จักอมฤตธรรม ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก. ข้อนั้นได้แก่การที่เรามีตัวเรา เราใช้ตัวเรา เราปฏิบัติตัวเรา เราทำอะไรเกี่ยวกับตัวเราอยู่ทุกวัน แต่แล้วเราก็ไม่รู้จักตัวเรา ไม่สามารถจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวเราให้ลุล่วงไปได้ ; ยังคงมีความทุกข์ และยังคงมีต้นเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เพิ่มมากขึ้นทุก ๆ วันตามอายุที่เพิ่มขึ้น. นี่เพราะไม่รู้จักตัวเราอย่างเดียวเท่านั้น. ชีวิตจิตใจ หรือสิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา ที่กำลังเป็นตัวเรา ที่สวมอยู่กับตัวเรา เรายังไม่รู้จัก.

ขอให้ตัดสินใจดู ด้วยความเป็นธรรมเถิดว่า การที่จะไปรู้พระไตรปิฎก หรือไปรู้สิ่งลึกลับที่ซ่อนอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ยิ่งยุ่งยากไปกว่าเป็นไหน ๆ เพราะฉะนั้น เราจึงหันมาศึกษาตัวพระพุทธรูปศาสนา หรือรู้จักตัวพระพุทธรูปศาสนากัน ด้วยการศึกษาค้นคว้าตัวจริง คือจากถึงทงปวง

ซึ่งรวมทั้งรูปธรรม และนามธรรม คือ ร่างกายนี้ และจิตใจนี้ จากชีวิต ซึ่งมี
ความรู้สึกคิดนึก ซึ่งกำลังหมุนอยู่ในวงกลมของความอยาก และมีเจตนาที่จะ
กระทำตามความอยาก แล้วก็กระทำให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป ทำให้เกิดผลอย่างนั้น
อย่างนั้นขึ้นมาหล่อเลี้ยงเจตนาที่อยากทำนั้นสืบต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งต้อง
เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารหรือทะเลทุกข์ เพราะความที่ไม่รู้ว่า อะไรเป็นอะไร
ข้อเดียวเท่านั้นเอง.

อาตมาขอสรุปความสำหรับบรรยายในวันนี้ ว่า พุทธศาสนานี้
คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร
ถูกต้องจริงๆ แล้ว ไม่ต้องมีใครมาสอนเรา มาแนะนำเรา เราก็จะปฏิบัติถูก
ต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ด้วยตนเอง, แล้วกิเลสก็จะละไปเอง. ขอแต่เพียงให้เรารู้ว่า
อะไรเป็นอะไรในเบื้องต้นเท่านั้น เราก็จะปฏิบัติถูกต้องต่อไปได้ ด้วยตัวของ
เราเอง. เราจะเป็นพุทธเจ้าหรือพุทธบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่ง ของเราเองขึ้นมา
ทันที; เราจะปฏิบัติอะไรไม่ผิด ขึ้นมาทันที. เราจะถึงสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์
เราควรจะได้ หรือที่ชอบเรียกกันไผ่เรา ๆ ว่า มรรค ผล นิพพาน นี้ ได้ด้วย
ตนเอง เพราะการที่เรามีความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องถึงที่สุดแท้จริงเท่านั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการិกรรม ครั้งที่ ๒

เรื่อง

ไตรลักษณ์

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๙

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งก่อนว่า ศีลธรรม กับ
ศาสนา นั้นมีขอบเขตต่างกัน. ข้อนี้เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดไว้ให้ดี มิฉะนั้น
จะเข้าใจไปว่ามีอะไรซึ่งขัดกันหรือปนกัน. ขอย้ำในที่นี้อีกว่า ศีลธรรมนั้น
เป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อจะกำจัดความทุกข์ความยุ่งยาก ความระส่ำระสาย ในชั้น
แรกๆ ที่เป็นเรื่องชั้นโลกๆ เป็นเรื่องของสังคมหรือเป็นเรื่องของความเป็นอยู่
ผาสุกกันในชั้นต่ำๆ ส่วนบุคคล. ส่วนหน้าที่ของศาสนานั้น ไปไกลจนถึงกับ
สามารถกำจัดความหม่นหมองทุกชนิด ที่เหลือวิสัย ที่ศีลธรรมจะกำจัดได้

เช่นความยุ่งยากใจเป็นส่วนตัว ความทุกข์ในใจอันมาจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และกิเลสชั้นละเอียดเหล่านี้ ซึ่งไม่อยู่ในวิสัยที่ศีลธรรมทั้งหลายจะช่วยกำจัดให้ได้ แต่ว่าอยู่ในวิสัยหรือเป็นหน้าที่ของสิ่งที่เราเรียกกันว่าศาสนา จะช่วยกำจัดให้โดยตรง, เพราะฉะนั้นจึงมีขอบเขตที่ต่างกัน แม้ว่าเราจะรวมเอาศีลธรรมเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาก็ตาม. ศีลธรรมเป็นสิ่งที่มีความขอบเขตจำกัดอยู่ในวงจำกัดวงหนึ่ง มีหน้าที่เพียงเท่านั้น ไม่ครอบคลุมกว้างไปเท่ากับขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เลย.

เรื่องของศีลธรรมนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็ไม่มีอะไรมาก
 ไปกว่าหลักแห่ง ศีล และ ธรรม ๕ คู่ ของพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่น
 ที่เป็นเครือเดียวกัน. หลัก ๕ ประการนั้น คือ

(๑) การไม่เบียดเบียน พยวาทปองร้าย ริษยากัน ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต ทุกวิถีทาง, แต่กลับมีการกระทำที่ตรงข้าม คือมีเมตตาปรานี ไม่เหยียดหยาม คูห่มั่นกัน, สมัคสมานสามัคคีกัน มีความประพฤติและความคิดเห็นไม่ขัดแย้งกัน มีความกตัญญูกตเวที โดยถือว่าสัตว์ทั้งปวงที่อยู่ร่วมโลกกัน ล้วนแต่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ทั้งมนุษย์และเดรัจฉานต่างมีบุญคุณที่สัมพันธ์กันสนิท อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

(๒) การไม่ลักขโมยแย่งชิงกัน ไม่เอาเปรียบบุคคลและสังคม ทั้งซึ่งหน้าและลับหลัง, แต่กลับมีการแสวงหาและเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ปันกันในเรื่องของ ความรู้ และความดี ขวนขวายช่วยผู้อื่น ในกิจที่ควรช่วย มีความพากเพียรเพื่อความเจริญก้าวหน้า ประหยัดมัธยัสถ์

บุรณะซ่อมแซม ขยันขันแข็งในหน้าที่การงานของตน เพื่อไม่ต้องเป็นขโมย เพื่อทั้งตัวและดำรงวงศ์สกุล และเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ปฏิบัติตาม สัญญาประชาคมอย่างเคร่งครัด.

(๓) ไม่ล่วงละเมิดของรักและบุคคลเป็นที่รักของคนอื่นทุกชนิด ไม่ปล่อยตัวตามกระแสตัณหา, แต่กลับมีความสันโดษยินดีในของรักหรือประโยชน์ ของคนที่ได้มาหรือมีอยู่โดยชอบธรรม ไม่อยากใหญ่ไถ่ในกาม เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่โลภจนผิดกรรม.

(๔) การไม่กล่าวเท็จทางกายทางวาจา หรือทางตัวอักษรทุกวิถีทาง แต่กลับเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ มีประโยชน์ควรแก่การฟังของผู้อื่น มีสัจย์ มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ไม่มีมายาสาโดย, และ

(๕) การไม่ตกเป็นทาสของอบายมุขทุกชนิด หรือสิ่งมีนเมาเสพติด ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นทางแห่งความประมาทมัวเมา เสียความ ประกติแห่งสติสัมปฤติทุกประการ. แต่กลับเป็นผู้มีสมาธิปฏิบัติ เห็นถูกเชื่อถูก ไม่งมงาย มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ไม่สะเพร่าเลินเล่อ มีความอดกลั้นอดทน ในการศึกษา ในการบังคับตัวเอง ปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรและศัตรู รู้จักฐานะ และประมาณ รู้จักกาลเทศะ รู้จักสังคมและบุคคล มีการสำรวม มีมารยาทดี ไม่ถือกระต้าง มีหิริโอตตปปะ ละอายบาปกลัวบาปได้โดยลำพังตนเอง มีการ ศึกษาดี มีเพื่อนดี มีความใคร่ในทางดี ไม่เปิดโอกาสให้ใครดูหมิ่นได้ รู้จัก เลือกรู้จักใช้คนและคบคน.

ศีล และ ธรรม ทั้งหมดนี้ มีความมุ่งหมายผลเพียงความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบร้อยของสังคมทั่วไป และเป็นความผาสุกขั้นต้นๆ อันเป็นวิสัยของปุถุชน มิได้หมายสูงพ้นขึ้นไปถึงการดับทุกข์ หรือตัดกิเลสเด็ดขาดสิ้นเชิงจนเป็นพระอริยเจ้า ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของตัวศาสนา แม้ข้อนี้ก็เป็นหลักที่ควรกำหนดไว้ให้ตายตัว.

ต่อจากนั้นอาตมาได้กล่าวให้ทราบว่ สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานี้ อาจจะจำกัดความลงไปได้สั้นๆ ว่า ได้แก่วิชา หรือระเบียบปฏิบัติที่จะทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องเท่านั้น. คำจำกัดความข้อนี้ ก็เหมือนกัน เป็นสิ่งที่ควรกำหนดไว้ให้แม่นยำ เพราะเป็นวิธีหรืออุบายอันหนึ่ง ที่จะทำให้น่าสนใจหลายชั่วอายุพุทธศาสนาได้ง่ายที่สุด. พุทธศาสนาที่ใครๆ เห็นกันว่ามีเรื่องอะไรมากมายหลายสิบหลายร้อยเรื่องนั้นแหละ เราอาจเข้าใจได้ง่ายๆ โดยหลักที่ว่าเป็นวิชาที่บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. หลักสำคัญมีอยู่ว่า ถ้าเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องจริงๆ แล้ว แม้ไม่ต้องมีใครมาสอนเรา เราก็สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้นได้เอง. ถ้าเรายังไม่สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้น ก็แปลว่าเรายังไม่รู้จักรว่ สิ่งเหล่านั้นคืออะไรโดยสมบูรณ์ ข้อนี้ขอให้ถือเป็นหลักทั่วๆ ไปว่า ถ้าเรารู้จักรว่ อะไรเป็นอะไรจริงๆ แล้ว หมายความว่าเราต้องรู้ว่าเราจะพึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไรด้วย; เช่น เรารู้จักรว่ชีวิตนี้คืออะไร รู้จักหน้าที่การงานของชีวิตนี้คืออะไร รู้จักที่มาและที่ไปในเบื้องสุดท้ายของชีวิตก็อย่างนี้เป็นต้น เราก็สามารถจะปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี จนกระทั่งถึงสิ่งที่เรียกว่าพระนิพพาน อัน

เป็นที่หมายปลายทางเป็นที่สุดที่จบ ของหน้าที่ที่ชีวิตทั้งหลายจะพึงกระทำ ; เพราะฉะนั้นจึงสรุปไว้ในคำสั้นๆ ว่า การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละ เป็นวิชาที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้. เมื่อเรารู้ว่าความทุกข์คืออะไร หรือชีวิตคืออะไร โดยสิ้นเชิง แล้วก็สามารถดับความทุกข์ หรือทำชีวิตนี้ให้ปราศจากความทุกข์ได้นั้นคือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บัดนี้อาตมาอยากจะกล่าวต่อไปถึงข้อที่ว่า ที่ว่ารู้อะไรเป็นอะไรนั้น ถ้ากล่าวตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือรู้อะไร สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ ประการ. เพราะฉะนั้นอาตมาจะได้บรรยายเรื่องลักษณะ ๓ ประการนั้น ในวันนี้.

ลักษณะ ๓ ประการนั้น ท่านทั้งหลายอาจได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไป เป็นส่วนใหญ่แทบทุกคนก็ว่าได้. นั่นคือคำที่คนเฒ่าคนแก่พูดกันติดปาก ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อนิจจังลักษณะหนึ่ง, ทุกขังลักษณะหนึ่ง, อนัตตา ลักษณะหนึ่ง, แต่ความหมายของคำทั้งสามนี้ ออกจะลึกซึ้งซับซ้อน ยากที่จะเข้าใจ หรือถึงกับเห็นแจ้งสำหรับคนทั่วไปได้. เราจึงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะถ้าจะตอบคำถามที่ว่าอะไรเป็นอะไร ให้ถูกต้องกันจริงๆ แล้ว มันตอบได้ง่ายเหลือเกิน ว่า ทุกๆ อย่าง ทุกๆ สิ่งเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; นั่นแหละ คือความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง.

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขาร ก็มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่

เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว. **ทุกข์** แปลว่า **เป็นทุกข์** มีความหมายว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภทสังขาร มีลักษณะที่เป็นทุกข์ มองดูแล้ว น่าสังเวชใจ นำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ. **อนัตตา** แปลว่า **ไม่ใช่ตัวตน** มีความหมายว่าทุกสิ่งทุกอย่างทั้งประเภทที่เป็นสังขาร และมิใช่สังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีความหมายหรือลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือเป็นหลักได้ว่ามันเป็นตัวเป็นตน ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น เพราะความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ขอให้ทราบว่าลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้, เป็นคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุด กว่าคำสั่งสอนทั้งปวง จนถึงกับเรียกว่า พหุลานุสาสนี คือ พระโอวาทที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด **บรรดาคำสั่งสอนทั้งหลาย จะนำมารวบยอดอยู่กับการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่น** บางทีก็กล่าวตรง ๆ ด้วยคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; บางทีก็พูดด้วยคำหรือโวหารอย่างอื่น แต่ใจความแสดงความจริงอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือแสดงให้รู้ว่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

อนิจจัง ที่แปลว่าไม่เที่ยงคือเปลี่ยนแปลงเสมอ ข้อนี้น่าจะเข้าใจได้ไม่ยากนัก ยังมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันอันกล่าวด้วยสภาพที่แท้จริงของสสารและกำลังงานด้วยแล้ว ยิ่งช่วยได้มาก คือช่วยให้เข้าใจได้, ช่วยให้เห็นชัดแจ้งได้ ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจริง ๆ คำสอนข้อนี้

เป็นคำสอนที่สอนกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำ เป็นแต่ไม่ได้ขยายความของ
ความไม่เที่ยงให้ลึกซึ้งเหมือนพระพุทธองค์เท่านั้น.

ทุกขัง ซึ่งแปลว่า **คุณแล้วสังเวชใจ** นี้ก็เหมือนกัน มีการสอน
มาแล้วแต่ก่อนพระพุทธเจ้า แต่ไม่ลึกซึ้งถึงที่สุด ไม่ประกอบด้วยเหตุ ด้วย
สมุฏฐาน และไม่ชีวิตดับที่สมบูรณ์จริง ๆ ให้ได้ เพราะยังไม่รู้จักตัวความทุกข์
อย่างเพียงพอ เท่ากับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.

ส่วนคำสอนเรื่องอนัตตา ซึ่งมีความหมายว่า **ไร้ตัวตน**
อันแท้จริง นั้น มีสอนแต่ในพุทธศาสนา คือจะสอนเรื่องอนัตตาแต่เฉพาะ
พระพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าเท่านั้น ข้อนี้เป็นเครื่อง
รับรองหรือเป็นเครื่องบ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่รู้อะไรว่าเป็นอะไรถึงที่สุดเท่านั้น
ที่จะรู่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เหตุนี้จึงมีสอนแต่โดยพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นบุคคลที่รู้อะไรเป็นอะไร ได้ถึงที่สุดเท่านั้น.

คำสอนเรื่องลักษณะ ๓ ประการนี้ มีวิธีที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อให้
เห็นแจ้งมากมาย หลายอย่างหลายวิธีด้วยกัน แต่ถ้าเอาผลของการปฏิบัติจน
เห็นแจ้งในสิ่งเหล่านี้เป็นหลักแล้ว เราจะพบว่า มีข้อที่สังเกตได้ง่าย ๆ ข้อหนึ่ง คือ
การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ต้องเป็นการเห็นจนรู้สึกว่ามีอะไร
ที่น่ายึดถือ ไม่มีอะไรที่น่าอยากนำปรารถนาในทางที่จะเอา จะได้ จะมี
จะเป็น ซึ่งอาตมาจะขอสรุปสั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่
น่าเป็น” นี้ เป็นความหมายที่กะทัดรัดที่สุดของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

แม้คนที่ไม่เคยได้ยินคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาแต่กาลก่อน อย่างท่านทั้งหลายบางท่านเป็นต้นนี้ ก็อาจเห็นตัว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ได้ หรืออยู่แล้วโดยไม่รู้สีกตัว คือเมื่อท่านได้มองเห็นหรือเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ก็ตาม หรือในความเป็นจริงอย่างใดก็ตาม ว่าเป็นความหลอกลวง เป็นมายา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ด้วยการมองชีวิตจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริงๆ ดังนั้นแล้ว นั่นแหละคือการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างถูกต้องของท่าน. ส่วนคนที่ท่องบ่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ทั้งเช้าเย็นกลางวันกลางคืนหลายร้อยครั้ง หลายพันครั้งมาแล้ว ก็ไม่อาจเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ เพราะไม่ใช่เป็นวิสัยที่จะเห็นได้ด้วยการฟัง ด้วยการท่อง หรือแม้ด้วยการคำนึงคำนวณตามหลักเหตุผล.

การคำนึงคำนวณตามหลักแห่งเหตุผลนั้น ไม่ใช่ “การเห็นแจ้ง” อย่างที่เรียกว่า “เห็นธรรม” การคำนวณตามเหตุผลนั้น ต้องอาศัยอยู่กับเหตุผล เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงเพราะความไม่เที่ยงเป็นต้น สิ่งนั้นก็พลอยเลื่อนไปด้วย : เลื่อนไปตามเหตุผล หรือโยกเยกไปตามอำนาจแห่งเหตุผล ; **การเห็นธรรม จึงไม่อาจจะเห็นได้ด้วยการคำนวณตามเหตุผล แต่ต้องเห็นแจ้งด้วยความรู้สึกในใจแท้จริง คือเห็นด้วยใจจริง.** ขอยกตัวอย่าง เช่นบุคคลที่พิจารณาเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ทำความเจ็บปวดให้แก่ตนผู้เข้าไปหลงรักอย่างสาสมกันแล้ว ดังนั้นเป็นต้น. นี่เห็นได้ว่าเป็นการเห็นที่ไม่ต้องอาศัยเหตุผล แต่อาศัยการที่ได้กระทบกันจริงๆ และได้เกิดผลเป็นความรู้สึกแก่จิตใจขึ้นมาจริงๆ จนเกิดเป็นความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ความสลัดสังเวช ขึ้นมาจริงๆ อย่างนี้

จึงเรียกว่าเห็นธรรม หรือเห็นแจ้ง. การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หมายถึง การเห็นโดยวิธีนั้น. เพราะฉะนั้นจึงเชื่อว่าคนทุกคนที่มีสติปัญญาตามปกติ เมื่อได้ผ่านสิ่งต่าง ๆ ในโลกมาพอสมควรแล้ว ย่อมจะมีโอกาสใดโอกาสหนึ่งซึ่ง ได้พญากับอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก จนเกิดผลเป็นความรู้จักสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ว่าเป็นเพียงมายา เป็นความหลอกหลวงดังนี้แล้ว เกิดความรู้สึกที่ทำให้ถอยหลัง ไม่หลงไหลพัวพัน ในสิ่งนั้นอีกต่อไป. การเห็นแจ้งทำนองนี้อาจเลื่อน สูงขึ้นไปได้ตามลำดับ ๆ จนกว่าจะถึงอันดับสุดท้าย ซึ่งเป็นเรื่องสุดท้าย หรือเรื่องใหญ่ที่สุดที่ทำให้ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงได้. นี้เรียกว่าเป็นการ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของบุคคลผู้นั้นอย่างแท้จริง. ส่วนผู้ที่ แม้จะท่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือพิจารณาอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ทั้งวันทั้งคืน แต่ก็ไม่เกิดความรู้สึกถอยหลังต่อสิ่งทั้งปวง คือไม่ย่อแหย่อะไร ไม่อยากเป็นอะไร ไม่อยากยึดถือในอะไรแล้ว ก็เรียกว่ายังไม่เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น อาตมาจึง สรุปความ ของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลงไว้ที่คำว่า “เห็นจนเกิดความรู้สึกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น” และอาตมาจึงได้พยายามชี้แจงหรืออธิบายในส่วนนี้เป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้เข้าใจ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เห็นแจ้งไปในตัว.

พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง เป็น คำรวมยอด คือคำว่า “สูญญตา” ซึ่งแปลว่าความเป็นของว่าง. คำว่า “ว่าง” ในที่นี้ ก็คือว่างจากความหมาย แห่งความเป็นตัวตน. คำ ๆ นี้ กินความรวมยอดไปถึงหมด ทั้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ที่ว่า ว่างจากตัวตน นี้ หมายถึงว่างจากสภาวะที่เราควรเข้าไปยึดถือ

เอาตัวกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ว่าของเรา. การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวง
ว่างจากความหมายหรือสาระที่ควรเข้าไปยึดถืออันเป็นตัพฺพธฺตํสาสนา
เป็นหัวใจหรือใจความสำคัญ ที่เห็นจุดศูนย์กลางของการปฏิบัติตาม
หลักพระพุทธศาสนา เมื่อรู้แจ้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างว่างจากตัวตนแล้ว ก็เรียกว่า
รู้พุทธศาสนาถึงที่สุด คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุด. ถ้าเราจะถอยมารวมไว้
ที่คำว่า “ว่างจากตัวตน” คำเดียว ก็เป็นการเพียงพอ เพราะจะรวบเอา
คำว่านิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาไว้ด้วยเสร็จ : เมื่อมันไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่
เสมอ ไม่มีส่วนไหนยั่งยืนถาวร ก็เรียกว่าว่างได้เหมือนกัน ; เมื่อเต็มไปด้วย
ลักษณะที่พิจารณาจนแล้วน่าสังเวชใจ ก็แปลว่าว่างจากส่วนที่เราควรจะเข้าไป
ยึดถือเอา ; เมื่อพิจารณาจนไม่มีลักษณะไหนที่จะคงทนถาวรเป็นตัวของมันเองได้
เป็นเพียงสักว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นไป หรือตั้งอยู่ตามลักษณะและกฎเกณฑ์ของ
ธรรมชาติ คือไม่มี หรือไม่ควรเรียกว่าตัวตนของมันเอง ดังนี้ ก็เรียกว่าว่าง
จากตัวตนได้. รวมความว่า ลักษณะที่เห็นว่าว่างจากความเป็นตัวตน หรือ
ว่างจากความหมายที่สมควรแก่การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมอบกายถวาย
ชีวิตจิตใจเข้าไปยึดถือเอา นี้เรียกว่า “เห็นความว่าง” ที่เป็นใจความ
สำคัญของพุทธศาสนา. ถ้าบุคคลใดเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวงดังนี้แล้ว
จะเกิดความรู้สึกที่เรียกว่า “ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น” ในสิ่งต่างๆ ขึ้นมาทันที.

ความรู้สึกที่ไม่อยากเอา-ไม่อยากเป็น นี่แหละ มีอำนาจเพียงพอที่จะ
คุ้มครองคนเราไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส หรือของอารมณ์ทุกชนิด และทุก
ประการ ; บุคคลชนิดนี้จึงไม่สามารถที่จะทำความชั่วอะไรได้ ไม่สามารถจะ
หลงใหลพัวพันอยู่ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเอนเอียงไปตามสิ่งยั่ววนใดๆ ได้ ย่อมมี

จิตใจเป็นอิสระอยู่เสมอ ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมที่สุดที่อาตมาเห็นว่าจำเป็นสำหรับบุคคลผู้จะดำรงตนเป็นตุลาการ. ถ้ามีวิถีทางใดทางหนึ่ง ที่จะทำให้จิตใจเป็นอิสระที่สุด ก็ควรจะเป็นวิถีทางนั้น ที่เหมาะที่สุดสำหรับการศึกษาคึกคึกของบุคคลผู้จะเป็นตุลาการ ซึ่งอาตมาจะถือโอกาสบรรยายในคราวหน้า^๑ สักคราวหนึ่ง ถึงลักษณะนั้นโดยเฉพาะ.

ส่วนสำหรับวันนี้ จะบรรยายเฉพาะข้อที่ว่า **ความรู้สึกรู้สึกว่า “ไม่น่าเอา-ไม่น่าเป็น” นั้น เป็นอย่างไร และเราจะปฏิบัติได้อย่างไร** ความรู้สึกที่ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น” นี้ เป็นสำนวนโวหารอยู่หน่อยหนึ่ง : คำว่า “เอา” และ “เป็น” ในที่นี้ หมายถึงการเอาหรือการเป็นด้วยจิตใจที่หลงใหล ด้วยจิตใจที่ยึดถือด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริงๆ ; มิได้หมายความว่าคนเราจะอยู่ได้โดยไม่มีอาการที่เรียกว่าเอาอะไรเป็นอะไรเสียเลย. ตามปกติ คนเราจะต้องเอาอะไรเป็นอะไรอยู่เป็นประจำ เช่นจะต้องมีทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง มีบุตรมีภรรยา เรือกสวนไร่นา เหล่านี้เป็นต้น หรือว่าเราจะต้องเป็นเช่นเป็นคน เป็นคนดี หรือเป็นตุลาการ หรือเป็นอย่างอื่น ๆ เช่นเป็นผู้แพ้ เป็นผู้ชนะ เป็นผู้เอาเปรียบ เป็นผู้ถูกเอาเปรียบเหล่านี้เป็นต้น ซึ่งจะต้องมีความเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอตามที่รู้กันอยู่. แต่แล้วทำไมหลักของพุทธศาสนาจึงมาสอนให้พิจารณาในทางที่จะไม่เอา ไม่เป็น. ข้อนี้หมายความว่า พุทธศาสนาได้ชี้ให้เห็นว่า การเอา การเป็นนั้น เป็นแค่เรื่องสมมติของโลกอย่างโลก ๆ อย่างหนึ่ง. และเป็นไปได้ด้วยอำนาจของความไม่รู้หรืออวิชชานั่นเอง อีกอย่างหนึ่งเท่านั้น. เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว คนเรา

๑. บทความบรรยายครั้งที่ ๖-๗/๒๔๔๔ ในเล่มนี้

เอาอะไรไม่ได้ เป็นอะไรไม่ได้ ในเมื่อพูดกันด้วยความจริงชั้นที่จริงแท้ซอกที่สุด ซึ่งเรียกว่าจริงชั้นปรมาตม์.

โดยความจริงชั้นปรมาตม์อันเด็ดขาดนั้น คนเราจะเอาอะไรไม่ได้เลย เป็นอะไรไม่ได้เลย. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า ทั้งคนที่เอา และสิ่งที่จะถูกเอานั้น มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งนั้น. ขอบใจพิจารณาจนตรึงนี้ให้มาก ก็ว่าคนที่เอาหรือจะเป็นอะไรก็ตาม สิ่งที่จะถูกเอา หรือความมีความเป็น ที่จะถูกมี ถูกเป็น ก็ตาม มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. แต่แล้วบุคคลที่มีจิตใจยังประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้ รู้ไม่ถึงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยังมีอวิชชาอยู่เช่นนั้น ย่อมจะต้องมีความรู้สึก ว่า “เราเอา” “เรามี” “เราเป็น” เป็นธรรมดา. นี่, เป็นสิ่งที่ช่วยไม่ได้. แต่แล้วความรู้สึกว่าเอา-ว่า-เป็น นั้นเอง ได้ทำให้เกิดมีความหนัก หรือเป็นความทุกข์ขึ้นมา. **ความทุกข์ทั้งหลายต้องเกิดขึ้นมาจาก การเอา-การเป็น หรือความอยากเอาอยากเป็นทั้งนั้น.** การเอา-การเป็น นั้น ก็เป็นความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่ในตัวเอง, คืออยากไม่ให้สิ่งที่ตนกำลังเอา กำลังเป็นอยู่นั้นสูญหาย หรือหลุดลอยไป นั้นเอง. ไม่มีความทุกข์อันใด ที่เกิดมาจากสิ่งอื่น นอกจาก ความอยากมี - อยากเป็น - อยากได้ อันรวมเรียกสั้น ๆ ว่าความอยาก ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า ตณฺหา. **การที่อยาก ก็เพราะไม่รู้ว่าจะสิ่ง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรอยาก.** เพราะเหตุที่มีความสำคัญผิด คิดมาแต่ในท้อง โดยสัญชาตญาณ เราเกิดมาในโลกนี้ตั้งแต่เล็ก ๆ ก็รู้จักอยาก รู้จักทำตามความอยาก แล้วก็เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ซึ่งตรงตาม ที่ตนอยากก็มี ไม่ตรงก็มี. ถ้าได้ผลตรงตามที่ตนอยาก ก็อยากได้มากขึ้นไปอีก,

กรนียังอยากได้อีก ก็ยิ่งทำมากขึ้นไปอีกเหมือนกัน. ถ้าไม่ได้ผลตามที่ตนอยาก ก็ตั้งตนอยากทำอย่างอื่น อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก จนกว่าจะได้ผลตามที่ตนอยาก; นั่นก็เป็นเหตุให้ลงมือทำต่อไปอีกเหมือนกัน. เมื่อลงมือทำลงไป มันก็ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาอีก วนเป็นวงกลมของกิเลส-กรรม-วิบาก อยู่อย่างนี้ อันท่านเรียกว่า วัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร. คำว่า วัฏฏสงสารนั้น อย่าเพ่อไปเข้าใจว่าเป็นเรื่องเวียนวน ซาติโน้น ซาตินี้ ซาตินั้น แต่อย่างเดียว, แท้จริงเป็นเรื่องการเวียนวนของ ของ ๓ สิ่ง คือของความอยาก ของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาจากการกระทำนั้นแล้ว ไม่สามารถจะหยุดความอยากต่อไปอีกได้ เลยต้องอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก แล้วก็กระทำอีก และได้ผลมาอีก แล้วก็ส่งเสริมความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก เป็นวงกลมซึ่งประกอบด้วยส่วน ๓ ส่วน อยู่อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด; ท่านเรียกว่าวัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร เพราะเป็นวงกลมที่วนเวียนไม่มีสิ้นสุด.

คนเราต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในวงกลมนี้เอง. ถ้าออกไปจากวงกลมนี้ได้ ก็เป็นอันว่าพ้นไปจากความทุกข์โดยแน่นอน, แต่ถ้ายังคงอยู่ในวงกลมของความอยาก และของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลมาจากการกระทำ ซึ่งส่งผลให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุดทั้งนี้แล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะพ้นทุกข์ได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นนาคเขี้ยวใจ หรือเศรษฐี หรือเป็นมหาษัตริย์ เป็นจักรพรรดิ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรก็ตามที. ทุกคนล้วนแต่ตกอยู่ในวงกลมนี้ทั้งนั้น จะต้องมีความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเหมาะสมกับความอยากและการกระทำตามความอยากของตนทั้งนั้น;

ฉะนั้นจึงกล่าวว่าในวัฏฏสงสารนี้ เต็มไปด้วยความทรมาน : ทรมานด้วยความอยาก ทรมานด้วยการกระทำด้วยอำนาจความอยาก และทรมานด้วยการที่ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว ก็ยังหุยกอยากไม่ได้ ยังจะต้องอยากต่อไปอีก โดยไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็กระทำอีก และได้ผลมาก่อให้เกิดความอยากต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่เรียกว่าเป็นการทรมานอันใหญ่หลวงในวัฏฏสงสาร ซึ่งท่านจะเห็นได้ว่าโดยลำพังของสิ่งที่เรียกกันว่า ศีลธรรม หรือ อริยธรรม นั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหานั้นได้เลย; เราจึงต้องพึ่งพาอาศัยตัวแท้ของพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมชั้นสูงสำหรับจะแก้ไขในเรื่องนี้โดยเฉพาะทีเดียว. ทั้งหมดนี้เราจะเห็นได้แล้วว่า ความทุกข์นั้น มาจากความอยาก สมดังที่พระพุทธเจ้าท่านจัดจำแนกไว้เป็น ๓ อย่าง ในเรื่องอริยสัจข้อที่สอง ในฐานะเป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์โดยตรง.

ความอยาก ๓ อย่าง นั้น อย่างแรกเรียกว่า กามคันหา อยากในสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ได้ แต่ต้องเป็นสิ่งที่น่ารักใคร่พอใจ. ความอยากอย่างที่สอง เรียกว่า ภวคันหา คือความอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะเป็น. ความอยากอย่างที่สาม เรียกว่า วิภวคันหา คือความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น ไม่ให้เป็นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะไม่ให้เป็น. รวมกันเป็น ๓ ความอยาก. สำหรับหลักเกณฑ์อันนี้ เราจัดทำให้ใครพิสูจน์หรือแย้งกันอย่างไรก็ได้ ว่ายังมีความอยากอะไรอีกบ้าง นอกเหนือไปจากนี้.

ในที่สุดใคร ๆ ก็ต้องยอมรับว่า ในบรรดาความอยากทั้งหลาย ของสิ่งที่มีชีวิตและวิญญาณนั้น มันจะสรุปลงในความอยาก ๓ ประการนี้เท่านั้น, ความ

อยากอันนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ท่านทั้งหลายก็จะมองเห็นได้ว่า **เมื่อมีความอยากที่ไหน ก็มีความร้อนใจที่นั่น; และเมื่อต้องการกระทำตามความอยาก ย่อมมีความทุกข์ยากความลำบากของการกระทำ; ใดต่อมาแล้ว ก็หยุดอยากไม่ได้ ยังอยากต่อไปอีก ก็ต้องมีความร้อนต่อไปอีก** เพราะยังไม่เป็นอิสระจากความอยาก ยังต้องเป็นทาสของความอยากต่อไป; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงได้กล่าวว่าคนชั่วทำชั่วเพราะอยากทำชั่ว มันก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว. แม้คนดีอยากทำความดี ก็ต้องมีความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปตามประสาของคนดี. แต่ข้อนี้อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเป็นการสั่งสอนให้เลิกละจากการทำความดี มีปัญหาหรือมีข้อซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกันอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวทีหลัง. เฉพาะในที่นี้ ประสงค์จะชี้ให้เห็นกันว่า **ความทุกข์นั้น มีอยู่หลายระดับหลายขั้น ละเอียดยจนคนธรรมดาเข้าใจไม่ได้ ต้องพึ่งพาอาศัยสติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า; ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เราจะพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงด้วยลำพังเพียงการทำความดีอย่างเดียวเท่านั้นยังไม่พอ** ยังจะต้องทำอะไรบางสิ่งบางอย่าง ที่ยิ่งหรือเหนือไปกว่าการทำความดีอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งได้แก่การทำจิตให้หลุดพ้นไปจากการเป็นบ่าวเป็นทาสของความอยากทุกชนิดนั่นเอง. นี่, เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีทางแพ้ศาสนาใด ๆ. ซึ่งศาสนาใด ๆ จะไม่อาจเข้ามาเทียบคู่ หรือเคียงคู่ได้ในส่วนนี้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องจำไว้ให้แม่นยำ เพื่อทำความเข้าใจหรือศึกษากันต่อไป กว่าที่จะเข้าใจถึงที่สุดเพื่อการเอาชนะความอยากทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวแล้วได้; นั่นแหละ จะเป็นการพ้นจากความทุกข์หรืออยู่เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

๔๕ ๕. ถึงปัญหาที่ว่า เราจะกำจัดความอยาก หรือจะระงับความอยากให้ได้ หรือจะตัดรากเงาของความอยากให้สิ้นเชิงได้นั้น เราจะกระทำอย่างไร. ถ้าตอบก็คือหลักการพิจารณาให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนมองเห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าอยากนั่นเอง. มันมีอะไรบ้าง ที่น่าเอนาเป็น ซึ่งเมื่อเอนาหรือเป็นเข้าแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งมาใส่ให้บุคคลนั้น? ขอให้ตั้งปัญหาขึ้นอย่างนี้. ที่ว่ามีการได้ หรือการมี-การเป็น ชนิดใดบ้าง ที่บุคคลใดไปได้ ไปมี ไปเป็นแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ ความหม่นหมองชนิดใดชนิดหนึ่งมาให้แก่บุคคลนั้น ข้อนี้หมายความว่า บุคคลนั้นๆ ได้ไปมี หรือไปเป็นอะไรเข้า ด้วยอำนาจของความอยาก ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง. คนธรรมดาอันอย่างไรเสียก็ต้องทำอะไรลงไป ด้วยอำนาจของความอยากทั้งนั้น : อยากอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงทำเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ได้วัตถุสิ่งของก็ได้ ได้ตำแหน่งหน้าที่ก็ได้ ได้เกียรติยศชื่อเสียง ความดีความเด่นอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้; สิ่งเหล่านั้นเมื่อได้มาแล้ว สิ่งใดบ้างที่จะไม่ทำให้เกิดความต้องทนทำเพื่อจะรักษา หรือเพื่อจะยังทำให้คงมีอยู่ก็ตาม หรือจะไม่ทำให้เกิดความหนักอกหนักใจ ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นวิบัติพลัดพรากสูญหายเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม, ในเมื่อสิ่งต่างๆ ต้องเปลี่ยนแปลง คงที่อยู่ไม่ได้ ดังนี้.

สำหรับคำว่า การได้ ในที่นี้ หมายถึงเรื่องทางวัตถุ เช่น ได้เงิน ได้ทอง ได้สิ่งของต่างๆ. สำหรับคำว่า ความมี ความเป็น นั้น หมายถึงการเป็น เช่นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นคนดีคนเลว เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา และอื่นๆ

อีกมากมาย. รวมทั้งสองประเภทเรียกว่า “การได้” กับ “การเป็น” สำหรับ การได้ กับ การเป็น สองอย่างนี้ ได้อะไรหรือเป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่นำมาซึ่งความหนักอกหนักใจ ขอให้เรลองคิดดู. เช่นการได้เงินได้ทองที่ ปุณฺณคนธรรมดาได้มา เงินหรือทองนั้น นำเอาความเบากายสบายจิต เย็นอก เย็นใจมาให้ หรือว่าเอาความหนักอกหนักใจ วิตกกังวล ในการเก็บรักษา เป็นต้น มาให้? การได้บุตรได้ภรรยา เอาความเบากายเบาใจมาให้ หรือเอาภาระอย่างอื่นอีกหลายอย่างมาให้? การได้เป็นนั่น เป็นนี่ ในตำแหน่งหน้าที่ อย่างนี้ อย่างนั้นก็ดี ถึงแม้ที่สุดแต่โดยเกียรติยศว่า เป็นนั่นเป็นนี่โดยเกียรติศักดิ์ เป็นการได้มาซึ่งความสงบเย็น หรือว่าได้มาซึ่งภาระหนัก อย่างใดอย่างหนึ่ง เพิ่มขึ้น? โดยนัยนี้ อาจจะเห็นได้โดยง่ายแก่บุคคลทุกคนว่า ล้วนแต่นำมาซึ่ง “ภาระและหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง” ทั้งนั้น. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ล้วนแต่เป็นภาระ เพราะความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของมัน นั่นเอง. เราได้อะไรมา เราจำต้องจัดการ กับสิ่งนั้น ๆ ในลักษณะที่จะให้มันยังคงอยู่กับเรา เป็นไปตามใจเรา หรือมี ประโยชน์แก่เรา. แต่แล้วสิ่งนั้น ๆ ตามปรกติมันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่รู้ไม่ชี้ต่อความประสงค์มุ่งหมายของบุคคลใด มีแต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุไปตามปัจจัยของมันเอง การพยายามของคนเราจึงเป็นการ ต่อสู้ หรือเป็นการต้านทานต่อกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น ฉะนั้น จึงเกิดเป็นการยากลำบาก หรือเป็นการทรมานขึ้น ในการที่จะเป็นอยู่ หรือทนอยู่ หรือการทำสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นไปตามความประสงค์ของเรา. นี่แหละ คือ ความจริง

อุบาทว์อันหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เข้าใจความจริงที่จะให้รูว่าสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวง ไม่น่าเอา-ไม่น่าเป็น นั่นคืออยู่. ข้อนี้ได้แก่การพิจารณา
ให้ลึกซึ้ง จนพบความจริงอย่างหนึ่งว่า เมื่อยังมีกิเลสตัณหา ยังสำคัญผิด
ยังไม่รู้อะไรทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ความรู้สึกในการเอา - การเป็นนั้น,
ย่อมมีลักษณะไปในทางหนึ่ง. ถ้าไม่มีกิเลสตัณหา มีแต่ปัญญาซึ่งรู้จักถูกต้องที่
ว่าอะไรเป็นอะไร ความรู้สึกในการเอา - การเป็น หรือการได้ ของบุคคลนั้น
ย่อมมีอยู่ในลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นการบริโภคสิ่งของ
หรือการกินอาหาร ถ้าการกินนั้น เป็นการกินด้วยตัณหา หรือความอยาก
ในความเอร็ดอร่อย การกินอาหารของบุคคลผู้นั้นต้องมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง
ซึ่งต่างจากบุคคลหนึ่ง ซึ่งไม่กินอาหารด้วยตัณหา แต่กินด้วยสติสัมปชัญญะ
หรือปัญญา อันรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นว่า อะไรเป็นอะไร. นี่ก็เป็น
คนด้วยกัน เป็นมนุษย์ด้วยกัน แต่คนหนึ่งกินอาหารด้วยตัณหา อีกคนหนึ่ง
กินอาหารด้วยความรู้สึกตัว ด้วยปัญญา การกินจะต้องผิดกัน แม้แต่กิริยา
อาการที่กิน และความรู้สึกในขณะที่กินก็ต้องผิดกันเป็นอย่างยิ่ง และในที่สุด
ผลอันเกิดมาจากการกินนั้น ก็จะต้องผิดกันอย่างยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะว่า
คนหนึ่งกินด้วยตัณหา อีกคนหนึ่งกินด้วยปัญญา. คนที่กินด้วยปัญญานั้น
ไม่ได้กินด้วยตัณหาหรือความอยาก. เราจะต้องทำความเข้าใจในข้อนี้ว่า
แม้จะไม่มีตัณหาความอยากในรสอร่อย คนเรายังกินอาหารได้. ไม่
จำเป็นต้องมีตัณหา คนเรายังทำอะไรได้ด้วยสติปัญญา คือทำโดย
มีปัญญารอบรู้อะไรเป็นสิ่งที่ควรทำ หรืออะไรไม่ควรทำ ก็ยังคงทำสิ่งต่าง ๆ
ไปได้.

เพื่อเข้าใจได้ง่าย ขอกระโดดข้ามไปกล่าวถึงพระอรหันต์ หรือ พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุคคลที่ไม่มีกิเลสตัณหา แต่ท่านก็ยังทำอะไร ๆ ได้ ยังเป็นอะไร ๆ ได้ แม้ว่าคนธรรมดาทั่ว ๆ ไป มองแล้วจะรู้สึกว่าท่านก็ทำอะไร หรือเป็นอะไร. ท่านก็ยังทำงานมาก ไม่น้อยกว่าพวกเราซึ่งยังมีกิเลสตัณหา. แต่ท่านทำด้วยอำนาจของอะไร ? เหมือนกับพวกเราที่ทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา อยากได้เป็นนั่นเป็นนี่ หรือไม่ ? คำตอบที่ถูกต้องที่สุดนั่นคือ ท่านเหล่านั้นทำด้วยอำนาจของปัญญา คือความรู้ที่แจ่มแจ้งถึงที่สุด ว่าอะไรเป็นอะไร. การกระทำของท่าน ไม่มีตัณหาเป็นมูล แต่มีปัญญาเป็นมูล เพราะฉะนั้นจึงผิดแผกแตกต่างจากพวกเรา ซึ่งทำอะไร ๆ ก็กระทำด้วยตัณหาอย่างตรงกันข้ามทีเดียว. ผิดแผกกันตรงที่ว่า ผลที่เกิดขึ้นนั้น พวกเราเป็นทุกข์กันตลอดเวลา ส่วนท่านเหล่านั้นไม่มีความทุกข์เลย. ท่านเหล่านั้นไม่อยากจะอะไร ไม่อยากเอาอะไร ผลนั้นก็ไปให้กับคนอื่น แก่สัตว์ทั้งหลาย เหล่าอื่น, เป็นความพ้นทุกข์ของคนทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยความเมตตาของท่านทั้งนี้เป็นต้น.

ต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า **เมื่อไม่อาศัยกิเลสตัณหา หรือหมกกิเลส ตัณหาแล้วก็ตาม ไม่ใช่เราจะทำอะไรไม่ได้.** เรายังคงทำอะไรได้ทุกอย่าง, หากแต่บัดนี้ทำด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตานั่นเอง. ทำด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร; ฟังดูก็แปลกดี. พระอรหันต์ผู้หมดกิเลส ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร เป็นแต่ว่า มีปัญญาเป็นเครื่องบ่งเป็นเครื่องบอก ว่านี้ควรจะทำ แทนที่จะอยู่เฉย ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงทำการสืบอายุพระศาสนาจนถึงพวกเราได้ และทั้งทำ

ประโยชน์อื่นๆ อีกมากมาย ตามสติปัญญาของท่านระบุว่าควรจะทำ; ร่างกาย และจิตใจ ซึ่งปราศจากกิเลสตัณหา ก็แสวงหาและบริโภคอาหารได้ด้วยอำนาจ สติปัญญา ไม่แสวงและบริโภคด้วยกิเลสตัณหาเหมือนแต่กาลก่อน. **เมื่อเรา** **หวังว่าจะเป็นผู้พ้นทุกข์** คามรอสทางของพระพุทธเจ้า หรือของพระอรหันต์ทั้งหลาย เราไม่ควรฝืนค้นคว้า ในการที่จะทำอะไรลงไปแค่ด้วยอำนาจของสติปัญญา อย่าทำไปด้วยอำนาจกิเลสตัณหา. ถ้าเราเป็นคนศึกษาเล่าเรียน ก็ทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ว่ามันเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องทำอย่างนี้. ถ้าประกอบการทำงานอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่า เป็นสิ่งที่ทุกคนควรกระทำและทำให้ดีที่สุด ด้วยความเยือกเย็น เท่าที่สติปัญญาจะอำนวยให้ทำได้อย่างนั้นๆ : ถ้าทำไปด้วยตัณหา มันร้อนใจตั้งแต่ก่อนที่จะทำ ร้อนใจในเมื่อกำลังทำ และร้อนใจทั้งเมื่อทำเสร็จแล้ว. แต่ถ้าทำด้วยอำนาจของปัญญาควบคุมอยู่ จะไม่ร้อนใจตั้งแต่ก่อนทำ ในเมื่อทำอยู่ก็ไม่ร้อนใจ ทำเสร็จแล้วก็ไม่ร้อนใจ. ผลย่อมแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงอย่างนี้.

คนที่ศึกษาเล่าเรียนก็ดี คนที่จะประกอบอาชีพการงานก็ดี คนที่จะมีบุตรภรรยาทรัพย์สินเงินทอง มีอะไรต่างๆ ที่เขาอยากจะมีกันก็ดี **ถ้ามีหรือทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี คือด้วยอำนาจของปัญญาแล้ว จะไม่ร้อนเหมือนคนที่ทำไปด้วยอำนาจของตัณหา; เพราะฉะนั้น เราจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ด้วยความรู้สึกละเอียดของปัญญา** **รู้สึกอยู่เสมอว่า “สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ โดยที่แท้แล้ว เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ไม่น่าเอา-ไม่น่าเป็น”.** แต่เมื่อเรายังคิดไม่ได้ ยังละไม่ได้

ยังมีกิเลสอยู่ ยังจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่; ก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความรู้สึกที่เป็นความรอบรู้ ที่เรียกว่าปัญญา นั้นเอง. การกระทำของเราจะไม่ตกหล่มของกิเลสตัณหา, ทำไปได้ด้วย “ความลึมตา” ทำด้วยสติปัญญา จึงไม่มีความทุกข์ตั้งแต่เบื้องต้นจนปลาย โดยจิตใจไม่มีความหลงยึดถือโดยความเป็นตัวตนหรือของตน อย่างหลบลับหลบลึบตา โดยที่จิตใจไม่ยึดถือสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นของน่าเอา-น่าเป็น; คงทำไปโดยรู้สึกผิดชอบชั่วดี ปล่อยให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตามที่กฎหมายและอะไรอื่นจะคุ้มครองให้ได้ก็ได. ยกตัวอย่างเช่นว่า เรามีที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติอยู่ เราไม่จำเป็นต้องมีความรู้สึกที่เป็นตัณหา ไม่อยากไปยึดถือในสิ่งนั้น จนถึงกับว่าเป็นที่หนักรอกหนักใจแผดเผาหัวใจอยู่เสมอก็ได้; ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือกฎหมายท่านยังคงคุ้มครองที่ดินผืนนั้นให้ยังเป็นกรรมสิทธิ์ของเราอยู่นั่นเอง เราไม่ต้องไปยึดถือผูกพันด้วยกิเลสตัณหาให้เป็นความทุกข์ร้อน วิตกกังวลแก่เรา มันก็ไม่หลุดมือหายไปไหนเสีย. แม้ว่าจะมีใครมาแย่งชิงก็ยังคงทำการต้านทานป้องกันไปได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องทำการต้านทานด้วยกิเลสตัณหา ให้เราร้อนด้วยไฟคือโทสะ ก็ยังอาศัยอำนาจขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายทำการต้านทานได้ โดยไม่ต้องมีความทุกข์ เราก็ยังคงรักษาคู่ครองเอาไว้ได้. ถ้าหากว่ามันจะต้องหลุดมือไปจริง ๆ เราจะมีกิเลสตัณหา หรือไม่มีกิเลสตัณหาก็ตาม มันช่วยไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ ดังนั้น มันก็ไม่ต้องทุกข์ร้อนอะไร แม้จะมีกิเลสตัณหาหวงแหนสักเท่าใด ถึงคราวที่มันจะเปลี่ยนแปลงไปมันก็ช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้น ไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะ

ไปผูกพันยึดถือในการมีของสิ่งใด หรือวัตถุสังขารเหล่าใด ด้วยกิเลสตัณหาเลย.
นี้เป็นวิธีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

แม้ “การเป็น” ก็เหมือนกัน เราต้องไม่ยึดถือในการเป็นนั่นเป็นนี่
เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว ไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลยในการเป็น ล้วนแต่นำมาซึ่งความ
ทุกข์ทรมานอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น. อธิบายอย่างง่าย ๆ ที่เราจะพิจารณา
ซึ่งเรียกว่าเป็นวิบัติสนาโดยตรง หรือการปฏิบัติธรรมโดยตรง ก็คือ
พิจารณาให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าเป็น หรือไม่มีการเป็นอะไรที่น่าสนุก
เลย. ท่านทั้งหลายลองตั้งปัญหาสำหรับพิจารณาในข้อนี้ดูได้ทุก ๆ คน ว่ามีการ
เป็นอะไรบ้างที่น่าสนุก : เช่นเป็นบุตรของบิดามารดาน่าสนุกไหม ? หรือเป็น
บิดามารดาของบุตรเสียเอง น่าสนุกไหม ? คนที่มีอายุผ่านมาถึงขนาดมีบุตร
มีหลานแล้วจะตอบปัญหาข้อนี้ได้ดี ว่าเป็นพ่อเขาก็ไม่สนุก เป็นลูกเขาก็ไม่สนุก
เพราะต่างมีภาระที่จะพึงปฏิบัติ. ที่นี้ เป็นสามีเขาสนุกไหม ? เป็นภรรยาเขา
สนุกไหม ? เป็นนายเขาสนุกไหม ? เป็นบ่าวสนุกไหม ? ตลอดถึงที่ไกลออกไป
ถึงกับว่าเป็นคนเอาเปรียบเขา โกงเขา สนุกไหม ? เป็นคนถูกเขาโกง สนุกไหม ?
เป็นคนแพ้สนุกไหม ? เป็นคนชนะสนุกไหม ? คงนี้เป็นต้น ; ขยายเรื่อย
ออกไป จนถึงเรื่องเป็นสัตว์สนุกไหม ? เป็นมนุษย์สนุกไหม ? จนกระทั่งถึงว่า
เป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ เป็นก้อนดิน ก้อนหิน อีกทางหนึ่งนี้ สนุกไหม ? กระทั่ง
ว่าเป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรที่สูง ๆ ขึ้นไป สนุกไหม ? **ถ้าท่านมี
ความรู้ชนิดที่เรียกว่า รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างแท้จริงแล้ว ความรู้สึก
ที่จะทำให้เห็นว่ามันน่าสนุกนั้น จะแสดงอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ในสิ่ง
ทุกสิ่ง, และในความมีความเป็น หรือในภาวะทุกอย่าง, ทุกอย่างล้วน
แต่ว่าไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลย** เราต้องทนทำ ทนเป็น ทนเอา ทนอยู่ โดยไม่รู้สึกตัว.

ทำไมเราจะต้องไปมอบกายถวายชีวิต หลงใหลเอา หลงใหลเป็น หรือทำไป ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาเล่า ? เราควรจะมีความรู้สึกที่ถูกก้องในสิ่งเหล่านั้น ซึ่งไม่น่าเอา--ไม่น่าเป็น ให้ถูกต้องจริง ๆ แล้วเป็นอยู่ด้วยความรู้สึกของปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ในลักษณะที่จะให้เป็นทุกข์น้อยที่สุด หรือไม่ให้เป็นทุกข์เลย.

อีกประการหนึ่ง เราจะต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่อยู่ร่วมโลกกัน
ในโลก ซึ่งจะเป็นมิตรสหายชาวเกลือกี้ดี แม้ที่สุดแต่ละจะเป็นบุตรภรรยาผู้ใกล้ชิดสนิทสนมที่สุดก็ดี ว่าสิ่งทั้งปวงมันเป็นอย่างนี้ ให้เขามีความเข้าใจที่ถูกต้อง เหมือนกับเรา แล้วก็จะไม่มีอะไรขัดขวางกันในครอบครัวหรือในบ้านในเมือง ตลอดถึงในโลก. ต่างคนต่างมีจิตใจไม่ยึดถือหลงใหลในสิ่งใด ๆ หรือในกัน และกัน ด้วยอำนาจกิเลสและตัณหา แต่ว่าคงมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยอำนาจของปัญญา มองเห็นชัดอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรที่จะยึดถือจริงจังได้ ในการที่จะให้มาเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา. ทุกคนควรมีความรู้สึกว่าสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างนั้นเอง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่เช่นนั้นเอง ไม่น่าหลงปรารถนาด้วยกำลังใจ ทั้หมดทั้งสัน ๕๕ ๕๕ ควรยับยั้งไว้ด้วยปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ แต่ใน ลักษณะที่จะมีความทุกข์น้อย หรือปลอดภัย คือไม่มีความทุกข์เลย. **บุคคล**
ชนิดนี้ เรียกว่า**ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา มีสัมมาทิฐิ**ตามทางแห่ง**พระพุท-**
ศาสนาถึงที่สุด ควรจะเรียกว่าเป็น**พุทธบริษัท**โดยแท้จริง. แม้จะไม่เคย บวชเคยเรียน แม้จะไม่เคยรับศีล แม้จะไม่เคยสมาทานอะไรก็ตาม แต่ก็ เป็น บุคคลที่เต็มไปด้วยศีล ด้วยธรรม เป็นบุคคลที่เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างแท้จริง. เขาเหล่านั้นมีจิตใจอย่างเดียวกันกับพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ ก็มีความสะอาด สว่าง สงบในใจ เพราะเหตุที่ไม่หลงยึดถือสิ่งใด ว่าน่าเอา หรือน่าเป็น. เขาเป็นพุทธบริษัทขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์ โดยง่ายตาย และโดยแท้จริงด้วย ด้วยอาศัยอุบายวิธีที่ถูกต้องที่พิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเกิดความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น.

ความขั้วทั้งหลายที่เป็นขันธ์เลวทรามที่สุด ก็มาจากความอยากเอา อยากเป็น ด้วยอำนาจกิเลสตัณหา. แม้ความขั้วที่เบาขันธ์มา ก็ทำกันด้วย อำนาจของความรู้สึกที่เป็นกิเลสตัณหา อยากเอาอยากเป็น. แม้ความดีทั้งปวง ก็ทำกันด้วยอำนาจตัณหาชนิดที่ประณีตละเอียดสูงขึ้นมา ที่มีความอยากเอา อยากเป็น ในขั้นดี. แม้ความดีถึงที่สุด ก็ทำด้วยกิเลสตัณหาที่ประณีตละเอียด ที่สุด จนไม่จำเป็นว่าเป็นความชั่วหรือเป็นบาปเลย แต่แล้วก็ยังไม่พ้นจากความทุกข์ ทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้นผู้ทบทวนทุกข์ถึงที่สุด คือพระอรหันต์ จึงเป็นผู้หมดจากการกระทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา และกลายเป็นบุคคลที่ทำชั่ว ก็ไม่ได้ ทำดีก็ไม่ได้ ได้แต่ทำสิ่งที่เหนือไปกว่าความชั่วและความดี คือมีใจ ที่เป็นอิสระอยู่เหนือความครอบงำของความชั่วและความดี จึงไม่มีความทุกข์เลย ดังนี้. ทั้งนี้เป็นเพราะท่านเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มี ความปรารถนาอยากเอา-อยากเป็น ในสิ่งใดเลย ดังกล่าวแล้ว.

อาตมาได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า แนวแห่งพุทธศาสนาของเรามีอยู่ อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจะทำได้หรือไม่ได้นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่จะทำได้หรือไม่ได้ก็ตาม แนวของพุทธศาสนาก็ยังคงมีอยู่ดังนี้ เปลี่ยนแปลง ไม่ได้. ท่านทั้งหลายจะปรารถนาหรือไม่ปรารถนาก็ตาม แนวของความพ้นทุกข์

ย่อมมีอยู่ทั้งนี้. บัดนี้ยังไม่ปรารถนา วันหน้าสักโอกาสหนึ่งก็ต้องปรารถนาอยู่ที่
 เพราะว่าเมื่อละความชั่วเสร็จแล้ว ความดีก็ได้ทำเต็มเปี่ยมก็อยู่แล้ว จิตยัง
 หมั่นหมองด้วยกิเลสตัณหาชั้นประณีตบางประการอยู่ ก็ไม่รู้ว่าจะคับได้ด้วยวิธีใด
 นอกจากจะพยายามศึกษาในชั้นที่อยู่เหนืออำนาจกิเลสตัณหา คืออยู่เหนือการ
 ที่จะไปอยากได้-อยากเป็น ในสิ่งที่ชั่วหรือที่ตักตาม. ต้องไม่มีความอยากได้
 โดยสิ้นเชิงแต่อย่างเดียวกันนั้น. จึงจะพ้นจากความทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง.
 ส่วนที่พวกเราควรจะศึกษากันอย่างไร เพียงไร เท่าใดนั้น ไว้ทำความเข้าใจกัน
 ในวันหลัง. ในวันนี้ก็หมดเวลาแล้ว.

ขอสรุปความว่า พุทธศาสนานี้ คือหลักวิชาและระเบียบวิธีปฏิบัติ
 ที่ให้รู้ว่า “อะไรเป็นอะไร” การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดนั้น คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวง
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เมื่อรู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยแท้จริงแล้ว
 จะเกิดมีความรู้สึกชนิดที่จิตใจจะไม่อยากอะไร : ไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็น
 อะไรด้วยความยึดถือ. ถ้าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใดๆ โดยลักษณะที่เรียก
 กันว่า “*ความมี-ความเป็น*” บ้าง ก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยสติสัมปชัญญะ โดย
 อำนาจของปัญญา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับด้วยอำนาจของตัณหา เพราะฉะนั้นจึงไม่มี
 ความทุกข์ หรือมีความทุกข์แต่น้อยที่สุด. นี้, เป็นผลของการเห็นแจ้งในความ
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งสรุปอยู่ในหลักที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีลักษณะ
 ที่ใครๆ ไม่น่ามอบตัวเข้าไปเป็นทาส เพื่อจะเอาหรือจะเป็น แต่ประการใดเลย.
 ขอให้ท่านทั้งหลาย กำหนดใจความของหลักแห่งพุทธศาสนา เท่าที่ได้บรรยาย
 ในวันนี้ไว้ดังนี้.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตุลาการิกขรณ ครั้งที่ ๓

เรื่อง

อุปาทานสี่

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๔๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อนๆ ถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนา นั้นคือ วิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อจะให้ได้ถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร, และต่อจากนั้นได้บรรยายให้ทราบถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงนั้นทุกสิ่ง มีปรกติเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีลักษณะที่ไร้ความหมายแห่งความมีตัวตน, เพื่อให้ทราบใจความสำคัญว่า สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือเอาด้วยกิเลส ภัยอันตราย เพราะว่าการทำอย่างนั้นนั่นแหละเป็นความทุกข์ หรือเป็นทางให้เกิด

ความทุกข์ และไต่ถั่วเรื่อย ๆ มา เป็นเครื่องตักเตือนไว้ทุกครั้งว่า. พุทธศาสนา
เรามีความมุ่งหมายจะแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ในทางใจ ที่สูงและลึกยิ่งไปกว่า
ความมุ่งหมายของ ศีลธรรม หรือ อริยธรรม ตามธรรมดา.

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องความทุกข์นี้ยิ่งขึ้น เรามีทางที่จะเปรียบเทียบ
ลักษณะของความทุกข์ให้เห็นว่ามีอยู่เป็นชั้น ๆ ซึ่งชั้นสุดท้ายจะต้องอาศัยสติ.
ปัญญาหรือความรู้ที่สูงสุดจริง ๆ จึงจะข้ามมันได้. ลักษณะที่จะกำหนดได้ง่าย ๆ
ในทางเปรียบเทียบ หรือจะไม่ต้องว่าเป็นการเปรียบเทียบก็ตาม ในที่นี้ก็คือ
ลักษณะของการเป็นโรค; **การเป็นโรคนั้น เราอาจจะจำแนกให้สั้นเชิง
ได้โดยจัดเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน** คือการเป็นโรคทางกาย ทางร่างกาย
ซึ่งเราเห็นกันอยู่ทั่วไป น้อย่างหนึ่ง. ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ก็คือ
การเป็นโรคทางจิต ที่นี้เราลองคิดกันดูว่าจะมีโรคอะไรอีกไหม ที่สูงไปกว่า
โรคทางจิต? ถ้าเข้าใจความข้อนั้นจะดีมาก. ในบัดนี้ ตามทางธรรมหรือ
ทางปรัชญาที่เกี่ยวกับศาสนา ได้มีการบัญญัติคำขึ้นใช้อีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำ
สำหรับเรียกโรคในทาง ซึ่งเราขอเรียกกันไปทีก่อนว่า ทางวิญญาณ. อาตมาเอง
ก็ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดี. โรคทางกายนั้นคงใช้คำว่า *Physical Disease*.
โรคทางจิตก็คือ *Mental Disease* ต่อมาถึงโรคประเภทสุดท้ายนี้ เรียกว่า
Spiritual Disease. คำนี้ ตามธรรมดาหรือถ้าเป็นคนธรรมดาก็มักจะเข้าใจ
ไปว่า เป็นเรื่องผีเรื่องนาง หรือเรื่องอะไรทำนองนั้น, แต่ความจริงนั้น
Spiritual Disease นี้ มิได้หมายถึงโรคเกี่ยวกับผีนางอะไรทำนองนั้นเลย.
มันหมายถึงโรคที่เกี่ยวกับกิเลสเผดเผา! ถ้าจะชี้ตัวจริงของโรคนั้นก็คือ ความ

ทन्ตรมานทางจิตที่เกิดมาจากกิเลส. แต่โรคนั้นปรากฏทางจิตหรือวิญญาณ
ล้วน ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า *Spiritual*. ซึ่งสูงไปกว่าคำว่า *Mental*. เพราะคำว่า
Mental นั้น กระเตียดไปทางเกี่ยวพันกับ *Physical* อยู่มาก. โรคทางกาย
คือความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิต ก็คือความป่วยในทางจิต, แต่โรคทาง
วิญญาณ นั้นยิ่งไปกว่านั้น; แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ถ้า
ยังมีกิเลสตัณหาอวิชชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง *Spirit*
หรือวิญญาณ^๑ อยู่ด้วยกันทุกคน. อวิชชาคือความไม่รู้ ตัณหาคือ
ความอยาก อุปาทานคือความยึดมั่น เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้คนเรารอค
อยู่ในสภาพของความป่วยในทางวิญญาณ. สิ่งนี้ยิ่งไปกว่าความป่วยทางจิต.

คำว่าจิต หรือวิญญาณนี้ ออกจะปนกันอยู่ ฉะนั้นอย่าไปยึดถือ
ถ้อยคำนัก, ขอให้ยึดถือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ ก็แล้วกัน; ถ้าป่วยทางกาย
ก็ไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลทั่ว ๆ ไป, ถ้าป่วยทางจิต ก็ไปโรงพยาบาล
พิเศษ เช่นที่ปากคลองสานเป็นต้นโดยเฉพาะ. แต่ถ้าป่วยทางวิญญาณ หรือ
Spiritual แล้ว ก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้าโดยตรง อย่างนี้เป็นต้น.
ถ้าเราเข้าใจว่าโรคของคนทุกคน มีอยู่เป็น ๓ ชั้นดังนี้แล้ว เราก็จะรู้จัก
อานิสส^๒ รู้จักประโยชน์ รู้จักความสำคัญของพระพุทธศาสนาถึงขั้น
ทันที. เมื่อเป็นดังนี้ เราจะเห็นได้ว่า การที่จะแก้ปัญหในการเป็นโรคทาง
วิญญาณนี้ มันเหลือวิสัยที่ศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไป . จะช่วยแก้ไขได้ ต้องอาศัย

๑. คำว่าวิญญาณโดยทั่วไป ตรงกับคำว่า *Consciousness*. ที่ตรงกับคำว่า *Spirit* นี้เป็นคำพิเศษ
ของฝ่ายพวกที่ถือว่า มี เจกภูต หรือตัวตน, มิใช่ศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยตรง พุทธศาสนาปฏิเสธ
ตัวตน ทำนองนั้น.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นขั้นสูง คือส่วนที่สามารถจะกำจัดกิเลสตัณหาได้จริง ๆ เท่านั้น เป็นเครื่องเยี่ยวยารักษา. นี่แหละ จะทำให้เราสนใจในท้าวพุทธศาสนายิ่งขึ้น : เราจะมองเห็นความที่ศาสนาหรือพุทธศาสนามีสภาพอยู่เหนือกว่าศีลธรรมทั่ว ๆ ไป. ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนานั้น คือวิชาและระเบียบปฏิบัติจนเกิดความรู้อันถูกต้องว่าอะไรเป็นอะไร ถ้ารู้ถูกต้องแล้ว อย่างน้อยก็รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ใครไปยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของตนเข้า มันก็เป็นความทุกข์; แม้ที่สุดแต่ใครไปหลงใหล หลงรัก หลงชัง มันเข้า ก็เป็นความทุกข์; เราเรียกความทุกข์ หรือความทรมานอันนี้เองว่าเป็นโรคทางวิญญาณ, ซึ่งสัตว์กำลังเป็นกันอยู่ทุกรูปทุกนาม.

ที่นี้มาถึงปัญหาที่ว่าเราต้องการจะปลื้มตัว ลากตัว ดอนตัว ออกมาเสียจากสังขารหรือจากสิ่งทั้งหลายที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านั้น เราจะมีวิธีอย่างไร? คำตอบคือเราจะต้องศึกษาต่อไปถึงข้อที่ว่า “อะไรเป็นเหตุให้เราเข้าไปอยาก และเข้าไปติดยึดถือสิ่งเหล่านั้น?” เราจะต้องศึกษาเรื่องของสิ่งลึกลับ ที่ทำให้เราหลงเข้าไปยึดถือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลก ทั้ง ๆ ที่มันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่เป็นทุกข์ ที่เป็นอนัตตา. ถ้าเรารู้ลึกซึ้งถึงสิ่งที่เป็นต้นเหตุให้เราเข้าไปหลงยึดถือแล้ว เราอาจจะคัดการยึดถือเสียได้. เพราะฉะนั้นเราจึงต้องมีความรู้ในขั้นนี้โดยตรง เราจึงจะสามารถทำตนให้ค่อยออกไปเสียให้ห่างไกล หรือให้เป็นอิสระออกไปเสียจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเป็นที่ตั้งของความหลงใหลยึดถือ ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกๆ วิถีทาง

อีกประการหนึ่ง อาตมาเห็นว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องกิเลสส่วนที่เป็นเหตุให้ยึดถือ หรือที่เรียกว่า “อุปาทาน” นี้แหละเสียก่อน จะเป็นการช่วยให้เราเข้าใจพุทธศาสนาได้ชัดเจนลึกซึ้งถึงที่สุด และโดยง่าย. จึงขอร้องให้บรรดาท่านนักศึกษาทั้งหลายได้สนใจในเรื่องอุปาทาน หรือความยึดถือนี้ให้มากเป็นพิเศษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอให้ศึกษาจนรู้จักทั่วความยึดถือที่แท้จริงที่ท่านกำลังมีอยู่ในท่านทุกคน ไม่ว่าจะเป็นตัวท่านเอง หรือว่าจะเป็นตัวบุคคลที่เรา กำลังจะไปช่วยเหลือเขาให้พ้นจากทุกข์ภัยที่เกิดขึ้นแต่กิเลส.

กิเลส ซึ่งเป็นความยึดถือ หรือเป็นเครื่องยึดถือในสิ่งทั้งปวงนั้น พุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาทาน” คำว่า *อุปาทาน* ก็แปลว่า ความยึดถือ. ถ้าตามตัวหนังสือจริง ๆ ก็แปลว่าการเข้าไปถือเอาหรือการเข้าไปทรงไว้เป็นต้น; แต่โดยใจความแล้ว คือการเข้าไปยึดถือเอาด้วยกำลังจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นเอง.

อุปาทาน หรือกิเลสเป็นเครื่องให้ยึดถือนี้ ท่านจำแนกเป็น ๔ ประการด้วยกัน ประการแรกเรียกว่า *กามอุปาทาน* คือการยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป. ประการที่สองเรียกว่า *ทิฏฐิอุปาทาน* การยึดถือทิฏฐิความคิดเห็นตามที่ตนมีอยู่. ประการที่สามเรียกว่า *สีลัพพตอุปาทาน* ยึดถือในศีลและวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนเคยประพฤติปฏิบัติกระทำโดยมกมายมาแต่เดิม และประการสุดท้าย คือประการที่สี่นั้น เรียกว่า *อัตตวาอุปาทาน* คือ การยึดถือด้วยการกล่าวว่า เป็นตัวเป็นคน.

กามอุปาทาน ยึดมั่นในกาม ซึ่งเป็นประการแรกนั้น เห็นได้จากการที่คนเราตามธรรมดา มีความติดพันในสิ่งที่เป็นที่รักที่พอใจ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใด

ก็จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม รูปก็คือ
 สิ่งที่น่ารักใคร่ในทางรูป หรือทางที่เห็นด้วยตา, เสียง ก็หมายถึงเสียงไพเราะ
 ที่จะผูกพันจิตใจ, กลิ่น ก็คือกลิ่นหอม, รส ก็คือรสที่อร่อย, โผฏฐัพพะ
 ก็คือสัมผัสทางกาย ตามที่สัญชาตญาณตามปรกติของคนเรารู้สึกว่าเป็นความ
 สนุกสนานเพลิดเพลินหรือเอร็ดอร่อย. วัตถุที่ตั้งของกามารมณ์ ๕ อย่างนี้
 กล่าวเพียงเท่าที่รู้จักกันทั่วไป. แต่ตามหลักธรรมในพุทธศาสนานั้น ขยาย
 ออกไปเป็น ๖, คือมี “ธรรมารมณ์” เพิ่มอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงสิ่งที่ผูกพัน
 ในความรู้สึกในใจ, เป็นเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เกี่ยวกับวัตถุ
 ภายนอกหรือภายในก็ได้, เป็นของจริงหรือเป็นเพียงคิดฝันก็ได้, ซึ่งอาจให้เกิด
 เอร็ดอร่อยทางจิตในขณะรู้สึก. เมื่อทารกเกิดมา ได้รู้รสของอารมณ์ทั้ง ๖ นี้
 เป็นครั้งแรก ก็เกิดความยึดถือในอารมณ์นั้นขึ้น และยึดถือยิ่งขึ้นเป็นลำดับๆ
 มาจนกระทั่งบัดนี้ มีความยึดถือในสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่เช่นนั้นอย่าง
 แน่นแฟ้น อย่างที่เหลียววิสัยที่คนธรรมดาจะถอนได้. เพราะฉะนั้นจึงเป็น
ปัญหาสำคัญ ที่เราจะต้องมีความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง และประพฤติก
ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น. มิฉะนั้นความยึดถือในกามนี้แหละ จะนำ
 ไปสู่ความพินาศฉิบหาย ขอให้เราพิจารณาดูความพินาศฉิบหายของคนทั่วๆ ไป
 ตามปรกติก็จะมองเห็นว่า มีมูลมาจากความยึดมั่นถือมั่นในกามอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ดังที่กล่าวมาแล้ว. คำว่า “กาม” ในภาษาบาลี มีขอบเขตกว้างขวางกว่าใน
 ภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่ความรู้สึกในทางเพศตรงข้ามอย่างเดียว, ถึงเพียงนี้.

นักคิดแห่งยุคปัจจุบัน เช่นนักจิตวิทยาที่ชื่อ Sigmund Freud ยอมรับเชื่อ
 หรือยอมรับมากกว่า **อะไรทุกอย่างที่มนุษย์ทำกันอยู่ในโลก ไม่ว่าอะไร**

ล้วนแต่มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่ากามารมณ์ทั้งนั้น. ถ้ามองดูกันในแง่ที่เกี่ยวกับสัตว์โลกทั่ว ๆ ไปแล้ว จะเห็นว่าข้อนี้เป็นความจริงถึงที่สุดจริง ๆ ทั่วๆ เพราะทุกคนเราจะรักกันก็มีมูลมาจากกามารมณ์, เราจะโกรธกันเกลียดกัน อิจฉาริษยาฆ่าฟันกันหรือฆ่าตัวเองก็ตาม ก็จะต้องมีมูลมาจากกามารมณ์, เพราะว่าความโกรธความเกลียดนั้น จะต้องมาจากการที่ต่างฝ่ายต่างหวังในกามารมณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วมีประโยชน์อันขัดกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม. ยิ่งคิดไปยิ่งจะเห็นได้ว่า การที่มนุษย์ต้องทำงานต้องชวนชวายเป็นต่าง ๆ นานาประการ หรือทำอะไรก็ตาม เราอาจจะสืบสาวเรื่องราวไปจนพบว่ามีความอยากในสิ่งที่ตนใคร่จะได้ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมูลฐานอยู่ในส่วนลึกทั้งนั้น. ขอให้พิจารณาดูแม้แต่ว่าที่เราอุตส่าห์เล่าเรียนเพื่อประกอบอาชีพนี้ ก็ต้องมีมูลมาจากกามารมณ์ เพราะว่าไปเพื่อจะได้ผลจากอาชีพ แล้วก็ไปจัดหาความสบายในทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้งนั้น ; จะมีอะไรมากไปกว่านี้เล่า ! แม้แต่เรื่องทำบุญให้ทานเพื่อไปสวรรค์ ก็เป็นการกล่าวว่ามีมูลมาจากความหวังในทางกามารมณ์ เพราะฉะนั้นอาตมาจึงจำกัดความลงไปว่า “เพียงเรื่องของโลก” อย่าให้ก้าวไกลไปถึงเรื่องของโลกุตตระ เช่นการที่ออกบวช ทำความเพียรเพื่อตัดกิเลสเสียให้สิ้น เราไม่ถือว่ามูลเพื่อจะให้ได้ซึ่งกามารมณ์ เว้นแต่การกระทำของคนบางพวกหรือนักบวชบางพวก ที่ทำเพื่อกามารมณ์ในโลกในภพสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งนั้นก็เหมือนกัน, แต่นั่นไม่ใช่ในพุทธศาสนา. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเรายังมีทางที่จะกล่าวได้โดยอ้อมอีกว่า เพราะเกลียดกลัวกามารมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องครอบงำย่ำยีโลกนั่นเอง เราจึงออกประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหาวิธีที่จะอยู่เหนืออำนาจของกามารมณ์เหล่านั้นเป็นต้น. นักเรียกว่าการบวชนั้น มีมูลมาจาก

กามารมณ์โดยอ้อม คือคนละแนว. แต่รวมความแล้ว ก็อาจที่จะกล่าวว่า ความยุ่งยากขึ้นขึ้นของสัตว์ ของมนุษย์ ของโลกทั้งสามนั้น มีมูลมาจาก กามารมณ์ ได้อยู่แน่นอน.

ทำไมกามารมณ์จึงมีอำนาจร้ายกาจถึงเพียงนี้ ? ก็เพราะเหตุว่า เพราะอำนาจของ กามุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น ยึดติดอย่างเหนียวแน่นในกามตัวเอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสไว้ในฐานะเป็นอุปาทานข้อต้น เป็นปัญหาเกี่ยวกับโลกโดยตรง. **โลกจะคงอยู่หรือจะหมุนไป หรือจะแตกดับวินาศฉิบหาย หรือจะเป็นอะไรก็ตาม ย่อมมีมูลมาจากกามุปาทานนี้โดยตรงและทั่วไป.** เราควรพิจารณาให้มองเห็นชัดในตัวเราเองว่า เรามี กามุปาทานกันอย่างไร มาตั้งแต่เมื่อไหร่ และเหนียวแน่นเพียงไร และอยู่ในลักษณะที่ออกจะเหลือวิสัยที่เราจะจะได้จริง ๆ หรือไม่. ถ้าหากว่าเราไม่พึงสติปัญญาของพระพุทธเจ้าแล้ว เราจะสามารถละกามุปาทานกันได้อย่างไร คุณยังมีตนมาก. สิ่งนี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่า กามุปาทาน อันจะตัดหรือละได้ด้วย การประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนาชั้นสูง ไม่ใช่ชั้นศีลธรรม หรือจริยธรรมตามธรรมดา. ถ้าหากันอย่างตามธรรมดาหรือพัน ๆ ทั่วไปอย่างโลก ๆ แล้ว กามุปาทานเสียอีก กลับจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, ที่ว่ามีประโยชน์ หมายความว่า จะทำให้รักครอบครัว จะทำให้ขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง ฯลฯ อะไรเหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่มีมูลมาจากกามุปาทานอยู่ทั้งนั้น ถ้าจะเพ่งไปในทางคืออย่างโลก ๆ กันนับว่าเป็นกำลังอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนขยันขันแข็ง. **แต่ถ้ามองกันในด้านของธรรม จะรู้สึกว่าเป็นทางมา**

แห่งความทุกข์ทรมานอันเร้นลับ ; เพราะฉะนั้นในทางธรรม การอุปาทานจึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุม หรือถึงกับเป็นสิ่งที่จะต้องละในที่สุด. เราจะได้หรือยัง ? เราจะละกันหรือยัง ? นั่นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง. ขอแต่ให้เข้าใจไว้อย่างชัดเจน **ว่าแต่ละคือสิ่งที่พุทธศาสนามุ่งหมายจะให้ได้รับการควบคุม, มุ่งหมายจะให้ละในที่สุด ;** นับเป็นอุปาทานข้อแรก.

ทวิอุปาทาน อีกมโนด้วยทวิปฏิ คือความคิดความเห็น ซึ่งเป็นอุปาทานข้อที่สองนั้น ก็เป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นและเข้าใจได้ไม่ยากนักเหมือนกัน พอเราเกิดมาในโลก เราก็ต้องได้รับการศึกษาอบรม ให้เกิดเป็นความเห็นชนิดที่เรียกว่า ทวิปฏิ คือความเห็นชนิดที่มีไว้สำหรับถือนียัตมนั่น ไม่ค่อยยอมไถ่อย่างๆ นี้เรียกว่า ทวิปฏิ. ความเห็นชนิดนี้ คนทุกคนจะต้องยึดมั่นของตน ค้ำยันทั้งนั้น อยู่ในลักษณะที่อาจจะจัดเป็นสัญชาตญาณ ; กล่าวอย่างนี้ก็ไม่ผิด. ลักษณะที่ยึดมั่นด้วยทวิปฏิความคิดความเห็นของตนนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ เราไม่ติเตียนกันนัก และเป็นสิ่งที่ห้ามไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ. แต่ถ้าเรามองให้ดี ก็จะเห็นเป็นโทษเป็นภัยที่ร้ายกาจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ก็ไม่น้อยไปกว่าการอุปาทาน. ถ้าคนเรายึดมั่นในทวิปฏิความคิดความเห็นเดิม ๆ ของตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคนตื้อตึงโดยเด็ดขาดแล้ว ก็แปลว่าจะต้องได้รับความวิบัติ. เราจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงทวิปฏิความคิดเห็นของเราให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ให้ดีให้สูงขึ้น. **แม้ว่าเราจะยังคงยึดถือทวิปฏิอยู่ก็ตาม เราจะต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น** คือจากมิจฉาทิปฏิ ให้ค่อยๆ กลายมาเป็นสัมมาทิปฏิ และยิ่ง ๆ ขึ้น จนเป็นสัมมาทิปฏิถึงที่สุด ชนิดที่รู้รอบรู้แจ้ง ดังที่อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน.

ทฤษฎีที่เป็นเหตุแห่งความถ้อยอื่น มีมูลมาจากทางหลาย ๆ ทาง
 แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว มักจะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิ
 ศาสนาเป็นส่วนใหญ่. เมื่อกล่าวดังนี้ ก็พอจะเข้าใจกันได้ว่า สิ่งใดที่เราเห็นว่า
 ถูกที่สุด หรือดีที่สุด สิ่งนั้นเราก็จะยึดถือมากที่สุด. **ความยึดมั่น ถ้อยมั่น**
เกี่ยวกับทฤษฎี จึงมักจะต้องตกไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิ
ศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่มีไว้แสดงถึงสิ่งที่ถือว่าดีที่สุด. ส่วนที่จะมีทฤษฎีถ้อยอื่น
 เป็นของตัวเองล้วน ๆ นั้นยังไม่เท่าไร ยังไม่มากมายเท่ากับที่ออกมาจาก
 ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือศาสนา ที่ค่อย ๆ อบรมสะสมกันมากขึ้น ๆ. ยังมี
 ข้อที่ยังไปกว่านั้นอีก : ทฤษฎีต่าง ๆ นี้ ยังเกี่ยวกับความไม่รู้ที่เรียกว่า อวิชชา.
 เมื่อมีความไม่รู้ ก็มีความเข้าใจเอาเองตามอำนาจกิเลสพื้นฐาน ว่าสิ่งนั้นน่ารัก
 สิ่งนั้นน่ายึดถือ สิ่งนี้เที่ยงแท้ถาวร สิ่งนี้เป็นความสุข สิ่งนี้เป็นตัวเป็นตน
 แทนที่จะเห็นว่าสังขารเหล่านั้นเป็นของปฏิกูล เป็นมายา เป็นอนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา อย่างนี้เป็นต้น กระทั่งว่าอะไร ๆ ที่ตนเคยสำคัญมั่นหมาย เคยเข้าใจ
 มาแล้วละก็ ต้องเป็นของถูก ไม่ยอมให้เป็นของผิด เป็นผู้ไม่ยอมผิด ทั้ง ๆ ที่
 บางทีก็เห็นอยู่ว่าผิด แต่ก็ยอมให้ไม่ได้ เพราะยังสงวนทฤษฎี ความเห็นอันนี้
 ไว้เรื่อย. ความเป็นผู้ที่ถือสิ่งหนึ่งอย่างนั้น นับว่าเป็นอุปสรรค หรือศัตรูของ
 คนเราอย่างยิ่ง. มันจะทำให้เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หรือ
 ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงลัทธิแห่งความคิดความเห็น หรือความเชื่อในลัทธิ
 ศาสนาหรือลัทธินิกายอื่น ๆ ที่จะเป็นไปในทางที่ดีขึ้น. ปัญหาอันนี้ ย่อมจะเกิดแก่
 บุคคลผู้ถือลัทธิศาสนาหรือลัทธิอะไรก็ตาม ที่ยังต่ำอยู่. ทั้ง ๆ ที่ตัวเห็นว่าต่ำ
 ก็เปลี่ยนไม่ได้ เพราะถือเสียว่า เป็นของดี บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยถือกัน

มาบ้าง หรือไม่มีเหตุผลอะไรสำหรับแก้ตัวขึ้นมาจริง ๆ ก็ถือเสียเพียงว่ามันเป็นสิ่งที่เคยถือมาอย่างหนักแล้ว คงเป็นต้น. เพราะเหตุนี้เอง **จึงถือว่า ทฎฐิ เป็นกิเลสตัวร้ายกาจ เป็นสิ่งที่น่าอันตรายที่สุดอย่างหนึ่ง, ซึ่งจะถือเป็นของเล็กน้อยไม่ได้, จะต้องพยายามอย่างยิ่ง ให้น้ำหนัก ให้อ่าง และให้หลุดออก.**

สี่ลัทธิอุปาทาน อันเป็นข้อที่สามนั้น หมายถึงความยึดมั่นในการประพฤติกกระทำ ที่เคยประพฤติกกระทำสืบปรำปรักกันมาอย่างไรเหตุผล หรือที่ถือว่าเป็นการประพฤติกกระทำที่นิยมกันว่าซ่งหรือศักดิ์สิทธิ์แล้วก็ยึดถือไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่ยอมสละคืน. คนไทยเราทั่วไป ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สี่ลัทธิพระ หรือ ศีลพรต ในที่นี้กันไม่น้อยกว่าชนชาติอื่นเหมือนกัน, มีการถือเครื่องรางของขลังและลัทธิพิธีเคล็ดลับต่าง ๆ เช่นว่าตื่นขึ้นมา บางคนจะต้องเสกน้ำล้างหน้า, จะถ่ายอุจจาระเป็นต้น ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นจะต้องผินหน้าทิศนั้นทิศนี้, จะบริโภคอาหารหรือจะนอน ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้, มีการเชื่อผีสงเทวดา ต้นไม้ ศักดิ์สิทธิ์ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น, ซึ่งเป็นเรื่องของคนโบราณ. แม้แต่คนสมัยปัจจุบันก็ยังมียึดถือ หรือมีความยึดถือในทำนองนี้ และโดยเฉพาะก็มักจะเป็นของที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิศาสนานั้นเอง.

ใจความสำคัญของเรื่องสี่ลัทธิอุปาทาน นี้ อยู่ตรงที่ว่าเป็นระเบียบวิธีประพฤติกปฏิบัติที่ทำได้โดยไรเหตุผล โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล โดยไม่อาศัยเหตุผล; คงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่น แต่ตามทัวหนังสืออย่างเดียบบ้าง,

ในฐานะที่เป็นของที่เคยทำแล้ว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง. แม้แต่ที่เป็นพุทธ-บริษัทเป็นอุบาสกอุบาสิกาแท้ ๆ ก็ยังมีของอย่างนี้ ยึดมั่นถือมั่นกันไว้คนละอย่าง สองอย่าง; แม้ที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังมียึดมั่นถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่าง หรือหลาย ๆ อย่าง ในทำนองนี้ ซึ่งเป็นตัวศีลวัตร หรือศีลพรต ชนิดที่ยึดถือไว้ด้วยอุปาทาน. โดยเฉพาะลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่ถือพระเป็นเจ้า ถือเทวดา ถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำนองนั้นด้วยแล้ว จะต้องมีการถือชนิดนั้นมากอย่างยิ่ง. สำหรับ พุทธศาสนาเราไม่สู้จะมีมากเหมือนอย่างนั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่น้อย. ข้อนี้เป็นได้โดยเหตุที่ว่าเมื่อมาประพฤติศีล หรือธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ทราบ ความมุ่งหมาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล ได้แต่ลงสันนิษฐานเอาเสียว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เมื่อลงได้ปฏิบัติของศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมต้องได้รับผลดีเอง; ฉะนั้นคนเหล่านั้น จึงสมาทานศีล หรือประพฤติธรรมะ แต่เพียงตามแบบฉบับ ตามตัวอักษร ตามประเพณี ตามตัวอย่าง ที่สืบปรัมปรากันมาเท่านั้น, ไม่เข้าใจถึงเหตุผลของ สิ่งนั้น ๆ. แต่เพราะอาศัยการประพฤติกระทำมาจนชิน การยึดถือจึงเหนียวแน่น เป็นอุปาทานชนิดที่แก้ไขยาก. ด้วยเหตุนี้แหละ การที่ใครจะเปลี่ยนจาก ลัทธิหนึ่ง ไปสู่อีกลัทธิหนึ่ง หรือเปลี่ยนจากศาสนาหนึ่ง ไปสู่ศาสนาหนึ่งนั้น จึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำได้ เพราะอำนาจของศีลวัตรที่ตนประพฤติปฏิบัติสมาทาน อยู่ด้วยความยึดถือ หลายวัน หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี จนแน่นแฟ้น เปลี่ยนไม่ได้. **อันนี้เรียกว่า อุปาทาน ในการประพฤติปฏิบัติที่เคย กระทำสืบ ๆ กันมาอย่างผิด ๆ หรืองมงาย, ต่างจากอุปาทานข้อที่สองข้างต้น ซึ่งหมายถึงการถือในทวิภูมิ หรือความคิดความเห็นที่ผิด. ส่วนข้อนี้เป็นการ ยึดถือในทวิการปฏิบัติ หรือการกระทำทางภายนอก.**

แม้การประพฤติวิบัติสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน อย่างที่ประพฤติกๆ กันอยู่ก็ตาม ถ้าหากว่าทำไปด้วยความไม่รู้เหตุผลต้นปลาย ไม่รู้ความมุ่งหมาย อันแท้จริง เหล่านี้แล้ว ก็ต้องเป็นการทำไปด้วยอำนาจสัสฬพศุปาทานนี้ทั้งนั้น. การกระทำทางศาสนาของคนสองพวก ที่ดูภายนอกเหมือนกันนั้นแหละ **จะกลายเป็นว่าพวกหนึ่ง กำลังทำอยู่ด้วยอำนาจสัสฬพศุปาทาน เป็นความโง่เขลาชนิดหนึ่งไป** เพราะความยึดถือเหนียวแน่นในทางขลังและ ศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย. แม้ที่สุดแต่เราจะรักษาศีล, จะเป็นศีลห้า หรือศีลแปด ศีลสิบ หรือศีลอะไรก็ตาม ถ้ารักษาโดยคิดว่าเราจะเป็นผู้ขลัง ผู้ศักดิ์สิทธิ์ จะมีอำนาจวิเศษอะไรขึ้นมา เพราะการรักษาศีลนั้นแล้ว ก็กลายเป็น สัสฬพศุปาทาน ซึ่งทำไปโดยอำนาจสัสฬพศุปาทานนี้ทั้งนั้น, ไม่จำต้องกล่าว ถึงการประพฤติวัตรแปลกๆ ของพวกเตยวดีย์ ภายนอกพุทธศาสนาเลย; ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องระมัดระวังให้มาก. ในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักของธรรมะ หรือของศาสนาที่ถูกตอ้งนั้น มันจะต้องเป็นการถูกต้องไปตั้งแต่ทวิฐฐิความกึก ความเห็น และความพอใจในผลของการปฏิบัติที่มีเหตุผล ในการทำลายกิเลส ไปตั้งแต่ต้นทีเดียว ความประพฤติปฏิบัตินั้น จึงจะไม่ใช่ไปเพื่อความยึดถือ ด้วยอุปาทานที่เหนียวแน่น นอกลุ่มนอกทางยิ่งขึ้น.

อีกอย่างหนึ่ง ยังมีสิ่งที่ควรจะต้องมองด้วยเหมือนกัน ว่าเราทุกคน มีอะไรที่เราถือมั่นเหนียวแน่นอยู่ในทางการกระทำหรือประพฤติก ในฐานะที่เป็น ลัทธิชนิดหนึ่ง ซึ่งเราถือเสียว่าอยู่เหนือเหตุผลที่จะพิสูจน์. อาตมาอยากจะ ยืนยันว่า ข้อนี้เป็นทางที่จะทำให้เราตกหลุมพราง ของสัสฬพศุปาทานข้อนี้

โดยไม่รู้สึกตัว, และเป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งคนสมัยเก่าทั้งคนสมัยใหม่ หรือคนสมัยใหม่เจียบก็ตาม. ขอให้พิจารณาคูเถอะว่า เรากำลังเชื่อ กำลังพอใจ กำลังยึดถือ ในระเบียบแห่งการประพฤติ การกระทำ อย่างหนึ่ง อย่างใดของตน อย่างเหนียวแน่น อย่างที่ใคร ๆ จะมาจ้งไม่ได้ทีเดียว ทั้งนี้ด้วยกันทุกคน, หากแต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นหลาย ๆ อย่าง เป็นคน ๆ ไปเท่านั้น. คนเรามัวหลงไหลอยู่ในสิ่ง ๆ นี้กันเสีย จึงเป็นเหตุให้คิดเหนียวแน่นอยู่ในสิ่งที่ตนเคยถืออันผิด ๆ มาแต่เดิม เป็นทางไม่ให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิตใจ. จิตใจยังงถูกหุ้มห่อให้มีคมติดอยู่ด้วยอุปาทานข้อที่สามนี้ ตลอดเวลา.

อัตตวาหุพาทาน อันเป็นอุปาทานข้อสุดท้ายนั้น แปลว่า ความยึดมั่นด้วยวาหะว่าตัวตน. ท่านใช้คำว่า ยึดมั่นด้วยวาหะ คือคำพูดว่าตัวตน แต่ที่จริงไม่ใช่คำพูด. มันเป็นความยึดถือในใจ. หรือถ้าจะว่าพูดก็เป็นใจพูด คือใจพูดข้างใน ว่านั่นมันตัวตน. ความยึดถือว่าตัวว่าตนนี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เท่า ๆ กับที่เป็นสิ่งเร้นลับอย่างยิ่ง. ถ้าจะกล่าวให้กว้างออกไปอีก ก็กล่าวได้ว่า เป็นตัวสัญญาตญาณโดยตรง. **ความรู้สึกที่มีประจำอยู่ในชีวิตจิตใจของสิ่งที่มีชีวิตนั้น ย่อมจะมีความรู้สึกในข้อที่ว่า เราเป็นเรา หรือเราเป็นตัวตนของเราอยู่คงงั้นเสมอไป อย่างที่จะขยับไม่ได้** เพราะเหตุว่าความรู้สึกอันนี้แหละ เป็นสัญญาตญาณขั้นมูลฐานที่สุด ของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสัญญาตญาณมูลฐาน ของสัญญาตญาณอื่น ๆ. สัญญาตญาณอื่น ๆ ในที่นี้ ก็เช่นสัญญาตญาณเพื่อจะหาอาหาร กินอาหาร เพื่อให้มีความเจริญงอกงาม

ใหญ่โต รวมทั้งสัญญาทานเพื่อต่อสู้อันตราย เพื่อจะหลบหนีอันตราย หรือว่า
 สัญญาทานที่จะสืบทอดเอาไว้ไม่ให้สาบสูญ และสัญญาทานอื่น ๆ อีกมาก.
 แต่ว่าสัญญาทานทั้งหมดนั้น ต้องอาศัยอยู่บนสัญญาทานแห่งการรู้สึกยึดถือว่า
 ตัวเรา. มันต้องมีตัวเรา หรือมีความยึดถือว่าตัวเราเสียก่อน มันจึงจะไม่อยากตาย
 มันจึงจะอยากหาอาหารมาเลี้ยงร่างกาย มันจึงอยากจะทำต่อสู้เพื่อเอาตัวรอด หรือไม่
 ให้ได้รับอันตราย มันจึงอยากจะทำสืบทอดของมันไว้. มันจะเป็นสัญญาทาน
 ใด ๆ ก็ตาม ก็ต้องอาศัยอยู่บนสัญญาทานที่เป็นมูลฐาน คือสัญญาทาน
 ที่เห็นความรู้สึกยึดถือว่ามีตัวตนเอง. ความยึดถือว่ามีตัวตนจึงเกิดเป็นสิ่งที่
 ต้องมีประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่งที่มีชีวิต ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว มันจะมีชีวิตรอดมาได้.
 ขอให้เข้าใจสั้น ๆ อย่างนี้ก็แล้วกัน ว่า ถ้าปราศจากความรู้สึกยึดถือว่ามีตัว
แล้ว มันจะมีชีวิตมาได้ คือมันจะไม่แสวงหาอาหาร มันจะไม่หลบหลีก
 อันตราย มันจะไม่สืบทอด ดังนี้เป็นต้น. ครั้นมีชีวิตมาได้ถึงบัดนี้ ก็หมายความว่า
 ความเป็นสัญญาทานแห่งความยึดถือตัวตนนี้แหละเป็นมูลฐาน. แต่พร้อม
 กันนั้น, พร้อมกันทีเดียว, พร้อมกันไปในตัวนั่นเอง, มันก็เป็นสิ่งให้เกิดความ
 ทุกข์ ในการแสวงหาอาหาร ในการต่อสู้ ในการสืบทอด หรือในการ
 ทำอะไรทุกอย่าง ซึ่งต้องอาศัยความอยาก คือกิเลสตัณหา; เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า มันเป็นมูลฐานแห่งความทุกข์ทั้งปวงด้วย, **ข้อ ๕๔ พระบาลี**
พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า ถ้าเราจะผูกกันโดยสรุปความให้
 สั้นที่สุดแล้ว ก็พูดว่า “สิ่งต่าง ๆ ที่มีอุปาทานยึดครองอยู่นั้นแหละ เป็น
 ตัวความทุกข์ หรือเป็นมูลเหตุของความทุกข์” หรือให้สั้นกว่านั้นอีก ก็ว่า
 “ร่างกายและจิตใจที่มีอุปาทานเข้าไปยึดถือหรือครอบครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัว

ความทุกข์”^๑ ดังนั้น เมื่อเป็นดังนี้ เรามองเห็นได้พร้อม ๆ กันไปในคราวเดียวกันว่า อุปาทานขันธ์ เป็นมูลกำเนิดของชีวิตด้วย เป็นมูลกำเนิดของความทุกข์ด้วย หรือแยกกัน หรือเคียงคู่กันมา และคำว่า “ชีวิตคือความทุกข์ ความทุกข์คือชีวิต” นี้ ท่านหมายความว่าถึงขั้นขันธ์เอง หรือมีข้อเท็จจริงอยู่ตรงนี้เอง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาดูให้ดี.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีคำกล่าวในพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวในฐานะเป็นอุปมาว่า ผู้ที่จะเอาตัวรอดจากความทุกข์ให้ได้นั้น ให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่เสีย.^๒ ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ในที่นี้ นั่น ก็หมายถึง ฆ่าอุปาทาน หรือ ฆ่าอวิชชา อันเป็นมูลเหตุของตัณหาและอุปาทาน นี้เอง; หมายความว่าถ้าดับอุปาทานที่ยึดถือว่าตัวตนเสียได้ ก็จะหมดความทุกข์ ชีวิตก็จะถึงที่สุดแห่งความทุกข์ หมายความว่า จะไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป จะหมดเหตุหมดปัจจัยที่จะปรุงแต่งให้มีภพ มีชาติเกิดใหม่อีกต่อไป, ชาติที่เป็นอยู่ในบัดนี้ จะเป็นชาติสุดท้ายขึ้นมาทันที. การที่เรารู้จักมูลกำเนิดของชีวิต หรือของความทุกข์นั้น น่าจะถือว่าเป็นการรู้ในสิ่งหลักขันธ์ที่สุด หรือที่ควรรู้ที่สุด เพราะว่าเป็นทางที่ทำให้เราสามารถกำจัดความทุกข์ได้เด็ดขาดหมดจดสิ้นเชิงถึงที่สุด. ข้อนั้นเราอาจจะพูดว่าเป็นวิชาความรู้เฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่อาจจะหาพบได้ในศาสนาอื่นที่มีอยู่ในโลกนี้ เท่าที่หลักฐานยืนยันอยู่ในปัจจุบันนี้; ฉะนั้น อาตมาจึงย้ำในข้อนี้ในฐานะที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาเรา. ขอให้ท่านนักศึกษาตั้งใจกำหนดจดจำเอาไปศึกษาพิจารณาให้ละเอียดสุขุมเป็นพิเศษ.

๑. สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา - โดยสรุปย่อ ชนฺธฺห้าที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เป็นตัวทุกข์.

๒. มาตรํ ปิตํ ฆนฺตวา ราชาโน เทว ชฺชติเยว ไตร. ล. ๒๕ น. ๕๔ อุปาทานว่าตัวตนเป็นเหตุให้มีภพ มีชาติ, จึงถูกเปรียบด้วย พ่อแม่.

วิธีปฏิบัติในเรื่องที่เกี่ยวกับอุปาทาน ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น จะต้องอาศัยการที่เรารู้จักตัวอุปาทาน โดยเฉพาะ
อัตตวาอุปาทาน ข้อสุดท้ายนี้ ให้มากเป็นอย่างยิ่ง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ขึ้นไปอีก ก็ในแง่ที่อาตมาได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นมูลฐานของสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต
 หรือของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เอง, มีประจำอยู่เสร็จแล้ว
 ในตัว โดยไม่ต้องสอนอะไรกันอีก. ตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ พอลืมเกิดมาจากครรภ์
 มารดา หรือว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ พอลืมเกิดมาจากท้องแม่ ก็มีสัญชาตญาณอันนั้นมา
 ด้วยเสร็จ. เราจะเห็นได้ว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ เช่นลูกแมว รู้จักขู่พ้อ ๆ ในเมื่อเรา
 เข้าไปใกล้มัน ซึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัวเอง. สัญชาตญาณ
 ในการรู้จักอยากอาหาร รู้จักแสวงหาอาหาร รู้จักทำอะไร ๆ ที่เข้าข้างตัว ก็เป็น
 อย่างเดียวกัน. ยิ่งกว่านั้น อัตตวาอุปาทานนี้ ยังเป็นไปมากจนถึงกับว่า
เป็นความรู้สึกที่อยู่เหนือเหตุผล คือไม่ต้องอาศัยเหตุผล อาศัยแต่ความ
รู้สึกที่รู้สึกอยู่แล้วในจิตใจเท่านั้น. ยกตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ เขาเดินเขาไป
 เผอิญที่ระยะไปกระทบเข้ากับประตู เจ็บ แล้วก็ร้องไห้. พี่เลี้ยงหรือมารดาก็แก้ได้
 โดยวิธีที่ไปตีประตูแก้แค้นแทนให้, เด็กนั้นก็หายโกรธหรือหายร้องไห้ ดังนั้น
 เป็นต้น. อาการอันนี้ติดมาจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ยังโกรธสิ่งที่ไม่มีชีวิต
 ไม่มีวิญญาณเหล่านั้นได้อยู่เหมือนกัน. เราจะเห็นคนโต ๆ ในขนาดพวกเรานี้
 ขว้างปาวคำดูสิ่งของนั้นนี้ ลงไปด้วยความโกรธ ในฐานะที่โกรธราวกับว่า
 สิ่งของนั้นเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่ไม่ทำตามความประสงค์ของตน หรือสิ่งของ
 นั้นมีเจตนาที่จะขัดคอขัดขวางตน ดังนั้น เป็นต้น. ขอให้พิจารณาดังข้อที่เล็ก ๆ

บางทีก็เตะประตู ตีประตู ตีอะไรต่อมิอะไร ที่ไม่มีชีวิตวิญญาณด้วยความโกรธ. แม้ที่สุดแต่สิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ ถ้าเพิกเฉยมันกระตุกกระตักได้ เช่นเครื่องจักรของนาฬิกาที่กำลังเดินอยู่เป็นต้น ก็จะพลอรูสึกว่าสิ่งนั้นมีชีวิตวิญญาณขึ้นมาทันที.

เพราะเหตุที่มีอุปาทานว่า มีอะไรที่เป็นตัวตนอยู่ประจำอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และอุปาทานนั้นก็สั่งประจำอยู่ในจิตในใจของคนทุกคน ฉะนั้นเราจึงสู้ไม่ได้ หรือช่วยไม่ได้ แก่ไม่ไหว ในการที่จะป้องกันมิให้อุปาทานในข้อนี้ แสดงอิทธิพลอะไรออกมา. มันย่อมมีอิทธิพลในการกระทำทุกสิ่งทุกอย่างของคนเรา. **เรามีทางทำได้อย่างเด็ดขาด คือจะควบคุมมันไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้, จนกว่าจะเจริญด้วยวิชาความรู้ในทางธรรมมากขึ้น ในภายหลัง** เราจึงจะสามารถควบคุมมันได้ถึงที่สุด หรืออาจจะเรียกได้อีกโหว่หนึ่ว่า ตัดให้เด็ดขาดลงไปด้วยหลักวิธีที่ทางพุทธศาสนาสอนไว้ จนเราชนะสัญญาตาณข้อนี้. ถ้ายังเป็นคนธรรมดา คือเป็นปุถุชนแล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะเอาชนะสัญญาตาณข้อนี้ได้เลย. แม้จะเป็นพระอริยเจ้า ก็มีแต่พระอริยเจ้าอันดับสุดท้ายที่สุด คือ พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเอาชนะสัญญาตาณข้อนี้ได้. เราต้องเข้าใจไว้ว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่เป็นปัญหาของสิ่งที่มีชีวิตทั่ว ๆ ไปทั้งหมดทั้งสิ้น. **ถ้าเราต้องการจะเป็นพุทธบริษัทเต็มตัว คือให้ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาโดยครบถ้วนแล้ว ก็จำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องนี้ และเอาชนะอุปาทานข้อนี้ให้ได้ให้มากที่สุด** เราก็จะได้รับประโยชน์เต็ม ตามที่พระพุทธศาสนามีให้เรา และเราก็จะเป็นพุทธบริษัทแท้.

แม้ในขั้นที่เราจะไม่ได้ ยังคิดไม่ได้ อาตมาก็ยังยืนยันว่าอุปาทานทั้งหมดนี้ ยังเป็นสิ่งที่ควรศึกษา พิจารณาอย่างละเอียด สุขุม และทำการควบคุมมันให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ; นั้นแหละ เราจึงจะค่อยๆ เป็นอิสระแก่ตัวเราเอง คือเป็นอิสระแก่กิเลส แต่เราใช้คำว่าเป็นอิสระแก่ตัวเราเอง. ในการที่เราจะปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของเราให้ถูกต้องตรงตามอุดมคติของเรา ยกตัวอย่างเช่นบรรดาท่านทั้งหลายเหล่านี้ ที่จะออกไปเป็นบุคลากรประจำศาล อย่างน้อยที่สุด ท่านก็ต้องมีหลักหรืออุดมคติในข้อที่ว่า จะไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งสี่. แต่ว่าเพียงความรู้หรือความตั้งใจว่าจะไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งสี่ ในขณะที่เราควบคุมอุปาทานข้อนี้ไม่ได้เสียเลยนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หรือจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด. การที่เราจะไม่มีอคติขึ้นมาเฉย ๆ ง่าย ๆ นั้น ไม่ได้แน่. นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก หรือเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย. แต่ถ้าหากว่าเราได้ศึกษารูจักกิเลสต้นเหตุอุปาทาน หรืออัตรภาพอุปาทานข้อนี้โดยเฉพาะ ให้แจ่มแจ้งที่สุด และทำให้้อยู่ในความควบคุมของเราให้มากที่สุดแล้ว การที่จะเป็นคนไม่มีอคติ ไม่ลำเอียง จะเป็นของง่ายที่สุด ทั้งจะเป็นของสบายที่สุดด้วย ; และเราจะไม่ต้องเสียใจภายหลัง. เมื่อเราปฏิบัติหน้าที่ของเราได้บริสุทธิ์ผุดผ่องตามอุดมคติแล้ว เราก็มีแต่ความสุขใจแท้จริงตลอดไป. ถ้าเราปฏิบัติไม่ได้เพราะว่าเราสับสนไม่ได้ ควบคุมมันไว้ไม่ได้ เราก็ต้องเสียใจภายหลังเป็นธรรมดา และเป็นทางมาแห่งการเสื่อมเสียอย่างอื่นสืบไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด.

การที่เรารู้จักมูลฐานของสิ่งที่เป็นปัญหาประจำวันของเราขึ้นนับเป็นกุศล หรือความฉลาดถึงที่สุด อาตมาจึงรบเร้าท่านนักศึกษาทั้งหลาย

ให้สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะก็คือเรื่องอุปาทานทั้งสี่ อันเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทั้งๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ—ไม่น่าเอา—ไม่น่าเป็นอยู่ตามธรรมชาติ เราก็คงตกไปเป็นบ่าวเป็นทาสมันอย่างเห็นช้วนั่น. นั่นเพราะอะไร ? ก็เพราะอำนาจของอุปาทานทั้งสี่นี่เอง. ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เป็นอันตรายเป็นพิษร้ายนี้ให้มากที่สุด. สิ่งนี้มิได้แสดงตัวเป็นพิษหรือเป็นอันตรายอย่างลึกลับโหล่งๆ เช่นกับไฟ หรือรู้จักได้ง่ายเช่นอาวุธหรือยาพิษ เป็นต้น ; แต่มันเป็นของที่เราหลับแนบเนียน อยู่ในลักษณะหรือฐานะเป็นของความเอร็ดอร่อย เป็นของหอมหวานใจ เป็นของสวยงาม เป็นของไพเราะ เหล่านี้ทั้งนั้น. เมื่อมันมาในลักษณะเช่นนี้ ย่อมเป็นการยากที่เราจะรู้สึกตัว หรือควบคุมมันได้ จึงต้องอาศัยสติปัญญาของพระพุทธเจ้า อาศัยความรู้ของพระพุทธเจ้ามาศึกษาปฏิบัติ ควบคุมอุปาทานเหล่านี้ ให้อยู่ในอำนาจของปัญญา ก็จะสามารรถดำรงชีวิตนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นทุกข์ทรมานแต่น้อยที่สุด หรือสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่การงาน มีชีวิตเป็นคนมีลมหายใจอยู่ในโลกนี้ ในลักษณะที่เยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควร.

เป็นอันว่าในวันนี้ อาตมาได้ชี้ให้เห็นสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ในท่านทุกๆ คน สำหรับจะเกี่ยวพันท่านทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือเกี่ยวกันไว้กับโลก อันเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หรือกับสิ่งทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งของความทุกข์ พอควรแก่เวลาแล้ว. โอกาสหลังจะได้บรรยายถึงข้อที่ว่ามันได้ผูกพันเราเข้ากับสิ่งใดในลักษณะอย่างไร เพื่อให้เห็นชัดเจน แล้วจะได้ควบคุมมันให้ดีที่สุด

๑. คือเรื่องที่ ๕ เบญจขันธ์ ในเล่มนี้.

อุปาทานทั้งสี่^{๕๔๕} เป็นปัญหาอันเดียวที่พุทธบริษัท หรือผู้ประสงค์จะรู้
พุทธศาสนาจะต้องเข้าใจ เพราะว่า ที่สุดที่จบของพรหมจรรย์ใน
พุทธศาสนาก็คือการทำให้หลุดพ้นจากอุปาทาน. ท่านทั้งหลายจะได้
พบคำกล่าวนี้ในท้ายสูตร ในพระบาลีทุก ๆ สูตร ที่กล่าวถึงการบรรลุมรรค
พระอรหันต์. ในที่นั้นจะมีคำว่า “จิตหลุดพ้นจากอุปาทาน” แล้วก็จบกัน เพราะ
ว่าเรื่องการบรรลุมรรคผลจบกันเพียงเท่านั้นเอง. เมื่อจิตหลุดพ้นจากอุปาทาน
แล้ว ก็หมายความว่าไม่มีอะไรที่มาผูกคล้องจิกนั้น ให้ไปตกเป็นทาสของโลกได้
หรือเวียนเกิดในโลกอีกต่อไป เรื่องมันจึงจบหรือกลายเป็นโลกุตระ คือพ้นโลก
ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์; เหตุนี้การหลุดพ้นจากอุปาทานจึงเป็น ใจความ
สำคัญของพระพุทธศาสนา. อาตมาเห็นว่าเรามีเวลาน้อยด้วยกัน จึงได้เลือกสรร
เอาแต่เรื่องที่เป็นใจความสำคัญมากแล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลายผู้หวังจะศึกษา
พระพุทธศาสนา จงกำหนดจดจำให้แม่นยำ นำไปพิจารณาพิเคราะห์โดยละเอียดถี่ถ้วน
เป็นประจำทุกครั้งที่ได้บรรยายด้วย. อาตมาขอแสดงความขอบคุณล่วงหน้าต่อ
ท่านที่ทำเช่นนั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการิกรรม ครั้งที่ ๔

เรื่อง

ไตรสิกขา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๔

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๘ พฤษภาคม ๒๕๕๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายให้ทราบ ในการบรรยายครั้งแรกที่สุด ถึงข้อที่ว่า
หลักพระพุทธศาสนาทุก ๆ เรื่อง ล้วนแต่สรุปลงได้ในหลักที่ว่าเป็นการแสดงให้
เห็นแจ้งตามที่เป็นจริง ในสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จนปฏิบัติถูกต้องสิ่งนั้น ๆ
เท่านั้นเอง. ข้อนี้เท่ากับเป็นการกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พระไตรปิฎกทุก ๆ หน้า
ล้วนแต่เป็นคำบอกกล่าวว่า “อะไรเป็นอะไร” เท่านั้น. ในครั้งถัดมาได้
บรรยายให้ทราบชัดเจนไปว่า ที่ว่าอะไรเป็นอะไร นั้น ใจความที่สำคัญที่สุด
ก็คือ ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลปรารถนา

หรือน่ายึดถือเลย, อันเรียกว่า เรื่องไตรลักษณ์. ถัดมาอีก ได้แสดงให้ทราบว่า การที่เข้าไปหลงใหลในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเป็นเพราะ การผูกพันของอุปาทาน หรือความยึดถือถึง ๔ ประการ ด้วยอำนาจของอวิชชา จึงได้เป็นทุกขานานาชนิดและไม่สร้าง. ทั้งหมดนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทธานุศาสนาสวนหนึ่ง อันเป็นส่วนที่ลึกซึ้ง และเป็นใจความสำคัญที่เราจะต้องเข้าใจถึงในเบื้องต้นเสียก่อน เราจึงจะเข้าใจในข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ เพื่อค้ำความทุกข์ต่าง ๆ ที่มีมูลมาจากตัณหา หรืออุปาทานเหล่านั้นได้โดยง่าย, ฉะนั้นในวันนี้ เราก็มาถึงวาระที่จะต้องบรรยายให้ทราบกันต่อไปว่า ทำอย่างไรหรือมีวิธีใด ที่จะตัดอุปาทานเหล่านั้นเสียให้ได้ โดยเฉพาะหลักพุทธศาสนาทั่วไป เราจะไต่ย่นไต่ย่งคำต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้เฉพาะเป็นอันมาก แต่เกี่ยวกับกรณีนี้ ก็คือคำ ๓ คำที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มีมูลสำคัญอยู่ตรงที่มีไว้เพื่อค้ำความทุกข์อันเกิดมาจากอุปาทาน ๔ ประการ ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง. ข้อปฏิบัติสำหรับให้ทุกคนปฏิบัติกันนั้น ท่านมีลำดับไว้เป็นชั้น ๆ. สำหรับคนที่ยังไม่สามารถเพียงพอที่จะปฏิบัติในชั้นสูง ก็มีข้อปฏิบัติขั้น ๆ ให้ปฏิบัติไปก่อน แล้วก็จะค่อยก้าวเข้าไปหาข้อปฏิบัติชั้นสูง ที่จะตัดอุปาทานหรือตัดกิเลสส่วนลึกไต่ยู่ตี; เหตุนี้จึงต้องมีข้อปฏิบัติหรือสิกขาเป็นชั้น ๆ.

ข้อปฏิบัติ ๓ ชั้น ที่เรียกว่า ไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ อย่างนั้น
ชั้นแรกที่สุด เรียกว่า “ศีล” หมายถึงการประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลัก
 ทั่ว ๆ ไป ที่มีหลักอยู่ว่า ไม่เป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ทำตนให้เดือดร้อน

ในการที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่เป็นสังคมมนุษย์ หรือเกี่ยวข้องกันภายในครอบครัว หรือแม้ที่สุดที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของเครื่องใช้สอยต่างๆ ที่เป็นของจำเป็นแก่ชีวิต ซึ่งทั้งหมดนั้น เราจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ในลักษณะที่จะไม่เกิดโทษ หรือเกิดอันตรายขึ้นจากสิ่งเหล่านั้น. ข้อปฏิบัติเหล่านี้ ในชั้นนี้ เรียกว่า **ศีล**. ถ้าเรียกเต็มๆ ก็เรียกว่า **“ศีลสิกขา”** แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษา หรือควรอบรมที่เป็นชั้นศีล. แม้จะมีการจำแนกไว้เป็น ศีลห้า ศีลแปด หรือศีล ๒๒๗ และอื่นๆ อีกเป็นอันมากก็ตาม แต่รวมใจความแล้ว ก็อยู่ตรงที่เป็น**การปฏิบัติ เพื่อความปรกติสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้นๆ ที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา หงส์เกี่ยวกับสังคม หรือส่วนตัว หรือสิ่งของต่างๆ** ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ ทั้งที่กล่าวมานั้น, รายละเอียดเรื่องศีลนั้นๆ จะหาศึกษาได้จากตำราหรือตำราอันว่าด้วยเรื่องนั้นโดยเฉพาะ เป็นรายๆ ไป

สิกขาขั้นที่ ๒ ที่สูงขึ้นไปอีก เรียกว่า “สมาธิ” ขั้นนี้ได้แก่การที่ผู้หนึ่งสามารถบังคับจิตใจของตัวไว้ได้ ในสภาพที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดตามที่ตนต้องการ. ขอให้นักศึกษาทั้งหลายตั้งข้อสังเกตความหมายของคำว่าสมาธิไว้ ให้ถูกต้อง : โดยมากท่านทั้งหลายย่อมจะได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่าสมาธินั้นคือ ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ ถึงกับว่าผู้หนึ่งแน่วหนึ่งเหมือนกับท่อนไม้หรือคนตายไปแล้ว อย่างนั้นเสียโดยมาก; หรือที่ติกว่านั้น ก็มักจะกล่าวกันแต่เพียงว่า เป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่บริสุทธิ์. แต่ลักษณะเพียง ๒ อย่างนั้นยังไม่ใช้ความหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เราเรียกว่าสมาธิโดยสมบูรณ์ เพราะยังมีอีกคำหนึ่ง ซึ่งถ้ากล่าวโดยภาษาไทย ก็ได้แก่การทำจิตนั้นให้เหมาะสมที่จะให้

ทำกรงานทางจิต ; เป็นการบังคับจิต ผีกล่นจิต หรืออบรมจิต หรืออะไรก็สุดแท้ ให้จิตอยู่ในลักษณะที่พร้อม ที่มีสมรรถภาพถึงที่สุด ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางจิต. ข้อนี้เอง เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่า

สมาธิ. การกล่าวเช่นนี้มีหลักในพุทธวจนะนั่นเอง : **พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกคำหนึ่งซึ่งเป็นคำสำคัญที่สุด คือคำว่า กัมมณิโย** แปลว่า สมาธิกับการทำงาน ; และคำนี้ เป็นคำสุดท้ายที่ทรงแสดงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า **สมาธิ** ๆ นี้ ว่ามีความมุ่งหมายถึงการบังคับจิต สามารถบังคับจิตให้ตั้งอยู่ในภาวะที่พร้อมที่สุด ที่จะทำกรงานในทางจิต ; ไม่ใช่ให้บริสุทธิ์เฉย ๆ ไม่ใช่ให้ตั้งมั่นสงบเรียบหรือแน่นิ่งไปอย่างเดียว ก็หาไม่ได้. ข้อนี้มีความหมายที่กำกวม อันอาจทำให้เข้าใจผิดได้ดังนี้. คำว่า สมาธิ แปลว่าจิตตั้งมั่นก็จริง แต่ต้องหมายถึงตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมที่จะปฏิบัติงาน ไม่ใช่ตั้งมั่นในลักษณะที่ไม่ปฏิบัติงานใดๆ คือสงบนิ่งเฉยอยู่เฉย ๆ เพราะมีความเข้าใจผิดบางสิ่งบางอย่างในเรื่องนี้มาตั้งแต่แรก ๆ แล้วก็เลยยึดถือกันเสียอย่างนั้น

อีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความสับสนกันขึ้น หรือพอใจในทางที่จะยึดถือความหมายเป็นความสงบเรียบ มากกว่าอย่างอื่นนั้น มันมีลู่ทางอยู่บ้างเหมือนกัน คือเมื่อจิตเป็นสมาธิสงบเรียบ ไม่มีอะไรรบกวนแล้ว ในขณะนั้นย่อมรู้สึกเป็นความสุขอย่างยิ่ง ; ที่นี้คนก็เกิดชอบความสุข พอใจความสุขชนิดนั้น เลยรักการสมาธิในทางที่จะเป็นเช่นนั้น ไม่ได้พอใจสมาธิในลักษณะที่จะปรับปรุงจิตให้เหมาะสมที่จะทำการพิจารณาหรือค้นคว้าสืบไป. เพราะเหตุ

ฉะนั้น นักสมาธิส่วนใหญ่ จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของความสุข อันเกิดจากความสงบของจิต แล้วก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่สามารถทำสมาธิของตนให้สูงขึ้นไป จนถึงกับเป็นพื้นฐานหรือเป็นบาทฐานของการเจริญปัญญา อันจะทำให้เข้าถึงพระนิพพานได้. มิหนำซ้ำ ยังจะตกอยู่ในลักษณะของความหลง คือ หลงเอารสแห่งความสุขที่เกิดจากสมาธินั้น เป็นพระนิพพานไปเสียตั้งแต่ขั้นนี้ก็มี แล้วก็เลยติดตังตอนตัวออกจากความพอใจนั้นไม่ได้ ทำให้เกิดการไม่ก้าวหน้าไปจนถึงปัญญานิคทาที่จะตัดกัณหหรืออุปาทานได้. ฉะนั้นเราควรจะเข้าใจคำว่า *สมาธิ* กันให้ถูกต้อง. สิ่งที่เราเรียกว่าสมาธินี้ ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “จิตตสิกขา” แปลว่า สิ่งที่เราควรศึกษาหรืออบรมในทางบังคับจิต หรือเกี่ยวกับจิต; จัดเป็นสิกขาข้อที่ ๒ ต่อจากศีลสิกขา.

ส่วน *สิกขา ข้อที่ ๓ นั้น เรียกว่าปัญญาสิกขา*. สิกขาคำนี้หมายถึง การฝึกฝนอบรม ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ถึงที่สุดในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง. ความหมายของเรื่องนี้ สำคัญอยู่ตรงที่คำว่า “ตามเป็นจริง” หรือตามที่พระบาลีว่า *ยถาภูตัง* แปลว่า ตามที่มันเป็นจริง. คนเราตามปกติไม่สามารถรู้อะไร ๆ ให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริง คือมักถูกต้องแต่ตามที่เราเข้าใจเอาเอง หรือสมมติกันโดยมาก มันจึงไม่ใช่ตามที่มันเป็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือไม่สมบูรณ์; ด้วยเหตุนี้ ทางพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติ ที่เรียกว่า ปัญญาสิกขา ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้าย สำหรับจะได้ฝึกฝนอบรมให้เกิดความเข้าใจ และความเห็นแจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่เป็นจริงและโดยสมบูรณ์.

ขอให้ทั้งข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า “ความเข้าใจ” กับ คำว่า “ความเห็นแจ้ง” นั้น ในทางธรรมแล้ว ไม่อาจจะเป็นอันเดียวกันได้. **ความเข้าใจ** นั้น ต้องอาศัยอยู่บนการคิดการคำนวณไปตามหลักของคณิตศาสตร์บ้าง ของตรรกะคือการใช้เหตุผลบ้าง หรือตามวิธีของปรัชญาคือการอนุมานเอาตามเหตุผลต่าง ๆ บ้าง, นี้เรียกว่าเป็น “ความเข้าใจ” เท่านั้น. ส่วน **ความเห็นแจ้ง** นั้น ไปไกลกว่านั้น คือต้องเป็น **สิ่งที่เราได้สัมผัสมาแล้ว** ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ มาแล้วด้วยตนเอง หรือว่า ด้วยการบ่มจิตใจให้ **เกี่ยวเนื่องอยู่กับสิ่งนั้น** ด้วยการพิจารณาจนเกิดเป็นความรู้สึกในใจขึ้นมาจริง ๆ ในลักษณะที่จะเบื่อหน่ายหรือไม่หลงใหลในสิ่งนั้น ๆ ด้วยใจจริง ๆ ไม่ใช่ด้วยเหตุผล. เพราะฉะนั้นคำว่า ปัญญาสิกขา ตามหลักของพุทธศาสนาจริง ๆ นั้น จึงไม่ได้หมายถึงปัญญาที่เป็นไปตามอำนาจเหตุผลเหมือนที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษา ของวิชาการสมัยปัจจุบัน, แต่เป็นคนละอย่างทีเดียว. **ปัญญาในทางพุทธศาสนา ต้องเป็นการรู้แจ้งเห็นจริง ด้วยใจจริง ๆ ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้ว โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง.** ที่เรียกว่าผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้วนั้น หมายถึงอาการที่เราชอบใช้เรียกด้วยคำต่างประเทศคำหนึ่ง คือคำว่า *Experience*. คำนี้หมายถึงความรู้สึกด้วยใจจริงในสิ่งที่ได้ผ่านไปแล้ว จนฝังใจแน่นแน ไม่อาจจะลืมเลือนได้. เพราะฉะนั้นในการพิจารณาทางปัญญา ตามสิกขาข้อนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ได้ผ่านมาแล้วแต่หนหลังในชีวิตของเราเอง เป็นเครื่องพินิจพิจารณา, หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ต้องใช้เรื่องที่มีน้ำหนักมาก พอที่จะทำให้จิตใจของเราเกิดความสลดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เหล่านั้นได้จริง ๆ. ถ้าเรายกคำนวณ

ตามหลักของเหตุผลหรืออะไรทำนองนั้น มาทำการวินิจฉัยลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กันสักเท่าไรก็ตาม มันก็ได้แต่ความเข้าใจอยู่นั่นเอง ไม่มีทางให้เกิดความสลดสังเวชได้ ไม่มีทางให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือในโลกได้. ขอให้เข้าใจว่า **กิริยาอาการที่จิตใจ เบื่อหน่ายคลายกำหนดจากสิ่งที่ตนเคยหลงรักนั้นแหละ คือตัวความเห็นแจ้งในที่นี้.** ตามหลักของธรรมะ ได้บัญญัติไว้ชัดเจนทีเดียวว่า ถ้าเห็นแจ้งจริงๆ ก็ต้องเบื่อหน่ายคลายกำหนด จะหยุดอยู่เพียงแก่เห็นแจ้งนั้นไม่ได้. ถ้าเราเข้าใจ สังขารข้อใดข้อหนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในโลกนี้ อย่างที่เรียกว่าเห็นแจ้งแล้ว ความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในสิ่งนั้น จะต้องเกิดติดตามขึ้นมาทันควัน โดยไม่ต้อง แยกกัน เพราะมันแยกกันไม่ได้ เมื่อมีผลถึงขนาดที่มีความรู้สึกเบื่อหน่ายคลาย กำหนดนั้นแล้ว เราจึงจะเรียกว่าเป็นการเห็นแจ้ง หรือเป็น ปัญญา ในที่นี้; เรียกว่ารู้จักและเข้าใจสิ่งนั้น ๆ อย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริงและสมบูรณ์.

โดยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้ที่ปฏิบัติในทางปัญญาตามหลักของธรรมใน ทางพุทธศาสนา จึงไม่ค่อยจะใส่ใจถึงเรื่องการใช้เหตุผลกันนัก ไม่เหมือนกับ การศึกษาในทางศาสตร์ต่าง ๆ ของสมัยปัจจุบัน. เราจะอาศัยความรู้สึกในใจ จริง ๆ ที่เคยมี เคยเป็น เคยผ่านมาแล้วแต่หนหลัง เป็นสำคัญ; หรือแม้ จะมีการเทียบเคียงด้วยเหตุผลกันบ้าง ก็ต้องใช้เหตุผลโดยเอาสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว แต่หนหลังนั้น มาเป็นเหตุผล ไม่ใช่เหตุผลทางคณิตศาสตร์ทางคำนวณอะไร ทำนองนั้นเป็นต้น ก็หาไม่ได้; การเห็นแจ้งนั้นจึงจะเป็นปัญญาชนิดที่ออกผล แก่จิตแก่ใจในขณะนั้นเลยทีเดียว ไม่ใช่เป็นความรู้ความเข้าใจชนิดที่จะต้อง

เก็บสะสมไว้มาก ๆ เรื่อย ๆ ไป จนกระทั่งลืมนั่นเพื่อนไปด้วยเหตุผลนั่นเอง. เหตุผลก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้; ถ้ายังกเรียกว่าเหตุผลอยู่เพียงใดแล้ว ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อยู่เพียงนั้น, เพราะฉะนั้นตัวเหตุผลเอง ก็เปลี่ยนแปลงได้. เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงได้ ความรู้ความเข้าใจของบุคคลนั้น ก็เปลี่ยนแปลงได้และไม่มีที่สิ้นสุด; ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่อาจจะ **พันทุบด้วยลำพองความเข้าใจ, จะพันทุบได้ก็ต้องด้วยความเห็นแจ้ง.** เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงมีระเบียบให้พิจารณาธรรมจากของจริง และด้วยความรู้สีก่อนแท้จริง จึงจะเรียกว่าเป็น ปัญญา ในที่นี้. เมื่อมีปัญญาในลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็สามารถเข้าใจสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงได้จริงๆ, รวมเรียกว่า ปัญญาสิกขา.

สรุปความในตอนนี่ว่า สิกขามีอยู่ ๓ สิกขาคือ **ศีลสิกขา** ได้แก่การฝึกฝนอบรมให้มีการประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ทั้งที่เกี่ยวแก่สังคมทั้งหมด ทั้งที่เกี่ยวแก่ครอบครัว ทั้งที่เกี่ยวกับสิ่งของไม่มีชีวิตวิญญาณ; และ **จิตตสิกขา** คือการฝึกฝนให้มีความสามารถบังคับจิต ให้อยู่ในอำนาจ ให้สงบเรียบเป็นสุข ก็ได้ ให้บริสุทธิ์สะอาดก็ทำได้ ให้สามารถ คือว่ามีสมรรถภาพพร้อมที่จะปฏิบัติงานใด ๆ ต่อไปได้; และสิกขาที่ ๓ คือ **ปัญญาสิกขา** นั้น หมายถึงการอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ถึงที่สุด จนถึงกับถอนความยึดถือด้วยอุปาทาน คือถอนความงมงายต่าง ๆ ออกไปได้จากใจ ซึ่งเป็นการถอนจิตใจให้หลุดออกมาเสียจากสิ่งที่มันเคยเข้าไปผูกพันไว้ตั้งแต่ต้นมา.

คำว่า *สิกขา* นี้ เป็นภาษาบาลี. ภาษาสันสกฤตก็คือ *ศึกษา*. ที่เราเขียนกันในภาษาไทยว่า *ศึกษา* นั้น เป็นรูปสันสกฤต. ที่แท้ก็เป็นคำๆ เดียวกันกับคำว่า *สิกขา*, ฉะนั้นท่านทั้งหลายคงจะได้ความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีกสักอย่างหนึ่งว่า เกี่ยวกับภาษานี้ มันมีการเลื่อนหรือการดำเนินไปตามลำดับดังที่จะเห็นได้ว่า คำว่า *สิกขา* ในภาษาบาลีนั้น เขาหมายถึงการอบรมหรือการกระทำลงไปจริงๆ ที่เดียว, เช่น สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ที่กล่าวมาแล้วนั้น หมายถึงการอบรมกาย วาจา ใจ ลงไปตรง ๆ ที่เดียว, ไม่ใช่หมายถึงการเล่าเรียนอย่างที่เราหมายถึงกันเดี๋ยวนี้ด้วยคำว่า *ศึกษา* นี้. นี, เป็นเรื่องของภาษาเดินได้. ภาษาเดินไปในทิศทางต่าง ๆ จนเป็นการทำให้เกิดความเข้าใจผิดขึ้นได้. ในที่นี้อาตมาต้องการให้ท่านทั้งหลายได้เข้าใจถูกต้องว่า คำว่า *สิกขา* หรือ *ศึกษา* นั้น ในทางธรรม เขาหมายถึงการประพฤติปฏิบัติ ชนิดที่เป็นการอบรมกายวาจาใจโดยตรง คืออบรมตัวเองให้เปลี่ยนจากลักษณะหนึ่ง ไปสู่ลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ตามที่เราเห็นว่าเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป.

เมื่อกล่าวถึงหลักของพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่า พุทธศาสนามีใจความสำคัญอยู่ตรงที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง แล้วถอนกิเลสตัณหาออกเสียได้ เพราะการรู้นั้น ๆ; เมื่อถือตามหลักนี้ เราจะเห็นได้ว่า สीलสิกขานั้นเป็นเพียงสิกขาเบื้องต้น เป็นการเตรียมใจเบื้องต้น เพื่อให้เรามีการเป็นอยู่ในสังคมชนิดที่จะไม่มีการรบกวน ไม่มีการยุ่งยากลำบาก และเป็นการเตรียมให้เรามีการเป็นอยู่ในครอบครัวที่ผาสุก มีสิ่งแวดล้อมที่ผาสุก

เป็นพื้นฐานเบื้องต้นในทางภายนอก ในขั้นต้นนี้เสียขั้นหนึ่งก่อน, ไม่ใช่สืลสิกขานี้จะไปทำให้เกิดความรู้อะไรสิ้นเชิง หรือทำให้ตัดกิเลสตัณหาอุปาทานได้เด็ดขาดก็หาไม่ได้; แต่ว่าเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องเตรียมตัวเรา ให้เป็นคนเหมาะสมที่จะอยู่ในโลก โดยมีความผาสุกอย่างที่เราเรียกว่าพื้นฐานทั่ว ๆ ไปกันเสียก่อน. เมื่อเรามีความเป็นอย่างผาสุก ไม่ถูกรบกวน ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ว่ามันช่วยได้มากเพียงไร ในทางที่จะช่วยให้จิตใจเป็นปกติ. เพราะฉะนั้นในทางธรรม จึงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้หลายอย่างด้วยกัน; แต่อย่างที่สำคัญที่สุดที่ถือว่าเป็นยอดอานิสงส์ศีลนั้น ท่านเรียกเป็นบาลีว่า **สมาธิสัสดคณิกา** แปลว่า “เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ”. อานิสงส์อย่างอื่น ๆ ของศีล เพียงว่าให้อยู่เป็นผาสุก หรือให้ไปเกิดในสวรรค์เป็นต้นก็ตามนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงมุ่งหมายโดยตรง. ท่านทรงมุ่งหมายโดยตรงถึงข้อที่ว่า **สมาธิสัสดคณิกา** นี้เอง. คือจะเป็นบาทฐาน ทั้งอก ที่เกิด ที่เจริญ ของสมาธิ. ฉะนั้นเราจึงต้องเตรียมตัวหรือปรับปรุงตัวของเรา ให้เป็นผู้อยู่ในโลกด้วยลักษณะที่สะอาดบริสุทธิ์หมดจดเสียก่อน คือให้มีศีลเสียก่อนจึงจะส่งเสริมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า **สมาธิ** ได้โดยง่าย. ถ้าเรามีเรื่องรบกวนใจมาก เช่นทางสังคมก็มีเรื่องรบกวนมาก มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย ในครอบครัวก็มีเรื่องรบกวน มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย, แม้ที่สุดแต่เครื่องใช้เครื่องสอยเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ก็มีเรื่องผิด เรื่องเสียหาย แล้วจิตใจของเราจะเป็นสมาธิได้อย่างไรกัน. ถ้าเราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เราต้องมีศีลเสียก่อน จึงจะเกิดผลอันสูงสุด คือส่งเสริมให้เกิดสมาธิในขั้นต่อไปได้โดยง่าย.

ศีลที่ปฏิบัติดีถึงที่สุด ท่านเรียกว่า “ศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า” ข้อนี้ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ไม่ยาก. เราจะเทียบเคียงกันได้โดยลักษณะที่ว่า ถ้าความประพฤติเป็นอยู่ของพวกเรา เป็นที่พอใจของสุภาพบุรุษทั้งหลายได้ ก็แปลว่าความประพฤติของเราใช้ได้, คือมีความประพฤติดี ประพฤติชอบ มีศีล, เพราะคำว่า สุภาพบุรุษ นั้น ท่านหมายถึงคนดี คือเป็นสุภาพบุรุษกันจริง ๆ แต่ตามทางธรรมนั้น ท่านใช้ว่า พระอริยเจ้าซึ่งยิ่งไปกว่าสุภาพบุรุษ แทนคำว่า สุภาพบุรุษ, คือเอาเป็นว่า เขาเป็นผู้มีกิริยามารยาทหรือการประพฤติปฏิบัติ เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า, สำนวนอย่างนี้ก็ได้ใช้ได้เหมือนกัน เป็นการแสดงถึงลักษณะของผู้มีศีลได้. ถ้ามีการประพฤติทางกาย ทางวาจา ยังไม่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า ก็เรียกว่ายังไม่มีศีลที่ถูกต้อง และสมบูรณ์, ท่านเองเคยบอกว่าถ้าเราในปัจจุบันนี้ ประพฤติคนไม่เป็นที่พอใจของสังคมสุภาพบุรุษ ก็แปลว่าเรายังมีความป่าเถื่อน มีความประพฤติที่ไม่น่าคบหาสมาคม. ดังนั้น ถ้าท่านไม่ชอบใช้คำว่า “พระอริยเจ้า” จะใช้คำว่า “สุภาพบุรุษ” แทนก็ได้ แต่ขอให้เป็นสุภาพบุรุษจริง ๆ เป็นผู้ที่เป็นสัตบุรุษจริง ๆ คือเป็นคนดีจริง ๆ. **เมื่อมีศีลในลักษณะเป็นที่พอใจของคนดีเช่นนั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัย ย่อมจะเป็นที่ตั้ง ที่เกิด ที่เจริญของสมาธิได้** นี่เป็นอันเห็นได้ว่า เราได้ปฏิบัติสละส่วนมาด้วยดี ไม่มีช่องทางที่ใครจะติเตียนได้สำเร็จไปชิ้นหนึ่งแล้ว.

ที่นี้ก็มาถึงบทเรียน ชั้นที่ ๒ คือการสามารถควบคุมจิต หรืออาจใช้จิตของเราให้บำเพ็ญหน้าที่ของมัน ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด. ถ้าฟังดูให้ดี ๆ

ท่านก็จะเข้าใจ ความแตกต่างกัน ระหว่างศีล กับสมาธิ ได้โดยง่าย. ถ้าฟังศีล อยู่กับการประพฤติดี ไม่มีที่ตำหนิ. ส่วนสมาธินั้น เลื่อนขึ้นมาอยู่ตรงที่การมีจิตดี มีความประพฤติทางจิตดี. ในศีลนั้น มีการประพฤติทางกาย ทางวาจา ที่แสดงออกทางภายนอกดี. ครั้นมาถึงสมาธินี้ มีการประพฤติในทางจิตดี คือไม่มีความผิด ไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีความฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ของตน. อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้อบรมจิต หรือฝึกฝนจิต ได้ถึงที่สุด มีผลเกิดขึ้นเรียกว่า สมาธิ แล้ว.

ในส่วนที่เกี่ยวกับประโยชน์ทั่วๆ ไปในทางโลก ท่านนักศึกษาทั้งหลายที่เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่แล้ว ว่าสิ่งที่เรียกว่า สมาธิ นั้น เป็นของจำเป็นในทุกกรณี ไม่ว่าเราจะทำอะไร ถ้าไม่ทำด้วยจิตใจที่เป็นสมาธิแล้ว ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์โดยทั่วๆ ไป ท่านจึงจัดสมาธินี้ไว้ ในลักษณะเป็นองค์ประกอบอันสำคัญองค์หนึ่ง ของบุคคลประเภทที่เรียกว่ามหาบุรุษ; ไม่ว่าจะเป็นมหาบุรุษทางโลกหรือทางธรรม ล้วนแต่จำเป็นจะต้องมีสมาธิเป็นคุณสมบัติประจำตัวทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่ละคนจะเป็นเด็ก ๆ นักเรียน ถ้าไม่มีจิตเป็นสมาธิแล้ว จะคิดเลขได้อย่างไร หรือคนที่จะคิดนึกคำนวณสิ่งใด ๆ ก็ตาม ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิแล้ว จะคิดนึกได้อย่างไร แม้ที่สุดแต่ละคนจะเล่นกีฬา แม้แต่คนจะยิงปืนหรืออะไรทำนองนั้น ก็ล้วนแต่ต้องอาศัยสมาธิทั้งนั้น มันจึงทำสิ่งนั้น ๆ สำเร็จไปได้ด้วยดี. หากแต่ว่าสมาธิในทำนองนั้น เป็นสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ มันยังอยู่ในระดับอ่อน ๆ หรือต่ำ ๆ. ส่วนสมาธิในทางหลักพระศาสนาที่เราากำลังพูดถึงนี้ เป็นสมาธิที่เราฝึกให้สูงให้ดี ยิ่งขึ้นไปกว่าที่จะเป็นไปตามธรรมชาติ

เพราะฉะนั้นเมื่อฝึกกันสำเร็จแล้ว จึงกลายเป็นจิตที่มีสมรรถภาพ หรือมีกำลัง มีคุณสมบัติพิเศษอย่างอื่น ๆ มากมายเหลือเกิน; มันยิ่งไปกว่าที่เพียงแต่ที่จะคิด เลखถูก หรือยิงปืนถูก หรืออะไรทำนองนั้น. ด้วยเหตุนี้เอง แม้จะไม่คำนึง ถึงเรื่องมรรค ผล นิพพาน ที่สูงสุด จะคำนึงกันแต่เรื่องปฏิบัติหน้าที่การงาน ที่เป็นอาชีพก็ตาม เราก็ยังต้องอาศัยสมาธิกันเสียแล้ว. แม้ที่สุดแต่ท่านทั้งหลาย ผู้จะเป็นตุลาการในอนาคต ท่านจะต้องอาศัยความเป็นผู้มีความประพฤติที่น่าเลื่อมใส น่านับถือ อย่างจำเป็น นั่นก็ส่วนหนึ่ง; แต่แล้วในที่สุดท่านก็ยังจะต้องอาศัยการมีสมาธิ ท่านจึงจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ของท่านให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ทำตัวเองให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐนียบุคคลของโลกได้. ถ้าผิดไปจากนั้นแล้ว แม้ไม่ตั้งใจ แม้ไม่มีเจตนาชั่ว เราก็คงจะปฏิบัติงานได้ผลเช่นเดียวกับคนที่มึนเจตนาชั่วก็เป็นได้. ฉะนั้นจึงขอให้สนใจในเรื่องของสมาธิไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในฐานะที่เป็นสิกขา ที่มนุษย์เราทุกคนจะต้องศึกษาปฏิบัติอบรม ทำให้มี ให้มาก เท่าที่ตนจะทำได้.

การที่คนเราสามารถถือเอาประโยชน์จากสมาธิได้เห็นปานนั้นนี้ เรียก ว่ามนุษย์ในขั้นนี้ ได้ก้าวขึ้นมาถึงการรู้ **ความลับของธรรมชาติ** อีกชั้นหนึ่งแล้ว. ข้อนี้หมายถึง **การรู้วิธีบังคับจิตให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพยิ่งไปกว่าธรรมดา.** คำว่า “ยิ่งไปกว่าธรรมดา” นี้ ก็คือยิ่งไปกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะทำได้. สมาธิ ตามธรรมดาที่มนุษย์มี ๆ กันอยู่นั้น ไม่เป็นของแปลก. แต่ถ้ามีการฝึกฝน ให้ถูกต้องตามวิธี หรือโดยเฉพาะตามหลักของพุทธศาสนานี้แล้ว ก็จะเป็น สมาธิที่ละเอียดกับของมนุษย์ธรรมดา และท่านเรียกว่า **อุดตริมนุสสรธรรม** ชนิดหนึ่ง

คล้ายเหมือนกัน. คำว่า อุตตริมนุสสรณนี้ ขอให้จำไว้ด้วย ; คงไม่เป็นคำที่สูงเกินไป หรืออยู่นอกวงเกินไป. . คำนี้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธศาสนา หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาทำไม่ได้ก็แล้วกัน เรียกว่า อุตตริมนุสสรณ แปลว่า ยิ่งกว่าธรรมดาของมนุษย์. ในเพียงขั้นศีล ยังไม่ถือว่าเป็น อุตตริมนุสสรณ, แม้จะอวดกันบ้าง ก็ยังไม่ถือว่าเป็น อุตตริมนุสสรณ ยังไม่น่าเกลียด. แต่พอมาถึงขั้นที่เป็นสมาธิ เป็นฌาน เป็นสมาบัติ ที่รวมเรียกว่าสมาธิ นี้แล้ว ท่านจัดเป็นขั้นอุตตริมนุสสรณ คือยิ่งไปกว่าธรรมดาของมนุษย์, ซึ่งพระภิกษุนี้ จะอวดไม่ได้ ; ขึ้นอวดก็ชื่อว่าไม่เป็นพระที่ดี, หรือถึงกับไม่เป็นพระเลย แล้วแต่กรณี. พูดตรง ๆ ก็ว่าอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นควรจะทราบไว้ว่ามันไม่ใช่เรื่องธรรมดา มันเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมดา. **เมื่อเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมดา เราก็ต้องลงทุนสักหน่อย คือลงทุนในการที่ต้องออกกลั่นออกตน ในการศึกษาอบรมและปฏิบัติ จนเรามีสมาธิตามสมควรที่เราจะมีได้ แล้วปฏิบัติหน้าที่ของตน** และในที่สุดเราก็จะได้ผลในการปฏิบัติหน้าที่ของเรามากกว่าที่มนุษย์ธรรมดาเขาได้ ๆ กันเป็นแน่นอน เพราะเรามีเครื่องมือที่สูงไปกว่าที่มนุษย์ธรรมดาเขามี ๆ กัน. เพราะฉะนั้นจึงขอให้สนใจไว้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรสนใจศึกษาอบรมและปฏิบัติ ขออย่าได้ถือว่าเป็นของศรีพระโง่เขลาของมลายหรือพันทมย์แล้ว. จะไปถือว่าเตี้ยวันมันสองพันกว่าปีล่วงมาแล้ว สิ่งเหล่านี้ใช้ไม่ได้ พันทมย์แล้วอย่างนี้ หาได้ไม่. มันยังคงเป็นของใหม่สด ที่ต้องการใช้กันอยู่เรื่อยไป และยิ่งในสมัยที่โลกมีอะไร ๆ หมุนเร็วแทบจะลูกเป็นไฟอย่างนี้ด้วยแล้ว ยิ่งจะต้องการสมาธิมากไปเสียกว่าครั้งพุทธกาลด้วยซ้ำไป ; เพราะฉะนั้นขอให้สนใจกันบ้าง อย่าไปหลงคิดว่าเป็นเรื่องในวัด เรื่องสำหรับคนวัด หรือคนงมงายเลย.

ถัดจากนี้ไป **เรากำลังความเกี่ยวเนื่องกันระหว่าง สมาธิ**
ศึกษา กับ ปัญญาศึกษา. เมื่อจิตเป็นสมาธิแท้จริงแล้ว เป็นการง่ายที่สุด
 ที่จะมีการเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง. ถ้าถือเอาตามคำของพระพุทธเจ้า
 แล้ว ท่านตรัสไว้เสียเลยทีเดียวว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงตามที่เป็นจริง” ท่านตรัสไว้สั้น ๆ อย่างนี้ แต่โดยกิริยาอาการนั้นท่าน
 หมายถึงอาการที่จิตประกอบด้วยสมาธิในลักษณะที่เป็นการพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่.
 ถ้าจิตมีลักษณะเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้นแล้ว ก็จะมีรู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่
 เป็นจริงขึ้นมาได้จริง. ข้อที่มีความลับอยู่หน่อยหนึ่ง ก็ว่าเรื่องอะไร ๆ ที่เรา
 อยากจะรู้ หรือปัญหาที่เราอยากจะสงวนั้น ตามปรกคัมมันต์ตัวประจำอยู่ในใจ
 ของคนเราทั้งนั้น. เราอาจไม่รู้สีกก็ได้ คือมันอยู่ใต้สำนึก หรือที่เรียกว่า
 Subconscious ก็ได้ แต่ก้กล่าวได้ว่ามันยังคงมีอยู่นั้นแหละ. ปัญหาอะไรที่
 สำคัญมาก ที่เราเคียดระแค้นมาก ที่ต้องสะสางเพื่อหาคำตอบให้ได้ หรือแม้ที่สุด
 เพราะมันชวนรู้ น่ารู้ ก็ตาม หรือมันรบกวนความสงสัยไม่มีที่สุกก็ตาม, ตัวปัญหานั้นมันเก็บตัว
 อยู่ภายใต้สำนึกเรื่อยไปตลอดเวลา. ในขณะที่เราตั้งใจ
 สะสางให้ออก มันก็ไม่ออก เพราะเหตุว่าบางสิ่งบางอย่างยังไม่บริบูรณ์. มัน
 ไม่พร้อมบริบูรณ์ โดยเฉพาะก็คือความเป็นไปของจิตในขณะนั้นยังไม่เหมาะสม
 ที่จะสงวนปัญหานั้นออก นั่นเอง, ถ้าผู้ใดเจริญสมาธิ ในลักษณะที่ถูกต้องตาม
 เรื่องของพระพุทธเจ้า คือมีลักษณะที่เรียกว่า **กัมมณีโย** พร้อมทั้งจะปฏิบัติงาน
 ทางจิตแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่สะสมอยู่ใต้สำนึกนั้น มันจะมีคำตอบไหลออกมา
 ในขณะที่ได้จัดเตรียมปรับปรุงจิตให้เป็นสมาธิ ในลักษณะที่เรียกว่า **กัมมณีโย**
 นั้นเอง ความรู้นั้นจะออกมาเฉย ๆ เหมือนไม่มีเหตุผล อย่างไม่มีบีบมิชอุย

ต่อเนื่องจากขณะที่จิตเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น. ที่นี้ ถ้าหากมันไม่โผล่
ออกมาในลักษณะเช่นนั้น เราก็ยังมีระเบียบวิธีอีกอันหนึ่งที่วางไว้ว่าให้น้อมจิตที่
เป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น แล้วไปสู่การพิจารณาปัญหาที่เรากำลังมีอยู่นั่นเอง.
การพิจารณาคำกำลังของสมาธิในลักษณะเช่นนั้นเอง เรียกว่า **ปัญญาสิกขา**,
หรืออย่างน้อยก็สังเคราะห์เข้าใน ปัญญาสิกขา.

ปัญหาตามปกติของผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือปัญหาที่ว่า ความทุกข์
คืออะไร ? เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ? ความไม่มีทุกข์คืออะไร ? วิธีดำเนินให้ถึง
ความไม่มีทุกข์เป็นอย่างไร ? นี่ เป็น**ปัญหาประธาน** เป็นหลักทั่วไป. ปัญหา
ว่าความทุกข์นี้มาจากอะไร ก็จะได้ว่ามาจากอุปาทาน, อุปาทานมาจากอะไร
ก็รู้ได้ว่ามาจากตัณหา เรื่อย ๆ ไปอย่างนี้ ตามลำดับของปัญหาที่มี แต่แล้ว
ก็ต้องรู้ในขณะแห่งจิตที่เป็นสมาธิในลักษณะตามที่ได้กล่าวไว้. พระพุทธเจ้าได้
ตรัสรู้ในคืนที่ตรัสรู้ คือรู้ปฏิจสมุปบาทตามลำดับ คือรู้อะไรเป็นอะไร รู้อะไร
เป็นอะไร ทะยอยกันไปตามลำดับ ก็โดยในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิอย่างที่ได้กล่าวแล้ว
ซึ่งพระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ในตอนหลังอย่างละเอียด แต่รวมใจความแล้ว
ก็คือว่า ในขณะที่จิตเป็นสมาธิได้แล้ว ก็น้อมจิตไปเพื่อพิจารณาปัญหานั่น.

ท่านนักศึกษาทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้ง่ายในข้อนี้ โดยการเปรียบเทียบ
อีกอย่างหนึ่ง : ในขณะที่จิตของเรามีลักษณะที่เรียกกันว่าโปร่งดี เราจะน้อมไป
เพื่อคิดอะไร สะสางปัญหาอะไร หรือวินิจจอะไร มันก็จะวินิจจได้ดี. นี่แหละ
คือผลของความเป็นสมาธิ. ถ้าเป็นเรื่องไม่สู้ยากนัก เพียงแต่เราทำจิตให้โปร่ง

โดยการไปนั่งหรือไปเดินอยู่ที่สงัด เช่นในป่าหรือริมทะเล หรือที่ใดก็ตาม ซึ่งเป็นที่เงียบสงบเย็นสบายไม่มีอะไรบกวนจิตใจ อาจทำให้จิตใจโปร่งสงบเย็นเพียงพอ เราก็จะคิดปัญหาข้อนั้นออกได้โดยง่าย แต่มันเป็นปัญหาที่เราคิดในที่วุ่นวาย อีกทั้งการใคร่ครวญไม่ออกดังนี้เป็นต้น. ความที่จิตมีลักษณะพร้อมที่จะคิดจะนึกอะไรได้ดี ในที่สงัดดังกล่าวมาแล้วนี้ ก็เป็นลักษณะโดยตรงของจิตที่เป็นสมาธิเหมือนกัน. ส่วนการที่จะคิดปัญหาเกี่ยวกับ มรรค ผล นิพพาน ก็เขียนไปทำนองนั้น. แต่โดยเหตุที่เรื่องนั้นเป็นเรื่องยากมากกว่า จึงจำเป็นต้องใช้สมาธิที่แรงกว่า; เราจึงมีระเบียบวิธีทำจิตให้เป็นสมาธิที่ลึกซึ้งกว่าเป็นพิเศษ. พอเป็นสมาธิได้แล้ว ก็หมั่นไปเพื่อพิจารณาปัญหานั้น เพื่อหาคำตอบในทำนองเดียวกัน. ถ้าหากว่าปัญหานั้นมันเต็มปรี๊ดตัวหาทางออกอยู่ในใจ เป็นประจำอยู่แล้ว บางทียังไม่ทันหมั่นไปเพื่อคิดค้นอะไรนัก คำตอบมันจะโผล่ออกมาได้เองก็มี ตัวอย่างที่ง่าย ๆ เล็ก ๆ ลงไปอีก เช่นว่าก่อนจะนอน เรามีความรำคาญสงสัยอะไรอันหนึ่งอยู่ในใจ คิดเท่าไรก็ไม่ออก แล้วเราก็นอนเสีย. ครั้นได้พักผ่อนตลอดคืน รุ่งเช้าตื่นนอน บางทียังไม่ทันจะล้างหน้า คำตอบของปัญหาข้อนั้น มันก็ออกมาเองเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น. นี่ก็เพราะเหตุว่าร่างกายได้รับการพักผ่อนมีความสดชื่นเป็นเครื่องรับรองจิตได้ดี, จิตได้รับการพักผ่อนปราศจากสิ่งรบกวน แล้วตื่นขึ้นมาในลักษณะที่เป็นสมาธิพอสมควร ปัญหาที่ติดขัดอยู่เมื่อวาน ก็มีคำตอบออกมาเอง เป็นแสงสว่างหรือปัญญาพลุ่งขึ้นมาเอง ในขณะที่ตื่นนอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นความจำเป็นที่ว่า **ปัญญา กับ สมาธิ จะต้องเกื้อหนุนกันเสมอไป.** ถ้าปัญญาไม่ได้อาศัยสมาธิแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้. แต่ว่ากิริยาที่ปัญญาอาศัยสมาธินั้น บางทีเรามองไม่เห็นเลย เช่นในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิสดชื่นดี พอตื่นนอนก็รู้อะไร ๆ ที่เป็นคำตอบของปัญหาที่คิดค้างอยู่เมื่อวานได้แล้ว ดังนั้นเป็นต้น.

ที่หลักทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญาไว้อย่างชัดเจนไปกว่านั้นอีก คือต้องมีสมาธิจึงจะมีปัญญา ต้องมีปัญญาจึงจะมีสมาธิ. ท่านใช้คำที่ให้น้ำหนักเท่ากันว่า **มีปัญญาจึงจะมีสมาธิ มีสมาธิจึงจะมีปัญญา.** ข้อนี้เป็นเพราะว่า การที่จะมีสมาธิให้เป็นสมาธิยิ่งไปกว่าสมาธิตามธรรมชาตินั้น มันเป็นเรื่องของปัญญา คือ อย่างน้อยต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับลักษณะอาการต่าง ๆ ของจิต ว่าจะบังคับมันอย่างไรจึงจะเกิดเป็นสมาธิขึ้นมาได้. ท่านจะเห็นได้ว่าในธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่ง คือมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น ท่านยกเอาสัมมาทิฐิขึ้นไว้เป็นองค์แรก. สัมมาทิฐินั้นหมายถึงปัญญาที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่มันเป็นจริง เหมือนกับที่เราพบว่าทุกคนมากมายแล้วข้างต้นนั่นเอง. มันต้องมีสัมมาทิฐีก่อน คนเราจึงอยากทำอะไรที่เป็นฝ่ายดี คือรู้ว่าอะไรมีคุณอย่างไร อะไรไม่ดี มีโทษอย่างไร จึงอยากทำอะไรที่ดี ๆ และมีปัญญาทำไปให้ได้อย่างที่ต้องการ. ฉะนั้นคนที่มีความรู้ต่างหากจึงจะสามารถมีสมาธิมากขึ้นได้ตามลำดับ. เมื่อสมาธิมากขึ้น ปัญญาก็ยิ่งมีกำลังมากขึ้นตาม : มันส่งเสริมซึ่งกันและกันไปในตัว กลับไปกลับมากันอยู่ในตัว. ถ้าเรียกอย่างไวยาकरणะธรรมโมเขาเรียกว่า **อัญญมัญญะปัจฉย** หมายความว่า มันช่วยเหลือเกื้อหนุนและกัน. ถ้าอันนี้มากขึ้นมันก็ช่วยอัน โน้นให้มากขึ้น,

อันโน้นมากขึ้นอีก มันก็กลับช่วยอันนี้ให้มากขึ้นอีก, อันนี้ยิ่งมากขึ้นอีก ก็กลับช่วยอันโน้นให้กลับมากไปกว่าเดิมอีก, เพราะฉะนั้นมันจึงเจริญงอกงามควบคู่กันไปโดยเร็ว.

๘๘๔.๔ ที่น่าสนใจอีกว่า คนบางคนมีลักษณะที่เรียกว่าปัญญา
 นำหน้า : ปัญญาแสดงอาการออกหน้าเรื่อย; ลักษณะของสมาธิไม่ค่อยเห็น
 ไม่ค่อยปรากฏ ก็มี. ถ้าเป็นอย่างนี้ เราเรียกเขาว่า **คนเจ้าปัญญา** จะถูกกว่า
 คือมีปัญหามาก มีปัญญานำหน้า. คนชนิดนี้ ขอแต่เพียงตั้งใจคิด ลงมือคิด
 ลงมือพิจารณาเท่านั้น ความคิดก็ดำเนินไปได้เป็นปีเป็นกลองไปทีเดียว เพราะ
 เหตุว่าเขาเอาปัญญานำหน้า สมาธิเป็นแต่คอยช่วยชู ช้อนอยู่ข้างใน ตามไป
 ข้างหลัง. คนโดยมากอยู่ในจำพวกนี้. การที่คนในโลกนี้ส่วนมากอยู่ในลักษณะ
 เช่นนี้ ก็เพราะว่าเรื่องที่ทำกันอยู่โดยมาก ก็เป็นเรื่องชนาตที่ใช้ปัญญารวมคา
 อย่างโลกๆ. ส่วน **คนอีกพวกหนึ่งนั้น เขามีลักษณะเป็นเจ้าสมาธิ** ไม่ใช่
 เจ้าปัญญาอย่างที่ว่า. ที่ว่าเป็นเจ้าสมาธินั้น คือเขาเป็นคนสุขุม ชนิดที่ต้อง
 รวบรวมกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ให้รอบคอบรัดกุมเสียก่อน จึงจะพิจารณาพิจารณา.
 หรือดำเนินการพิจารณา เขาเป็นคนชอบทำสมาธิ หรือจะกล่าวว่ามีลักษณะเป็นคน
 สงบ มีสมาธิอยู่เป็นปกติ อย่างนี้ก็ได้. แต่ว่าคนประเภทนี้มีน้อย, จัดเป็นคน
 ที่มีสมาธิออกหน้าปัญญา. ในที่สุดเราก็ได้คนเป็น ๒ พวก ที่ต่างกัน, คราวนี้มี
 คนอีกพวกหนึ่งซึ่งอาจจะมิได้หรือหาได้ในโลกนี้เหมือนกัน. นั่นคือ **คนที่มีปัญญากับสมาธิพอ ๆ กัน** ซึ่งอาตมาเข้าใจว่าจะเป็นพวกที่ปลอดภัยที่สุด สบายที่สุด
 การฝึกหัดจิตให้เป็นสมาธิ ตามโอกาสที่ควรฝึกหัดอยู่เสมอ ๆ แล้วใช้ปัญญา

พิจารณาในสิ่งที่ควรพิจารณา นาน ๆ เข้าก็จะเป็นนิสัยที่ดี คือเป็นผู้ที่มีสมาธิ และปัญญากลมกลืนกัน ซึ่งอาตมาคิดว่าคงจะเหมาะสมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำหรับ บรรดาท่านทั้งหลายที่จะเป็นตุลาการ.

อาตมาได้อธิบายลักษณะแห่งความสัมพันธ์ของปัญญากับสมาธิพอเป็นที่เข้าใจแล้ว ต่อนี้ไปจะได้ระบุ **ลักษณะของปัญญา** โดยเฉพาะในข้อที่ว่า **ถ้ามีสิ่งที่เรียกว่าปัญญาแล้ว จะต้องหมายถึงการมีความเห็นแจ้ง** ท่านทั้งหลายจะใช้คำว่าเข้าใจก็ได้ แต่ต้องให้มีความหมายเป็นความเห็นแจ้ง. คือเห็นด้วยปัญญาอย่างแจ่มแจ้ง; หรือใครจะใช้คำอื่นเช่นคำว่า รู้แจ้ง ก็ตามใจ แต่ต้องให้ได้ความหมายเต็มตามความหมายของพระพุทธเจ้า คือมีผลเป็นความ รู้สึกเบื่อหน่ายสลดสังเวช ถอยหลังออกมาจากสิ่งทั้งปวงที่เคยหลงรัก หลงยึดถือ. ถ้ายังรู้เข้าไปหาสิ่งทั้งปวงด้วยความรัก ความยึดถือ ความหลงใหลแล้ว ไม่ชื่อว่า เป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา. **ถ้าเป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา จะชะงักหรือถอยหลังจากการหลงยึดถือในสิ่งทั้งปวง.** ที่ว่าจะชะงักหรือ ถอยหลังนี้ เป็นทางจิตใจ ไม่ใช่ในทางกิริยาอาการ เช่นจะต้องจับสิ่งนั้นขวางทั้ง หรือทุบตีให้แตกหัก หรือว่าจะต้องวิ่งหนีเข้าป่าไป อย่างนี้ก็หาไม่ได้; แต่หมายถึงชะงักถอยหลังทางจิตใจโดยเฉพาะ คือมีจิตใจถอยออกจากการที่เคยตกเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นจิตที่อิสระ. **ผลของความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดจากสิ่งทั้งปวงนั้น เป็นอย่างนี้;** ไม่ใช่ให้ไปฆ่าตัวตายหรือไม่ใช่ให้วิ่งหนีเข้าป่าไปบวชเป็นฤาษี หรือว่าเอาไฟจุดเผาสิ่งต่าง ๆ เสียให้หมด ก็ไม่ใช่. ทางภายนอกจะเป็นอย่างไร ก็เป็นไปตามเรื่อง ยังคงเป็นไปตามเหตุผล ตามความ

เหมาะสม ; แต่ภายในจิตใจนั้น ย่อมเป็นอิสระไม่เป็นทาสของสิ่งใดอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป. นี่แหละ คืออำนาจของปัญญา, แต่ท่านใช้เรียกด้วยคำบาลีว่า **วิมุตติ**. ท่านจงจำความหมายของคำว่า **วิมุตติ** ให้ดีๆ ; มีคนชอบพูดถึงกันนัก และเอาจริงเถียงกันอย่างไม่เข้าใจความหมาย. คำว่า **วิมุตติ** หมายความว่า หลุดจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะก็เป็นทาสของสิ่งที่เรารัก แต่แม้สิ่งที่เราไม่รัก เราก็ตกเป็นทาสของมันเหมือนกัน ถ้ากล่าวตามไวยากรณ์ : เป็นทาสตรงที่ต้องไปเกลี้ยกม้นนั่นเอง อยู่เฉยๆ ไม่ได้ก็อุทิศให้ไปเกลี้ยกม้น ไปร้อใจกับมัน ; มันบังคับเราได้เหมือนกัน เช่นเดียวกับของที่เรารัก แต่อยู่ในลักษณะคนละอย่าง. ฉะนั้น คำว่าเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ย่อมหมายถึงทั้งทางที่พอใจและไม่พอใจ.

ทั้งหมดนี้แสดงว่า เราหลุดออกจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นอิสระอยู่ได้ ด้วยอำนาจของปัญญา พระพุทธเจ้าท่านจึงได้วางหลักไว้สั้นๆ ที่สุกว่า **ปญฺญาธ ปริสฺสฺสนฺติ**, แปลว่า คนเราบริสุทธิได้ด้วยปัญญา. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยตรัสว่าบริสุทธิได้ด้วยศีล ด้วยสมาธิ แต่ตรัสว่าบริสุทธิได้ด้วยปัญญา เพราะมันทำให้หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง. การไม่หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง หรือการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่บริสุทธิ คือสกปรก มีคัมภีร์ว่าร้อน. เมื่อหลุดออกมาจากอำนาจครอบงำของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้หรือโลกไหนๆ แล้ว ก็จะมีคามบริสุทธิสะอาด สว่างไสวแจ่มแจ้ง และสงบเย็น เป็นผลของปัญญา หรือเป็นลักษณะอาการที่แสดงว่า ปัญญาได้เข้าปฏิบัติหน้าที่ของมันถึงที่สุดแล้ว. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงได้กำหนดพิจารณา ศึกษา

ข้อที่ ๓ คือบัญญัติให้ตี ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างไร, มันมีอยู่ในลักษณะเป็นของสูงสุดเพียงใด. โดยเฉพาะบัญญัติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือ บัญญัติที่จะให้ถอนตนออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง โดยการทำลายอุปาทาน ๔ ประการ ทั้งที่ได้กล่าวแล้วเมื่อก่อนนั้นเสียให้หมดสิ้น เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ นั้น เป็นเหมือนกับเชือกที่ผูกมัด หรือโซ่ตรวนที่ล่ามเราไว้ หรือเป็นกรงที่ขังเราไว้ แล้วบัญญัติก็จะเป็นเหมือนมีดหรือวัตถุที่มีคม ที่จะตัดจะทำลายสิ่งเหล่านั้นให้พินาศไป ไม่มีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเราให้ติดอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ต่อไป.

นี้แหละ คือบทเรียนในพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ ๓ บท คือ คีต สมาริ บัญญา. เมื่อว่ากันโดยการปฏิบัติแล้ว พระพุทธศาสนาก็คือการปฏิบัติอย่างนี้. การปฏิบัติ ๓ ประการนี้ ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็คือ วิธีการที่จะทำให้เรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร. แต่ถ้าว่าโดยทางปฏิบัติแล้ว ก็คือการปฏิบัติอย่างนี้ เพื่อตัดอุปาทาน ถอนตนออกมาเสียจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง.

ในที่สุดนี้ อาตมาอยากจะแนะนำให้พิจารณาต่อไปว่า ข้อปฏิบัติทั้ง ๓ อย่างนี้ จะคงทนต่อการพิสูจน์ในควมมันเองหรือไม่? จะเป็นหลักวิชาอันแท้จริง คือว่าเหมาะที่ทุกคนจะปฏิบัติหรือไม่? ขอให้พิจารณาดู. เมื่อท่านพิจารณาดู หรือยิ่งพิจารณาดู จะยิ่งเห็นว่าคงทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีทางค้านในข้อที่ว่าจะไม่ให้ผลตามที่กล่าวแล้ว. และเมื่อพิจารณาดูต่อไปอีก จะเห็นว่าหลักทั้ง ๓ ข้อนี้จะไม่ค้านกับศาสนาไหนเลย ในเมื่อศาสนานั้นต้องการจะแก้ปัญหาคำถาม ๆ ที่มีความทุกข์ของมนุษย์กันจริง ๆ. พุทธศาสนาย่อมไม่เป็นปฏิบัติกับศาสนาใด ๆ เพราะมีคำสอนเป็นบทเรียน ๓ บทดังที่กล่าวมานี้. แต่เรา

อาจจะเห็นได้อีกอย่างหนึ่งว่า มันอาจจะมียะไร ๆ ที่มากออกไปกว่าที่ศาสนาอื่น ๆ มีก็ได้ โดยเฉพาะก็คือปฏิบัติในทางปัญญา อันเป็นสิกขาข้อสุดท้ายเพื่อตัดอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสีย แล้วมีการเปลื้องจิตออกมาให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง ไม่ผูกพันเป็นทาสหรืออยู่ใต้อำนาจสิ่งใดทั้งหมด. ข้อนี้แหละ อาจจะไม่มีในศาสนาอื่น ซึ่งไม่กล้าพอที่จะทำตนให้เป็นอิสระสิ้นเชิง หรือทนฟังตนโดยสิ้นเชิงก็ได้. ฉะนั้น เราจึงเข้าใจหลักที่เป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาไว้ให้คั่งทึกล้ำมา.

เมื่อความจริงได้แสดงออกมา ในทางที่ว่าหลักพุทธศาสนาทนต่อการพิสูจน์ไม่ค้านกับใคร ๆ และมีอะไร ๆ ทุกอย่างที่ใคร ๆ มี แล้วยังมีอะไรบางอย่าง มากไปกว่าที่เขามีกัน แล้วเรายังจะมองเห็นต่อไปในทันทีนั้นอีกว่า **หลัก ๓ ประการนี้เป็นของสากล หรือเป็นศาสนาสากลที่จะใช้ได้แก่คนทุกคนทุกยุคทุกสมัย** และทั้งใช้ได้แม้แต่สัตว์ในเบื้องต้น แก่มนุษย์ในท่ามกลาง แก่เทวดาหรือยิ่งกว่าเทวดาในเบื้องบน เพราะว่าชีวิตทุกหน่วยมีปัญหาเป็นความทุกข์อย่างเดียวกันหมด คือทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์เพราะกิเลสตัณหา อุปาทานครอบงำย่ำยี. ไม่ว่าเทวดา ไม่ว่ามนุษย์ ไม่ว่าสัตว์เรขาคณิต ย่อมจะมีปัญหาอย่างเดียวกันนี้ เหมือนกันทั้งนั้น, ซึ่งเป็นเหตุให้เรากล่าวได้ว่า โลกทั้งหมดเป็นอันเดียวกัน หรือเป็นชีวิตของชีวิตเดียวกัน เพราะมันมีความทุกข์อย่างเดียวกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีสิ่งที่ต้องทำอย่างเดียวกัน คือต้องตัดกิเลสตัณหาที่เป็นตัวการสำคัญ หรืออุปาทานเสียให้ได้, ฉะนั้นมันจึงเป็นการเพียงพอที่จะเสนอตัวเองได้ ว่าเป็นของสากล ที่จะใช้ได้ทุกชั้น ในที่ทุกแห่ง

จะใช้ในทุกกาลสมัย. นี่แหละ คือความหมายของความเป็นศาสนาสากล
ขอให้เข้าใจพระพุทธศาสนาไว้ ในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ โดยเหตุที่มีบทเรียน
๓ บท คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์
คำบรรยาย ตถกถาริกธรรม ครั้งที่ ๕
เรื่อง

เบญจขันธ์

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๕

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๕ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายหลักของพระพุทธศาสนาโดยลำดับ นับตั้งแต่ว่า
พุทธศาสนา คือวิชาหรือหลักปฏิบัติให้รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ; และที่ว่าอะไรเป็น
อะไรนั้น ก็คือสังขารทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ว่าอะไร
ทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนัตตา สัตว์หรือคนทั่ว ๆ ไป ก็ยังหลงยึดถือ
ผูกพันในสิ่งเหล่านั้น, นั่นเป็นเพราะอำนาจของอุปาทานทั้ง ๔ ; บัญหาก็เกิดขึ้น
คือความทุกข์เนื่องมาจากอุปาทานที่เข้าไปยึดถือในสิ่งทั้งปวง เราจึงต้องมี

วิธีปฏิบัติ เพื่อจะตัดอุปาทาน ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ให้ติดกับความทุกข์. อุปายวิธีนี้ก็ได้อะไรที่เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งมีอยู่ ๓ ชั้น ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลเป็นเครื่องปรับปรุงในเบื้องต้นให้มีความเป็นอยู่ที่ผาสุกและเหมาะที่จะมีจิตเป็นสมาธิ. จิตเป็นสมาธิหมายถึงมีกำลัง มีสมรรถภาพเพียงพอในการที่จะทำงานทางจิต ซึ่งได้แก่ปัญญา ทำการรู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งที่จะต้องรู้แจ้ง โดยเฉพาะคือความทุกข์หรือสิ่งที่ผูกพันมนุษย์ให้ติดอยู่กับความทุกข์ อันได้แก่อุปาทาน. แต่ว่ายังมีเรื่องที่เราจะต้องเข้าใจ อย่างมีความสำคัญเท่ากันอีกเรื่องหนึ่ง คือว่า อะไรเล่าที่เป็นที่ตั้งที่ยึดถือ หรือที่เกาะเกี่ยวของจิตด้วยอำนาจของอุปาทานนั้น ? เพราะฉะนั้นเราจึงต้องรู้เรื่องนั้น หรือรู้เรื่องราวต่างๆ ของสิ่งนั้น :

สำหรับเรื่องของสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของอุปาทานนั้น ถ้าจะชักนํ้าๆ ตรงๆ ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าโลกนั่นเอง. คำว่า โลกๆ นี้ ในทางธรรมมีความหมายอีกอย่างหนึ่งซึ่งกว้างกว่าความหมายตามธรรมดา. เมื่อพูดว่าโลกทางธรรมะ หมายถึงสิ่งทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นกันทีเดียว ไม่ว่าจะเกี่ยวกับโลกมนุษย์นี้หรือโลกอื่น เช่นเทวโลก พรหมโลก หรือโลกที่เลวทราม เช่นโลกสัตว์ เรวัจจาน โลกนรก โลกปีศาจ เปเรต อสุรกาย อะไรก็สุดแท้แต่จะมี, รวมแล้วก็เรียกว่าโลก. แต่การรู้จักโลกนี้ มีความยากลำบากอยู่บางอย่าง ตรงที่ว่ามันมีความลึกลับเป็นชั้นๆ ที่เรารู้จักกันโดยมากนี้ มักจะรู้จักกันแต่ชั้นนอกๆ หรือที่เรียกว่า “ชั้นสมมติ” เราไม่อาจจะรู้จักให้ลึกไปกว่าชั้นสมมติ; นี่หมายถึงตามลำพังสติปัญญาของคนทั่วไป หรือตามที่ปรกติวิสัยของคนทั่วไปจะรู้ได้. โดยเหตุนี้ ในทางพุทธศาสนาจึงมีการสอนให้ดูโลกกันหลาย ๆ ชั้น.

ท่านแนะวิธีให้ดู ด้วยการจำแนกโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือที่เป็นฝ่ายวัตถุ เรียกว่า รูป อย่างหนึ่ง. ฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ฝ่ายที่เป็นจิตใจ เรียกว่า นามธรรม อีกอย่างหนึ่ง. ถ้าเราฟังคนโบราณพูด หรืออ่านข้อความในหนังสือโบราณๆ เราจะได้ยินคำว่า “รูปธรรม นามธรรม” น้อยๆ. นั้นแหละ ขอให้เข้าใจว่า การใช้คำว่า รูปธรรม นามธรรม นั้น ก็คือการที่ท่านแบ่งโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย; หรือแบ่งสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก ออกเป็น ๒ ประเภท คือประเภทที่เป็นรูปธรรมได้แก่วัตถุ, หรือส่วนที่ไม่ใช่จิตใจ ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นส่วนที่เป็นจิตใจ หรือรู้สึกได้แก่ทางใจ ท่านรวมเรียกว่า นามธรรม. แต่เพื่อให้ละเอียดยิ่งไปกว่านั้นอีก ท่านได้แบ่งส่วนที่เป็นนามธรรมหรือจิตใจนี้ออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. คำว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นคำที่ใช้กันคั่นในวงพุทธบริษัท เชื่อว่าคงได้ยินได้ฟังกันอยู่มากแล้ว. เมื่อเอาส่วนที่เรียกว่า “รูป” อีกหนึ่งซึ่งเป็นประเภทรูปธรรม มารวมเข้ากับ ๔ ส่วนที่เป็นนามธรรม หรือเป็นจิตใจ ก็ได้เป็น ๕ ส่วน; ท่านเลยนิยมเรียกว่า “ส่วน ๕ ส่วน”. ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลีก็เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ห้า แปลว่า ส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก โดยเฉพาะก็คือเป็นสัตว์เป็นคนเรานั่นเอง.

การที่จะดูโลก ก็หมายถึงการที่จะดูสัตว์โลกมากกว่าอย่างอื่น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือคน เพราะว่าปัญหานั้นอยู่ที่เรื่องของคน. โลกมีปัญหาก็ต้องรู้มากมาย ปัญหาสำคัญอยู่ที่ตรงคน. การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ

นับว่าเป็นเรื่องที่เพียงพอ. ถ้าพูดให้ละเอียด เราจะไม่พูดเป็น คน จะพูดเป็นส่วน ๕ ส่วน ก็ได้ เพราะว่าส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบเป็นโลกนี้ จะไม่มีอะไรมากไปกว่าส่วน ๕ ส่วนนี้ แล้วเฉลี่ยส่วน ๕ ส่วนนี้ มีพร้อมอยู่ในคน ; มันประกอบกันเข้าเป็นคน พร้อมกันอยู่ในคนๆ หนึ่งแล้ว.

ในคนคนหนึ่งๆ นั้น มีการจำแนกเป็น ๕ ส่วน ส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า รูป หรือ รูปฉันท - ส่วนที่เป็นรูป. ส่วนที่เป็นจิตใจอีก ๔ ส่วนนั้น อาจจำแนกออกไปได้ คือ :-

ส่วน ๑ เรียกว่า “เวทนา” นั้น หมายถึงความรู้สึกที่เป็นความสุข หรือเป็นความทุกข์ หรือรู้สึกที่ยังไม่อาจจะเรียกว่าสุขหรือทุกข์. ความรู้สึกที่คนเราจะรู้สึกกันได้โดยทั่วๆ ไป ที่จะทำให้เกิดเป็นผล หรือที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่างๆ ขึ้นนั้น ย่อมมีเพียง ๓ ประการนี้ คือสุขหรือพอใจอย่างหนึ่ง, ทุกข์ หรือไม่พอใจอย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่งอยู่ในลักษณะที่ไม่อาจจะเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์ คือเป็นเรื่องที่ยังเฉยๆ อยู่ แต่ก็มีความรู้สึกเหมือนกัน. ความรู้สึกทั้งหมดนี้ ย่อมมีประจำอยู่ในคนเราเป็นปรกติ. วันหนึ่งๆ ย่อมเต็มไปด้วยความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างหนึ่งนั่น. ทุกคนมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นปรกติ เช่นว่าเรามาถึงที่นี้ เกิดเมื่อย นี่ก็เรียกว่าเป็น **ทุกข์เวทนา**. ที่ไม่เป็นทุกข์เช่นเราได้รู้สึกพอใจ เพราะได้กินได้เห็นบางสิ่งบางอย่างในที่นี้ เรียกว่ากำลังมี **สุขเวทนา** หรือความรู้สึกที่เป็นสุข. ส่วนความรู้สึกที่เฉยๆ นั้น เรามีในขณะที่รู้หรือสัมผัสสิ่งบางสิ่ง แต่อยู่ในลักษณะที่เรากำลังสงสัยว่าจะอะไรเป็นอะไรกันแน่ แล้วก็ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะชอบหรือ

จะซึ้ง จะรักหรือจะเกลียด จะพอใจหรือไม่พอใจ ยังเป็นปัญหาอยู่ อย่างนี้เกิดเป็นความรู้สึกอันใดขึ้นมา เราก็นิยมเรียกว่า **อหุขมสุขเวทนา** คือเวทนาที่ยังไม่กล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ชัดเจนไป; เราจึงได้ประมวลแห่งความรู้สึกทั้งหมดเป็น ๓ พวก คือ สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. **ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นประจําในจิตใจของคนเรา เป็นความรู้สึกของใจที่มีประจําใจอยู่** ท่านถือว่าเป็นส่วน ๆ หนึ่ง ที่ประกอบกันเป็นคนเราด้วยกัน และเรียกส่วนนี้ว่าเวทนา, หรือเวทณานันท์ นับเป็นส่วนที่ ๑ หรือส่วนแรกของฝ่ายจิต; แต่ก็เป็นส่วนที่ ๒ ของทั้งหมด.

ส่วนที่ ๒ ถัดไป เรียกว่า “สัญญา” คำว่า สัญญา นี้ ตามตัวหนังสือแปลว่า รู้พร้อม; เป็นความรู้สึกเหมือนกัน แต่ไม่ใช่รู้สึกอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. รู้สึกลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น รู้ไปในทางที่ว่าเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์, ส่วนสัญญานี้ เป็นความรู้สึกตัวอยู่เหมือนอย่างว่าเรากำลังรู้สึกตื่นอยู่ คือไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือเรียกว่า มีสมปฤติ มีสติสมปฤติ. เราจะรู้จักตัวสติสมปฤติหรือสัญญานี้ได้ โดยเปรียบเทียบดูว่าขณะที่เราไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือไม่เมาจนเสียสติอย่างนี้เป็นต้น สัญญาในที่นี้ยังมี คือยังกำหนดสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างเราทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ก็กำหนดได้ว่าอะไรเป็นอะไร. **ความมีสมปฤติ หรือความมีสัญญาอยู่ ทำให้เราไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย.** ขอให้พยายามคำนึงถึงตัวจริงของมันดีกว่าที่จะไปกำหนดเอาแต่ตัวหนังสือ หรือเสียงที่เรียกว่า สัญญา. คำว่า

สัญญา ที่แท้ หมายถึงสิ่งที่กล่าวมาแล้ว; แต่โดยมากทั่วไป ท่านมักจะชอบพูดอธิบายกันว่าเป็นความจำ หรือความจำได้หมายรู้. นั่นก็ถูกเหมือนกัน ไม่ใช่ว่าไม่ถูก ที่จะแปลสัญญา ว่าความจำได้หมายรู้. เพราะว่าถ้าเรายังจำได้หมายรู้อยู่ ก็คือเรายังไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ดังที่กล่าวแล้ว. ความที่เมื่อกระทบอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็รู้สึก หรือจำได้ ว่าเป็นอะไร เช่นรู้ว่าขาว ว่าเขียว ว่าแดง ว่าสั้น ว่ายาว ว่าสูง ว่าต่ำ ว่าคน ว่าสัตว์ ตามแต่จะจำได้ นั่นแหละเป็นความรู้สึกของสมปฤติ หรือสัญญาในที่นี้. ความรู้สึกส่วนที่ทำให้เรายังคงเป็นอย่างนั้นอยู่นั้นแหละเรียกว่า สัญญา จัดเป็นส่วนประกอบส่วนที่ ๒ ของพวกที่เรียกว่า นามธรรม หรือจิต.

ส่วนที่ดัดไป ส่วนที่ ๓ เรียกว่า “สังขาร” คำว่าสังขารนี้ มีความหมายมากที่สุด จนมันปนเปกันยุ่งไปหมด. คำว่า สังขาร ๆ นั้น มีอยู่หลายคำด้วยกัน ฉะนั้นอย่าเพิ่งไปพูดไปนึกกันถึงคำว่าสังขารในพวกอื่น หรือหม้ออื่น. เราพูด สังขาร ในที่นี้กันก่อน. สังขารในส่วนที่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของพวกนามธรรมในที่นี้ ได้แก่ตัวความคิด, คำว่า สังขาร ๆ นั้นแปลว่าปรุง. คำว่า ปรุง ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ว่า มันต้องหลาย ๆ อย่างมารวมกันเข้าด้วยกัน แล้วเกิดเป็นผลอันใดอันหนึ่งขึ้น จึงเรียกว่าปรุง. คำว่าสังขารนี้ ตัวหนังสือแปลว่า ปรุง แต่กิริยาอาการของมัน ที่เป็นอยู่หรือเป็นไปในคน ๆ หนึ่งนั้น ได้แก่การคิดหรือความคิด. ความรู้สึกส่วนที่เป็นความคิด เช่นคิดจะทำนั้น คิดจะพูดนี้ คิดอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งจัดแบ่งเป็นคิดดี คิดเลว คิดชั่วร้าย

คิดในทางไหนก็ตาม เหล่านี้จัดเป็นความคิดทั้งนั้น. ความรู้สึกที่เป็นความคิด พุ่งขึ้นมาจากการปรุงในภายใน นี้เราเรียกว่าสังขาร, จำกัดความลงไปว่าเป็น ความคิด. คำว่าสังขารในที่อื่นนั้น หมายถึงบุคคลที่ปรุงแต่งคนให้เกิดก็มี, ในที่อื่นอีก หมายถึงร่างกายหรือโครงร่างโครงสร้างสิ่งทั้งปวง ที่มีจิตใจครอง ไม่มีจิตใจครอง ดังนี้ก็มี. คำว่าสังขารนี้มีความหมายหลาย ๆ ชนิด หลายทาง แต่วามันตรงกันทั้งนั้น โดยเหตุที่มันมีความหมายทางตัวหนังสือที่แปลว่าปรุง นั้นเอง. อะไรที่มีการปรุง ก็เรียกว่ามีสังขารได้, แต่ในองค์ประกอบของการ ประกอบ ๕ ส่วน ที่ประกอบกันเป็นคนนี้ หมายถึงความคิด. นี้จัดเป็นส่วนที่ ๓ ของนามธรรม, ถ้านับรวมทั้งหมดก็เป็นส่วนที่ ๔ เพราะนับมาแต่รูป.

ทั้ง ส่วนที่ ๔ ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของฝ่ายนามธรรม เรียกว่า “วิญญาณ”. วิญญาณในที่นี้หมายถึงตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้สึก ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กายทั่ว ๆ ไป และตลอดถึงที่มโนทวาร คือที่ใจเองด้วย. ศัพท์ว่า วิญญาณ นี้ แปลว่า รู้แจ้ง ก็จริง แต่ในที่นี้หมายถึงเท่าที่รู้ตามธรรมชาติ ไม่ได้หมายความว่ารู้ถูกต้องก็หาไม่ได้. เพียงแต่รู้ชนิดที่เมื่อมีอะไรมากระทบ ทางตา ก็มารับอารมณ์ทางตา จนรู้สึกว่ามันเป็นรูปนั้นรูปนี้. เมื่ออะไรกระทบ ทางหู จะรู้สึกว่าเป็นเสียงนั้นเสียงนี้ขึ้นมา, ถ้ากระทบทางจมูก ก็รู้สึกว่าเป็นกลิ่นขึ้นมาดังนี้เป็นต้น, จิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ตลอดจนถึงทางใจ นี้เอง เรียกว่า วิญญาณ.

ในที่สุดเราก็ได้ส่วนประกอบทางจิตเป็น ๔ ส่วน คือ เวทนา ความรู้สึกสุขทุกข์, สัญญา คือ สมบัติ ที่ทำให้ยังคงรู้สึกตัวหรือทำอะไรได้,

สังขาร คือความคิด, วิญญาณ คือความรู้แจ้ง ; ๔ ส่วนนี้เรียกว่า นามธรรม ; คู่กันกับร่างกายล้วน ๆ ที่เรียกว่า รูปธรรม จึงเป็นอันว่าถ้าจำแนกละเอียดออกไป ก็เป็น ๕. ถ้าจำแนกย่อย ๆ ก็เป็น ๒ ที่เป็นนามธรรมมี ๔, รวมกันกับรูปธรรม ๑ จึงจะเป็น ๕.

ขอให้จำไว้เป็นพิเศษ ว่า คำว่า “โลก” ในพระพุทธศาสนา ท่านจำแนกกันอย่างนี้, เพราะว่าไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ ในการที่จะเป็นโลก หรือเป็นที่ตั้งของความทุกข์ก็ตาม. เราอย่าไปคู้หมิ่นในคำที่เราไม่เข้าใจ เช่น คำว่า ขันธ์ห้า เป็นต้น แล้วจะไม่สนใจเสียเลย. การทำเช่นนี้ มันจะทำให้เราไม่อาจจะเข้าใจพุทธศาสนาได้. ถ้าเรายังมีความประสงค์จะเข้าใจพุทธศาสนาขอให้สนใจคำเหล่านี้ไว้ก่อน, อย่าเห็นเป็นคำนอกเรื่องนอกราว หรือเป็นคำที่มีไว้สำหรับพระ หรือคนแก่คนเฒ่าพินสมัย เพราะว่าต่อเมื่อไปศึกษาสิ่งเหล่านี้ให้เข้าใจชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไรแล้วเท่านั้น เราจึงจะเข้าใจทั่วความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีจะดับทุกข์เสียได้ ซึ่งเป็นตัวพุทธศาสนาจริงๆ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องสนใจในสิ่งที่เรียกว่ารูปธรรม นามธรรมนี้ หรือขันธ์ห้านี้ ให้มากตามสมควร.

ขันธ์ห้า หรือส่วน ๕ ส่วนนี้แหละ เป็นที่เกาะยึดของอุปาทาน ทั้ง ๔ ที่ได้อธิบายแล้ววันก่อน. ขอให้ย้อนไปนำมาคิดให้เข้าใจกันให้ถี่เสียใหม่ ให้รู้ว่าอุปาทานนั้น เป็นสิ่งที่ผูกพันหรือเกาะจับอยู่กับส่วน ๕ ส่วนหรือเบญจขันธ์ ล้วน ๆ นี้ มันจึงจะเกิดมีเบญจขันธ์หรือส่วน ๕ ส่วน ที่เต็มแน่นอยู่ด้วยอุปาทาน โดยเฉพาะก็ได้แก่คนเราคนหนึ่ง ๆ นั้นเอง. ความเข้าใจผิดหรืออุปาทานที่กล่าวนี้ อาจยึดถือเอาทุก ๆ ส่วน หรือแต่ละส่วน ว่าเป็นตัวตนก็ได้ แล้วแต่ความโง่ของเรา **การที่ยึดเอาส่วนรูปร่างกายล้วน ๆ เป็นตัวตน**

นั้นก็มีได้ เหมือนอย่างเด็กเล็กๆ ที่เซไปโดนประตูเจ็บ โดนตะประตูเข้าให้ ที่หนึ่ง แล้วก็หายโกรธและหายเจ็บ อย่างนี้หมายความว่ายึดเอารูปส่วนๆ ไม่เกี่ยวกับจิตใจ คือประตู ซึ่งเป็นไม้แท่งๆ ว่าเป็นตัวเป็นคน อย่างนี้ก็มีได้; และพึงเข้าใจว่า นั่นเป็นอุปาทานในขั้นต่ำที่สุด. สำหรับคนโตๆ เช่น พวกเรา ถ้าหากไปเข้าใจผิดมีอุปาทานในร่างกาย เช่น โกรธร่างกายจนถึงกับไปทุบตีร่างกาย หรือโชคศีรษะตัวเอง เหล่านี้ ถ้าใครเคยมีบ้าง ก็ไปคิดดูเอาเอง ว่าเป็นเพราะอะไร. ที่แท้ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับเด็กที่กล่าวแล้ว คือไปยึดถือเอาส่วนที่เป็นรูปธรรมนั้น ว่าเป็นตัวตน แล้วจะให้ได้อย่างใจ. ถ้าหากว่าฉลาดขึ้นไปกว่านั้นก็จะไปยึดถือที่เวทนา หรือสัญญา หรือสังขาร หรือวิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ว่าเป็นตัวตน. ถ้าไม่อาจจะแยกออกได้ ก็ยึดถือทั้งกลุ่ม เป็นตัวตน คือเอาทั้ง ๕ ส่วน รวมกลุ่มเป็นตัวตนอย่างนี้ก็ได้ มันเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมและสติปัญญาความรู้ของแต่ละคนๆ ไป. แต่เรื่องที่ยึดถือเอารูปหรือวัตถุเป็นตัวตน แล้วโกรธได้ รักได้นั้น เป็นเรื่องขั้นต้น หรือขั้นต่ำที่สุด.

ถัดมาจากรูป ก็คือเวทนา. เวทนาความรู้สึกว่า สุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างที่กล่าวแล้วนั้น มีทางที่จะถูกยึดเป็นตัวตน ได้มากที่สุดเหมือนกัน. เราจะมองดูตัวอย่างในเรื่องนี้ ตรงที่เราหลงใหลในความสุข โดยเฉพาะก็คือความเอร็ดอร่อย ความถูกอกถูกใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสต่างๆ ที่ได้รับอยู่. ตัวเวทนาในที่นี้ หมายถึงความรู้สึกเอร็ดอร่อย โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นความสุขชนิดที่ชาวโลกสมมติเอาเอง และเรียกว่าความสุข. ในที่นี้จึงเป็นอันว่า การคิดในเวทณาก็คือเราคิดในความรู้สึกที่เป็นความสุขหรือความอร่อยนั่นเอง. อาตมาต้องขออภัย ถ้าใช้คำๆ นี้ มันไม่ตรงกับความหมาย

ที่ท่านเข้าใจ หรือจะรู้สึกว่าเป็นคำที่หยาบโลน โสกโศกไปบ้าง แต่ไม่ทราบว่าจะใช้คำอะไรดี. ถ้าจะใช้คำบาลี ก็มีอยู่คำหนึ่ง ซึ่งคงจะแปลกหูท่านทั้งหลายมาก คือคำว่า “อัสสาทะ” เชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะไม่เคยได้ยิน. คำว่า อัสสาทะ เป็นคำบาลี ซึ่งหมายถึงความเอร็ดอร่อย ติดอกติดใจของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ; ตรงกันข้ามจาก นิพพิทา คือความเบื่อหน่าย ดังที่เราเบื่อหน่ายไม่รู้สึกเพลิดเพลินในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เรากำลังเอร็ดอร่อยติดใจแน่นแฟ้นอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกว่ากำลังมี อัสสาทะ ในสิ่งนั้น. ความเอร็ดอร่อยนี้ก็คือ เวทนา นั่นเอง. โดยส่วนใหญ่ คนยึดถือเวทนาตัวนี้ เป็นตัวเป็นตน กันอยู่มาก หรือว่าแทบทั้งหมด เพราะว่าไม่มีใครที่จะไม่ชอบความเอร็ดอร่อย โดยเฉพาะทาง โสณฺฎฐิพะ คือการสัมผัสทางกาย หรือทางผิวหนัง. อำนาจของอวิชชาหรืออุปาทาน ทำให้ไม่มองเห็นสิ่งอื่นใด, มองเห็นแต่ตัวความเอร็ดอร่อยแล้วก็ยึดถือเป็นตัวเป็นตน ในลักษณะที่จะเอาเป็นของของคน.

คำว่ายึดถือเอาเป็นตัวเป็นตน มีอยู่ ๒ อย่าง คือยึดถือว่าเป็นตัวตนที่เป็นฝ่ายจะเอา หรือผู้เอา ๑ ฝ่ายหนึ่ง; และยึดถือเป็นตัวเป็นตนในฝ่ายที่จะถูกเอา หรือแม้ถูกรังเกียจเกลียดชัง ก็ตาม ๑ ฝ่ายหนึ่ง; มีอยู่ ๒ ฝ่ายเท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนานั้น จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนในทางที่จะเอา หรือในทางที่จะไม่เอาก็ตาม เรียกได้ว่า เป็นความรู้สึกที่เป็นความยึดถือ หรือเป็นเหตุของความทุกข์ได้ทั้งนั้น. ถ้ามันตรงกับความต้องการหรือเอร็ดอร่อย มันก็ยึดถือเป็นตัวเป็นตนที่มันจะเอา คือว่ารวบรัดจึงเข้ามาหาตัว. นี่เป็นการกอดรัดเอาไว้ด้วยอุปาทาน, ถ้ามันไม่ถูกไม่ตรงกับความต้องการ กลายเป็นความโกรธความชังอย่างนี้ ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน

แต่เป็นทุกขเวทนา; มันมีลักษณะที่จะถูกผลักถูกดันออกไปให้ห่าง ตรงกันข้าม
จากที่จะดึงเข้ามา, แต่ก็เป็นการผลักออกไปด้วยอำนาจอุปาทานอีกนั่นเอง.
เป็นอันว่า ถ้ารัก ก็รักด้วยอุปาทาน, ถ้าเกลียด ก็เกลียดด้วยอุปาทานโดยเท่ากัน.
ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นที่ตั้งของความทุกข์เท่ากัน.

**ความรู้สึกชอบ กับความรู้สึกขัง ความความหมายอันแท้จริง
ของทางธรรมแล้ว ท่านถือว่าเป็นความทุกข์เท่ากัน.** แต่ความหมายอย่าง
โลก ๆ ที่คนธรรมดารู้สึกนั้น กลับเห็นว่าฝ่ายที่ชอบที่รักนั้นเป็นความสุข ไม่ใช่
ความทุกข์, ฝ่ายที่ไม่ชอบ จึงเป็นความทุกข์. นี่เรียกว่ามองกันอย่างโลก ๆ
หรืออย่างจิตสมมติ ซึ่งจะอธิบายทีหลัง. ทางธรรมนั้น หมายความว่ามันทำให้
เกิดการทรมานเท่ากัน : ความชอบหรือความรัก ก็ทำให้เกิดความพุ่มนในทาง
จิตใจ; ความไม่ชอบไม่รัก ก็ทำให้แฟบลงในทางจิตใจ. การได้กับการเสีย
การดีใจกับการเสียใจ เหล่านี้เป็นการทำให้จิตเหินห่างน้อยเท่ากัน; ทำให้
เกิดความอยาก ทำให้เกิดการวนเวียนในความทุกข์เท่ากัน. นี่เป็นการมองดู
ในลักษณะของธรรมะ ตามวิถีทางธรรม. แต่ถ้ามองดูในวิถีทางของโลกียะ
ก็เป็นอย่างที่ว่ามาแล้ว คือถ้าเป็นสุขก็มีรัก ถ้าเป็นทุกข์ก็มีชัง ถ้าเป็นอุเบกขา
ก็มีว่าคาญสงสัยต่าง ๆ นานา อยู่ไม่เว้นแต่ละวัน. ทั้งหมดนั้น เรียกว่าเป็น
ความยึดถือเวทนานั้น ๆ ว่าเป็นตัวตน. **ขอให้ทุกคนพิจารณาให้เห็นการ
ยึดถือเวทนาเป็นตัวตนของตัวเอง ให้เข้าใจเสียให้ถูกต้อง จะเป็น
หนทางที่จะทำจิตให้เป็นอิสระจากเวทนา.** เวทนานี้แหละ จะเป็นสิ่งที่
ครอบงำใจ แล้วถึงจูงเราไปสู่สภาพที่เราจะต้องเสียใจทีหลัง. ในทางปฏิบัติ

เพื่อบรรลुพระอรหันต์ที่มีปรากฏอยู่ในพระสูตรทั้งหลาย ที่สอนให้พิจารณาเรื่อง
เวทนาโดยเฉพาะก็มีอยู่มาก ; มีผู้ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะกำหนดเวทนา
เป็นวัตถุสำหรับการพิจารณา นี้นี้มีมาก.

เวทนานา เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ง่ายกว่าสิ่งใด ๆ หนึ่งหมด
เพราะมันเป็นควัผลสุดท้ายของสิ่งที่เราพากเพียรทำ หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับ
และยึดถือกันอยู่เป็นประจำ. ขอให้คิดว่าเราอุตส่าห์ศึกษาเล่าเรียน อุตส่าห์
ประกอบการงานอาชีพต่างๆ ก็เพื่อให้ได้เงินมา แล้วก็ไปซื้อหาสิ่งต่างๆ มา
นับตั้งแต่สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องกิน เครื่องบำรุงบำเรอ ; ตลอดจนถึงรส
จากเพศตรงกันข้าม หรืออะไรทำนองนี้ ก็หามาได้ด้วยเงินที่เราหาได้ แล้ว
ก็ทำการบริโภคของเหล่านั้นเพื่อผลอย่างเดียวคือสุขเวทนา อย่างวิสัยโลก ดังที่
กล่าวมาแล้วนั่นเอง. เรื่องมันไปจบไปสุดอยู่ตรงสุขเวทนา คือความเอร็ดอร่อย
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งได้มาจากสิ่งที่เราลงทุนลงแรง
ทำงาน แล้วซื้อหามา. เราลงทุนด้วยกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังใจ ทั้งหมด
จัดหามา แล้วก็เพื่อผลคือเวทนาอันเดียว เป็นสุขเวทนาทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง
ทางตาบ้าง ซึ่งทราบกันดีแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องจาระไนให้เป็นรายละเอียด
แต่ความสำคัญมีอยู่ตรงที่ว่า ถ้าไม่เพราะอำนาจสุขเวทนานี้แล้ว ท่านทั้งหลาย
ก็คงจะไม่ลงทุนเรียน ลงทุนทำการงาน ลงเรียนลงแรงหาเงิน นี่เป็นส่วนใหญ่,
ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า เรื่องของเวทนานั้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว. ถ้ามีความรู้
ความเข้าใจแล้ว จะสามารถควบคุมมันได้ จะทำให้เรามีจิตใจสูงอยู่
เหนือความรู้สึกขมขื่นนั้น, จะทำให้เราสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้สูง หรือดี

กว่าที่เราจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ฉะนั้นเราจึงควรเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า เวทนานี้กันให้ถูกต้อง.

อาตมาอยากจะชี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า แม้เรื่องในระหว่างสังคมที่ไม่เป็นความเรียบร้อย ใต้น้อย่างต่าง ๆ ก็มีมูลมาจากสุขเวทนานี้เหมือนกัน แม้การกระทบกระทั่งระหว่างประเทศชาติ หรือระหว่างครึ่งโลก กับครึ่งโลกที่จะต้องรบกัน ก็ขอให้คิดดูเถาะ ว่าเมื่อไล่เบี้ยไปให้ถึงที่สุดแล้ว จะไปสู่ตรงความจริงที่ว่า ทุกคนตกเป็นทาสของเวทนา โดยเฉพาะก็คือ สุขเวทนาอย่างทีกล่ามาแล้ว ในทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. การที่ทำสงครามกันนั้น ไม่ใช่ว่ามีมูลมาจากความยึดถือเกี่ยวกับลัทธิ หรือเกี่ยวกับอุดมคติอะไรโดยแท้จริงก็หาไม่ได้ โดยที่แท้แล้ว มันก็เนื่องมาจากประโยชน์ ; ต่างฝ่ายต่างมุ่งจะได้ประโยชน์ จะกอบโกยเอาประโยชน์ ; ส่วนตัวลัทธินั้นเป็นเครื่องบังหน้า หรือเป็นเครื่องมือประกอบรอง ๆ ลงไปเท่านั้นเอง ส่วนลึกที่สุดอยู่ที่การตกเป็นทาสของเวทนา. ฉะนั้นการรู้จักเวทนาจึงหมายถึงการรู้จักมูลเหตุอันสำคัญ ที่ทำให้คนเราตกเป็นทาสของกิเลส หรือความทุกข์.

เมื่อมนุษย์โลกเป็นอย่างไร ในโลกที่สูงไปกว่า เช่น เทวโลก พรหมโลก ก็มีลักษณะอย่างนั้น คือตกอยู่ภายใต้อำนาจเวทนาอย่างเดียวกัน. อย่างชนิดที่เรียกว่าสวรรค์หรือเทวโลก ก็เพ่งถึงสุขเวทนาอย่างเดียวกันกับในมนุษย์โลก เพียงแต่เขาบัญญัติให้เป็นเรื่องที่ดีกว่า ประณีตกว่า สูงกว่า ใต้อย่างออกอย่างใจกว่า เท่านั้นเอง. แต่ความหมายก็ยังไม่พ้นไปจากเรื่องอร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อย่างนั้นเอง. ถ้าสูงไป

กว่าสวรรค์ ก็ถึงพรหมโลก. นี่ในขั้นนี้ต้องยกเวทนาที่เป็นความอรร้อยในทาง
การมรณออกเสีย แต่ก็ไม่พ้นจากความเอร็ดอร่อยทางจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า
ฉาน. เมื่ออยู่ในฉานหรือในสมาธิ เกิดความสุขใจเป็นรสอรร้อยขึ้น ก็ติดใจ
ในรสอรร้อยนั้นเหมือนกัน แม้ไม่เกี่ยวกับการมรณ ก็เป็นเวทนาอยู่นั่นเอง
ตั้งนี้เป็นต้น. และข้อนี้ไม่ต้องกล่าวถึงสัตว์ที่ต่ำลงไปกว่ามนุษย์ มันย่อมตกอยู่
ภายใต้อำนาจของเวทนาอย่างไม่เป็นระเบียบยิ่งกว่ามนุษย์เรา. ฉะนั้น การรู้เรื่อง
เวทนาว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะรู้เรื่องเวทนาไม่เป็นตัวตน ไม่ควรจะยึดถือ
จึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์.

ส่วนที่ถัดไปคือ สัญญานันท์ หรือสมปฤตินัน มีทางที่จะยึดถือว่า
เป็นตัวตนคนได้ง่ายเหมือนกัน. เรื่องอย่างที่เขาบ้านทั่ว ๆ ไป เขาพูดว่า
ถ้าเราหลับ มีอะไรบางอย่างออกไปจากตัวเรา จะเรียกว่าเจตภูตหรือเป็นอะไร
ก็สุดแท้ ในขณะที่นั้นเราก็เหมือนกับท่อนไม้ไม่มีความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางกาย. พอมีสิ่งนั้นกลับมาสู่เราอีกตามเดิม จึงรู้สึกมีสมปฤติ
ตามเดิม มีสติตั้งขึ้นมาตามเดิม, เขาสอนและเชื่อกันอย่างนั้น; เขายังมี
ทางที่จะยึดถือสัญญาหรือสมปฤตินี้ ว่าเป็นตัวตนมากขึ้น. แต่ถ้าว่าตามทาง
พุทธศาสนาแล้วสัญญาไม่ใช่เป็นตัวตนอย่างนั้น สัญญาเป็นเพียงสติสมปฤติ
หรือความรู้สึกจำได้หมายรู้ที่ยังคงคงอยู่ เพราะว่ายังมีการปรุงแต่งที่เป็น
ระเบียบในร่างกายมันคือ. พอเกิดการไม่เป็นระเบียบในการปรุงแต่งใน
ร่างกายนี้เท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่าสัญญา หรือเจตสิกกรรมส่วนนี้ ก็จะกลายเป็น
ใช้ไม่ได้ไปทันที ในพุทธศาสนาไม่ยอมรับว่าสัญญาเป็นตัวตนเพราะเหตุนี้.

แต่คนทั่วไปก็ชอบเคา หรือชอบสันนิษฐาน หรือชอบใช้เหตุผลไปในทางที่จะยึดถือเอาสิ่งที่ทำให้เราตามปกติ ผิดกับคนสลับหรือคนบ้านนั้นแหละว่าเป็นตัวตน. การศึกษาทางพุทธศาสนากลับได้ความรู้ที่ตรงกันข้าม ว่านั่นไม่ใช่ตัวตน, นั่นเป็นเพียงผลของการปรุงแต่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติในคนเรา คนหนึ่ง ๆ.

ส่วนหรือขั้น ที่ถัดไปคือ **สังขาร ไต่แก้ความคิด**. ความรู้สึกคิด จะทำนั้นจะทำนี้ จะได้นั้น จะได้นี้ จะเป็นความคิดก็ก็ตาม ความคิดชั่วก็ตาม นี่ก็ยิ่งน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหนักขึ้นไปอีก. ใคร ๆ ก็พอจะรู้สึกได้ว่า ถ้าจะเป็นตัวตนกันบ้างละก็ ตัวผู้คิดนั้นน่าจะเป็นตัวตนมากกว่าอย่างอื่น อย่างนักปรัชญาคนหนึ่งของยุคปัจจุบัน ดูเหมือนจะชื่อว่า Bergsgan หรืออะไรทำนองนี้ ถ้าอาตมาจำไม่ผิด,^๑ ซึ่งเขามีปรัชญาส่วนของเขาง่าย ๆ ว่า “ข้าพเจ้าคิด ข้าพเจ้าจึงมีอยู่” ซึ่งเป็นคำแปลของภาษาละติน แปลแล้วได้อย่างนั้น. นี่เป็นเพราะถือเอาโดยเหตุผลที่ว่า เพราะว่ามี การคิด ได้ อยู่ จึงมีผู้คิด คือตัวข้าพเจ้า. ในที่นี้เราจะเห็นว่า แม้นักปรัชญาสมัยปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกว่าสมัยวิทยาศาสตร์แล้วอย่างนี้ ก็ยังมีผู้ยึดถือตัวตนอย่างเดียวกับในสมัยเมื่อสองสามพันกว่าปีมาแล้ว โดยยึดถือเอาตัวความคิดว่าเป็นตัวตน ยึดถือเอาสิ่งที่ตนเข้าใจว่าเป็น ‘ผู้คิด’ ว่าเป็นตัวตน.

แต่พุทธศาสนาก็คงเหมือนกันกับข้ออื่น ในการที่ได้ปฏิเสธเวทนา และสัญญา ว่าไม่ใช่ตัวตนมาแล้ว ได้ปฏิเสธความคิด หรือตัวจิตที่เป็นตัวคิด

๑. ในวันแสดงจริง จำผด, ที่ถูกเป็น Descartes ไม่ใช่ Bergson. แต่การพิมพ์ในที่นี้คงไว้ตามที่แสดงจริง, เพราะเรื่องคาบเกี่ยวกันกับการบรรยายครั้งถัดไป.

ทำหน้าที่คิดในขณะนั้นก็ตาม ว่าไม่ใช่ตัวตนไปตามเดิม; เพราะกิริยาที่คิดขึ้นมาได้นั้น เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นผลของการปรุงของสิ่งหลายๆ สิ่ง ไม่ใช่ตัวตน สำเร็จรูปเป็นความคิดขึ้นมาได้ในกลุ่มของส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นคนมา โดยไม่ต้องมีตัว ‘ข้าพเจ้า’ ที่เป็นตัวเป็นตนอย่างที่ว่า. สังขารหรือความคิดนี้ จึงถูกบัญญัติว่าเป็นอนัตตา คือไม่เป็นตัวเป็นตนอย่างเดียวกันกับขั้นอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว. โดยเฉพาะคำพูดในพุทธศาสนาที่ระบุชัดอยู่แล้วว่า “สังขาร ๗” คำว่าสังขาร แปลว่า ของปรุง, คือของหลายๆ อย่างมาปรุงกันเข้า จึงยังไม่ใช่ตัวตน. ความลำบากหรือความเข้าใจยากอยู่ตรงที่ว่า เราไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของนามธรรม หรือนามธาตุอย่างเพียงพอ. เรารู้จักกันแต่เรื่องของรูปธาตุ ธาตุนั้นธาตุนี้ ที่เป็นวัตถุ. แต่ ธาตุอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่วัตถุ นี้เราแทบจะไม่เข้าใจกันเสียเลย เราจึงเข้าใจยากในเรื่องการปรุงของธาตุที่เป็นนามธาตุ; ฉะนั้นเราต้องศึกษากันต่อไป ในที่นี้บอกได้แต่เพียงหลักตามทางพุทธศาสนา ว่าเป็นการปรุงของธาตุหลายๆ ธาตุ รวมทั้งวัตถุและนามธาตุ สิ่งที่เราเรียกว่าความคิดหรือ “สังขาร” ในที่นี้ จึงเกิดขึ้นในใจ ในสิ่งที่เราเรียกกันว่าตัวเราหรือคนเรานี้ได้ ในลักษณะที่ทำให้เข้าใจไปว่ามีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้คิดหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นผู้คิด จึงทำให้มีทางเชื่อไปในทำนองว่า เป็น เจตภูต เป็นวิญญาณ เป็นตัวตน เป็นตัวเจ้าของร่าง หรืออะไรในทำนองนี้. พุทธศาสนาปฏิเสธสิ่งเหล่านี้อย่างสิ้นเชิง. เมื่อได้แยกออกเป็นส่วนๆ ไม่มีอะไรเหลือแล้ว ก็พิสูจน์แต่ละส่วนๆ ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน, ตลอดถึงส่วนที่เป็นความคิด ก็ไม่ใช่ตัวตนอย่างที่ว่านี้.

ส่วนถัดไปอีก และเป็นส่วนสุดท้ายที่เรียกว่า “วิญญูญาณ” ซึ่งทำ
 หน้าที่รู้แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นก็เป็นสิ่งที่ไม่ใช่
 ตัวตนเหมือนกัน. เพราะเหตุว่า อวัยวะนั้น ๆ, ซึ่งตามภาษาธรรมะเรียกว่า
 อายตนะ, คือตาพร้อมทั้งประสาทตา หูพร้อมทั้งประสาทหู จมูกพร้อมทั้ง
 ประสาทที่จมูก ลิ้นพร้อมทั้งประสาทที่ลิ้น ผิวกายทั่ว ๆ ไป พร้อมทั้งเส้น
 ประสาทที่นั่น ล้วนแต่มีสมรรถภาพ ที่จะทำการรับอารมณ์ภายนอก ที่เรียกว่า
 อายตนะภายนอก ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อยู่ตลอดเวลา เมื่อมากระทบ
 กันเข้าพร้อมกันทั้งสองฝ่าย นามธรรมส่วนที่เรียกว่าวิญญูญาณในที่นี้ ก็เกิดขึ้น
 ในขณะนั้น เป็นสามฝ่ายด้วยกัน และจะมีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตรงนั้น เช่น
 ที่ตา ก็มีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตา ว่ารูปนั้นมีลักษณะอย่างไร เป็นรูปคนหรือสัตว์
 สัตว์หรือยาว ขาวหรือดำ สูงหรือต่ำ อย่างนี้เป็นต้น. ความรู้แจ้งที่เกิดขึ้น
 ทำนองนี้ เป็นเหมือนกับเมคานิคของธรรมชาติ. นี่เป็นการพูดตามหลักของ
 พุทธศาสนา ถือว่ามันเป็นเมคานิคอันหนึ่ง เป็นกลไกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นไปเอง
 ตามธรรมชาติอย่างอัตโนมัติ ซึ่งมันจะต้องเกิดขึ้นอย่างนั้นในขณะนั้น สำเร็จ
 เป็นการรู้แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. ที่นี้คนบางพวก
 ยึดถือว่า นั่นเป็นตัวจิตกุศล เป็นตัววิญญูญาณ แล่นออกมาจากใจ มารับ
 อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น อย่างนี้ก็มี, แล้วก็ยึดถือเอาเป็นตัว
 เป็นตน. แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง, มันเป็นธรรมชาติ
 อย่างนั้น. ถ้ารูปและตา พร้อมทั้งประสาท ได้มีการกระทบกัน ก็จะมีการรู้แจ้ง
 เกิดขึ้น สำเร็จเป็นความรู้แจ้ง ที่เรียกว่าจักขุวิญญูญาณ โสทวิญญูญาณ เป็นต้น
 ตามชื่อของที่ตั้งแห่งการกระทบ, โดยไม่ต้องมีตัวตนอะไรที่ไหนอีก.

เมื่อได้แยกดูทีละส่วน ๆ ทั้ง ๕ ส่วน ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็น **ตัวตน** คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ ส่วน ก็ไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน ดังนี้แล้ว ก็จะถอนความเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตนเสียได้ในสิ่งทั้งปวง. คำว่าในสิ่งทั้งปวงก็คือว่าในคนทุกคนนั่นเอง. โลกทั้งโลกอาจแยกได้เป็น ๕ ส่วน อย่างนี้ : ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับจิตใจ เป็นวัตถุล้วน ๆ ก็เป็นพวกรูปไป, แต่ถ้ามันมีเรื่องของจิตแทรกแซงอยู่ ก็จัดเป็นของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง **การรู้จักส่วนทั้ง ๕ ส่วนนี้ คือการรู้จักโลก ทั้หมดว่าไม่ใช่ตัวตน.** การรู้จัก ในที่นี้หมายถึง การรู้แจ้ง อย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้ว ว่ามันเป็นคนละอย่างกับ **ความเข้าใจ.**

ถ้าพิจารณาไปในทางเห็นแจ้ง หนักทีลอาจจะถอนความยึดถือ **ว่าเป็นตัวตนเสียได้แล้ว** ต้องมีการวัดกันตรงที่ว่า **ไม่เกิดความอยาก อย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งเหล่านั้น** คือไม่เกิดความรักหรือความเกลียดในสิ่งเหล่านั้น จึงจะเรียกว่าเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวง **ว่าไม่ใช่ตัวตน.** ฉะนั้นการคิดเอาตามการใช้เหตุผล จึงถอนตัวตนไม่ได้. การพิสูจน์กันตามทางเหตุผล หรือการคิดกันตามทางเหตุผล ก็พอที่จะทำให้เกิดความเชื่อว่าไม่ใช่ตัวตนได้ แต่มันก็เป็นเพียงแต่ความเชื่อ ไม่ใช่เป็นการรู้แจ้งชนิดที่จะตัดความยึดถือว่าตัวตนได้อย่างเด็ดขาด. โดยเหตุนี้เอง จึงต้องศึกษาพิจารณากันตามหลักแห่ง **สิกขา ๓ ประการ** ดังที่ได้บรรยายไว้แล้วในว้นก่อน **จึงจะถึงขนาดที่ถอนการยึดถือเป็นตัวตนในสิ่งทั้งปวงได้.**

บัดนี้เราได้รู้แล้วว่า สิ่งทั้งปวงนั้น ทั้งที่ไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนถึงเพียงนั้น มันก็ยังเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน. ความสำคัญที่ต้องรู้อยู่ตรงนั้น. ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลกทุก ๆ ส่วน หรือที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรา ทุก ๆ ส่วน มันไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนที่ตรงไหนเลย แต่ก็เป็นที่ตั้งที่ยึดถือว่าเป็นตัวตนได้ เพราะอำนาจของอุปาทาน ซึ่งมาจากอวิชชา คือความไม่รู้แจ้ง ตามที่เป็นจริงอีกต่อหนึ่ง เพราะฉะนั้น หน้าที่สำคัญอันพึงจะปฏิบัติในเรื่อง เบญจขันธ์ อยู่ที่จะต้องทำให้วิชชา คือความรู้แจ้งตามที่เป็นจริงเกิดขึ้น เพื่อจะกำจัดอวิชชาเสีย. เมื่อรู้แจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว มันก็จะเห็นเองว่าไม่มี ส่วนไหนเป็นตัวเป็นตนที่น่าหลงใหลยึดถือ, เมื่อนั้นอุปาทานการยึดถือก็แตก สลายลงเอง, แม้ที่เคยยึดถือมาแต่สันดาน แต่กำเนิด แต่ชาติก่อน หรือแต่ไหน ก็ตาม มันต้องสลายออกไปทันที เพราะว่าเดี๋ยวนี้ มันได้เห็นแจ้งความจริงว่า สิ่งที่มีนเคยหลงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น มันไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนเลย.

ฉะนั้น เราจำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องเบญจขันธ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความ หลงว่าเป็นตัวเป็นตนนั้นให้ละเอียด. คำสอนประเภทนี้เรียกกันว่า พหุลาธุสาสนี. พหุลา แปลว่า มาก. อนุสาสนี แปลว่า คำสอน. พหุลาธุสาสนี จึงแปลว่า คำสอนที่สอนมากที่สุด คือพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนี้มากเป็นพิเศษกว่าเรื่อง ทั้งหลาย เป็นใจความสรุปได้สั้น ๆ ว่า “เบญจขันธ์อันเป็นอนัตตา” และถือว่เป็นคำสอนที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา, เพราะฉะนั้น อาตมาจึงชักชวน รวบเร้าท่านทั้งหลาย ให้เกิดความสนใจในเรื่องส่วน ๕ ส่วนนี้ หรือเรื่อง เบญจขันธ์ และขออย่าถือว่าเป็นเรื่องที่น่าล้อเลียนถึงกับนำมาล้อกันเล่น. เรื่องนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งที่จะมองกัน ในแง่ปรัชญา

หรือจะมองกันในแง่วิทยาศาสตร์ หรือจะมองกันในฐานะเป็นศาสนาก็ตามที ;
เป็นเรื่องราวสำคัญที่ถ้ารู้จักตามที่เป็นจริง อุปาทานก็สลายไป ค้นหาทุกชนิด
ไม่มีทางเกิด, ความทุกข์ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้.

ที่นี่ เรามาถึงปัญหาที่ว่า ทำไมเราตามปรกติจึงมองส่วน ๔ ส่วนนี้
ไม่ออกตามที่เป็นจริง? เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าเมื่อเราเกิดมาจาก
ท้องมารดา สัมผัสขึ้นมาในโลกนี้นั้น เราก็ไม่อาจจะมีปัญญาของเราเอง.
เราได้แต่รับการศึกษาแวดล้อมมาตามที่เขาจะสอนให้อย่างไร. สิ่งแวดล้อมเรา
ที่สอนเรา^{นี้} สอนด้วยปากตรงๆ ก็มี สอนด้วยทำให้ดูก็มี หรือเป็นสิ่งที่กระทบ
ด้วยตนเองแล้วเข้าใจได้เองก็มี; ล้วนแต่เป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้นที่สอนเรา
แต่ว่าสิ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่สอนเราไปในทางให้เข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นตัวเป็นตน
ไปเสียทั้งนั้น. ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจสัญญาตณฺเฑาะฐิณ คือสัญญาตณฺเฑาะฐิณแห่งการ
ยึดถือด้วยวาจาว่าตัวตน ที่เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน ซึ่งอาตมาได้อธิบายมา
แล้วในบันทึกกล่าวถึงเรื่อง อุปาทานสี่ อัตตวาทุปาทาน นั้นมันมีติดมา
ตั้งแต่เราเกิดมา และพอกพูนให้หนาขึ้นทุกวัน. เรามีการพูกจากกับ
บิดามารดา เพื่อนฝูงทั้งหลาย ก็ล้วนแต่พูดเป็นมีง-เป็นกู เป็นเขา-เป็นเรา
เป็นผู้หนึ่ง-ผู้^{นี้} ผู้กระทำ-ผู้ถูกกระทำ ผู้ได้-ผู้เสีย, ซึ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการ
ย้ำความคิด ความรู้สึก หรือความเข้าใจว่ามีตัวตนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น. ตัวอย่าง
เช่นคนเราเกิดมา ก็ต้องถูกตั้งชื่อนานนั้นนานนี้ นาย ก. นาย ข. นาย ค.
นาย ง. คนนั้นชื่อ^{นี้} คนนั้นชื่อ^{นี้} เป็นลูกคนนั้น เป็นหลานคน^{นี้} เป็นสามี
คน^{นี้} เป็นภรรยาคน^{นี้} เหล่านั่นเป็นต้น. สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนแต่
ระบุไปในทางเป็นตัวเป็นตน เราจึงไม่รู้สึกรู้สึกในการที่เรายึดถือเอาความเป็นตัว

เป็นคนเพิ่มขึ้นทุกวัน. สัญชาตญาณดั้งเดิมที่เรียกว่า อคติวาทุปาทาน ก็มีแต่
หนาขึ้น ๆ พอกพูนหนาขึ้น ๆ แทนที่จะลดลงไป. ความยึดถือว่าตัวตนก็หนาขึ้น
ขึ้น เมื่อมีความยึดถือว่าตัวตน ก็เกิดการเห็นแก่ตัวตนตามมา, คือเห็นแก่
ประโยชน์ฝ่ายตัวหรือฝ่ายพวกของตัว แล้วก็ประกอบกระทำไปตามความเห็น
แก่ตัวหรือพวกของตัว จนได้ประโยชน์มา สำเร็จประโยชน์มาเลี้ยงตัว หรือ
บำรุงความใคร่ของตัว. นี่ก็เท่ากับเป็นการเสริมความยึดถือว่าเป็นตัว มีตัวเป็น
ของตัวมากขึ้น.

ความยึดถือว่าตัว ในลักษณะที่เป็นผู้หนึ่ง ผู้หนึ่ง อย่างที่ท่านเรียกว่า
“ตัว” โดยสมมติ. ถ้าจะพูดว่าเป็นความจริง ก็ต้องว่าเป็น ความจริงอย่าง
สมมติ; เช่นพูดว่า คนนี้ชื่อ นาย ก. มันก็เป็นความจริง เพราะใคร ๆ
ก็เรียกคนนี้ว่า นาย ก. เขาเองก็ถือว่าเขาชื่อ นาย ก. หรือการเรียกสิ่งนี้ว่าคน
สิ่งนี้ว่าสัตว์ สิ่งนี้ว่าเทวดา อย่างนี้เป็นต้น ก็เป็นความจริง เพราะว่าใคร ๆ
ก็เรียกว่าอย่างนั้น แต่ความจริงอย่างนี้ เป็นความจริงที่เท็จ หรือความเท็จ
ที่ถูกสมมติว่า เป็นความจริง, เรียกว่า “จริงโดยสมมติ” หนึ่งหนึ่ง;
เป็นขั้นแรกที่สุดที่ปิดบังหรือหลอกลวงให้เราเข้าใจไปว่า สิ่งทั้งหลายเป็นตัวตน.
ขึ้น ถ้าหากว่าเราเกิดความฉลาด จินตมองเห็นว่าเป็นของหลอก ๆ เราก็จะหมด
ความยึดถือในข้อที่ว่า เป็น นาย ก. นาย ข. นาย ง. เป็นขุน เป็นหลวง
เป็นพระ เป็นพระยา เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นอะไรเหล่านั้น
เป็นต้นไปได้, โดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่สมมติขึ้นพูดกันด้วยการผูกพันกันในสังคม
หรืออาศัยประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งผูกพันกัน แล้วจำเป็นจะต้องสมมติ

เป็นอย่างนั้นก็มี ; หรือสมมติขึ้นตามความจำเป็นเพราะธรรมชาติบังคับ เช่น ถ้าไม่สมมติ มันก็พูดกันไม่ได้ ไม่อาจจะมีภาษาพูดกันได้. คนเราต้องพูดกัน เพราะฉะนั้นเราจึงสมมติว่านั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ มันจึงพูดกันได้รู้เรื่อง อย่างนี้ก็มี. ที่มาแห่งสมมติ จะมาโดยทางไหน ไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ตรงความจริงที่ว่า มันล้วนแต่เป็นเรื่องที่สมมติ. ถ้าเราเข้าใจในเรื่องสมมติแล้วก็นับว่า เป็นการเพิกถอนสิ่งที่หลอกหลวงนั้นได้ชั้นหนึ่ง.

ทั้งนี้ ถ้ามองถึงขันธ์ที่เราเรียกกันว่า “บัญญัติ” บัญญัติในที่นี้ ตัวอย่าง เช่น คน ๆ หนึ่ง เราไม่เรียกว่า นาย ก. นาย ข. นาย ง. อีกแล้ว เราเพิ่งไปยังส่วนต่าง ๆ ที่จับกลุ่มประกอบกันอยู่เป็น นาย ก. เป็นต้น. นาย ก. ผู้นี้ เมื่อเราพิจารณารูปร่างกายทั้งหมดของ นาย ก. หรือกลุ่มสังขารที่รวมกันเป็น นาย ก. ก็จะพบว่า นาย ก. นั้น เท่ากับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกัน. แต่ละส่วน ๆ ถูกบัญญัติเรียกว่าอย่างนั้นอย่างนี้, เช่น ส่วนนี้เรียกว่า รูปขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าเวทนาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสัญญาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสังขารขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าวิญญาณขันธ์. การเห็นบัญญัติ อย่างนี้ค่อยยังชั่วขึ้นมาหน่อย คือลดละขึ้นมาหน่อย เรียกว่าไม่ถึงกับหลงใน สมมติ ; แต่ติดบัญญัติ. ถ้าเราจะแยกบัญญัติให้ละเอียดออกไปอีกก็มีทางทำได้, เช่นส่วนที่เป็นรูปร่างกายนี้ แยกออกเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. หรือถ้าเราไม่แยกอย่างทางในวิชาแยกกัน จะแยกอย่างการศึกษาปัจจุบัน เป็นคาร์บอน เป็นออกซิเจน ไฮโดรเจน หรืออะไรงี้ตาม ก็ได้เหมือนกัน. เรายังจะเห็นได้อยู่นั่นเองว่า ส่วน ๆ นั้นก็เรียกชื่อบัญญัติ ว่า ธาตุดิน

ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; หรือบัญญัติว่า ธาตุคาร์บอน ธาตุออกซิเจน หรืออะไรก็ตาม อย่างนี้เรียกว่าเห็นลึกเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง ก็มันหลอกเราได้ น้อยเข้าอีกชั้นหนึ่ง กลายเป็นเห็นว่าคนไม่มี มีอยู่แต่ธาตุส่วนที่เป็นร่างกาย คือ ธาตุนั้น ๆ ตามที่กล่าวแล้ว. ส่วนที่เป็นจิต ก็เป็นนามธาตุ; แยกออกเป็น ส่วนย่อย ๆ ก็เป็นส่วนที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่นเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้สึกของคนก็หายไป, ความรู้สึก ว่า นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ก็หายไป. ความรู้สึกว่าลูกของกู ผัวของกู เมียของกู อย่างนี้ก็พลอยหายไป. นี่ เพราะอำนาจของการเข้าถึงบัญญัติ. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีความที่จะติดบัญญัติ ท่านจึงสอนให้ดูให้ลึก ให้ละเอียดลงไป อีกชั้นหนึ่ง จนถึงขั้นที่ท่านเรียกว่า “ปรมัตถ์”.

ขั้น เมื่อคุณกันในแง่ปรมัตถ์ที่ลึกลงไปอีก มันจะปรากฏเป็นความจริงว่า แม้ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; ธาตุออกซิเจน ธาตุไฮโดรเจน หรืออะไรก็ตาม จะเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ตาม, กูให้ลึกแล้ว ก็จะพบลักษณะอันหนึ่ง ซึ่งเหมือนกันหมด คือ “ความว่าง”. ว่างจากอะไร? ว่างจากตัวตนนั่นเอง. คำว่าว่างในที่นี้ ก็คือ ว่างจากสิ่งที่เรา เรียกกันว่าตัวตน อย่าไปคำนึงตรงที่เป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม กูมัน ตรงที่มันไม่ใช่ตัวตน ไม่มีตัวตน. กูที่ตรงไหน ๆ มันก็ไม่มีตัวตน, พบแต่ ความว่างจากตัวตน, ซึ่งถ้าเรียกอย่างภาษาศาสนา ก็เรียกว่า “สุญญตา” แปลว่า ความเป็นของว่าง, และถึงถึงความว่างจากความมีตัวตน ว่างจากความหมายที่ควร

ถือว่ามีความพิเศษ โดยเฉพาะ. ความว่างจากตัวตนนี้ มีปรากฏอยู่ในทุก ๆ สิ่ง ไม่ว่าสิ่งใดหมด เพียงแต่ดูไม่เป็น ก็ไม่มีทางที่จะเห็นเท่านั้นเอง.

ท่านผู้ใดเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในลักษณะที่เป็นของว่าง เป็นสูญญตา กันนี้แล้ว ความยึดถือหรืออุปาทานย่อมไม่มีทางที่จะเกิดได้, ที่เกิดแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเหลืออยู่ได้ มันจะสูญหายละลายไปหมด ปราศจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นอุปาทานข้อไหนใน ๕ ข้อนั้นก็ตาม มันจึงไม่มีสัตว์ ไม่มีคน ไม่มีธาตุ ไม่มีขันธ์ ไม่มีอายตนะ ไม่มีอะไรทั้งหมด อีกชั้นหนึ่ง. นี่แหละเป็นความว่างจากการยึดถือว่าตัวตนจนสิ้นเชิงแล้ว จนกระทั่งความทุกข์ก็ไม่มีที่ติด และเกิดไม่ได้. ธรรมชาติความทุกข์ต้องเกิดมาแต่กิเลส. กิเลสต้องมาจากการที่หลงเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าเป็นตัวตน แล้วก็อยากได้ อยากมี อยากเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งเสียก่อน. ความอยากชนิดนี้เป็นกิเลส พอเริ่มอยากก็เริ่มทุกข์, เมื่ออยากก็ต้องทำ เมื่อต้องทำตามอำนาจของความอยาก ก็ต้องทุกข์, ครั้นได้ผลมา ก็เป็นที่ตั้งของกิเลส ของความอยาก สืบต่อไปอีก. ขึ้นชื่อว่าเรื่องของกิเลสแล้ว ก็ต้องเป็นเรื่องของความทุกข์ ไม่มีที่สิ้นสุดเช่นนั้น.

ความทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าสิ่งที่คนธรรมดาเรียกว่าความสุขนั้น ก็คือความทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้าอยู่นั่นเอง. ไม่มีอะไรที่จะไม่เป็นความทุกข์ในโลกนี้ หากแต่บางอย่างเป็นความทุกข์ที่เร้นลับจนคนธรรมดาดูไม่ออก. ความทุกข์ที่ซับซ้อนเร้นลับที่สุดนั้น เช่นคนที่ถือกันว่ามีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนที่ไม่มีความสุข, ขอให้ไปคิด

เอาเองก็แล้วกัน ว่าคนก็ต้องทุกข์อย่างคนดี. คนมีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนมีความสุข. นี่เป็นคำที่ออกจะพังยาก แต่ก็อาจจะเห็นความจริงของมันได้ไม่ยาก โดยที่จะไปพิจารณาดูเอาเองก็ได้ว่า ความทุกข์นั้นมันมีเลศนัยซับซ้อนและมีความหมายละเอียดมาก. ถ้าเราตกเป็นทาสของกิเลสอย่างใดก็ตาม มันต้องเป็นความทุกข์ทั้งนั้น และไม่เป็นอิสระแก่ตน. คนที่ใคร ๆ ว่าดี มีความสุขก็ล้วนแต่ยังตกเป็นทาสของกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั่นเอง, ถ้าหมายถึงดีและสุขอย่างโลก ๆ.

แต่เมื่อใด มองเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวง คือของโลกรทั้งหมดยุหรือจะเรียกว่าของสัตว์หรือของคน หรือของอะไรก็ตาม โดยการเพิกถอนความยึดถือมาตามลำดับ ๆ คือขั้นแรกทีเดียว ก็เพิกถอนสมมติที่ว่า เป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. ; เป็นลูก เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นเมีย เป็นบ่าว เป็นนาย เป็นอะไรเหล่านี้ จนหมดสมมติก็มาเหลืออยู่ที่บัญญัติว่าเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วมองบัญญัติเหล่านั้นให้ละเอียดยิ่งลงไปอีก จนเห็นว่าเป็นแต่ละบัญญัติ ๆ แล้วเพิกถอนบัญญัติให้เป็นของว่าง เป็นความว่าง คือว่างจากส่วนใดส่วนหนึ่งที่จะเรียกว่าตัวตน อีกต่อหนึ่งดังนี้แล้ว ; เมื่อนั้นเขาจะไม่ตกเป็นทาสของกิเลสอีกต่อไป และความทุกข์ก็ไม่มีที่เกิดทุก ๆ ชนิด และทุกวิถีทาง ใครจะเรียกเขาว่า คนดี คนชั่ว, คนสุข คนทุกข์ หรืออะไรก็ตาม ไม่เป็นของแปลก. ทั้งหมดนี้เป็นผลเกิดมาจากการมีความรู้ ความเข้าใจ และความเห็นแจ้ง ในความจริงของเบญจขันธ์ จนถอนอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสียได้นั่นเอง.

สรุปความว่า สิ่งทั้งปวงในโลก หรือโลกทั้งหมด สรุปรวมอยู่ในคำว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ละส่วนเป็นมายา ไร้ตัวตน, แต่ก็มีเชื้อล่อให้เกิดอุปาทานการยึดถือ จนเป็นที่ตั้งของความอยากได้ อยากมี อยากเป็น อยากไม่ให้มีไม่ให้เป็น ซึ่งล้วนแต่จะทำให้เกิดทุกข์ ไม่อย่างเปิดเผย ก็อย่างเร้นลับ. ทุกคนจะต้องอาศัยข้อปฏิบัติที่เรียกว่าไตรสิกขา ทำการถอนอุปาทานในเบญจขันธ์เสียให้สิ้นเชิง จึงจะไม่ตกเป็นทาสของเบญจขันธ์ และไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. โลกหรือสิ่งต่าง ๆ จะอยู่ในลักษณะที่อำนวยความสะดวกสบายให้แก่ผู้นั้น ไม่มีเรื่องต้องร้อนใจเพราะสิ่งใด ๆ ; เป็นผู้มึนจิตใจอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงไปจนตลอดชีวิต. นี่แหละ เป็นผลของการรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องของเบญจขันธ์.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่บ้ายในกระดานดำ
สำหรับการบรรยาย ครั้งที่ ๖

แนวการทำให้รู้แจ้ง ตามวิธีของธรรมชาติ

ปราโมทย์และปีติ	: คำอึ้งใจในธรรม
บิสัทธา	: ความวางใจแห่งจิต
สมาธิ	: จิตพร้อมที่จะหนีจ
ยถาภูตญาณทัสสนะ	: รู้ตามเป็นจริง
นิพพิทา	: จิตหน่าย
วิราคะ	: จตกลางออก
วิมุตติ	: จิตหลุด
วิสุทธิ	: ความบริสุทธิ์
สันติ	: ความสงบเย็น
นิพพาน	: ความไม่มีทุกข์

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตูลาการิกรรม ครั้งที่ ๖

เรื่อง

สมาธิ และวิปัสสนา ตามธรรมชาติ

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้ฝึกพาษา ปี ๒๔๙๙

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้ฝึกพาษาทั้งหลาย,

วันนี้อาตมาต้องขออภัย ที่จะเริ่มการบรรยายด้วยการเล่าเรื่องส่วนตัว สักหน่อย เมื่อเช้านี้ พอตื่นนอนขึ้น ก็เกิดรู้สึกขึ้นมาเอง ว่าที่เคยบอกออกไปในการบรรยายเมื่อวันก่อน ถึงหลักปรัชญาที่ว่า “เพราะข้าพเจ้า คิดได้, ข้าพเจ้าจึงมี” และว่านักคิดผู้ชื่อ Bergson นั้น ไม่ใช่; ที่แท้ชื่อ Descartes; ตลอดถึงนึกได้ว่า ตัวบทเดิมของเขานั้น ว่า Cogito ergo sum เป็นภาษาละติน ซึ่งอาตมาออกเสียงไม่ถูก ทราบแต่แปลว่า “ข้าพเจ้าคิดได้,

ฉะนั้นข้าพเจ้ามีอยู่” ครั้นขอยืมปทานุกรมของคนใกล้ ๆ ที่พัก มาตรวจดู ก็ถูกต้องตามนั้น. ถ้าใครอยากจะติดตามดูก็เปิดดูได้. ถ้าใช้ปทานุกรมแฮมเบอร์ก็มีอยู่ในพวกเฟรสหรือคำพิเศษต่าง ๆ ตอนท้ายเล่ม.

การที่เอาเรื่องส่วนตัวมาเล่า, หรือจะกล่าวให้ถูกกว่าเป็นเรื่องนำมาแก้คำผิด, เป็นการสารภาพว่ามันเป็นการจำกัด อย่างที่เขากล่าวกันว่า “สี่ตีนรู้พลาด นักปราชญ์รู้พลั้ง”; อาตมายังไม่ถึงกับนักปราชญ์ เพราะฉะนั้นก็ต้องพลั้งบ่อยๆ เป็นธรรมดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็พลั้งมากที่สุดในเรื่องที่ไม่ค่อยอยากจะทำ คือในเรื่องที่ไม่ค่อยศรัทธาเลื่อมใส ทำให้ไม่ค่อยอยากจะทำมันจึงพลั้งง่าย. โดยเหตุที่ว่ากล่าวอย่าง Descartes กล่าวนี้ ในอินเดียเขากล่าวกันมาแล้วสองพันกว่าปี ในพวกที่ถือสังขารเป็นตัวตน. แต่ Descartes เป็นคนในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ นี้เอง; เราจึงไม่สนใจกับคนเหล่านี้ เพราะความไม่สนใจหรือไม่ศรัทธาในบุคคลนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ความจำนั้นไม่แม่นยำ.

ข้อนี้ เป็นข้อที่อาตมาขอร้องให้สังเกตเอาไว้ด้วยว่า **ถ้าเราไม่ศรัทธาหรือไม่ค่อยจะศรัทธาในบุคคลหรือทฤษฎีเรื่องใด มันก็จำไม่ค่อยได้; ถ้าอยากจะทำจำได้ก็ต้องทำความเข้าใจจนมีศรัทธา.** ฉะนั้นโดยเฉพาะหลักการมะในพระพุทธศาสนาต่างๆ เราต้องศึกษาให้เข้าใจจนมีศรัทธา เราจึงจะจำได้. อีกอย่างหนึ่ง ที่ใครจะขอให้คิดให้สังเกต ก็คือว่า **เวลาที่จิตใจต้องโล่งชุ่มชื้นเยือกเย็น เป็นเวลาที่จะรู้ธรรม หรือเรียกว่าตรัสรู้** คืออาจจะรู้โพล่ง ๆ เจย ๆ ขึ้นมาได้โดยง่าย. แม้ที่สุดแต่ความจำที่เลอะเลือนก็กลับจะแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นมาใหม่ ในขณะที่เหนียวหรือร้อน หรือฟุ้งซ่าน

ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น แม้ความจำก็พ้นเผื่อ. เรื่องของความจำก็ยังเป็น
ถึงอย่างนั้น ฉะนั้นเรื่องของการที่จะมีสมาธิสำหรับจะรู้ความจริงในธรรม ก็ยัง
เป็นอย่างนั้นมากขึ้นไปอีก. เรื่องส่วนตัวข้างต้น ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์อย่างคิ.
อย่างตัวอย่างที่เล่ามานี้ เป็นเครื่องแสดงว่าเราจะต้องมีปิติปราโมทย์ หรือความ
สดชื่นในขณะที่จะมีสมาธิสำหรับนึกหรือกล่าวอะไร. อาตมาขอถือโอกาส
บรรยายแนว หรือลำดับของการรู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างไร
ไปเสียเลย.

ครั้งแรกที่สุด อาตมาได้บอกว่พุทธศาสนา คือวิชาหรือวิธีปฏิบัติ
ให้รู้ว่อะไรเป็นอะไร. ถัดมาก็บอกให้รู้ว่ ที่ว่อะไรเป็นอะไรนั้น คือ เป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; และบอกให้รู้ว่สัต์หลงไปในสิ่งที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา ได้ ก็เพราะอำนาจของอุปาทาน จึงได้ติดแน่นอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ;
แล้วบอกให้ทราบต่อไปว่ ไตรสิกขาเป็นวิธีปฏิบัติสำหรับจะให้ตัดอุปาทานได้,
และบอกให้ทราบในที่สุกว่า ขันธ์ห้า หรือส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก
นี้เอง เป็นที่ต้งที่เกาะของอุปาทาน; ฉะนั้นเราจะต้องศึกษาให้รู้จักตัวขันธ์ห้า
หรือโลกทั้งสนนี้ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง จึงจะเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดชนิด
ที่เป็นญาณทัสนะ ทำการปล่อยวางหลุดพ้นได้. ด้วยหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป
ทำนมีวิธีปฏิบัติอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นศีล คือ ปรับปรุงในเรื่องกายวาจา
ให้ดี แล้วก็ดำเนินสมาธิ คือ รวบรวมกำลังใจให้เป็นทีปรับปรุงให้เหมาะสมที่จะ
ทำการงานทางจิต ต่อจากนั้นก็ดำเนินการพิจารณาที่เป็นตัวปัญญา และอาตมา
ยังได้บอกให้ทราบเป็นพิเศษอีกว่ เรายังมีโชคที่ว่ปัญหาต่าง ๆ ที่เข้าไปสะสม
อยู่ในใจของเรานั้น เมื่อมากเข้ามากเข้า ถึงพร้อมด้วยการศึกษา ถึงวันใดก็ถึง

โอกาสหนึ่ง คำตอบอาจจะออกมาเองได้ในขณะที่จิตเป็นสมาธิ หรือขณะที่จิตมีลักษณะอย่างที่เราเรียกว่า **กมฺมณิโย** คือ ควรแก่การงานทางจิต.

ในบัดนี้ อาตมาอยากจะบอกให้ทราบต่อไปถึงข้อที่ว่า การที่จิตเป็นสมาธิ นั้น มิได้หมายความว่า จะต้องมีการกระทำตามแบบตามพิธีรีตอง หรือที่เป็นเทคนิคต่าง ๆ นั้นโดยตรงอย่างเดียวกั้หาไม่. โดยที่แท้แล้วสมาธิอาจจะมีได้โดยทางตรงตามธรรมชาติ ซึ่งปราศจากเทคนิคใด ๆ ที่มนุษย์กำหนดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้วตามสมควรในคราวก่อน ๆ ; เราจึงได้ **สมาธิที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง และ สมาธิที่เกิดมาจากการปฏิบัติ** **บำเพ็ญตามวิธีที่เป็นเทคนิคโดยเฉพาะนั้นก็อีกอย่างหนึ่ง.** ในกรณีที่เราประสงค์นั้น มันมีผลอย่างเดียวกัน คือ เมื่อเป็นสมาธิแล้ว ก็นำไปใช้พิจารณา หรือว่าการพิจารณาจะดำเนินไปได้โดยง่าย โดยตัวมันเองดังนั้นก็ได้. แต่มีข้อควรสังเกตอย่างหนึ่งว่า **สมาธิที่เกิดตามธรรมชาติ** นั้น มักจะพอเหมาะพอสมแก่กำลังของปัญญาที่จะทำการพิจารณา. ส่วน **สมาธิที่เกิดตามวิธีของการบำเพ็ญเป็นเทคนิคโดยเฉพาะ** นั้น มักจะเป็นสมาธิที่มากเกินไป หมายความว่าเหลือใช้ และยังเป็นเหตุให้คนหลงติดชะงัก พอใจแต่เพียงแก่สมาธินั้นก็ได้ เพราะว่าในขณะที่จิตเป็นสมาธิเต็มทีนั้น ย่อมเป็นความสุขชนิดหนึ่ง เป็นความสบายชนิดหนึ่ง ซึ่งให้เกิดความพอใจ จนถึงกับหลงติด หรือหลงเหมาเป็นมรรคผลไปเสียเลยก็ได้. โดยเหตุนี้สมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ ที่พอเหมาะสมกับการใช้พิจารณานั้น จึงไม่เสียหาย ไม่เสียเปรียบอะไรกับสมาธิตามแบบวิธีเทคนิคนัก ถ้ารู้จักบังคับประคองทำให้เกิดให้มี และให้เป็นไปด้วยดี.

ข้อความต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเอง มีเล่าถึงแต่เรื่องการบรรลุ
มรรคผลทุกชั้นตามวิธีธรรมชาติ ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง
หรือในที่ต่อหน้าผู้สั่งสอนคนอื่น ๆ ก็มี โดยไม่ได้ไปเข้าป่า นั่งตั้งความเพียร
อย่างมีพิธีต้อง กำหนดอะไรต่าง ๆ ตามวิธีเทคนิคอย่างในคัมภีร์ที่แต่งใหม่ ๆ ขึ้น
หลังเหล่านั้นเลย โดยเฉพาะในกรณีแห่งการบรรลุอรหัตผลของภิกษุปัญจวัคคีย์
หรือชฎิล ๑๐๐๐ รูป ด้วยการฟังอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรด้วยแล้ว
จะยิ่งเห็นว่าไม่มีการพยายามตามทางเทคนิคใด ๆ เลย. เป็นการเห็นแจ้งแทงตลอด
ตามวิธีของธรรมชาติแท้ ๆ.

นี่เป็นตัวอย่างที่ทำให้เราเข้าใจได้ดี หรือเป็นเหตุผลได้ว่า **สมาธิ**
ตามธรรมชาตินี้ ย่อมรวมอยู่ในความพยายามที่จะเข้าใจแจ่มแจ้ง
และต้องมียุติในขณะที่มีความเห็นอันแจ่มแจ้งติดแน่นอยู่ในตัว
อย่างไม่แยกจากกันได้ และเป็นไปได้เองตามธรรมชาติ ในทำนองเดียว
กันกับตัวอย่างที่ว่า พอเราตั้งใจคิดเลขลงไปเท่านั้น จิตมันก็เป็นสมาธิเอง หรือว่า
พอเราจะยิ่งขึ้นไปเป็นต้น จิตก็เป็นสมาธิที่จะบังคับให้แน่วแน่นขึ้นมาเองในเวลา
เล็ง และเป็นไปตามธรรมชาติในตัวเอง ฉะนั้นก็ฉนั้น. แม้ในกรณีที่ท่าน
ทั้งหลายนั่งฟังอาตามบรรยายอยู่ที่นี้ ถ้าท่านเข้าใจคำบรรยาย หรือถึงกับพิจารณา
ตามไปอย่างแน่วแน่นตามคำบรรยายนั้น ก็ย่อมแสดงว่ามีสมาธิพร้อมอยู่ในนั้น.
นี่แหละเป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ซึ่งตามปกติถูกมองข้าม
ไปเสีย เพราะมีลักษณะของมันไม่ค่อยจะขลัง มันไม่ค่อยจะศักดิ์สิทธิ์ มันไม่ค่อย
จะเป็นปาฏิหาริย์อะไร คือไม่ค่อยจะเป็นที่น่าอัศจรรย์อะไร ; แต่โดยที่แท้แล้ว
จนเรารอคตัวมาได้กันเป็นส่วนใหญ่ก็โดยอำนาจสมาธิตามธรรมชาตินี้เอง. แม้

การบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ต่าง ๆ ชนิด ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือในที่อื่น ๆ อีกมากก็ด้วยอาศัยสมาธิตามธรรมชาติทำนองนั้น. ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายอย่าได้มีความประมาทในเรื่องของสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติทำนองนี้เลย. มันเป็นเรื่องที่เราอาจจะได้ก่อน ทำได้ก่อนหรือได้อยู่แล้วเป็นส่วนมาก ; ควรจะประคับประคองมันให้ถูกวิธี ให้มันเป็นไปด้วยดีถึงที่สุด ก็จะมีผลเท่ากันเหมือนกับผู้ที่บรรลุพระอรหันต์ไปแล้วเป็นส่วนมาก ไม่เคยรู้จักนั่งทำสมาธิแบบเทคนิคใหม่ ๆ ต่าง ๆ เลยแม้แต่น้อยเดียว.

ที่ ๕ เรากำลังมาถึงความลับของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องนี้. ในลำดับแห่งความรู้สึกต่าง ๆ ภายในใจจนกระทั่งเกิดการเห็นแจ่มแจ้งตามที่เป็นจริงต่อโลกหรือต่อขั้นขั้นห้านั้น ขอให้ดูคำลำดับแรกที่อาตมาเขียนในกระดานดำ, ได้แก่คำว่า ปราโมทย์ และ ปีติ. คำว่า ปราโมทย์ หรือ ปีติ นี้ มีความหมายอย่างเดียวกันกับในภาษาไทยเรา คือหมายถึงความชุ่มชื่นใจ หรือความอิ่มใจ. สิ่งนี้ต้องการเป็นข้อแรก. ในพระบาลีมากแห่งด้วยกัน ที่ค้นพบก็พบอย่างนี้. **ปีติปราโมทย์ในที่นี้ หมายถึงปีติปราโมทย์ในทางธรรม, หรือที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม.** โชคดีอยู่หน่อยหนึ่งว่า คำว่า ปราโมทย์หรือปีตินี้ เราไม่เคยเอาไปใช้กันในทางที่เป็นเรื่องกามารมณ์เลย คงใช้แต่ในเรื่องปฏิบัติธรรมตาเป็นอย่างน้อย. หรือถ้าให้ถูกต้องตามความหมายของคำนี้แต่ตั้งแต่เดิมแล้ว ก็ต้องให้ปีติปราโมทย์ เป็นสิ่งที่เกิดมาตามทางธรรม คือเกิดจากการทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง, เกิดมาจากการเคารพนับถือตัวเองโดยเฉพาะว่าตัวเองได้เป็นผู้ทำความดี, หรือการที่บุคคลมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องอยู่ในตัว

ด้วยการไม่เคยทำความชั่ว และกำลังกระทำความดีเป็นที่พอใจของตัว จนถึงกับตัวเองก็ยกมือไหว้ตัวเองได้ หรือมีความคิดว่า น่าไหว อยู่ดังนี้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าปิติปราโมทย์นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่น่ามี และมีอยู่ในนั้นแล้ว อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

การที่เราทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่สุดแต่ การให้ทาน การเผื่อแผ่ ซึ่งถือกันว่าเป็นการกุศลขั้นต้นๆ ก็เป็นการให้เกิดปิติและปราโมทย์ขึ้นได้. ถ้าไปถึงขั้นศีล, การมีศีล คือมีความประพฤติทางกายทางวาจาไม่มีที่ต่างพร้อย เกิดนับถือเคารพตัวเองได้ ปิติปราโมทย์ก็มากขึ้น. ถ้าหากว่าไปถึงขั้นสมาธิ จะเห็นได้ว่าในองค์ของสมาธิในอันดับแรก ที่เรียกว่าปฐมฌาน นั้น มีปิตียู่อองค์หนึ่งด้วยโดยแน่นอนไม่ต้องสงสัย. แต่เราไม่พูดถึงสมาธิที่เป็นฌานอะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิค เราจะพูดกันถึงเรื่องสมาธิตามธรรมชาติต่อไป.

ขอให้อ่านมาพิจารณากันให้มาก ถึงความปิติปราโมทย์ทุกชนิดที่อาจเกิดตามธรรมชาติ นับตั้งแต่เราไปนั่งเล่นในที่สงัด อากาศดี วิวดี สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดี จนมีความชุ่มชื่นใจ อย่างนี้เรียกว่าเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของความปิติหรือปราโมทย์ในที่นี้ด้วยเหมือนกัน. ถ้าหากว่าได้ทำความดีอะไร ๆ ไว้ จนตัวเองก็มองเห็นชัดอยู่จริง ๆ ว่าเป็นความดีจริง ก็มีความปิติปราโมทย์มากถึงที่สุด. แม้แต่นอนหลับมาอย่างเต็มตื่น เต็มตา มีความสดชื่นสบายใจอย่างนี้ ก็ยังสงเคราะห์อยู่ในพวกปิติและปราโมทย์ด้วยเหมือนกัน. ทั้งหมดนี้เป็นปิติปราโมทย์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ. ในพระบาลีมีกล่าวถึงปิติปราโมทย์ชนิดนี้ อย่างน่าอัศจรรย์อยู่หลาย ๆ อย่าง เช่นกล่าวถึงภิกษุที่กำลังแสดงธรรมสอนผู้อื่น

อยู่บนธรรมาสัน บนที่นั่งสอนนั่นเอง ก็ยังมีปีติปราโมทย์ในการที่ตนได้สอน ได้ปฏิบัติหน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดปีติปราโมทย์และอื่น ๆ ตามลำดับ จนกระทั่ง บรรลุผลเพราะเหตุอันใดก็มี.

ปีติปราโมทย์นั้น มีอำนาจอยู่ในตัวมันเองอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า บัณฑิต. [คือที่เขียนในกระดานดำ ถัดลงไปจากปีติปราโมทย์] คำว่า บัณฑิต นี้ แปลว่า ความรำงับ. ตามปกติจิตของคนเราไม่ค่อยจะรำงับ เพราะว่าจิตตกเป็นทาสของความคิดความนึก ของอารมณ์ ของเวทนา ของอะไรต่างๆ อยู่ตลอดเวลา, เป็นความฟุ้งอยู่ภายใน ไม่เป็นความรำงับ. หากแต่ถ้าเกิดความรู้สึกปีติปราโมทย์ตามทางธรรม มาครอบงำ มีอำนาจแรงกล้าพอสมควรแล้ว ความสงบรำงับนั้นจะต้องมี คือมีบัณฑิตขึ้น. บัณฑิตนี้จะมีมากน้อยตามอำนาจของปีติปราโมทย์ ที่มีมากหรือน้อย เป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมมากเพียงไร, ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา มากเพียงไรด้วย.

เมื่อมีความรำงับดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะเกิดอาการที่เรียกว่า สมภา คือใจอยู่ในสภาพที่เป็น **กัมมุนีโย** อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ต้น ขึ้นตามธรรมชาติอีกเหมือนกัน. สำหรับคำว่า กัมมุนีโย อาตมารู้สึกว่า ตรง ๆ กับคำที่เราชอบพูดกันในปัจจุบันนี้คำหนึ่ง คือคำว่า *active* มากที่สุด, หมายถึง เร็ว คล่อง สะดวก เบาสบาย พร้อมทั้งจะไหวไปตามความต้องการ ลักษณะที่เรียกว่า *active* นี้ ตรงกับความหมายของคำว่า กัมมุนีโย อยู่มากที่สุด.

เมื่อจิตรำงับลงในลักษณะที่เรียกว่าบัณฑิตแล้ว จะมีลักษณะอันแท้จริงของสมภา คือ ลักษณะแห่ง กัมมุนีภาพ หรือภาวะที่เหมาะสมแก่การที่จะ

ประกอบการทำงานในทางจิต. สมาธิที่แท้จริงในการปฏิบัติธรรมเพื่อตัดกิเลส จึงไม่ใช่ไปทำจิตให้เงียบเป็นก้อนหิน เงียบอย่างหลบหูหลบตา ตัวแข็งตัวทำอะไรทำนองนั้นก็หาไม่, ที่แท้จะยังมีลักษณะต่างๆ ปรกคิอยู่ แต่ว่ามีจิตสงบเป็นพิเศษเหมาะสมที่จะรู้ กำลังมีความผ่องใสที่สุด เยือกเย็นที่สุด สงบราบเรียบที่สุด เรียกว่า กัมมณีนีโย คือพร้อมที่จะรู้. นี่คือนิยามแห่งสมาธิที่เราต้องการ ไม่ใช่อยู่ในฌานสมาบัติแข็งทื่อเหมือนตุ๊กตาหิน หรืออะไรทำนองนั้น. การอยู่ในฌานในทำนองนั้น จะพิจารณาอะไรไม่ได้เลย. จิตที่ติดในความสุขอันเกิดจากฌาน ก็พิจารณาธรรมไม่ได้, มีแต่จะตกลงสู่ฌานเสียตลอดไป ไม่สามารถยกขึ้นมาใช้ในการพิจารณา จักว่าเป็นอุปสรรคของการพิจารณาโดยตรงทีเดียว. ผู้จะพิจารณาธรรมได้ จะต้องออกจากฌานแล้วจึงพิจารณา โดยใช้อำนาจการที่จิตมีสมาธิขนาดฌานมาแล้วนั่นเองเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกำลังสำหรับจะพิจารณา.

ในที่นี้ เราไม่ต้องเข้าฌาน ไม่ต้องการฌาน หากแต่ว่าต้องการ จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณสมบัติเป็น กัมมณีนีโย ครอบงำพร้อมที่จะรู้แจ้งจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ญาณทัสสนะ คือ ความรู้ความเห็นตามที่เป็นจริงต่อโลกทั้งหมด หรือต่อปัญหาต่างๆ ที่เราต้องการรู้ ที่เราสะสมไว้ในคลังแห่งความสงสัยของเรา โดยอาการตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกันกับที่มีผู้รู้แจ้งตรงที่นั่งฟังตรึงพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสดงธรรม, หรือนำไปคิดพิจารณาในที่ที่เหมาะสม จนรู้. ไม่มีพิธีรีตอง หรือปาฏิหาริย์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือหรือหลงใหลต่างๆ แต่อย่างใด. แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะเป็นการเกิดญาณทัสสนะรวดเร็วถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์ไปทันที แต่อย่างเดียวก็น่า

มิได้. ในบางกรณีอาจจะเกิด ยถาภูตญาณทัสสนะ ขึ้นทันที ก็ได้ แล้วแต่กำลังของสมาธิอีกเหมือนกัน. ยิ่งกว่านั้น ในกรณีพิเศษบางกรณี อาจจะ ไม่เกิดเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือไม่ตรงตามที่เป็นจริงก็ได้ เพราะว่าตน ได้ศึกษามาก่อนอย่างผิดๆ หรือว่าได้แวดล้อมอยู่ด้วยทิวทัศน์ที่ผิดๆ มากเกินไป. แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ความแจ่มแจ้งที่เกิดขึ้น จะต้องพิเศษกว่าธรรมดา เช่นว่าใสแจ๋ว ลึกซึ้ง มีเหตุผล มีอะไรๆ ยิ่งกว่าธรรมดา หรือมีกำลังแรงเท่าๆ กับที่เป็น ยถาภูตญาณทัสสนะเสมอ. ทั้งนี้ ถ้าหากว่าความรู้นั้นเป็นไปถูกต้องตามความเป็นจริง ก็เป็นไปตามทางธรรม ก็เดินไปข้างหน้าจนกระทั่งเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในสังขารทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริง ถ้าเกิดขึ้นเพียงน้อยๆ ก็ทำให้เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นๆ ได้. หรือถ้าน้อยลงไปอีก ก็เป็นเพียงกัลยาณบุรุษ คือ คนธรรมดาที่เป็นขั้นต้นได้. ถ้าหากว่ามี สิ่งแวดล้อมเหมาะสม และบารมีต่าง ๆ ได้เคยสร้างสมมาเต็มที ก็เป็นพระอรหันต์เลยก็ได้. ทั้งนี้ แล้วแต่เหตุการณ์. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในขณะที่จิตเป็นสมาธิตามธรรมชาติ สิ่งที่เราเรียกว่า “ญาณทัสสนะ” จะต้องเกิดขึ้น และจะต้องตรงตามที่เป็นจริง ไม่มากก็น้อย เพราะเหตุว่าพุทธบริษัทเรา ย่อมเคยได้ยินได้ฟัง ได้เคยคิด เคยนึก เคยศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้เคยมองดูโลก ดูชั้น ดูสังขารทั้งหลาย ด้วยความอยากจะเข้าใจตามที่เป็นจริงมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็นสมาธินั้น จึงไม่มีทางเสียหายเลย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์โดยส่วนเดียว.

คำว่า เกิด ขณิกญาณทัสนะในทันที หมายถึงการรู้การเห็น
 สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือเห็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างที่ได้บรรยายแล้วแต่คราวก่อนๆ ซึ่งอาตมาได้สรุป
 ใจความไว้แล้วสั้น ๆ ว่า ถ้าเห็นตามที่เป็นจริง ก็คือเห็นว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่
 มีอะไรที่น่าเป็น” ดังกล่าวแล้ว; เพราะฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจคำสรุปที่สั้นที่สุด
 ของพุทธศาสนา หรือของไตรลักษณ์ ๓ ประการนั้น ให้ชัดเจน. พระบาลีนั้น
 มีอยู่ว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย; แต่เป็นบาลีจำยากก็เอาแต่คำไทย ๆ
 ก็แล้วกัน ซึ่งแปลว่า “ธรรมทั้งปวง ไม่ควรจะเข้าไปยึดถือเลย” คำว่า
 ธรรม หรือ สิ่งทั้งปวง ไม่ว่าอะไร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดถือเลยนี้ ก็คือไม่ควรเข้า
 ไปยึดว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าของตน ว่าดี ว่าชั่ว หรือกลาง ๆ ว่าน่าเอา ไม่น่าเอา
 น่ารักหรือน่าชัง อย่างนี้เป็นต้น, ถ้าเข้าไปมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นไปในทางพอใจก็ตาม ไม่พอใจก็ตาม เรียกว่าเข้าไปยึดถือในสิ่งนั้น. ทั้งนี้
 มิได้หมายความว่า ต้องเข้าไปกอบโกยเอามาที่บ้านเป็นของของเราทำนองนี้ก็หา
 มิได้. แม้เพียงแต่รู้สึกคิดนึกหรือความระลึกถึงเท่านั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นการ
 ยึดถือในที่นี้ ถ้าหากไประลึกถึงด้วยความรัก ความพอใจ ความไม่พอใจ ความ
 เป็นห่วง ความวิตกกังวล อะไรต่าง ๆ.

ข้อที่ว่า ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น นี้ก็มาจากหลักที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่า
 ยึดถือ นั่นเอง. ถ้านำยึดถือ ก็หมายความว่า น่าเอา น่าเป็น. ตัวอย่างใน
 เรื่องเอา ก็คือการปักใจในทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง สัตว์ สิ่งของ อันเป็นที่พอใจ
 ต่าง ๆ. การเป็น ก็คือการถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นผู้ชายเป็นผู้หญิง
 เป็นสามีภรรยา เป็นพ่อแม่ เป็นลูกหลาน เป็นคนมั่งมีคนเชื่องใจ เป็นคนแพ้ย

คนชนะ เป็นคนปกครองเขาหรือถูกเขากำครอง เป็นคนทำคนอื่น เป็นคนถูกคนอื่นทำ เป็นคนตีคนชั่ว กระทั่งเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหม เป็นอะไรทุกอย่าง นี่เรียกว่า ความเป็น. กระทั่งความเป็นตัวเองหรือความเป็นตัวเราก็อตาม. ถ้าพิจารณาเห็นลึกซึ้งจนถึงว่าแม้ความยึดถือว่าตัวเองเป็นคน นี่ก็ไม่น่าสนุก น่าเอือมระอา เพราะเป็นที่ตั้งของความทุกข์. ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดถือว่าเป็นคนนั้นเสียได้ ก็จะไม่เป็นความทุกข์. เหล่านี้เรียกว่าเห็นความไม่น่าเป็น ซึ่งมี ใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ไม่ว่าจะเป็นอย่างไหน ก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของความเป็นชนิดนั้น เพราะว่าความเป็นอะไร ๆ นั้น มันต้องทนเป็น ทนอยู่ ทนดำรงอยู่, ต้องมีการต่อสู้เพื่อให้ได้เป็นหรือเป็นอยู่, อย่างน้อยที่สุด ก็คือความต่อสู้ในทางใจ ในการที่จะยึดถือเอาความเป็นอะไร ๆ ของตนไว้ให้ได้. นี่ ก็เรียกว่าเป็นความต่อสู้เหมือนกัน. เมื่อมีตน หรือมีตัวตนของตนแล้ว ก็จะต้องมีอะไร ๆ ของตนภายนอกตนออกไปอีก คือมีตนอื่นซึ่งเป็นของตนนี้ ฉะนั้นจึงมีลูกของตนเมียของตน อะไร ๆ ของตนอีกหลาย ๆ อย่าง จนกระทั่งมีหน้าที่แห่งความเป็นผู้เป็นเมีย ความเป็นนาย เป็นบ่าว ความเป็นอย่างนั้น—อย่างนี้ของตนขึ้นมาทั้งหมดตนเป็นการชี้ให้เห็นความจริงในข้อที่ว่า ความเป็น ทุกชนิด ต้องมีการต่อสู้เพื่อดำรงเอาความเป็นนั้น ๆ ไว้เสมอไป. ไม่มีความเป็นชนิดไหน ที่ไม่ต้องอาศัยการดิ้นรนต่อสู้เพื่อดำรงความเป็นนั้นไว้, การดิ้นรนต่อสู้ นั้น ก็คือผลหรือปฏิกิริยาของอุปาทาน ซึ่งทำการยึดถือสิ่งต่าง ๆ หรือยึดถือความเป็นต่าง ๆ นั้นเอง

ข้อที่จะเข้าใจไม่ได้ก็อย่างหนึ่ง ก็คือถ้าไม่ให้เอา ไม่ให้เป็นกันแล้ว จะอยู่กันได้อย่างไร, นี่คงจะเป็นที่สงสัยอย่างใหญ่หลวง ของผู้ที่ไม่เคยคิดไม่เคยนึกในเรื่องนี้. คำว่า 'เอา' คำว่า 'เป็น' ในที่นี้ หมายถึงการเอา หรือเป็นด้วยความยึดถือในทางใจตามลักษณะอาการดังกล่าวแล้ว. ความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทาน ว่าน่าเอา น่าเป็น และใจก็ไปเอาเข้าจริง ๆ ไปเป็นเข้าจริง ๆ ตามความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทานเหล่านั้น เพราะฉะนั้นมันก็ต้องหนักที่ใจ มันก็ต้องร้อนที่ใจ มันก็ต้องถูกทิ่มแทงคับคั้นเผาผลาญจนกระทั่งใจ นับตั้งแต่แรกไปทีเดียว และตลอดเวลาที่เดียว. นี่เป็นทุกข์หรือความหนัก ความทรมาน ตามธรรมชาติของความมีความเป็น ด้วยอำนาจอุปาทาน. เมื่อเรารู้ความจริงข้อนี้แล้ว เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเครื่องมือ คือความรู้ข้อนี้ ก็สามารถที่จะมีสติสัมปชัญญะคุ้มครองจิตใจของตัวเอง ไม่ให้ตกลงไปเป็นทาสของสิ่งต่างๆ หรือของความมีความเป็นด้วยอำนาจอุปาทาน, แต่ให้มีสติปัฏฐานอยู่เหนือสิ่งต่างๆ เหนือความมีความเป็น. เมื่อเรารู้สึกอยู่ว่า โดยที่แท้มันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น หากแต่เรายังไม่สามารถถอนตัวออกไปเสียจากความมีความเป็น เรายังต้องมีต้องเป็น ตามที่เรายังมีกิเลสอยู่มากน้อยเพียงไร เราจึงระมัดระวังมีสติสัมปชัญญะเข้าไปเอา ไปเป็น ในสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น เหล่านั้น ในลักษณะที่พอเหมาะสม ก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทา; เราก็ไม่เดือดร้อน เหมือนคนที่หลับหูหลับตาเข้าไปเอา ไปเป็น อย่างโง่เขลาหลงมาย ซึ่งผลสุดท้ายก็ตกหลุมตบของอวิชชาอุปาทานของตัวเอง จนต้องฆ่าตัวตายหรืออะไรที่คล้าย ๆ กัน. นั่นแหละเป็นเครื่องแสดงว่าเราจะอยู่กันอย่างไร โดยไม่มีใจยึดถือในการเอา การเป็น.

ถ้าเราเข้าไปเอา ไปเป็น กับสิ่งที่ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่ตามธรรมชาติเหล่านั้น ด้วยวิชาความรู้ของพระพุทธเจ้า คือรู้ว่าแท้ที่จริง ไม่มีอะไรที่น่าเอา ที่น่าเป็น ก็เรียกว่าเรา **เข้าไปเพื่อเอาของสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่เข้าไปเพื่อแพ้และตกเป็นทาสสิ่งเหล่านั้น.** สมมติตัวอย่างว่า เสือเป็นสัตว์ที่ขายได้แพง หรือรูปร่างเป็นสิ่งที่ยังได้แพง ในเมื่อเราไม่มีวิธีอื่นที่จะประกอบอาชีพ เราจะเข้าไปจับเสือมาขายอย่างนี้ มันก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่เราจะต้องเข้าไปจับเสือให้ถูกวิธี เราจึงจะได้เสือมาขายและได้เงินมาเลี้ยงชีวิต. ถ้าทำผิดวิธี เราก็จะต้องตายเพราะเสือนั่นเอง. โลกหรือสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะคือเบญจขันธ์นี้ มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. มันจะเผยแผ่ที่มืดมิดแก่คนผู้ที่เข้าไปยึดถือด้วยคันหาอุปาทาน นับตั้งแต่วาระแรก คือนับตั้งแต่เมื่ออยากได้ อยากเป็น, กำลังได้, กำลังเป็น, และได้แล้วเป็นแล้ว ตลอดเวลาแห่งกาลทั้งสาม คือทั้งก่อนทำ ทั้งกำลังทำ และทั้งทำเสร็จแล้ว. ถ้าใครเข้าไปยึดถือในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นนั้น อย่างหลับหูหลับตาแล้ว ก็จะมีทุกข์อย่างเต็มที่มีเหมือนอย่างที่เราเห็นปุณณคนเขลาตามปรกติเป็น ๆ กันอยู่.

แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่า “ความดี” ที่ใครๆ บูชากันอยู่ ถ้าหากว่าใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับความดีในลักษณะที่ผิดทาง และยึดถืออะไรมากเกินไป ก็จะได้รับทุกข์จากความดีนั้นเช่นเดียวกัน; เว้นไว้แต่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในลักษณะที่รู้ว่าธรรมชาติของมันเป็นอย่างนั้น แล้วเราจะต้องทำอย่างนี้ๆ จึงจะเหมาะสมกัน นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเป็นผู้ลืมหิน มีสติปัญญา

สามารถลาต เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีพิษซ่อนเร้นอยู่อย่างไม่
 นำเอา ไม่นำเป็น. ท่านทั้งหลายอย่าลืมความหมายของคำว่าไม่นำเอา ไม่นำเป็น
 ที่พร่ำบอกอยู่เสมอว่า มันจะใส่ความทุกข์ หรือสาธิตความทุกข์กลับเข้ามาหา
 บุคคลที่เข้าไปเอา ไปเป็น โดยลักษณะที่ไม่รู้ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่นำเอา ไม่นำเป็น.
 ถ้าเรายังจำเป็นต้องเอา ต้องเป็น เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะก็คือ
 ยังละกิเลสไม่ได้แล้ว เราต้องเข้าไปเอา ไปเป็น ด้วยสติสัมปชัญญะที่รู้อยู่เสมอ
 ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่นำเอา ไม่นำเป็น; การกระทำนั้น ๆ จะไม่มีผิด จะไม่มาก
 เกินไป หรือไม่น้อยเกินไป แต่จะพอเหมาะพอดีและไม่มี ความทุกข์ มีความเป็นอยู่
 ผาสุกในการเอา การเป็นนั้น ๆ.

อาจจะมีส่วนสงสัยต่อไปว่า ถ้าไม่มีอะไรที่นำเอา นำเป็นแล้ว ก็
 ไม่มีการประกอบกิจการงานอะไร หรือไม่สามารถจะรักษาทรัพย์สินสมบัติสิ่งของต่าง ๆ
 ตามที่ตนมีอยู่ได้มิใช่หรือ? ข้อนี้จะเป็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาที่ผู้ที่มีความเข้าใจ
 เพียงพอ. ถ้ามีความเข้าใจเพียงพอแล้ว ก็รู้ว่าเราควรมีความรู้ความเข้าใจ
 ที่ถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงทำสิ่งต่าง ๆ, ดีกว่าที่จะต้องทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความ
 มักมากทะเยอทะยาน โง่เขลาหลงงาย หลงไหลในสิ่งที่จะทำ; มีใจความสั้น ๆ ว่า
 ให้เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา อย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยกิเลส
 หรือตัณหา; เรื่องมีอยู่เท่านั้นเอง. ถ้าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยกิเลส
 ตัณหา ไม่ว่าจะทำอะไรหมด มันจะมีผลเกิดขึ้นเป็นคนละอย่าง ตรงกันข้าม
 จากที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยปัญญา.

พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้บรรลุ
มรรคผลขั้นสูงสุดไปแล้ว คือ ไม่มีกิเลสตัณหาอุปาทานเลยแล้ว ท่านก็ยังทำ
สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ได้มากกว่าพวกเราเสียอีก. ขอให้เราคิดดู ถ้าเรา
ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ก็เป็นเพราะเราไม่เข้าใจของเราเอง ไม่ใช่เพราะเรื่องของ
ท่านผิด. มันเป็นเพราะเราไม่เข้าใจในคำว่าหมกมิดกิเลสตัณหา. ผู้หมกมิดกิเลสตัณหา
อย่างพระพุทธเจ้า กลับทำงานหามรุ่งหามค่ำ กว่าพวกเราท่านทั้งหลายนี้เสียอีก.
ลองหาอ่านจากพุทธประวัติ ว่าวันหนึ่งคืนหนึ่ง พระพุทธเจ้าทำอะไรบ้าง,
ก็จะพบว่าท่านมีเวลาจำวัดพักผ่อนเพียง ๔ ชั่วโมง. นอกนั้นทำงานตลอดหมด
ท่านทำมากกว่าพวกเราซึ่งพักผ่อนเสียก็มากกว่า ๔ ชั่วโมงแล้ว. นี่ท่านทำไป
เพราะอำนาจของอะไร ในเมื่อกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้อยากเป็น อยากเอาสิ่งต่าง ๆ
ก็หมดเสียแล้ว ? นี่ท่านทำไปด้วยอำนาจของปัญญาที่บวกกับเมตตา.

ก่อนแต่ท่านจะเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านได้
เคยบ่มตัวเอง ฝึกฝนตัวเอง บังคับตัวเอง อบรมตัวเองให้เกิดปัญญา และ
เมตตาอยู่เสมอ มันจึงมีกำลังแรงขึ้น ๆ ทุกวัน ทุกคืน ทุกปี จนกระทั่งบรรลุ
ความสิ้นอาสวะ. กิเลสหมดไปแล้วด้วยอำนาจของปัญญาก็จริง แต่กำลังของ
ปัญญานั้นยังคงมีเหลืออยู่ หากหมดไปแล้วไม่, เมตตาก็ยังคงเหลือเป็นกำลังอยู่ ;
ฉะนั้นการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในตอนหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, หรือของพระ
อรหันต์ทั้งหลายก็ตาม ล้วนแต่เป็นไปด้วยกำลังของเมตตาและปัญญาที่เหลืออยู่.
มันเหลืออยู่ในฐานะคล้าย ๆ กันว่าเป็นซาก เพราะว่ากิเลสและตัณหาซึ่ง
วิ่งเต้นเป็นทวนายโรจน์นั้นตายไปแล้ว เหลือแต่หนังหนังแล้ว ยังเหลือแต่ร่างกาย

กับใจหรือเบญจขันธ์ ในลักษณะที่บริสุทธิ์ คือปราศจากกิเลสตัณหา. แต่ในความบริสุทธิ์หรือขั้นห้าที่บริสุทธิ์นั้น มีเมตตาและปัญญาเหลือเป็นซากอยู่ไม่น้อยเลย ฉะนั้นจึง 'วิ่ง' ต่อไปได้ด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา. เราอาจจะเปรียบลักษณะเช่นนี้กับรถหรือเรือที่เราหยุดกำลังที่ทำให้มันวิ่งนั้นเสียแล้ว แต่มันก็ยังวิ่งไปได้อีกระยะหนึ่ง ด้วยกำลังของความเร็วที่ยังเหลืออยู่ ที่เรียกว่าโมเมนตัม หรืออะไรทำนองนั้น; ไปได้อีกเท่าไร ย่อมแล้วแต่ว่ากำลังที่มันวิ่งมาที่แรกนั้นจะมีมากเท่าไร. พระอรหันต์ก็เหมือนกัน แม้จะหมดกิเลสตัณหาด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตาแล้ว แต่โมเมนตัมของปัญญาและเมตตาเหลืออยู่มาก ฉะนั้นท่านจึงทำสิ่งที่ควรทำไปได้ทุกอย่าง ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นใหญ่ : ท่านจะไปสอนคน ด้วยความลำบากตรากตรำชนิดที่คนอื่นทำไม่ได้ ท่านก็ทำได้. คนที่หวังจะได้เงินเดือนได้ค่าจ้าง หรืออะไรทำนองนี้ ก็ยังไม่อาจจะทำงานตรากตรำได้ เหมือนอย่างท่านที่ไม่ได้หวังเอาอะไรเลย แต่ทำไปด้วยอำนาจของเมตตาบริสุทธิ์ ปัญญาบริสุทธิ์ที่ยังเหลืออยู่.

แม้สิ่งที่เป็นไปตามความต้องการของร่างกายตามธรรมชาติ

เช่นท่านจะต้องไปบิณฑบาตหาอาหารฉันเหล่านี้ ท่านก็ยังคงทำไปได้ด้วยอำนาจของปัญญาที่ยังคงเหลืออยู่เช่นเดียวกัน ไม่มีกิเลส ไม่มีตัณหาว่าจะมีชีวิตอยู่เพื่อเป็นอย่างนั้น - เพื่อเอาอย่างนี้. แต่ปัญญาความรู้จักคิดชอบชั่วดีที่ยังเหลืออยู่เป็นกำลังที่พอจะส่งร่างกายนี้ออกแสวงหาอาหาร. มันจะผิดกันอยู่บ้างก็ตรงที่ว่า หาได้ก็ได้อาจได้ก็ไม่ได้เท่านั้น. ในกรณีของการเจ็บการใช้ ท่านก็มีปัญญาเหลืออยู่พอที่จะให้รู้ว่าจะแก้ไขอย่างไร ท่านก็ดำเนินการแก้ไขเท่าที่

ปัญญา มันบอก. ถ้ามันเป็นเรื่องมากเกินไปก็เป็นธรรมดาที่จะต้องแตกดับ เพราะว่าท่านมีความขวนขวายน้อย. ความอยู่หรือความแตกดับ ไม่มีความหมายสำหรับท่าน หรือมันมีค่าเท่ากัน แต่ปัญญาเหลืออยู่สำหรับการจะรู้ และแก้ไขไปตามมีตามได้ตามที่ควรทำ; นับว่าเป็นความถูกต้องที่สุดสำหรับกรณีที่จะไม่มีความทุกข์เลย. มันไม่ต้องมีตัวมีตนเป็นเจ้าของเรื่องที่ไหน มันมีแต่ปัญญาที่ไปบังคับร่างกายให้เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ เป็นเมคานิคของรูปธรรมนามธรรมล้วน ๆ ไม่มีตัวตนเจืออยู่ในนั้น ก็เป็นไปตามอัตโนมิติของธรรมชาติ. ฉะนั้นท่านจึงไม่มีการขวนขวายมาก ถึงกับว่าจะต้องหาหาเป็นพิเศษ หาเงินมาใช้ในการรักษาเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่ขวนขวายเลย; ท่านปล่อยไปตามที่ความรู้จักผิดชอบชั่วดีของท่านจะเชื่อเชิญให้ทำ. ถ้ามันเป็นเรื่องยุ่งยากมาก ท่านก็ไม่ขวนขวาย ท่านอยู่เฉย ๆ จนหายเอง หรืออาจจะนิพพานไปด้วยเหตุนี้ก็ได้ นี่เป็นของธรรมดา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความหมกมุ่นเลสนั้น จะทำให้ไม่รู้สึกในการที่จะเยียวรักษาอาหารนั้นก็หาไม่; ฉะนั้นท่านจึงเป็นอยู่ได้เพราะอำนาจของปัญญา; ไม่ต้องตายเพราะอดอาหาร, ไม่ต้องตายเพราะเจ็บไข้ได้ป่วยแล้วไม่มีการรักษาแต่อย่างใดเลย. นี่เราเห็นได้ว่าเพียงอำนาจของปัญญาบริสุทธิ์ เมตตาบริสุทธิ์ที่เหลืออยู่เท่านั้น ก็ทำให้พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้มีชีวิต หรือยังคงมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นอย่างบริสุทธิ์ได้ และจะทำได้สูงหรือมากกว่าคนที่ยังมีกิเลสตัณหาเสียอีก; คนที่มีกิเลสตัณหา อยากเอาอะไร อยากได้อะไรเป็นของตัวเองนั้น ย่อมทำแต่ที่จะให้ได้แก่ตัว เพราะความเห็นแก่ตัว; ส่วนท่านนั้น ทำไปด้วยความเมตตาบริสุทธิ์ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ไม่มีความเห็นแก่ตัว ฉะนั้นมันจึงมากกว่ากัน กว้างกว่ากัน สูงกว่ากัน บริสุทธิ์กว่ากัน ทำนองนี้.

เมื่อเราเอาตัวอย่างของพระอรหันต์มาเปรียบเทียบ เราก็จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เห็นเด็ดขาดลงไปแล้ว ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น นั่นแหละ กลับเป็นผู้ทำอะไรได้ดีกว่าผู้ทำอะไร เป็นอะไรเสียเรื่อย และกลับจะเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องสิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง. ความอยากเอา อยากเป็นนี้ เป็นความมีต้อยยิ่งชนิดหนึ่ง. ที่ว่าเป็นความมีต้อย ก็เพราะเป็น ความหลง ไม่รู้ตามที่เป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร จนกระทั่งไปคว้าเอาองจักรมา เป็นคอกบัว. คนเรามีความมีต้อยครอบงำ หรือมีความมีต้อยเป็นเครื่องจูง แล้วจะไปกันอย่างไรขอให้ลองคิดดู, เพราะฉะนั้นขอให้เราทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตน ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่อาชีพการงาน หรือหน้าที่อะไรทุก ๆ ชนิด ด้วยสติปัญญาที่ รู้สึกอยู่เสมอว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น หรือน่าหลงใหลยึดถือดังกล่าแล้ว. จงกระทำไปให้พอเหมาะพอสมกับที่ว่าสิ่งเหล่านั้นมีความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่ตามธรรมชาติ. เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องให้ถูกวิธีและพอเหมาะ ในเมื่อเรายังต้อง เข้าไปเกี่ยวข้อง หรือยังต้องเอา ต้องเป็นอยู่ก่อน. ข้อนี้เป็นการทำให้จิตของเรา ยังคงสะอาด สว่างใสแจ่มแจ้ง สงบเย็น อยู่เสมอ แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลก หรือสิ่งทั้งปวงในลักษณะที่จะไม่เป็นพิษเป็นโทษขึ้นมาได้.

ความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นนี้ ชาวโลกธรรมดาพึงคุ้นชินให้น่าเบื่อหน่าย หรือเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่าย. แต่ใครได้เข้าถึงตามความหมาย ที่แท้จริงของมันแล้ว กลับเป็นที่ตั้งแห่งความกล้าหาญ ไร้แรง หรือ ความมีจิตเป็นนายเป็นอิสระต่อสิ่งทั้งปวง ทำให้เราสามารถเข้าไปหา สิ่งใด ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่ตกเป็นทาสของมัน คือไม่เข้าไปด้วยอำนาจอยาก ของกิเลสตัณหาที่มีตจนกลายเป็นทาสของมัน. คนเรากำลังเอาอะไรอยู่ก็ตาม

กำลังเป็นอะไรอยู่ก็ตาม ขอให้รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า เรากำลังเอาหรือเป็นในสิ่งที่แท้แล้ว เอาไม่ได้ เป็นไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรที่เอาได้จริง เป็นได้จริงตามต้องการของเรา. มันเป็นเรื่องจริง ทุกข์ อนาคต อยู่ตลอดเวลาทั้งได้กล่าวแล้ว เราเองเข้ายึดมันมา ด้วยกิเลสตัณหา ด้วยความบ้ำบของเราเองต่างหาก; ฉะนั้นเราจึงทำกับสิ่งเหล่านี้ไม่ถูกต้องกับที่มันเป็นจริง. เพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ที่ไม่รู้ตามที่มันเป็นจริงนั่นเอง จึงเกิดความทุกข์ ยิ่งยากขึ้นทุกอย่างทุกประการ. คนแต่ละคนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้ ก็เพราะมันอยากเอาอะไร อยากเป็นอะไร เกินขอบเขตของความเป็นจริง เพราะอำนาจของกิเลสตัณหาของตนเองเสียเรื่อย จึงไม่สามารถจะดำรงตนให้อยู่ในสภาพที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้อง และความยุติธรรมอะไรได้เลย. มูลเหตุอันแท้จริง มันอยู่ที่เรากลายเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้เสียแล้ว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า **ยถาภูตญาณทัสสนะ** การรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริงนี้ จึงเป็นใจความสำคัญที่สุดของพุทธศาสนาเรา เป็นทางให้เราเอาตัวรอดกันได้ทุกประเภท ไม่ว่าในเรื่องประโยชน์ทางโลกๆ ในโลกนี้เอง ซึ่งหวังผลเป็นทรัพย์สินสมบัติ ชื่อเสียง โฉตรมีตรสหาย สังคมสมาคมอะไรก็ตาม หรือว่าเพื่อหวังผลประโยชน์ในโลกหน้า เช่นสวรรค์ สุกตในโลกหน้าก็ตาม หรือว่าเรื่องที่พ้นจากโลกขึ้นไป คือเรื่องมรรค ผล นิพพานก็ตาม ทั้งหมดนี้ล้วนแต่ต้องอาศัยความรู้ความเห็นอันถูกต้องเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ นี้ทั้งนั้น.

เราทุกคนจะต้องเป็นผู้รู้เรื่องอยู่ด้วยความสว่างไสว แจ่มแจ้งของแสงสว่าง คือ ปัญญา. นี่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าว

อยู่บ่อย ๆ ว่า คนเราบริสุทธ์ด้วยปัญญา ไม่ใช่บริสุทธ์ด้วยอย่างอื่น. ทางรอดของเราอยู่ที่ตรงที่มีปัญญา เห็นแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ คือ น่าเอา น่าเป็น ด้วยการมอบกายถวายชีวิตเลย. อะไร ๆ ที่มีอยู่แล้ว ที่เป็นอยู่แล้ว ก็ขอให้มันเป็นเพียงสมมติ ดังที่ได้อธิบายแล้วแต่วันก่อนว่า สมมติคืออะไร บุญติดคืออะไร. การสมมติว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่กัน ก็เพื่อจะให้รู้จักซื้อ รู้จักเสี่ยงกัน รู้จักแบ่งหน้าที่การงานกัน เพื่อความสะดวกในทางสังคม. เราอย่าไปหลงยึดถือตัวเรา ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ไปตามที่เขาสมมติเลย มันก็จะมีลักษณะเหมือนกับการถูกมอม ดึงสัตว์เล็ก ๆ เช่น จิ้งหรีด เป็นต้น เมื่อถูกมอม ถูกทำให้มันโง่งแล้ว มันก็ยังกัดกันเองได้จนตาย. คนเราที่หลงถ้าถูกมอม ถูกล่อลวงต่าง ๆ ก็จะมีเมฆาจนทำสิ่งที่ตามปรกตินุษย์เราทำไม่ได้ เช่นฆ่ากัน ตายเป็นต้นได้เช่นเดียวกัน. ฉะนั้นเราอย่าไปหลงสมมติ แต่พึงรู้สึกตัวว่านั่นเป็นเรื่องของการสมมติ ซึ่งเป็นของต้องมีในสังคม. เราจะต้องรู้สึกโดยแท้จริงว่ากายกับใจคืออะไร, ธรรมชาติที่แท้จริงของมันเป็นอย่างไร, โดยเฉพาะก็คือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเอง. ส่วนเราจะต้องดำรงตนอยู่ในลักษณะที่เป็นอิสระอยู่เสมอ.

สำหรับสิ่งของที่เรามี เช่นทรัพย์สินสมบัติหรืออะไร ๆ ที่เรามี ที่เป็นของจำเป็นจะต้องมี, นี่ก็ขอให้เห็นชัดว่าเป็นการสมมติอีกเหมือนกัน. จงปล่อยไว้ตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีอยู่ว่า นี่ต้องเป็นของคนนี้, นี่บ้านของคนนี้, นี่นาของคนนี้เป็นต้น. ตลอดถึงกฎหมายก็คุ้มครองกรรมสิทธิ์ในความมีนั้น ๆ ไว้ให้เราได้ ทั้งที่จิตใจของเราไม่ต้องไปยึดถือว่าเป็นของเรา. เพราะฉะนั้น

เราก็ควรมีอะไร ๆ เพียงเพื่อความสะดวกสบาย ไม่ใช่มาเพื่อเป็นเครื่องกีดกั้น หรือเป็นนายอยู่เหนือใจเรา. เมื่อเรามีความรู้แจ้งอย่างนี้ สิ่งต่าง ๆ ก็จะลงไปอยู่เป็นบ่าวเป็นทาสเรา และเราก็อยู่เหนือมัน. ถ้าเรารู้สึกกลับตรงกันข้าม ไปในทางมีทัศนหาอุปาทาน จนมีอะไรเป็นอะไรด้วยจิตใจที่ยึดถือเหนียวแน่นแล้ว มันจะขึ้นอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วเราก็จะกลับลงไปเป็นบ่าวเป็นทาสมัน. มันกลับกันอยู่เป็นคนละอย่างดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่เราต้องระมัดระวัง ให้เป็นไปในลักษณะที่เรายังคงเป็นอิสระอยู่เหนือโลก เหนือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจึงจะได้ ; มิฉะนั้นแล้ว เราเองจะต้องตกอยู่ในสถานะที่น่าสงสารที่สุด ในบรรดาสิ่งที่น่าสงสาร. ไม่มีอะไรที่น่าสงสารยิ่งไปกว่านี้. เราควรจะสมเพชตัวเองล่วงหน้า กันไว้บ้างตามสมควร.

เมื่อมี ยถาภูตญาณทัสสนะ เห็นจริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอนา เป็น อย่างนี้แล้ว สิ่งที่เรียกว่า นิพพิทา คือความเบื่อหน่ายนั้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นคิดตามมา ตามส่วนลึกของการเห็น. คำว่า นิพพิทา นี้ แปลว่า ความเบื่อหน่าย. นี่ตรงกันข้ามจากคำว่า อัสสาทะ ซึ่งแปลว่า ความเอร็ดอร่อยที่อาจหาได้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกียวิสัย. ส่วน นิพพิทา แปลว่า ความเบื่อหน่ายในสิ่งที่ตนเคยเอร็ดอร่อยมาแล้วนั้น. เมื่อก่อนตนมีการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยกิเลส และบริโภคนั่นด้วยอำนาจของกิเลส จึงมีสิ่งที่เรียกว่า อัสสาทะ อยู่เต็มที่. ครั้นมี ยถาภูตญาณทัสสนะ เกิดขึ้น เห็นว่าตัวผู้บริโภคนั้นกว้างเปล่าจากตัวตน สิ่งที่ถูกบริโภค ก็ว่างเปล่าจากตัวตน เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไร้ความหมายแห่งตัวตนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

แต่ละฝ่ายล้วนแต่ไม่นำเอา ไม่นำเป็น ทั้งนั้นแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพิทา คือ ความหน่ายก็เกิดขึ้น. นี่หมายความว่ามีการคลอนแคลนสั่นสะเทือนเกิดขึ้นแล้วในการหลงเข้าไปยึดถือ หรือเปรียบเทียบเมื่อเราต้องตกเป็นทาสเชลยมานาน จนมีความรู้สึกตัวเกิดขึ้น ก็มีความเคลื่อนไหวไปในทางที่จะเปลี่ยนตนออกจากความเป็นทาส; นี่ เป็นลักษณะของนิพพิทา คือเกลียดความเป็นทาสขึ้นมาแล้ว. สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพิทา จึงได้แก่ความเกลียด หรือความหน่าย ต่อความที่ตนไปหลงเข้าไปยึดถือเอาสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจว่า นำเอา นำเป็น.

ขั้นมีสิ่งที่เรียกว่านิพพิทาความเบื่อหน่ายแล้ว โดยอัตโนมัติตามธรรมชาตินั้นเอง ย่อมจะมีสิ่งที่เรียกว่า วิราคะ. วิราคะ แปลว่า ความจางออกหรือคลายออก เหมือนกับเชือกที่ผูกมัดไว้แน่น ถูกแก้ออก หรือเหมือนสีย้อมผ้าติดแน่น แล้วใช้น้ำยาบางอย่างให้มันละลายออก หลุดออก, ความยึดถือที่คลายออก หรือจางออกจากโลก หรือจากสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดถือนี้ ท่านเรียกว่า วิราคะ. ระยั้งถือว่าเป็นระยะที่สำคัญที่สุด; แม้จะไม่ใช่วะระที่ดังที่สุด ก็เป็นระยะที่สำคัญที่สุดของการหลุดพ้น เพราะว่า เมื่อมีการคลายออกจากอกตั้งนั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย สิ่งที่เราเรียกว่าความหลุดออกได้ หรือวิมุตตินั้น จะต้องมิโดยแน่นอน.

เมื่อมีความหลุด หรือหลุดออกมาได้จากความเป็นทาส ไม่ตกเป็นทาสของโลกอีกต่อไป ก็จะมีอาการที่เรียกว่า วิสุทธิ คือบริสุทธิ์. บริสุทธิ์ในที่นี้ หมายความว่าไม่เศร้าหมอง. ก่อนนี้เศร้าหมองโดยทุกวิถีทาง

เพราะการเข้าไปมเป็นทาสของโลกอยู่ จะเป็นการเศร้าหมองที่กาย ที่วาจา ที่ใจ หรือจะมองดูกันในแง่ไหน ๆ ก็เป็นเรื่องเศร้าหมอง. ต่อเมื่อหลุดพ้นออกมา จากความเป็นทาสในรสร้อยของโลกแล้ว จึงจะอยู่ในลักษณะที่บริสุทธิ์คือไม่ เศร้าหมอง.

เมื่อมีความบริสุทธิ์แท้จริงอย่างนั้นแล้ว ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สันติ คือความสงบอันแท้จริงสืบไป. เป็นความสงบเย็นจากความวุ่นวาย จากความ รบกวน หรือจากการต่อสู้ดิ้นรน ทนทรมานต่างๆ เมื่อปราศจากอาการ เบียดเบียนวุ่นวายเหล่านั้นแล้ว ท่านสรุปเรียกความเป็นอย่างนั้นว่า สันติ คือความสงบราบดับเย็นของสังขารทั้งปวง แทบจะเรียกได้ว่าเป็น ขันสุดหรือขั้นเดียวกับนิพพานได้. แท้จริง สันติ กับ นิพพาน นั้น เกือบจะ ไม่ต้องแยกกัน ที่แยกกันก็เพื่อจะให้เห็นว่า เมื่อสงบแล้ว ถิ่นนิพพาน.

คำว่า นิพพาน ให้ถือเอาความหมายตามตัวหนังสือ. นิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องทึบแสง; คำว่า นิ แปลว่า ไม่มี คำว่า วน [คือ พาน ในที่นี้] แปลว่า เครื่องทึบแสง, อย่างนี้ก็มิ. อีกอย่างหนึ่ง วนะ แปลว่า ไป, นิ แปลว่า ไม่มี. ไม่มีการไป คือดับสนิทไม่มีเหลือ. ฉะนั้นคำว่า นิพพาน จึงได้ความหมายใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือดับไม่มีเชื้อเหลือสำหรับ จะเกิดมาเป็นทุกข์อีกต่อไป นี้อย่างหนึ่ง; และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปราศจากความทึบแสง ปราศจากความเผาลน ปราศจากความผูกพันร้อยรัด ต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ. นี่เป็นลักษณะของพระนิพพาน รวมความแล้ว ก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง. คำว่า นิพพาน มีความหมาย

ส่วนใหญ่อย่างนี้. แต่ขอให้เข้าใจว่า คำว่านิพพาน ๆ นี้ ยังมีความหมาย
ที่มุ่งไปต่าง ๆ กันอีกหลายอย่าง ในเมื่อเพ่งเล็งให้กว้างออกไป : เช่น
หมายถึง การดับของความทุกข์ ก็มี; หมายถึง การดับของกิเลส ชนิก
สันเชิงก็มี; หมายถึงธรรม หรือเครื่องมือ หรือเขตแดน หรือ สภาพอันใด
อันหนึ่งที่เป็นเครื่องดับทุกข์ดับกิเลสดับสังขารทั้งปวง ได้สันเชิงก็มี;
มันหลายความหมายเช่นนี้.

คำว่า นิพพาน ๆ นี้ เรายืมเขามาใช้. นักศาสนาในสมัยพระพุทธเจ้า
ได้ยืมเอาคำว่านิพพาน ที่มีอยู่ก่อน มาใช้เรื่อย ๆ กันมา. เข้าใจว่าครั้งแรก
ทีเดียว ได้ยืมคำกลางบ้านมาใช้. ถ้าเป็นคำใช้กลางบ้าน คำว่านิพพาน
แปลว่า ดับเย็น หมายถึงของที่ร้อนดับเย็นลงไป, เป็นแง่คิดของความดับทุกข์
โดยตรง. แม้จะมีคำว่านิพพาน ใช้กันอยู่ในลัทธิศาสนาหลาย ๆ ลัทธิก็ตาม
แต่ความหมายไม่เหมือนกันเลย เช่นลัทธิหนึ่งถือเอาความสงบเย็นในขณะใดนาน
ได้สมบัติเป็นนิพพานไปก็มี. บางลัทธิยิ่งมากไปกว่านั้นอีก คือถึงกับถือเอา
ความสงบมัวเมาอยู่ในกามารมณ์กันอย่างเพียบพร้อม เป็นนิพพานมาแล้วก็มี.
พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธนิพพานในความหมายเช่นนั้น, ทรงระบุความหมาย
ของนิพพาน ในลักษณะที่เป็นภาวะอันปราศจากความทึบแห่งร้อยรัดแผดเผา
ของกิเลสและความทุกข์ เพราะการได้เห็นโลก เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่
เป็นจริง จนดับกิเลสตัดหาและอุปาทานเสียได้ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เราจึงควรจะมองเห็นคุณค่าอันใหญ่ยิ่ง ของการเห็นสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ที่เรียกว่า ญาณุตถญาณทัศนะ. ควร

พยายามทำให้เกิดมีขึ้นทางใดทางหนึ่งใน ๒ ทาง เท่าที่เราจะพึงทำได้; คือ ทางที่จะเป็นไปเองตามธรรมชาติโดยการประทับประคองให้ดี ในการทำจิตให้มี ปิยปราโมทย์ เป็นการเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่บริสุทธิ์ ทุกลมหายใจเข้าออก ทั้งกลางวันกลางคืนอยู่เสมอ จนกระทั่งเกิดคุณธรรมต่าง ๆ ตามลำดับที่กล่าว มาแล้วนั้นได้ตามธรรมชาติ, นวัตกรรมหนึ่ง. ส่วนอีกวิธีหนึ่งนั้น เป็นการเร่งรัดเอา ด้วยกำลังบังคับ คือไปศึกษาและปฏิบัติตามวิธีเทคนิคโดยเฉพาะ ในการทำ สมาธิ หรือการเจริญวิปัสสนา. เมื่อมีอุปนิสัยและอินทรีย์ต่าง ๆ เหมาะสมในตน ก็สามารถทำให้ก้าวหน้าไปได้โดยเร็ว ในเมื่อถูกวิธี และถูกสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ.

แต่อย่างไรก็ดี โอกาสที่เปิดไว้สำหรับทุกคน มีอยู่ตรงที่ว่า อย่างน้อยก็อาจทำตามวิธีธรรมชาติ ที่ได้กล่าวแล้วโดยละเอียดในวันนี้ จงอย่า ละเว้น จงอย่าได้คิดว่าต่อแก่ ๆ เฒ่า ๆ จึงค่อยเข้าวัดไปทำ หรือต้องลาราชการ ไปบวชสามเดือนสี่เดือนก่อน จึงค่อยทำ, เราจะต้องพยายามทำทุกโอกาส ทุกลมหายใจเข้าออก. ระวังระวังให้การเป็นอยู่ประจำวันของเราบริสุทธิ์ ผุดผ่อง เกิดปิยปราโมทย์ เกิดปัสสัทธิ สมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพานอย่างซิมลอง น้อย ๆ เรื่อยไปตามธรรมชาติ ทุกวัน ทุกเดือน ทุกปี ก็จะได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงได้ ตั้งแต่ บัดนี้ไป.

สรุปความว่า สมาธิ และ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ ที่ทำให้บุคคล บรรลุมรรคผลกันได้ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคทรงที่นั่งพำนักนั่นเอง

และเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับบุคคลทุกคนนี้ ทั้งอาศัยอยู่บนรากฐานแห่งการพิจารณาความจริงในข้อที่ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น” อยู่เป็นประจำทุกวัน. ผู้หวังจะได้ผลอันนี้ จะต้องพยายามทำตนให้เป็นคนสะอาด มีอะไรเป็นที่พอใจตัว จนยกมือไหว้ตัวเองได้ มีปิติปราโมทย์ตามทางธรรมอยู่เสมอ ไม่ว่าในเวลาปฏิบัติงานในหน้าที่หรือเวลาพักผ่อน. ปิติปราโมทย์นั่นเองทำให้เกิดความแจ่มใสสดชื่น มีใจสงบราบเป็นปัสสัทธิ เป็นเหตุให้มีสมาธิตามธรรมชาติอยู่อย่างอัตโนมัติ จนเห็นความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็นอยู่เสมอ. ขณะใดเป็นไปแรงกล้า จิตก็หน่ายคลายกำหนด จากสิ่งที่เคยยึดถือ หลุดออกมาได้จากสิ่งที่เคยยึดถือ แม้แต่การยึดถือว่าตัวตน หรือของตน, ไม่มีความหลงอยากในสิ่งใดด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไป ความทุกข์ไม่มีที่ตั้งอาศัย ก็สิ้นสุดลง. ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อให้ตนพ้นทุกข์อีกต่อไป. นับว่าเป็นของขวัญที่ธรรมชาติมีไว้สำหรับคนทุกคนโดยแท้จริง.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่ซ้ำในกระดานคำ
ประกอบการบรรยายครั้งที่ ๗ เรื่อง สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา

๑. สลิวสุทธ	ความหมกจกแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธ	ความหมกจกแห่งจิต
[๑] ๓. ทิฏฐิวิสุทธ	ความหมกจกแห่งทิฏฐิ
[๒] ๔. กังขาวิตรณวิสุทธ	ความหมกจกแห่งความรู้เป็น— เครื่องข้ามความสงสัย
[๓] ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธ	ความหมกจกแห่งความรู้— เห็นว่าทางหรือมิใช่
[๔] ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธ	ความหมกจกแห่งความรู้— ความเห็นในทางปฏิบัติ
๑. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ	เห็นความเกิดและสลาย
๒. ภังคานุปัสสนาญาณ	เห็นความดับสลายในส่วนเดียว
๓. กายคูปันธุฐานญาณ	เห็นเต็มไปด้วยความน่ากลัว
๔. อาทีนวานุปัสสนาญาณ	เห็นเต็มไปด้วยโทษ
๕. นิพพิทานุปัสสนาญาณ	เห็นเต็มไปด้วยความน่าเบื่อหน่าย
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ	ญาณเป็นความใคร่ที่จะพ้นอย่างแรงกล้า
๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	ญาณหาทางพ้น
๘. สังขารูปেকขาญาณ	ญาณเป็นเครื่องวางเฉย
๙. สัจจานุโลมิกญาณ	ญาณควรแก่การรู้อริยสัจ
[๕] ๗. ญาณทัสสนวิสุทธ	ความหมกจกแห่งญาณทัสสนะ
ก. อริยมรรค ข. อริยผล	

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์
คำบรรยาย ตูลาการิกรรม ครั้งที่ ๗
เรื่อง

สมาธิ และวิปัสสนา
ตามหลักวิชาในรูปเทคนิค

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๙
ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา
๑๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในวันแรกที่สุดแห่งการบรรยาย อาตมาได้บรรยายในทางที่จะให้
มองเห็นว่าพุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติที่จะให้เราทราบว่าอะไรเป็นอะไร
ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น ; และได้ขยายความของคำว่าอะไรเป็นอะไร ด้วยการ
บรรยายครั้งต่อมา คือให้รู้ทั่วๆ อย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ; แล้วได้
บรรยายในครั้งต่อๆ มาว่า ทั้งๆ ที่ทุกอย่างเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนั้น
คนเรายังหลงเกาะเกี่ยว ยึดถือ ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นอยู่นั่นเอง ทั้งนี้

เพราะอำนาจของอุปาทาน ๔ ประการ ซึ่งเราต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียดลออ ในเรื่องอุปาทานนั้น ; และต่อมาได้อธิบายเรื่องสิกขา ๓ ประการ ซึ่งมีความมุ่งหมายในการตัดอุปาทานโดยตรง ; และต่อมา ได้บรรยายเรื่องเบญจขันธ์ ๕ อย่าง ในฐานะเป็นที่เกาะ เป็นที่ยึดถือ ของอุปาทาน ; และต่อมาก็ได้บรรยายถึงวิธีการที่จะทำให้เกิดญาณทัสสนะ การรู้แจ้งตามที่เป็นจริงในเบญจขันธ์นั้น เพื่อตัดอุปาทานนั้นเสีย และเป็นวิธีที่เป็นไปตามคอมมอนเซนส์ หรือตามธรรมชาติ เป็นส่วนใหญ่.

บัดนี้ อาตมาอยากจะอธิบายถึงวิธีที่จะทำญาณทัสสนะความเห็นแจ้งนั้น ให้เกิดขึ้นตามวิธีที่ท่านจัดไว้ในรูปของหลักสูตรหรือหลักวิชา เป็นระเบียบที่รัดกุม หรือที่พอจะเรียกได้ว่าเทคนิคของเรื่องนี้, และขอให้ชื่อในที่นี้ว่า "สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา (ในรูปของเทคนิค)" แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในรูปพระพุทธภาษิต เพราะเป็นสิ่งที่พระโบราณจารย์ยุคหลัง ๆ จัดขึ้นมา ก็ตาม ก็ นับว่าเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับผู้ปฏิบัติที่มีอุปนิสัยยังอ่อน ยังมองไม่เห็นทุกข์ตามธรรมชาติมาก่อนด้วยตนเอง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเหมาะสำหรับคนพวกที่นิยมหรือแตกตื่นไปทำวิปัสสนากัน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมองเห็นความจริงของชีวิตอะไรมาก่อนเลย ซึ่งมีมากในปัจจุบันนี้ด้วยเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า เรื่องที่เป็นเทคนิคชนิดนี้จะเป็นเรื่องวิเศษไปกว่าที่จะเป็นไปตามคอมมอนเซนส์หรือตามธรรมชาติ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว เมื่อวันก่อน เพราะเหตุว่า เมื่อตรวจดูในพระบาลีไตรปิฎกโดยตรง จะเห็นว่า มีแต่วิธีที่กล่าวว่าเป็นไปตามธรรมชาติ เหมือนอย่างที่ได้บรรยายไปแล้วนั้น

เป็นส่วนใหญ่ แต่มีอะไรบางอย่างชวนให้เห็นว่า นั่นมันเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ สำหรับบุคคลที่มีบุญบารมี หรือที่เรียกว่ามีอุปนิสัยที่ได้สร้างมาพอสมควร หรือ เกือบ พอที่จะรู้สิ่งเหล่านั้นได้เหมือนกับทำเล่น ๆ อย่างนั้น. ที่นี้ มีปัญหา สำหรับผู้ที่ไม่มีบารมี ไม่มีอุปนิสัย ไม่ได้อบรมมาจนเกือบอย่างนั้น ว่าจะทำ อย่างไร? ท่านก็เลewayวิธีว่า เราจะต้องเร่งรัด หรือต้องมีระเบียบปฏิบัติ ที่เป็นการเร่งรัดไปตั้งแต่ต้นทีเดียว ต้องทำให้มีระเบียบ ให้ไปตามระเบียบ ไปตามลำดับอย่างรัดกุม จึงเป็นอันว่าระเบียบที่รัดกุมในรูปเทคนิคอย่างนี้ ก็มีไว้ สำหรับคนทุกคนที่ยังไม่มีอุปนิสัยแก่กล้านั่นเอง จึงเป็นสิ่งที่เราควรจะต้องรู้ไว้.

ระเบียบวิธีตั้งหน้าปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดญาณทัสสนะ คือความ เห็นแจ้งขั้นนั้น ท่านเพิ่งเรียกกันในยุคอรรถกถาโดยชื่อใหม่อีกชื่อหนึ่ง ว่า “**วิปัสสนาธุระ**” และจัดให้เป็นคู่กันกับ “**คัมภีระ**” ซึ่งเป็นเรื่อง การเรียนตำราคัมภีร์โดยตรง; ส่วนวิปัสสนาธุระนั้น คงให้เป็นเรื่องการเรียนรู้จาก ภายในไปตามเดิม คืออบรมจิตโดยเฉพาะ เป็นการศึกษาสังต่าง ๆ จากภายใน ไม่เกี่ยวกับตำรา จนเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมา ที่เรียกว่าวิปัสสนา. ฟังเข้าใจว่า โดยเหตุที่คำว่า “**คัมภีระ**” และ “**วิปัสสนาธุระ**” ๒ คำนี้ ไม่ได้ มีมาในบาลี เราจึงหาคำ ๒ คำนี้ไม่พบในพระไตรปิฎก จะมีปรากฏก็อย่าง ในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่นอรรถกถาธรรมบท เป็นต้น. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม เราก็อาจใช้เป็นหลักเป็นเกณฑ์ได้ว่า **วิปัสสนาธุระ**นั้น เป็นธุระ หรือเป็น การงานของพุทธบริษัท ผู้ตั้งอกตั้งใจจะทำการดับทุกข์ ด้วยการทำความ เพียรในทางแห่งพิจารณาโดยตรง นี่เรียกว่าวิปัสสนาธุระ เราไม่จำเป็น

จะต้องตั้งคำใหม่ขึ้นมาอีก; เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าเรากำลังจะพูดถึงสิ่งที่เขาเรียกกันว่า วิปัสสนาธุระ หรือระเบียบแห่งการทำวิปัสสนา ที่เรียกกันในยุคอรรถกถานั้นเอง.

คำว่า “วิปัสสนา” นี้ มีทางพื้นเพื่ออยู่บางอย่าง คือในบางกรณีเกิดไปแยกการทำทางจิตนี้เป็น ๒ ประเภทโดยเด็ดขาด คือทำให้เกิดสมาธิประเภทหนึ่ง ทำให้เกิดปัญญาประเภทหนึ่ง เหมือนอย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้ว และเกิดเรียกชื่ออย่างอื่นขึ้นอีกคู่หนึ่ง คือเรียกการทำสมาธินี้ว่า สมถภาวนา และไปเรียกการทำทางปัญญาว่า วิปัสสนาภาวนา เลยทำให้คำว่าวิปัสสนามีความหมายแคบเข้ามา เหลือแต่เพียงเรื่องของปัญญา. แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว คำว่าวิปัสสนาธุระ ต้องกินความรวบหมดทั้งสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือหมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั้นเอง และยิ่งไปกว่านั้น ยังได้รวบเอาศีลซึ่งยังไม่ใช่ตัวภาวนาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วย ในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนานี้ได้ดี พระอาจารย์เก่ากาลก่อน ท่านนิยมตั้งให้เป็นหัวข้อ เป็นข้อ ๆ มาทีเดียว หัวข้อแรกที่สุด ก็ว่า :

อะไรเป็นบาทฐานที่ตั้งทอศัยของวิปัสสนา? และถัดไปก็ คือ

อะไรเป็นลักษณะเครื่องสังเกตว่าเป็นค้ววิปัสสนา?

อะไรจะเป็นกิจ คือตัวการงาน การกระทำที่เรียกว่าวิปัสสนา?

และ อะไรเป็นผลสุดท้ายของวิปัสสนา?

เมื่อตั้งปัญหาว่าอะไรเป็นที่ตั้งทอศัยของวิปัสสนา, ก็มีคำตอบว่าศีล กับ สมาธิ เป็นที่ตั้งทอศัยของวิปัสสนา เพราะว่าวิปัสสนานั้นหมายถึง

การรู้แจ้งเห็นจริง. การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่
 ปิติปราโมทย์ คือไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ. ชื่อนี้ ศีลช่วยได้ถึงที่สุด;
 เมื่อไม่ขาดศีล มีศีลบริสุทธิ์ ก็มีปิติปราโมทย์ ฉะนั้นจึงต้องมีศีล. ท่าน
 เปรียบว่า เหมือนอย่างคนจะตัดต้นไม้ หรือตัดป่าลงสักป่าหนึ่ง เขาจะต้องมี
 ที่ยืนบนแผ่นดิน. ถ้าเขาไม่มีแผ่นดินสำหรับยืน เขาจะทำงานได้อย่างไร
 ฉะนั้นแผ่นดินในที่นี้ ก็เปรียบเหมือนกับศีล หรือศีลเปรียบเหมือนกับ
 แผ่นดินในที่นี้ สำหรับคนที่จะตัดป่าคือกิเลส จะได้ยืน. ถ้าปราศจากศีล
 เสียแล้ว ก็เหมือนกับไร้แผ่นดินที่จะยืนทำงาน; ฉะนั้นจึงต้องมีแผ่นดินสำหรับ
 ยืน คือศีล. **ส่วนกำลังหรือเรี่ยวแรงสำหรับจะตัดนั้น ท่านเปรียบ**
เหมือนกับสมาธิ คือเขาจะต้องมีสมาธิเป็นกำลังงาน. ส่วนตัว บัญญา
 หรือญาณ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนา ก็คือของมีคมสำหรับตัด หรือตัวการตัด เพราะว่า
 ความเห็นแจ้ง ย่อมตัดความมืดบอดคืออวิชชา. โดยเหตุนี้ ศีลจึงเป็นของ
 จำเป็น จนถึงกับเป็นสิ่งแรกที่ท่านเอ่ยถึง ในเรื่องของวิปัสสนาธุระ ว่าเป็นที่ตั้ง
 ที่อาศัยของวิปัสสนา ซึ่งถ้าเปรียบก็เหมือนกับที่ยืนทำงาน สำหรับจะฉาบ
 หรือตัดป่ารก ให้เป็นที่ราบเตียนดังกล่าไปแล้ว. โดยเหตุนี้ ศีลจึงถูกลากเข้ามา
 เป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนาธุระด้วย โดยไม่มีทางจะแยกออกจากกันได้ เหมือน
 ดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก.

คำกล่าวเช่นนี้ มีหลักที่อ้างอิงในพระบาลีโดยตรง, เช่นในบาลี
 มัชฌิมนิกาย ได้มีการกล่าวถึงความบริสุทธิ์สะอาดของการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ
 เป็นอย่างๆ ไปตามลำดับ จนครบ ๗ อย่าง ก็ถึงที่สุด คือการบรรลุมรรคผล.
 ในขั้นแห่งความบริสุทธิ์ ๗ อย่างนั้น ท่านก็ได้ยกเอาศีลเป็นข้อแรก เรียกว่า

สฬวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งศีล. **สฬวิสุทธิ** ก็นำให้เกิด **จิตตวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งจิต. ความหมดจดแห่งจิต ก็นำให้เกิด **ทวิวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งทวิวิสุทธิหรือความเห็น. ความหมดจดแห่งทวิวิสุทธิ ก็นำให้เกิด **กัมมวิตรณวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งความรู้ที่จะข้ามความสงสัยเสียได้. ทน ความหมดจดแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามความสงสัยนี้ก็นำให้เกิด **มคฺคคามคคญาณ** **ทสฺสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งความเห็นแจ้งชัดว่าอะไรเป็นหนทาง อะไรไม่ใช่หนทาง. ความหมดจดในเรื่องความรู้ ว่าอะไรเป็นทางอะไรไม่ใช่ทาง ก็นำให้เกิด **ปฏิบัติญาณทสฺสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นในทางการปฏิบัตินั้น. ปฏิบัติญาณทสฺสนวิสุทธินี้ ก็นำให้เกิด **ญาณทสฺสนวิสุทธิ** อันเป็นขั้นสุดท้าย คืออริยมรรค ซึ่งเป็นคู่กับอริยผล. เมื่อบรรลุอริยมรรค ก็ไม่ต้องกล่าวถึงอริยผล เพราะเป็นสิ่งที่เกิดเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้; ฉะนั้นท่าน จึงกล่าวสิ้นสุดลงเพียงแค่อริยมรรค ในฐานะขั้นสุดท้ายของการปฏิบัติ.

ท่านเปรียบอุปมาเรื่องการปฏิบัติตามลำดับนี้ว่า เหมือนกับสมัยโบราณ การเดินทางของพระราชา เขาใช้รถม้าอย่างคึกคักเร็ว แต่รถม้าไม่เหมือนรถยนต์ มันจะวิ่งมาก ๆ เหมือนรถยนต์นั้นไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องการมีการวิ่งรับกันเป็นช่วง ๆ เป็นตอน ๆ เขาจึงเตรียมม้ากับรถไว้ชุดหนึ่ง สำหรับวิ่งตรงช่วงที่หนึ่ง รถกับม้าอีกชุดหนึ่ง ไว้วิ่งตรงช่วงที่สอง อีกชุดหนึ่งตรงช่วงที่สาม ช่วงที่สี่ เป็นลำดับไป จนถึงช่วงที่ ๗. ถ้าพระราชามีธุระด่วน อะไรเกิดขึ้น คนอยู่ช่วงที่หนึ่งก็ขับรถวิ่ง พอสุดช่วงที่หนึ่งแล้ว ส่งมอบให้คนช่วงที่ ๒ คนช่วงที่ ๒ ก็ขับรถวิ่งไปสุดช่วงที่ ๒ แล้วก็ส่งมอบให้คนช่วงที่ ๓

ที่ ๕ เรื่อยไป, พระเจ้าแผ่นดินก็อาจเดินทางวันหนึ่งตั้งหลายร้อยกิโลเมตรได้ เหมือนอย่างที่เรา มีรถยนต์ใช้สมัยนี้ และถึงที่สุดในวันเดียวได้เหมือนกัน เพราะการส่งกันเป็นช่วง ๆ. อุปมานี้ ท่านใช้เปรียบเทียบกับวิสุทธิ หรือ ความหมดจด ๗ ช่วง ดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น. **ช่วงแรกที่สุด ใค้แก่ คือวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล ในฐานะที่เป็นของจำเป็นเบื้องต้นที่จะขาดไม่ได้.** เพราะเหตุนี้เอง ศีลจึงถูกนับเนื่องเข้าในเครื่องของวิปัสสนาด้วย อย่างที่จะแยกกันไม่ได้ ในฐานะที่เป็นพื้นฐานเบื้องต้น เปรียบเหมือนพื้น แผ่นดินที่จะต้องใช้เป็นที่ยืนดังกล่าไปแล้ว.

สำหรับคำว่า **ศีล** นี้ ได้อธิบายมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ ในการบรรยาย ครั้งก่อน ๆ ซึ่งสรุปได้ความว่า หมายถึงปกติทางกาย ทางวาจา. ขอให้ท่านทั้งหลายจำความหมายของคำว่า **ศีล** นี้ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า **คือความปกติ ปราศจากโทษในทางกาย ทางวาจา.** ส่วนการที่จะแจกศีลเป็น ๕ ข้อ ๑๐ ข้อ หรือกี่ข้อนั้น ไม่เป็นความสำคัญอะไรเลย. ถ้ายังมีความไม่ปกติทางกาย ทางวาจาอยู่แล้ว ยังเรียกว่าไม่มีศีลที่ถูกต้องสมบูรณ์ตามความหมายของศีล. ต่อเมื่อมีความปกติ คือไม่เกิดโทษรบกวนขึ้นทางกาย ทางวาจา จึงจะถือว่า มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะตั้งศีลของเราเองขึ้นได้ โดยถูกต้อง ไม่มีผิดพลาด ถ้าหากว่าเรายึดถือหลักอันนี้. ตัวอย่างเช่นเราไปฆ่าเขา ไปขโมยเขา ไปประพฤติผิดในของรักของเขา ไปโกหกเขา มันก็เกิดความไม่ปกติขึ้นทางกาย ทางวาจา ทำให้เกิดความโกลาหลวุ่นวายเศร้าหมอง; หรือแม้ที่สุดเราประพฤติผิดเรื่องเล็กน้อย ทางมรรยาท ทางสังคม หรือแม้แก่ตัวเราเอง จนทำให้

เกิดความไม่ปรกติสุข ที่เกี่ยวกับทางกายหรือทางวาจาขึ้น นี้ก็เรียกว่าไม่มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะถือศีลเพียงตัวเดียว แล้วได้ศีลทั้งพระไตรปิฎก คือ ทั้หมดในพระพุทธศาสนา ก็มีทางที่จะทำได้ โดยการรักษาความปรกติ ไม่มีโทษเกิดขึ้นทางกายวาจานั้นเอง ขอให้จำไว้ว่า ศีลนั้นมีความหมายอย่างนี้ เพราะคำว่า ศีล เอง ก็แปลว่า ปรกติ ขอให้จำไว้อย่างแม่นยำ.

เมื่อมีความปรกติ คือความสงบหรือเหมาะสมในทางกาย วาจา ก็ย่อมจะเกิดความปรกติ หรือความเหมาะสมในทางจิต ที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ ความหมดจดทางจิตตามมา. ข้อนี้ได้อธิบายแล้วโดยละเอียดในเรื่อง สิกขา ๓ ที่ว่าถึง สมาธิ แล้ว. ขอสรุปใจความสั้น ๆ ของคำว่า สมาธินี้ ว่าได้แก่ ความที่มีจิตอยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะปฏิบัติงานทางจิต. คือดีเอบาทที่แสดงลักษณะของสมาธิว่า กัมมณีโย; ส่วนคำว่า สมาหิโต, ปริสุทฺโธ, ปริโยทโท และบทอื่น ๆ นั้น ก็ยังไม่มีมีความหมายสำคัญเท่ากับคำว่า กัมมณีโย คือจิตมีสภาพเหมาะสมสำหรับจะปฏิบัติงานทางจิต. นี่แหละคือความหมายอันถูกต้องของคำว่า สมาธิ ไม่ได้หมายความว่าตัวแข็งทื่อ ไม่มีความรู้สึกเป็นก้อนหินก้อนดิน หรือว่าเข้าฌาน ซึมเข้าไปในความสุขของฌานนั้น ก็ไม่ใช่. นั้นไม่อยู่ในสภาพที่เหมาะสมที่จะปฏิบัติงานทางจิต แม้ที่สุดแต่เรามีความโปร่งสบาย จิตใจสดชื่น เป็นที่พอใจของตัวอยู่ ก็เรียกว่ากำลังมีคุณสมบัติของความเป็นสมาธิอยู่ และอาจเริ่มทำงานทางจิตหรือวิปัสสนาธุระได้.

ที่นี้ ต่อไปจากนี้อีก ๕ อย่าง , หรือ ๕ สุตริ คือทัญญูวิสุตริ, กังขา
วิตรณวิสุตริ, มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตริ, ปฏิปทาญาณวิสุตริ, และ
ญาณทัสสนวิสุตริ นั้นเป็นทวิวิปัสสนาแท้. ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ใน ๗ อย่างนั้น
๒ อย่างแรก คือสโลวิสุตริ กับ จิตตวิสุตริ จัดเป็นปากทางของวิปัสสนา.
อีก ๕ อย่างข้างปลาย นับตั้งแต่ทัญญูวิสุตริเป็นต้นไปนั้น เป็นทวิวิปัสสนา;
เลยได้ลำดับใหม่ว่า ทวิวิปัสสนาที่ ๑ นั้น คือทัญญูวิสุตริ หมายถึงความมีทัญญู
บริสุทธ์หมดจด คำว่า ทัญญู ในที่นี้ หมายถึงความเห็นอย่างที่เราใช้เป็น
เครื่องยึดมั่นถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่างนั่นเอง, เป็นของประจำตัวอยู่ด้วยกัน
ทุกคน, คือความคิดเห็นที่ถืออยู่เป็นหลักประจำใจตลอดเวลา.

ทวิวิปัสสนาที่ ๑ เรียกว่าความหมดจดของทัญญู หมายถึงความ
หมดจดจากความเห็นผิด ที่เราเห็นผิดกันอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาแต่เดิม
หรือด้วยการถูกแวดล้อมเป็นพิเศษก็ตาม นับตั้งแต่ความเชื่อมงายไร้เหตุผล
ในเรื่องของไสยศาสตร์ ขึ้นมาถึงเรื่องความเข้าใจผิดในธรรมชาติ เช่นร่างกาย
จิตใจ วิญญาณเหล่านี้ ก็เข้าใจผิดเห็นเป็นของเที่ยง ของสุข หรือเป็นตัวเป็นตน
เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรล้วน
แต่ขลัง ๆ ศักดิ์สิทธิ์ไปทั้งนั้น; ไม่สามารถจะเห็นว่ามันเป็นแต่เพียงธาตุ ๔
คือส่วนที่เป็นร่างกาย; เป็นวิญญาณธาตุ คือที่เป็นส่วนจิต, และเป็นอากาศธาตุ
คือ ส่วนที่เป็นพื้นฐานทั่ว ๆ ไป, หรือไม่เห็นว่ทั้งหมดนั้นเป็นเพียงนาม
และรูป หรือกายกับใจ แต่ไปเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน มีเจตภูตหรือวิญญาณ
ที่ศักดิ์สิทธิ์เข้า ๆ ออก ๆ อยู่กับร่างกาย, มองไม่เห็นว่าเป็นนามรูป; มอง
ไม่เห็นว่าเป็นขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ;
ไม่เห็นว่าเป็นเพียงอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้เป็นต้น;

ความรู้สึกจึงโน้มไปในทางที่ยึดถือความขลัง ยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ จนทำให้เกิดความหวาดกลัว แล้วเกิดพิธีรีตองต่าง ๆ เพื่อจะแก้ความหวาดกลัว จนกระทั่งติดมันแน่นแฟ้นอยู่ในพิธีรีตองต่างๆตามความเชื่อความคิดเห็นอันผิดเหล่านั้น. นี่เรียกว่าความเห็นยังไม่สะอาดหมดจด จะต้องละความเห็นอย่างผิดๆ ทำนองนั้นให้หมดจดเสียก่อน จึงจะเป็นวิปัสสนาตัวที่ ๑ ขึ้นมาได้, และเรียกว่า **ทัญญูวิสุทธิ**. ถ้าจะกล่าวให้ชัดตามโวหารสำหรับพวกเราสมัยนี้ใช้กันอยู่ ก็น่าจะใช้คำว่า เป็นผู้มีความรู้ที่เป็นวิทยาการ และเป็นผู้อยู่ในอำนาจของเหตุผล มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งหลายอย่างถูกต้อง, ก็พอจะเรียกว่าเป็นผู้มีทัญญูวิสุทธิ คือความหมดจดสะอาดดีของความเห็น. ขอให้ทำความเข้าใจในลักษณะที่สิ่งนี้จะมาเกี่ยวข้องกับตัวเราให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ และให้ใช้เป็นประโยชน์ได้จริง ๆ จึงจะเป็นผู้ที่นำตนเข้าไปในร่องรอยของสิ่งที่เรียกว่า “วิปัสสนา” คือความรู้ความเห็นอย่างแจ่มแจ้ง. **รวมความให้สั้น ๆ ที่สุด ทัญญูวิสุทธินี้ท่านจำกัดความไว้ ว่าเป็นความเห็นที่รู้จักแยกแยะคำว่าตัว คำว่าสัตว์ บุคคล มึง กู เรา เขา เหล่านี้ให้กระจายออกไปในลักษณะที่เป็นเพียงส่วน ๆ เช่นเป็นชั้นห้า หรือเป็นรูปนาม** คือเป็นกายกับใจเป็นอย่างน้อย อย่าให้หลงผิดทั้งตน ๆ คือหลงสมมติที่เป็นสัตว์เป็นบุคคลทั้งกลุ่มหรืออะไรทำนองนั้น, มิฉะนั้น จะเลยได้เห็นฟ้าเป็นเทวตา เห็นแม่น้ำลำธารเป็นเทวตา เห็นต้นไม้เป็นเทวตา หรือมีเทวตาอย่างนี้เป็นต้นสืบไปอีก. เราต้องรู้จักน้ำก็เป็นน้ำ ฟ้าก็เป็นฟ้า และรู้ว่ามันประกอบด้วยธาตุอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไรบ้าง, ที่เคยเข้าใจว่าน้ำเป็นเทวตา ฟ้าเป็นเทวตา ก็จะหายไป. นั่นว่าเป็นเครื่องเทียบเคียงให้เข้าใจคำว่าทัญญูวิสุทธิ. ถ้าพูดถึง

คน ก็อย่าให้หลงเป็นเรื่องของเจตมฺห วิญญฺณ หรืออะไรทำนองนั้น. แต่ให้เข้าใจว่าเป็นส่วนประกอบของธรรมชาติ หรือของธาตุต่าง ๆ ตามธรรมชาติ มาปรุงกันเข้า ก็จะเริ่มมีความเห็นแจ้งหรือวิปัสสนาอันดับแรกๆ ที่เรียกว่า ทัฏฐิวิสุทฺธิ. ทัฏฐิวิสุทฺธินี้ จะส่งต่อไปให้เกิด กังขาวิตรณวิสุทฺธิ.

เมื่อเราพิจารณาต่อไปอย่างละเอียด ถึง กังขาวิตรณวิสุทฺธิ ก็คือพิจารณาไปถึงเหตุถึงปัจจัยของส่วนหนึ่ง ๆ ที่เราได้แยกออกดูแต่ที่แรกนั้น แล้วอีกชั้นหนึ่ง : ทัฏฐิวิสุทฺธิ เห็นคน ๆ หนึ่งนี้ เป็นเพียงกายกับใจ. ที่นี้ กังขาวิตรณวิสุทฺธิ มีหน้าที่จะแยกดู ว่ากายกับใจแต่ละอย่าง ๆ นี้ มีเหตุมีปัจจัยสร้างปรุงกันมาอย่างไร ฉะนั้นจึงมองเห็นลึกลงไปอีกว่า อวิชชา ตณฺหา อุปาทาน กรรม อาหาร เหล่านี้เป็นต้น มันสร้างสรรปรุงแต่งกันมาอย่างประณีตสุขุมจนกระทั่งปรากฏสิ่งที่เราเรียกว่ากายและใจ ; กังขาวิตรณวิสุทฺธิ ที่เรียกว่าความหมัดจดแห่งความรู้ที่จะให้ข้ามสงสัยเสียได้นี้ จึงหมายถึงการเห็นแจ้งในพวกเหตุพวกปัจจัยของสิ่งทั้งปวงนั่นเอง. ความสงสัยว่าเรามีหรือไม่มี ตัวของเรามีหรือไม่มี ตัวเราตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ตัวเราเคยเกิดมาแล้วอย่างไร ตัวเราจะเกิดอย่างไรต่อไปอีก ฉะนั้นเป็นต้น เหล่านี้ท่านเรียกว่าความสงสัย. ในระเบียบของวิปัสสนานั้น ท่านจำแนกความสงสัยเหล่านี้ ออกไปราว ๒๐-๓๐ อย่าง. แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็คือความสงสัยเกี่ยวกับตัวเรามีอยู่หรือไม่ ตัวเราได้มีแล้วหรือไม่ ตัวเราจะมีต่อไปหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร เหล่านี้เอง. การที่จะข้ามความสงสัยเสียได้ ก็ต้องโดยเหตุที่ได้ทราบว่ามันไม่มีตัวเรา มีแต่ธาตุ ขันธ์ อายตนะ และเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น

อวิชา ตัดหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นต้น ซึ่งปรุงแต่งขึ้นธยายตะนะ เหล่านั้น. มันไม่มีตัวเรา แล้วเริ่มหมกความเข้าใจเขา ๆ ว่าเรามีอยู่ เรามีมาแล้ว เราจะมีต่อไปนั่นเสียที. ความสงสัยชนิดนี้ ทำนองนี้ ระวังไปสิ้นเชิงแล้ว ก็เรียกว่าเป็นตัววิปัสสนาที่ ๒ ได้ แต่มีได้หมายความว่า เป็นการหมกกิเลสที่เป็นเหตุให้ถือว่าตัวเราโดยสิ้นเชิง เพราะส่วนที่ละเอียดกว่านั้นยังมีอยู่. ความสงสัยที่รบกวนใจทำนองนี้ ต้องหมกไปตั้งแต่ขั้นนี้. ความสงสัยเหล่านั้นได้ระวังไป เพราะว่ามีความรู้เรื่องการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยต่าง ๆ จนเพิกถอน 'ตัวเรา' ขึ้นหายบ ๆ นั้นเสียได้.

เมื่อมาถึงขั้นข้ามความสงสัยเช่นนี้เสียได้แล้ว ก็สามารถทำให้เกิด **มคฺคามคฺคญาณทตฺตสนวิสุทฺธิ** คือความหมกจดสะอาดแห่งความรู้ความเห็นว่าจะไรเป็นทางที่จะก้าวต่อไปอย่างถูกต้อง อะไรเป็นทางที่จะไม่ก้าวต่อไปได้ คือเป็นทางผิด. อุปสรรคที่ทำให้ก้าวไปไม่ได้ในขั้นนี้ก็มีอยู่หลายอย่าง ที่เห็นชัดว่ามันเกิดในขณะที่ทำวิปัสสนานั้นก็คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ในขณะที่ยึดเป็นสมาริที่กล่าวแล้วข้างต้น. ในตอนที่ยึดเป็นสมารินั้น มักจะเกิดสิ่งต่าง ๆ ชนิดแปลกประหลาด และจะจับอกจับใจผู้ทำมากเหลือเกิน และแทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีสมาริไหน ที่จะไม่เกิดสิ่งที่จับอกจับใจผู้ทำ เช่นเกิดแสงสว่าง รุ่งเรืองน่าอัศจรรย์ เห็นแจ้งปรากฏอยู่ในตาข้างในโดยไม่ต้องลืมตา. ถ้ายิ่งไปนอนมิจิตเพื่อให้เห็นนั้น เห็นนี้เข้าด้วย ก็ยิ่งไปกันใหญ่ ถ้าคนเข้าใจผิดว่า "นี่แล้วเป็นผลของวิปัสสนา" หรือยิ่งกว่า "นี่ก็เป็นของวิเศษสำหรับเรา พอแล้ว" ดังนั้นก็ตาม ข้อนั้นย่อมกีดกันหนทางของวิปัสสนา คือความเห็นแจ้ง

ในมรรคผล ท่านจึงถือว่าไม่ใช่ทางหรือเป็นเรื่องผิดทาง. อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น ปิติมีมอกกิมใจเกิดขึ้นมากล้น ท่วมทับจิตใจเสียเรื่อยตลอดเวลา จนไม่อาจพิจารณาอะไรได้อีกต่อไป; หรือเกิดไปเข้าใจว่า นี่แล้วเป็นนิพพานในปัจจุบัน ทันตาเห็นแล้ว ดังนั้นเป็นต้น ก็ติดตันเสีย ไม่ก้าวไปได้ นี่ก็เป็นอุปสรรคของวิปัสสนา เกิดสิ่งที่ไม่ใช่ทางขึ้นขวางหน้า. ท่านยังกล่าวว่า แม้ญาณคือความเห็นแจ้งในนามรูปบางขณะ ที่ทำความพอใจให้ว่าตนเป็นผู้รู้เห็นอย่างวิเศษ แล้วทะนงตัวพุ้งชานอยู่ด้วยความเห็นแจ้งเหล่านั้น นี่ก็ชื่อว่าเป็นการผิดทางหรือเป็นอุปสรรคของวิปัสสนา ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ด้วยเหมือนกัน. ในบางกรณี จิตตกไปในทางรำบมากเกินไป จนคอยแต่จะรำบหยุดนิ่งเสียทำเดี๋ยว น้อมไปในทางพิจารณาธรรมไม่สำเร็จ. บางที่เป็นไปมากในทางกาย จนกายรำบแข็งทื่อเสียเสมอไป ก่อนแต่จะพิจารณาอะไรได้ หรือน้อมไปเพื่อความเพียรอันสูงขึ้นไปได้ นับว่าเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ทั้งในทางที่จะก้าวหน้าต่อไปไม่ได้, และในทางที่จะหลงไปว่าเป็นคุณวิเศษไปเสียเลย. ผู้ที่พอใจหลงไหลแต่ในทางสมาบัติ จึงไม่อาจก้าวไปในทางปัญญา. ยังมีข้ออื่นอีก ซึ่งเป็นไปได้ง่ายที่สุด เช่นเกิดความรู้สึกเป็นสุข เป็นที่พอใจชนิดที่ไม่เคยพบมาเลยแต่ก่อน เกิดแล้วก็แปลกประหลาดเหลือที่จะอธิบายได้ ทำคน ๆ นั้นให้เกิดความพอใจเหลือที่จะประมาณ เพราะว่าในขณะนั้นใจกับกายเป็นสุขแสนที่จะเป็นสุข ปัญหาต่างๆ เกิดถึงกลาไปจากใจ ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยรักก็ไม่รัก ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยเกลียดก็ไม่เกลียด ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยกลัว เคยหวาดเสียว เคยวิตกกังวล ห่วงใยต่าง ๆ ก็ไม่อาจเกิดความรู้สึกทำนองนั้น จึงหลงเข้าใจว่าบัดนี้เราเป็นผู้

หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง เพราะมีลักษณะอาการราวกับบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว จากกิเลสทั้งปวง. ตลอดเวลาที่เป็นอย่างนั้น ถ้าพอใจเสียในความเป็นอย่างนั้น ก็เป็นการตัดหนทางแห่งการก้าวหน้าของวิปัสสนา และไม่เท่าไรอาการเช่นนั้น จะค่อยเสื่อมหายไป : สิ่งที่เคยกลัวก็จะกลัวอย่างเดิม สิ่งที่เคยรักก็จะรัก อย่างเดิม อะไร ๆ ก็กลับสู่สภาพเดิม นี่ก็อย่างหนึ่ง หรือพวกหนึ่ง. อีก อย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าความเชื่อ. ความเชื่อที่เคยไม่แน่นแฟ้นมาแต่ก่อน ก็ปรากฏเป็นของแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัย หรือในสิ่งที่ตนอยากจะเชื่อ ; แม้ ที่สุดแต่ความพอใจในธรรม ก็มีอาการรุนแรง ; แม้ลักษณะของความเฉยต่อสิ่ง ทั้งปวง ก็มีอาการรุนแรง ; ล้วนแต่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้หลงไหล หรือติดพัน ในสิ่งเหล่านั้นแล้วแต่กรณี. ท่านแสดงลักษณะของสิ่งที่ไม่ใช่ ทางก้าวหน้าต่อไปของวิปัสสนาไว้ดังนี้ อาตมาเชื่อว่าเป็นการยากมาก ที่คน แรกพบแรกถึงสิ่งเหล่านี้ จะเข้าใจได้ว่าเป็นอุปสรรค หรือเป็นเครื่องขัดขวาง ของวิปัสสนา มีแต่จะกลับเห็นไปเสียว่าเป็นยอดสุดของวิปัสสนาเสียทีเดียว จึงเป็นสิ่งที่ยากหรือประณีตแยกคายอยู่ ต่อเมื่อใดเกิดญาณรู้แจ้งจริง ๆ ว่าสิ่ง เหล่านี้เป็นสิ่งกีดขวางของวิปัสสนาขั้นที่จะทำการตัดสังโยชนตัดกิเลสอันละเอียด เสียได้ เมื่อนั้นจึงจะเชื่อว่ามีมรรคามีญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นตัววิปัสสนาที่ ๓ ก็คือความบริสุทธิ์หมดจดของความรู้ความเห็นที่ว่า อะไรเป็นทางถูก อะไรเป็น ทางผิด. เขาจะต้องศึกษาอบรมดำรงตัวให้เดินในทางที่ชอบไว้เรื่อย ๆ ไป จนเกิดความรู้แจ้งชัดในหนทางแห่งวิปัสสนาจิตที่ถูกตรงโดยประการทั้งปวง.

ครั้นมีญาณทัสสนะในเรื่องทางผิด ทางถูก โดยสมบูรณ์เช่นนั้นแล้ว ญาณในขั้นต่อไปก็ต้องดำเนินถูกทางเป็นธรรมดา และก้าวไปตามลำดับ นับตั้งแต่เห็นความจริงในสังขารทั้งปวงชัดแจ้งถึงที่สุด จนกระทั่งวางเฉยในสังขารทั้งปวง มีจิตพร้อมที่จะบรรลุถึงการรู้วิสัยสัจที่เป็นขั้นคุณวิเศษสืบไป : เรียกว่า **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** ซึ่งแปลว่าความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นในทั่วทางแห่งการปฏิบัติ, นับเป็นวิปัสสนาตัวที่ ๔, หรือนับเป็น วิสุทธิอันดับที่ ๖ เนื่องจากไม่มีคำอธิบายอันละเอียดของญาณนี้ในบาลีเดิม คือ พระไตรปิฎกโดยตรง นักศึกษาจึงถือเอาตามที่มีอธิบายอยู่ในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมคค์ ของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งถอดรูปมาจากคัมภีร์ วิมุติมคค์ ของท่านอุปติสสะอีกต่อหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น. อาจารย์ในชั้นหลังเหล่านี้ จำแนกลำดับญาณในปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็น ๔ ลำดับด้วยกัน และเรียกว่า **วิปัสสนาญาณ ๔**, คือ -

๑. เมื่อวิปัสสนาจิตดำเนินไปถูกทาง ในการพิจารณาความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสังขารทั้งปวงถึงที่สุดแล้ว ก็พึงพิจารณาเนืองเนืองอยู่แต่ในภาวะแห่งความก่อเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไปของสังขารเหล่านั้น จนแจ่มแจ้งชัดเจนที่สุด เห็นภาพทั้งหลายเต็มไปด้วยการเกิดดับ เหมือนท้องทะเลระยิบระยับเต็มไปด้วยการเกิดและการดับของฟองน้ำที่เกิดจากลูกคลื่น ฉะนั้นลักษณะนี้ ความรู้ความเห็นที่เป็นอยู่ในลักษณะนี้ เรียกว่า **อุทยัพพยานุบัติสสนาญาณ** แปลว่า **ญาณ** เป็นเครื่องตามกำหนดให้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป หรือมักเรียกกันแต่สั้น ๆ ว่า **อุทยญาณ** เพื่อความสะดวก. ผลแห่งญาณเหล่านี้เกิดจากการเพ่งพิจารณาให้ชัดและให้นาน จนกว่าความรู้นั้นจะแน่นแฟ้น

เหมือนกับย้อมติดอยู่ในจิต เพื่อให้มีกำลังแรงในการที่จะเบื่อหน่าย หรือการ
ชุกเกลียดถอนความยึดมั่นในสิ่งนั้น ๆ เสียได้ในลำดับต่อไป นั่นเอง. นี่เป็น
วิปัสสนาญาณ ที่ ๑.

๒. การเพ่งพิจารณาพร้อมกันทั้งความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย
ไปถึงสองประการในคราวเดียวกันนั้น ยังหยابอยู่ กำลังจิตยังพรัวกว่าที่จะเพ่ง
เพียงอย่างเดียว ; ในขั้นนี้ท่านจึงทิ้งเสียอย่างหนึ่ง คือไม่เพ่งดูฝ่ายเกิด,
เพ่งแต่ฝ่ายความดับ เพื่อให้เห็นความสลายหรือความดับ ลึกซึ่งรุนแรงถึงที่สุด
จนกระทั่งรู้สึกได้ว่าในโลกทั้งปวงไม่มีอะไร นอกจากความพังทลาย หรือความ
แตกดับทั่วไปหมด เหมือนกับท่าฝนตกลงมาทั่วไปทุกหนทุกแห่ง, จิตที่อยู่ใน
ความรู้สึกเช่นนั้น เรียกว่าประกอบอยู่ด้วย **ภังคานุภัสสนาญาณ** แปลว่า **ญาณ**
เป็นเครื่องตามกำหนดเห็นความพังทลาย หรือความดับ นี่เป็นวิปัสสนาญาณ,
ที่ ๒. เรียกสั้น ๆ ว่า **ภังคญาณ**.

๓. เมื่อความเห็นแจ้งในความเสื่อมสลายอยู่เรื่อย มีมากเพียงพอแล้ว
ก็จะทำให้เกิดความรู้แจ้งต่อไปเป็นลำดับที่ ๓ ว่า **ภพ**คือความมีความเป็น
ทั้งหลายนี้ คือสิ่งที่น่ากลัว. ความน่ากลัวปรากฏเต็มไปในภพทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็น
เป็นกามภพ รูปภพ หรืออรูปรภพก็ตาม. หรือว่าภพทั้งปวง เต็มไปด้วยภาวะที่
น่ากลัวแห่งความแตกทำลายของสังขารทั้งปวงอยู่ทุกขณะจิต จึงเกิดเป็นความ
หวาดกลัวสะอึกถึงที่สุดจริง ๆ ขึ้นในใจของผู้เห็นแจ้ง, และความกลัวอัน
ถูกต้องนั้น ประจำอยู่ในใจเป็นความเห็นแจ้งชนิดหนึ่ง ว่ามีแต่ความน่ากลัว

เปรียบประดุจยาพิษ อารูธ หรือโจรอันโหดร้ายเท่านั้น ที่บรรจุอยู่ในภพทั้ง ๓ เต็มไปหมด ไม่มีอะไรนอกไปจากนั้น. ในขณะที่แห่งความรู้สึกเช่นนี้ ท่านเรียกว่า **ภยคุปฺปฐานญาณ** แปลว่าความรู้แจ้งในสังขารปรากฏว่าเต็มไปด้วยภาวะที่น่ากลัว. เรียกสั้น ๆ ว่า **ภยญาณ**, จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๓.

๔. เมื่อความรู้สึกว่าเต็มไปด้วยความน่ากลัวในภพทั้งปวงมากพอ อันคับต้อไปก็เกิดความรู้แจ้งว่าสังขารหรือภพทั้งปวง ประกอบอยู่ด้วยโทษ อันร้ายกาจโดยส่วนเดียว ไม่มีความปลอดภัยในการที่จะไปหลงเกี่ยวข้องกับสังขารเหล่านั้น, เปรียบเหมือนป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้าย มีราชสีห์เป็นต้น ไม่เป็นที่น่าอภิรมย์แก่ผู้ต้องการความเพลิดเพลินจากป่า ฉะนั้นก็ฉนั้น. ความรู้สึกเห็นภพทั้งปวงเต็มไปด้วยโทษเช่นนี้ เรียกว่า **อาทีนวันุสฺสณญาณ** แปลว่า ญาณเป็นเครื่องตามกำหนดให้เห็นโทษของสังขารทั้งปวง. เรียกสั้น ๆ ว่า **อาทีนญาณ**. จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๔.

๕. เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของน่ากลัว และเต็มไปด้วยโทษทุก ๆ ปรมาณูเช่นนั้นแล้ว ก็เกิดความรู้สึกที่เหนื่อยหน่ายในสังขารทั้งปวง เห็นเป็นเหมือนบ้านเรือนที่ไฟไหม้ เหลือแต่คันทัน พอเป็นรูปโครงว่าเรือนที่ถูกไฟไหม้แล้วดังนี้ ไม่น่าเสนาหาแต่ประการใด. ความรู้สึกเบื่อหน่ายต่อการที่ต้องระคนอยู่กับสังขารทั้งปวงนี้ เรียกว่า **นิพพิทธานุสฺสณญาณ** แปลว่า ญาณเป็นเครื่องตามกำหนดด้วยความเบื่อหน่าย. เรียกสั้น ๆ ว่า **นิพพิทาญาณ**. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๕.

๖. เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายที่แท้จริงเช่นนี้ ก็เกิดความรู้สึกที่อยากจะพ้นจากการระคนด้วยสังขารเหล่านั้นจริง ๆ เพราะฉะนั้นความรู้สึกที่ว่าอยากจะพ้นในที่นี้ มันมีจริง ๆ และมากพอจริง ๆ ไม่ใช่เหมือนความรู้สึกอยากพ้นตามธรรมชาติของพวกเรา ซึ่งไม่มีกำลังของสมาธิ หรือกำลังของความเห็นแจ้งอะไร ๆ ช่วย. เพราะมันไม่อยากพ้นจริง ๆ เหมือนอย่างฉณ ในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ พวกเราจึงทำเล่น ๆ กับการศึกษาพระพุทธศาสนา ทำเล่น ๆ กับการปฏิบัติธรรม หรือกับการอะไรทุกอย่าง มันผิดกันที่ตรงนี้. ส่วนความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณนั้น จิตใจทั้งหมดมันเป็น ไปด้วยทั้งหมด, รู้สึกกลัวเท่าไร ก็รู้สึกอยากพ้นเท่านั้น. เมื่อรู้สึกว่ภพทุกภพบรรจุเต็มไปด้วยความน่ากลัว ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ความอยากพ้นมันก็มีมากประมาณเท่ากับความใหญ่ของภพทั้งปวงนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงเป็นการอยากพ้นจริง ๆ. ท่านมีอุปมาเปรียบว่ามีความอยากพ้นมาก ขนาดเท่า ๆ กับความอยากพ้นของสัตว์ เช่นเขียดเป็นต้น ซึ่งกำลังคั่นอยู่ในปากของงู. มันอยากพ้นเท่าไร ก็ลองคำนวณดูเองเถิด. เดียวนี้พระ โยคาวจรผู้มีนิพพิทาญาณ แล้วก็อยากพ้นจากภพทั้งปวงมากเท่านั้น. หรือเปรียบอีกอย่างหนึ่ง ว่าเนื้อ หรือนก หรืออะไรก็ตาม ที่ติดบ่วง ดันราว ๆ อยู่ มันอยากจะพ้นจากบ่วงนั้นเท่าไร พระโยคาวจรก็อยากจากสังสารทุกข์มากเท่านั้น. หรือเปรียบเหมือนสัตว์บ้าที่ถูกจับมาขังกรง มันมีความอยากจะออกจากกรงมีประมาณมากเท่าไร พระโยคาวจรคือผู้เจริญวิปัสสนาอันตบญาณนี้ ก็อยากพ้นจากภพทุก ๆ ภพ ก็จากกามภพ จารูปภพ จากอรูปภพ ซึ่งเต็มไปด้วยความน่ากลัวมากเท่านั้น. และตามความเชื่อของคนโบราณ เขาชอบเขียนเป็นภาพพระจันทร์อยากจะพ้นจากปาก

ของราหู ซึ่งมักจะทำเป็นแผ่นไม้ใหญ่ สลักติดอยู่ตามประตูวัด โบราณ ๆ ให้คนเห็นว่าพระจันทร์อยากจะพ้นจากปากราหู ฉะนั้น พวกเราก็คอยจะพ้นจากภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ฉะนั้น ความรู้สึกที่อยากจะพ้นจริงๆ ทำนองนี้ และมีปริมาณมากเท่านี้ นี้เรียกว่า **มูญจิตุภยตาญาณ** แปลว่า ญาณเป็นเหตุให้เกิดความปรารถนาในการพ้น. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๖.

๗. ที่นี้ เมื่อความอยากพ้นอย่างรุนแรงมีมากพอ ความกระเสือกกระสนหาหนทางพ้นนั้น มันก็ทนไม่ได้จึงต้องมี; จึงเกิดความรู้สึกในทางค้นหาหนทางอย่างรุนแรงเช่นกัน. ท่านเรียกชื่อของความรู้สึกอันนี้เป็นภาษาบาลีว่า **ปฏิสัมบานุปัสสนาญาณ** แปลว่า ญาณเป็นเครื่องกำหนดพิจารณาหาทางรอด. การพิจารณาในขั้นนี้ ก็คือการสอดส่องไปเรื่อย ๆ ว่า เมื่อภพทั้งหลายเป็นอย่างนี้ ทั้งเราก็คอยจะพ้น; มันมีทางใดบ้าง. พิจารณาไป ก็เห็นอุปาทาน เห็นกิเลส ซึ่งเป็นเหตุผูกพันจิตให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างเหนียวแน่น, จึงได้หาหนทางต่อไปในทางที่จะทำให้กิเลสนั้นอ่อนกำลัง จนเห็นความอ่อนกำลังของกิเลสนั้นเสียก่อน แล้วจึงทำลายเสีย. ท่านเปรียบอุปมาในการแสวงหาทางทำกิเลสให้อ่อนกำลังเสียก่อนนี้ ว่าเหมือนกับคน ๆ หนึ่งไปสู่มุปลาไคย ล้วงขึ้นมาเป็นงู ไม่รู้ว่าเป็นงู คิดว่าปลา เอามากอดรัดไว้ ยึดถือไว้ ใครบอกว่างูก็ไม่เชื่อ จนกระทั่งได้อาจารย์ซึ่งมีสติปัญญา เมตตา กรุณา มาก มาพราชม์แจ้งจนรู้ว่ามันเป็นงู ไม่ใช่เป็นปลา จึงเกิดกลัวขึ้นมาอยากจะพ้นจากงู ด้วยการหาวิธีฆ่ามันเสีย. เขาได้จับคองงูขึ้นเหนือศีรษะ,

คลายขนตงออกจากแขน, แกว่งเป็นวงกลม จนกระทั่งงูพลี และปล่อยมือให้งูกระเด็นไปด้วยแรงเหวี่ยงของมันเองไปไกล ไปตกนอนเบอยู่และตายอยู่ที่นั่น ถ้าไม่ตายก็ตามไปฆ่าเสียให้ตาย. อุปมานี้ท่านหมายถึงการที่ผู้เห็นแจ้งว่าสิ่งที่ผูกพันตนให้ติดอยู่กับภพ ที่น่ากลัวน่าสลดสังเวชที่สุดนั้นคือกิเลส ก็เป็นผู้ทำให้กิเลสนั้นถอยกำลังลง แล้วฆ่าเสียที่หลังในตอนหลัง. ถ้าพวกเราไม่มีอุบายปัญญาเป็นเครื่องทำให้กิเลสถอยกำลังลงทุก ๆ วัน วันละเล็กละน้อยแล้วการฆ่ากิเลสย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะกิเลสมีกำลังมากเหลือเกิน กำลังมากเหลือที่จะเปรียบได้ เหลือกำลังของปัญญาที่ยังอ่อน ยังเล็กน้อย ยังแรกสอนเดินอยู่ที่จะไปฆ่านั้นได้; จึงต้องบ่มปัญญาให้มันมากขึ้น และพร้อมกันนั้น ก็ทรมานกิเลสให้มันถอยกำลังลง. การพิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่เสมอและยั่งยืน ๆ ตามที่เคยบรรยายมาแล้วนั้น เป็นการตัดอาหารของกิเลส ทำกิเลสให้ถอยกำลังอยู่เป็นประจำวันเสมอไป. และในตอนนั้นเราจะต้องทำให้มากขึ้น ให้ประณีตแยกคายยิ่งขึ้นไปอีก. นี่แหละเป็นช่องทางที่เราจะเอาชนะกิเลสซึ่งใหญ่เท่าภูเขา ตัวเราเล็กน้อยนิดเดียวนี้ได้. ท่านเปรียบว่าเราต้องมีความกล้าให้มากพอ เท่ากับว่าตัวเป็นหนูตัวนิดเดียว ก็กล้าคิดฆ่าเสือโคร่ง ๒-๓ ตัว เป็นต้น. เราต้องมีความตั้งใจจริง สอดส่องหาหนทางตามประสาว่าเราตัวเล็ก ถ้าไปสู้มันซึ่งหน้า สู้มันไม่ได้ ต้องใช้อุบายด้วยวิธีต่าง ๆ ทำให้มันอ่อนกำลังลงทุก ๆ วัน แล้วก็ไม่ต้องละทิ้งตามฆ่าอยู่เสมอ. อุปบายอย่างนี้ท่านเรียกว่า **ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ** จัดเป็นวิปัสสนาญาณอันดับที่ ๗.

๘. การทำให้กิเลสอ่อนกำลังลงนั้น เป็นเหตุให้ว่างเฉยในสิ่งทั้งปวง ได้ยิ่งขึ้นทุกที ฉะนั้นในโอกาสต่อไปนี้ จึงเป็นลำดับแห่ง **สังขารุเปกขาญาณ** ซึ่งแปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้ว่างเฉยในสังขารทั้งปวง. ญาณนี้อาศัยอยู่บนการพิจารณาเห็นความว่างแห่งสังขารทั้งหลาย ว่าว่างจากตัวตน ว่างจากความ เป็นสัตว์เป็นบุคคล ว่างจากแก่นสารคือความเที่ยงแท้ถาวร ว่างจากความ สุข เพราะเต็มไปด้วยทุกข์ ว่างจากความงาม เพราะดูแล้วล้วนแต่ไม่ระอา ดังนั้น เป็นต้น. จนในที่สุด เกิดความว่างเฉยในสิ่งทั้งปวงในทุกๆ ภพ คือทั้งกามภพ รูปภพ และอรุภพ. เห็นสิ่งที่เคยรักใคร่หลงใหล เป็นก้อนอิฐก้อนหิน ก้อนดินไป. ท่านเปรียบความซื่อนี้ว่า เหมือนกับคนที่เคยรัก เคยติดอกติดใจ กันมาแต่ก่อน บัดนี้ปรากฏว่าเป็นกบฏก็หมดรัก เช่น ในกรณีที่เมียเป็นชู้ ก่อนหน้านี้คิดว่าเป็นเมียก็รัก แต่เมื่อมาปรากฏว่าเป็นชู้ ก็เป็นกบฏ เลยหมดความรัก ครั้นหย่าขาดจากกันแล้ว เขาจะไปทำอะไรต่อไปก็ได้ตามใจ เฉยได้. ภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรุภพ แต่ก่อนนี้เคยเป็นที่อัสสาทะ หรือเป็นที่เอวตอรรอย นานาประการของสัตว์. เมื่อจิตสูงขึ้นมาถึงญาณอันดับที่ ๘ นี้แล้ว ก็ทราบว่า ว่างจากสาระใดๆ จึงว่างเฉยเสียได้ในภพทั้งปวง เหมือนบุรุษที่ว่างเฉยกับภรรยา ที่หย่าขาดกันแล้ว เพราะจับได้ว่าเป็นกบฏ เป็นต้น. **สังขารุเปกขาญาณ** นี้ จัดเป็นวิปัสสนาญาณอันดับที่ ๘. เรียกสั้นๆ ว่า **อุเบกขาญาณ**.

๙. เมื่อว่างเฉยในภพทั้งปวงได้อย่างนี้ จิตก็พร้อมแล้วที่จะรู้ริยสัจ ๔ ชนิดที่จะทำให้บรรลุนิพพาน คือพระโสดาปัตติผล มรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค มรรคใดมรรคหนึ่งแล้วแต่กรณี. จิตที่อยู่

ในสภาพเช่นนี้ ท่านเรียกว่ามี **สัจจานุโลมิกญาณ** แปลว่า ญาณที่พร้อมถึงที่สุดแล้ว ที่จะรู้อริยสัจ ๘ ขั้นที่เป็นขั้นที่จะทำลายกิเลสสังโยชน์ให้หมดไปเป็นพระอริยบุคคลชั้นใดขั้นหนึ่งได้. นับเป็นวิปัสสนาญาณอันลำดับที่ ๔. เรียกสั้น ๆ ว่า **อนุโลมญาณ**.

วิปัสสนา ๔ ลำดับ นับตั้งแต่ อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณ เป็นที่สุดนี้ เมื่อเป็นไปอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เรียกว่า **ปฏิบัติภาวนาหัตถสนวิสุทธิ** เป็นวิปัสสนาตัวที่ ๔ หรือนับเป็นวิสุทธิอันดับที่ ๖, กล่าวคือความบริสุทธิ์หมดจดสะอาดแก่แห่งปัญญาเป็นเครื่องเห็น ในการดำเนินไปของวิปัสสนาหรือปัญญาที่รู้แจ้งและตัดกิเลส.

ต่อจากนั้น ก็ถึงวิสุทธิอันดับที่ ๗ ที่เรียกว่า **ญาณหัตถสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งญาณหัตถสนะ ซึ่งได้แก่อริยมรรคญาณนั่นเอง เป็นตัวสุดท้ายของวิปัสสนา หรือผลของวิปัสสนา ได้แก่อริยมรรคญาณทั้ง ๔. นับเป็นวิปัสสนา ตัวที่ ๔.

ก็ในลำดับระหว่างสัจจานุโลมิกญาณ อันเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๔ เป็นอันดับสุดท้ายของปฏิบัติภาวนาหัตถสนวิสุทธิ กับญาณหัตถสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิอันดับที่ ๗ นี้ มี **โคตรภูญาณ** แทรกอยู่ ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายกั้นระหว่างปฏิกุณกับอริยบุคคล. แต่โดยที่โคตรภูญาณ มีขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป จึงควรสงเคราะห์เข้าไว้เสียในฝ่ายปฏิบัติภาวนาหัตถสนวิสุทธิ เพราะยังอยู่ในฐานะที่เป็นกามาวจรกุศล แม้ว่าญาณนี้จะอยู่ในกึ่งกลางระหว่างโคตรปฏิกุณ กับโคตร

พระอริยเจ้า หรือแม้ว่าญาณนี้จะขึ้นมาถึงขั้นที่หน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์แล้วก็ตาม.

สำหรับวิปัสสนาทั้ง ๕ ตัวนี้ อาจสรุปแต่ใจความได้ว่า ตัวที่ ๑ คือ **ทิกฺขวิสุทฺธิ** เป็นความหมดจดแห่งทิกฺขุความเห็น ไม่มีทิกฺขุเห็นผิดอีกต่อไป เพราะมารู้จักแยกคน แยกสัตว์ออกไปเป็นส่วนๆ. วิปัสสนาตัวที่ ๒ เรียกว่า **กัมมวชิระวิสุทฺธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ เพราะมารู้จักเหตุ-รู้จักปัจจัย แห่งส่วนต่างๆ เหล่านั้น ที่มาประกอบกันขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด. วิปัสสนาตัวที่ ๓ ชื่อ **มคฺคามคฺคญาณหัตถวิสุทฺธิ** รู้แจ้งว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรเป็นทาง อะไรไม่ใช่ทาง และไม่ไปหลงของแปลกๆ ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญทางจิต ที่แปลกประหลาดเหลือความคาดคะเนของคนธรรมดา. วิปัสสนาตัวที่ ๔ คือ **ปฏิปทาญาณหัตถวิสุทฺธิ** ได้แก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๔ ลำดับ ที่กล่าวมาแล้ว. ตัวนี้เป็นตัวการที่ดำเนินไปอย่างคมเฉียบ เป็นปัญญาหรือญาณในขั้นที่แทงตลอดในภาพทั้ง ๓ หรือสังขารทั้งปวง ซึ่งจะเห็นเหตุให้กิเลสเหลืออยู่ไม่ได้. ส่วนวิปัสสนาตัวที่ ๕ คือ **อริยมรรคทั้ง ๘** มีโสคาปัตติมรรคเป็นต้น [ซึ่งหลังจากนั้นแล้ว ย่อมกลายเป็นอริยผลโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้, และเกิดญาณประเภทที่เป็นความรู้ตัว ว่ากิเลสหรือทุกข์สิ้นไปแล้วเพียงไร ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้, เพราะเป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่งซึ่งไม่เกี่ยวกับตัวการปฏิบัติ] รวมเป็นตัววิปัสสนาแท้ นับได้ ๕ ลำดับ. เมื่อเพิ่มรากฐานของวิปัสสนาทั้ง ๒ ชั้น คือ **ศีลวิสุทฺธิ** กับ **จิตตวิสุทฺธิ** ข้างต้นเข้าด้วย ก็เป็น ๗ อันครบ.

ทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่เราต้องสนใจสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งท่านจัดไว้เป็นระเบียบพอที่จะเรียกว่าเป็นอย่างเทคนิค ซึ่งเป็นของคู่กันกับชนิดที่เป็นไปตามธรรมชาติ หรืออย่างคอมมอนเซนส์ตามที่ไอธริบายให้ฟังแล้วแต่วันก่อน. มันเป็นการเหลือวิสัยที่อาตมาจะแจกแจงรายละเอียดทั้งหมด ในเรื่องเกี่ยวกับวิปัสสนาให้ทราบได้ในเวลาช่วงโมงเดียว, ที่แท้ทั้งหลายชั่วโมงก็ไม่พอ. แต่ถ้ามองเอาแต่หลักใหญ่ และใจความที่พอจะป้องกันความเข้าใจผิด, ไล่แนวพอเอาไปคิดเองได้ถูกต้องแล้ว ก็มีอยู่เพียงเท่านั้นเอง. ฉะนั้นจึงขอให้ถือว่า เป็นการให้ความรู้ในเบื้องต้น ที่เกี่ยวกับวิปัสสนาชนิดที่จะไปใช้ค้นหารายละเอียดได้ด้วยตนเองสืบไปสักครั้งหนึ่งก่อน. โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นหัวข้อสำคัญของการปฏิบัติในหลักแห่งพระพุทธศาสนา จึงได้นำมาอธิบาย และขออย่าให้ถือว่าเป็นเรื่องเกินขอบเขตของการศึกษา เพราะถ้าเราไม่รู้เรื่องการปฏิบัติประเภทนี้ เราก็ไม่สามารถเข้าถึงตัวพุทธศาสนา หรือหลักแห่งการปฏิบัติทางพุทธศาสนาได้เลย.

โดยสรุปความ เราจะเห็นได้ว่า หลักแห่งการศึกษาเรื่องของวิปัสสนานั้น เรามีหลักเป็นลำดับอยู่ว่า อะไรเป็นรากฐานที่ทั้งที่อาศัยของวิปัสสนา? ตอบว่า คือ และ สมภา. อะไรเป็นที่กำหนดสำหรับเจริญวิปัสสนา? ตอบว่า สิ่งทั้งปวง จะเรียกว่าโลกทั้งปวงก็ได้ ภพทั้ง ๓ ก็ได้ สังขารทั้งปวงก็ได้ ชันธหัตถ์ได้ เพราะว่าในภพทั้ง ๓ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าขันธห้า เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วในวันก่อน. ลักษณะแห่งตัววิปัสสนาหรือความเห็นแจ้งนั้น คือ อะไร? คือเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะเห็นเต็มไปในภพทั้ง ๓. เป็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป จนเห็นว่าเต็มไปด้วยความ

นำกล้วนนำเบือน่าย ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น. ลักษณะเหล่านี้คือลักษณะที่จะต้องปรากฏในวิปัสสนา. อะไรเป็นกิจของวิปัสสนา? กิจหรือหน้าที่โดยตรงของวิปัสสนาคือ การกำจัดความโง่ ความมืด เพราะวิปัสสนาแปลว่าความเห็นแจ้ง. ผลของวิปัสสนาคืออะไร? ผลของวิปัสสนาก็คือ ความแจ่มแจ้ง จนเป็นอริยมรรคเกิดขั้นรู้แจ้งแทงตลอดสิ่งทั้งปวง กำจัดกิเลสสูญสิ้นไป เป็นความสะอาดสว่าง สงบ. ถ้าจะสรุปเป็นหัวข้อที่สั้นที่สุดยิ่งขั้นอีกก็ได้ใจความว่า ศีล และสมาธิ เป็นรากฐานของวิปัสสนา; วิสุทธิอีก ๕ ลำดับนั้นเป็นตัววิปัสสนาแท้ ทำความรู้ในตัวเองไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างชัดแจ้ง; กำหนดหาความรู้ลงไปทั่วโลกทั้งปวง หรือภพทั้งปวง หรือสังขารทั้งปวง หรือชั้นทั้งปวงแล้วแต่ละเรียก; ทำกิจคือตัดความโง่ความหลงติดในโลกทั้งปวงเสียสำเร็จเป็นความสว่างแจ่มแจ้งขึ้นมา; อุปาทานไม่เหลืออยู่ต่อไป จึงไม่มีอะไรเป็นเรื่องผูกพันจิตนี้ให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ จึงเกิดลักษณะที่เรียกว่า วิมุตติ หรือหลุดพ้นออกมาจากภพ หรือจากโลก; จิตไม่มีความทุกข์เพราะไม่มีติดหาหรือความอยากแต่ประการใดประการหนึ่ง ในภพนั้น ๆ อีกต่อไป; ท่านเรียกอาการเช่นนี้ว่า ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ เป็นการบรรลุมรรคผลนิพพานถึงที่สุดแห่งกิจในพระพุทธศาสนาได้ด้วยวิธีการกระทำอย่างนี้.

ทั้งนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า แนวแห่งปัญญาของเราจะเดินมาอย่างไร โดยลำดับแห่งความบริสุทธิ์สะอาด ๗ ลำดับ ซึ่งจะต้องสัมพันธ์กันอย่างไร, และลักษณะการดำเนินของปัญญาที่จะเจาะแทงโลกทั้งหลายอีก ๔ ลำดับ; รวมเรียกว่าเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านจัดไว้ในลักษณะอันเป็นระเบียบหรือเทคนิคดังนี้.

'ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆนั้น อาจจะหาได้จากหนังสือต่างๆจากครูบาอาจารย์สืบไป. แต่โดยแนวใหญ่ๆแล้ว ก็ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ สำหรับป้องกันไม่ให้เกิดความเข้าใจผิด หลงใหลในความเข้าใจผิด จนเอาสิ่งที่มีใช้วิบัติสมาเป็นวิบัติสมา ทำให้เกิดเป็นวิบัติสมาการกำ วิบัติสมาชวนเชื่อ ซึ่งทำให้เกิดพระอริยเจ้าชนิดใหม่ ที่อยู่ในสภาพที่น่าสมเพชอย่างยิ่ง. เรารู้แล้วจะได้ช่วยกันป้องกัน หรืออาจวินิจฉัยความผิดถูกได้ตามสมควร ถ้าหากจะเกิดเป็นคดีขึ้นมา เพราะเหตุนี้.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถากาธิกธรรม ครั้งที่ ๘

เรื่อง

อริยบุคคล กับ การละกิเลส

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๔

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวมาแล้วเมื่อก่อนนี้ ถึงแนวของสิ่งที่เรียกว่า วิปัสสนา โดยสังเขป เป็นการแสดงถึงวิธีปฏิบัติในทางจิต เพื่อให้จิตมีความเจริญขึ้นสูง ถึงขนาดที่ความทุกข์ครอบงำไม่ได้ ที่เรียกว่าพ้นทุกข์ ด้วยอำนาจของการที่จิต รู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง โดยใจความก็คือรู้แจ้งว่าไม่มีอะไรที่น่า ยึดถือ จนกระทั่งสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกทุกๆ โลก ไม่มีอิทธิพลที่จะนำจิต ให้หลงรักหรือหลงชังได้อีกต่อไป เรียกว่าจิตอยู่เหนือโลกหรือเหนือวิสัยของโลก

ขึ้นถึงสถานะอันใหม่ ที่ท่านเรียกว่า **โลกุตตรภูมิ** เพราะฉะนั้น เราควร
เข้าใจเรื่องของโลกุตตรภูมิ คือขั้นหรือฐานะที่อยู่เหนือโลก ให้แจ่มแจ้งตาม
สมควร.

การที่เราจะเข้าใจ **โลกุตตรภูมิ** ได้ชัดเจน เราจำเป็นต้อง
รู้เรื่องที่ตรงกันข้าม คือ **โลกียภูมิ** ด้วยเหมือนกัน. **โลกียภูมิ** ก็คือ ภูมิของ
จิตที่ต่ำอยู่ในขนาดที่สิ่งต่างๆ ในโลกมีอิทธิพลเหนือจิตได้, **โลกียภูมิ**นั้น ท่าน
แบ่งโดยสรุปที่สุดออกเป็น ๓ พวกด้วยกัน กล่าวคือ **กามาวจรภูมิ** หมายถึง
ถึงภูมิของจิตที่ยังคำนึงพอใจในกามทั้งปวง นี่เป็นภูมิแรก. ภูมิถัดไปคือ
รูปาวจรภูมิ ได้แก่ฐานะของจิตที่ไม่คำนึงถึงกับพอใจในกาม แต่้วยังพอใจ
ในความสุขที่เกิดมาแต่สมบัติ ที่มีอารมณ์เป็นรูปธรรมสิ่งใดๆก็ได้ ที่ไม่เกี่ยว
กับกาม. ภูมิที่ถัดไปอีก คือ **อรุฬาวจรภูมิ** ได้แก่สถานะของจิตที่ยังพอใจใน
ความสุขหรือความสงบที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ได้แก่ความสุขหรือความ
สงบอันเกิดแต่สมบัติ ที่มีสิ่งที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ รวมทั้งสิ้นจึงได้เป็น ๓ ภูมิ
ด้วยกัน. ถ้าจะจัดให้เป็นคู่ๆกัน ระหว่าง ภูมิ กับ ภพ ก็มีทางที่จะทำได้.
ภูมิหมายถึงสถานะหรือระดับแห่งจิตใจของสัตว์นั้นๆ, ส่วน 'ภพ' หมายถึง
โลกเป็นที่อยู่ที่เหมาะสมกับสัตว์ที่มีภูมิแห่งจิตใจเช่นนั้นๆ. ฉะนั้น อาจจะจับคู่
กันได้คือ **กามาวจรภูมิ** คู่กันกับ **กามาวจรภพ**, **รูปาวจรภูมิ** คู่กันกับ
รูปาวจรภพ และ **อรุฬาวจรภูมิ** คู่กันกับ **อรุฬาวจรภพ**; และผู้
สังเกตอาจจะเข้าใจได้เองว่า คำว่า ภูมิ หมายถึงสถานะทางจิตที่เป็นอยู่อย่างไร;
คำว่า ภพ หมายถึงที่อยู่อาศัยของสัตว์ ซึ่งมีจิตต่างๆกัน เป็น ๓ ภูมินั้น;
จึงได้เป็น ๓ ภพ ๓ ภูมิ.

ภุมิทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า โลกียภุมิ เพราะว่าล้วนแต่ยังอยู่ในการ
ข้องเกี่ยวกับโลก หรือยังตกอยู่ภายใต้วิสัยที่โลกจะครอบงำได้ตามชั้นตามลำดับ
จึงนับเป็นวิสัยโลกทั้งนั้น : สัตว์ที่อยู่ในภุมภ ก็นับว่าครอบงำด้วยรสของภุม
มีจิตใจทำงานติดพันอยู่ในภุม. สัตว์ที่อยู่ในรูปภุม ก็มีจิตใจติดพันอยู่ใน
ความสุขที่เกิดมาแต่ความสงบชนิดที่ยังหยาบ คือชนิดที่ได้จากสมภาติอันมี
รูปธรรมเป็นอารมณ์. ส่วน สัตว์ที่อยู่ในอรุภุม ก็มีจิตใจที่พัวพันอยู่ใน
ความสุขหรือความสงบที่ประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือความสงบอันเกิดจาก
สมภาติที่มีสิ่งที่ไม่มียุเป็นอารมณ์. โลกียภุมิ คือภุมิของสัตว์ทั่วไป แม้จะ
แตกต่างกันอย่างไร ก็เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหมในเบื้องบน หรือว่า
เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรกในเบื้องต่ำก็ตาม ก็รวมอยู่ใน ๓ ภุมินี้.

คนเราคนหนึ่ง ๆ ในโลกนี้ อาจจะมีจิตตกอยู่ใน ๓ ภุมินี้
ภุมิใดภุมิหนึ่ง ในเวลาใดเวลาหนึ่งได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่เป็นการเหลือวิสัย.
แต่ส่วนมากจะต้องตกอยู่ในภุมภภุมิเป็นธรรมดา คือจิตของมนุษย์
เราโดยปรกตินั้น ตกต่ำอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าภุม. แต่ใน
บางคราวบางโอกาสอาจจะออกมาได้จากอิทธิพลของภุม เพราะอาศัยการทำจิต
ให้ไปจดจ่ออยู่ที่ความสงบสุขอันเกิดจากสมภาติที่มีรูปธรรมหรืออรุธรรมเป็น
อารมณ์ แล้วแต่สมภาติที่จะเจริญ; ฉะนั้นในบางคราว จิตของมนุษย์เราจึงอยู่
ในลักษณะที่เป็นรูปภุมภุมิ หรืออรุภุมภุมิก็มี. ถ้าสำหรับครั้งพุทธกาล
คือยุคโบราณในอินเดียนี้ว่ามีมาก เพราะว่าผู้ที่ออกแสวงหาความสงบสุขชั้น
รูปภุมภุมิหรืออรุภุมภุมินั้น อาจกล่าวได้ว่าเต็มไป ทั่ว ๆ ไปตามในป่า.

สำหรับบางคนนั้นเชื่อมั่นน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็กล่าวได้ว่าอยู่ในขอบเขตที่คน
 ทั่ว ๆ ไปจะเข้าถึงได้อยู่แน่นอน. ทั้งยังกล่าวได้อีกว่า **เมื่อจิตใจของผู้ใดตั้งอยู่
 ในภูมิใด เมื่อนั้นโลกที่เขากำลังอาศัยอยู่นั้น ก็จะกลายเป็นภพนั้น
 ไปทันที**; เช่นใครคนหนึ่งในโลกนี้กำลังเป็นสุขอยู่ในรูปาวจรสมบัติ. โลกนี้
 ก็จะกลายเป็นรูปาวจรภพสำหรับเขาไปทันที เพราะเขาไม่รู้สึกรู้สึในสิ่งอื่นใด
 นอกจากรูปาวจรธรรม, โลกนี้ในขณะนั้น และสำหรับเขาผู้นั้นก็มีค่าเท่ากับ
 รูปาวจรภพไป จนกว่าภูมิแห่งจิตใจของเขาจะเปลี่ยนเป็นอื่นไป.

สัตว์ที่ยังอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ภูมินี้ ยังถอนตัวตนไม่ได้ ยังมี
 อัสมิมานะเต็มที่ และไม่เคยมีความรู้เรื่องการถอนตัวตน. ถึงแม้จะได้รับ
 ความสุขความสงบชนิดที่เหมือนกับว่าเป็นก้อนหิน ก้อนดิน ท่อนไม้ไปแล้ว ก็ยัง
 เติมอยู่ด้วยความยึดถือตัวตน ยังอาศัยต้นเหตุต่าง ๆ ชนิด ตลอดจนถึงต้นเหตุชนิดที่
 ละเอียดยิ่งที่สุด เช่นวิภวตัณหาเป็นต้น เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปในภพต่าง ๆ หรือ
 มีการประกอบกรรมต่าง ๆ ด้วยอำนาจของตัณหานั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่า
 อยู่เหนือวิสัยโลก และจัดไว้เป็นโลกียภูมิเช่นกัน.

**ส่วนโลกุตระภูมินั้นตรงกันข้าม และไม่ได้เอาลักษณะของ
 จิตทั้ง ๓ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วเป็นหลักเกณฑ์** แต่เอาความที่มีจิตอยู่สูง
 เหนือวิสัยโลก มองเห็นโลกโดยความเป็นของไม่มีตัวตน มีจิตอยู่เหนือความ
 ต้องการสิ่งใด ๆ ในโลก หรือในภพทั้งปวงดังกล่าวแล้ว. พวกที่ตั้งอยู่ใน
 โลกุตระภูมินี้ก็ยังแบ่งเป็นชั้น ๆ ได้เหมือนกันตามลำดับสูงต่ำ. ตามหลักของ

พุทธศาสนาแบ่งโลกุตตรภูมิออกเป็นมรรคผล ๔ ขั้นด้วยกัน ซึ่งเป็นคำที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินกันทั่วๆ ไปว่า ขั้นพระโสดาบัน ขั้นพระสกิทาคามี ขั้นพระอนาคามี และขั้นพระอรหันต์. ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวกนี้ หมายถึงโลกุตตรภูมิในที่นี้. คำว่า 'โลกุตตระ' แปลว่า 'อยู่เหนือโลก' แต่ภาษาไทยเราเขียนแผลงจนอ่านไปได้เป็นคำอีกคำหนึ่งซึ่งฟังชิวได้ คำนั้นก็คือคำว่า 'โลกอุดร' ชาวบ้านทั่วๆ ไปใช้คำว่าโลกอุดร และต้องการจะไปโลกอุดร. แต่คำที่เป็นภาษาบาลีนั้น คือคำว่า *โลกุตตระ*. *โลกุตตร* = โลก + อุตตร. *อุตตระ* แปลว่า ยิ่ง หรือเหนือ. ฉะนั้น *โลกุตตระ* จึงแปลว่า ยิ่งไปกว่าโลก หรือเหนือไปกว่าโลก. ส่วนคำที่แผลงไปเป็นโลกอุดรนั้น อาจทำให้เข้าใจผิดว่าโลกทางทิศเหนือ คือโลกทางทิศอุดรไปก็ได้; นี่มันทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นโลกไปเสียอีก ฉะนั้นต้องระวังให้ดี อย่าไปใช้คำว่าโลกอุดรอย่างที่เขาบ้านเขาใช้จะดีกว่า; ที่ถูกต้องจะใช้คำว่า *โลกุตตระ* ตามหลักของคำภาษาบาลี ซึ่งไม่มีทางที่จะหลงเข้าใจเป็นโลก แต่อาจเข้าใจได้ว่าเหนือโลก. นี่ ก็เป็นเรื่องที่ควรระวังเข้าใจไว้ด้วยเหมือนกัน.

คำว่า *โลกุตตระ* หรืออยู่เหนือโลกนี้ หมายถึงจิตใจ มิได้หมายถึงร่างกาย. ร่างกายนั้นจะอยู่ในโลกไหนภพไหน ที่สมควรกันก็ได้ เช่นอยู่ในโลกมนุษย์ก็ได้ ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ หรือจะเกิดในสวรรค์ชั้นเทวโลกพรหมโลกก็ได้. เพราะว่าโลกเหล่านี้เป็นโลกที่พอสมควร สำหรับเป็นที่ตั้งอาศัยของสัตว์ที่มีจิตอันตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ. ส่วนโลกที่ต่ำไปกว่านั้น เช่น กำเนิดเปรตจันตหรือนรกเหล่านี้ ไม่ได้เป็นภพที่สมควร. นี่เพื่อจะให้เข้าใจว่า

ร่างกายจะอยู่ที่ไหนนั้นไม่สำคัญ แต่เขาเป็นหลักเป็นเกณฑ์กันที่ตรงจิตใจ ; ถ้าจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของโลก ซึ่งหมายถึงการอยู่เหนือความครอบงำของกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกี่ยวข้องในโลกทุก ๆ โลก ทุก ๆ ภพนั่นเอง ก็เรียกว่าผู้นั้นตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิตามขั้นตามส่วน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๔ ขั้น ดังกล่าวแล้ว.

เมื่อโลกุตตรภูมิแบ่งออกเป็น ๔ ขั้นเช่นนี้ เราจะต้องรู้ความแตกต่างระหว่างขั้นนั้น ๆ เพื่อความเข้าใจดีขึ้น. เพื่อจะรู้ความแตกต่าง เราก็ต้องรู้จักสิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างเป็น ๔ ขั้นเหล่านั้น ซึ่งได้แก่กิเลสต่าง ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ สำหรับโลกุตตรภูมิขั้นนั้น ๆ จะพึงละให้ขาดไป. กิเลสในขั้นนี้ คือตัวกิเลสแท้ หรือตัวกิเลสที่ละเอียดเป็นกิเลสจริง ๆ ท่านจำแนกไว้เป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน เรียกโดยทั่ว ๆ ไปว่า **สังโยชน์**. คำว่า **สังโยชน์** นี้ **สัง** แปลว่า **พร้อม**; **โยชนะ** หรือ **โยชน์** นั้น แปลว่า **ผูกพัน**; จึงแปลว่า **ผูกพันเต็มที่อยู่พร้อมพร้อม**. **กิเลสเครื่องผูกพัน ๑๐ อย่างนี้** **ผูกพันคนทุกคน หรือสัตว์ทั้งหลายทั้งหมดให้ติดอยู่ในโลก คนจึงตกอยู่ในวิสัยของโลก และเป็นโลกียภูมิ**. ฉะนั้น ถ้าตัดเครื่องผูกพันเหล่านั้นออกไปเสียได้ จิตก็จะค่อย ๆ หลุดออกมาจากโลกตามลำดับ. เมื่อตัดได้หมด ก็เป็นอันว่าจิตหลุดออกมาสู่ความอยู่เหนือโลก เป็นโลกุตตรภูมิโดยสมบูรณ์. แท้ที่จริงกิเลสที่ผูกพันคนเราอยู่เป็นปกติธรรมดาตนเอง ที่เรียกว่า **สังโยชน์** ในที่นี้; แต่เราไม่ศึกษา ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่กัน จึงไม่รู้จัก และเห็นเป็นของแปลกประหลาดไป. ถ้ามีอะไรมาทำให้เราสนใจ หรือศึกษากันมาแต่แรกเริ่มเดิมที จนรู้จักกันมาตั้งแต่เล็ก ๆ แล้ว การศึกษาพระพุทธศาสนาจะเป็นของง่าย

อย่างยิ่ง แต่โดยเหตุที่ไม่มีชนบวชนิยมให้ศึกษากันเช่นนั้น และไม่มีผู้ที่เอาใจใส่ในเรื่องเหล่านั้นด้วยตนเอง จึงไม่รู้จักสิ่งเหล่านั้น ทั้ง ๆ ที่มันเต็มอ้อยอยู่ในตัวอย่างเต็มเปี่ยม และเป็นเครื่องผูกพันตนเองให้ติดอยู่กับโลกหรือกับความทุกข์ตลอดเวลา. เมื่อเราศึกษาเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ก็เท่ากับศึกษาเรื่องตัวเราเอง ที่เกี่ยวกับตัวเราเองโดยตรง หากแต่ว่าเป็นชั้นลึก เป็นส่วนที่ลึก สมกับที่ท่านเรียกว่ากิเลสชั้นละเอียดเท่านั้น.

ในสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดที่ผูกพันเราทั้ง ๑๐ ประการนี้ ประการแรกที่สุดเรียกว่า **สักกายทิฏฐิ** แปลว่า ความเห็นร่างกายเป็นของตน; ได้แก่ความเข้าใจผิด สำคัญผิด ว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าร่างกายนี้เป็นของตน อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วในข้อที่ว่าด้วยอุปาทาน. ทุกคนมีความเข้าใจว่าเราเป็นเรา เหมือนอย่างคำสอนของ Descartes ที่ว่า “เราคิดได้ เรามีอยู่” หรือว่าตัวเราต้องมีอยู่ เพราะเราคิดได้อยู่ ดังนั้นเป็นต้น. ความคิดว่า ‘ตัวเรา’ มีอยู่นั้นแหละ คือความสำคัญผิดในที่นี้. แต่โดยเหตุที่คนเราทั่ว ๆ ไป ไม่รู้จักอะไรมากไปกว่าร่างกายหรือจิตที่เนื่องอยู่กับร่างกาย จึงเหมาเอาของ ๒ อย่างนี้เป็นตัวตน โดยมีความเข้าใจว่ากายพร้อมทั้งจิตนี้ เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นข้าพเจ้า; หรือถ้าหลงหนักขึ้นไปอีก ก็เอาร่างกายล้วน ๆ เป็นตัว เป็นตน เอวัตถุล้วน ๆ เป็นตัวตน ถึงกับโกรธสิ่งที่ไม่มีชีวิต ถึงกับขว้างปา ทบตีภาชนะสิ่งของได้. หรือเด็ก ๆ เตะไปโดนเสา ก็ต้องเตะเสาท่อยเสาแค้นแค้นให้ได้ อย่างนี้เป็นต้น. ความรู้สึกตามสัญชาตญาณพื้นฐาน คือสัญชาตญาณมูลฐานว่ามีตัวเราหนึ่ง เป็นไป

หนักแน่นมาก ถึงกับเอาอะไร ๆ เป็นตัวตนก็ได้ตามความรู้สึกของคน และเรียกว่า **สัปดาห์ทฤษฎี** ในที่นี้.

ทั้งนี้ อาจเห็นได้สัปดาห์ **ไม่ว่าใครย่อมมีความสำคัญว่าตัวตน** **ประจำใจอยู่ทั้งนั้น** เพราะเป็นมูลฐานที่จะทำให้ชีวิตมีอยู่เป็นอยู่ ทำให้ **ต่อสู้อันตราย** ทำให้แสวงหาอาหาร หรือสืบพันธุ์เป็นต้น. แต่ที่เรียกว่า **สัปดาห์ทฤษฎี** ในที่นี้ ประสงค์เอาชั้นหยาบๆ ที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวจัดในเบื้องต้น ก็พอ : จัดเป็นกิเลสตัวแรก ที่ผู้ที่เริ่มรู้จักโลก หรือว่าจะข้ามชั้นจากโลก จะต้องรู้จักกิเลสตัวแรกตัวนี้, และจะต้องละให้ได้. กิเลสนี้เรียกชื่อเป็น บาลีว่า **สัปดาห์ทฤษฎี**. คำ สัปดาห์ ถ้าแปลตามตัวหนังสือก็ว่า “**กายของคน**”. และควรจะเข้าใจไว้เสียด้วยว่า คำว่า กาย ในที่นี้ รวมทั้งจิตส่วนพื้นฐานที่ต้องเนื่องกันอยู่กับกายนี้เป็นธรรมดาอีกด้วย. หากแต่ท่านเพ่งถึงกายเป็นส่วนใหญ่ เพราะสัตว์ทั่วไปรู้จักกาย ยิ่งกว่าใจ และยึดที่กาย รวมๆ กันไป. ส่วนคำว่า ทฤษฎี แปลว่า ทฤษฎีหรือความเห็น สัปดาห์ทฤษฎีจึงแปลว่า **ความเห็นที่ว่ากายนี้** **ของตน**. อีกอย่างหนึ่ง อันเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องใช้คำบาลีในเรื่องบางประเภทเช่นคำว่า สัปดาห์ทฤษฎีในที่นี้; เพราะไม่อาจจะเอาคำไทยไปใช้แทนได้ เราจะต้องอดทนสักหน่อยในการที่จะต้องจดหรือจำคำบาลี. เราควรจะต้องเห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านมิได้ทรงเอาเรื่องอย่างอื่นนอกกลุ่มนอกทาง หรือนอกวงนอกขอบเขต มาให้เรา **ศึกษา** หรือ **ละ** กันเล่น หากแต่ท่านได้ทรงชี้ให้เห็น ให้ละสิ่งที่มีประจำอยู่แล้วในเราทุกคน, ให้มองเห็นแล้ว ให้ **ละ** เสีย. สัปดาห์ทฤษฎี นี้ เป็นกิเลสข้อแรกที่สุด ที่ใคร ๆ จะต้องละเพื่อการเอาชนะโลก.

สังโยชนหรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๒ เรียกว่า **วิจิกิจฉา**. วิจิกิจฉาในที่นี้ หมายถึงความสงสัย, คือความรู้ไม่เพียงพอ เป็นเหตุให้สงสัยลังเล ไม่กล้าหาญ ไม่แน่ใจ. **ความลังเลสงสัยในที่นี้ ส่วนใหญ่ที่สุดประสงค์เอาความสงสัยลังเลในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์** หรือถ้าลดลงมาก็คือ ความสงสัยในความดีความงามความยุติธรรมอะไรต่างๆ. ที่ว่าส่วนใหญ่ หมายถึงความลังเลในเรื่องความพ้นทุกข์นั้น หมายถึงลังเลเพราะไม่รู้ สงสัยก็เพราะไม่รู้แจ้ง และลังเลสงสัยว่าเรื่องนี้มันยังงักงันแน่ เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในการที่จะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ ว่ามันเป็นของที่เหมาะสมแก่ตนหรือไม่, ตนจะทำได้หรือไม่, มันดีกว่าสิ่งอื่นจริงหรือไม่ ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น. ส่วนเรื่องที่รองลงมาก็คือ เป็นการลังเลในเรื่องความดี ว่าความดีนั้นยังงักงันแน่? ทำดีได้จริงหรือเปล่า? ดังนี้ เป็นต้น. บางทีก็ไปเข้าข้างฝ่ายกิเลส ถือเอาการได้แล้วเป็นดี; บางทีก็ไปเข้าทางฝ่ายธรรมะ ถือเอาความถูกต้อง ความจริงนั้นเป็นความดีก็มี. แม้ที่สุดแต่หลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ตนจะเข้ายึดถือเป็นเครื่องตัดสินใจในปัญหาต่างๆ ก็ลังเลไม่แน่นอน.

ความลังเลนี้ยังขยายไปถึงลังเลในศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือในวิชาการต่างๆ ที่ตนถือ หรือตนรับปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา. อย่างในพุทธศาสนาเรา ก็ลังเลในพระพุทธเจ้า ลังเลในพระธรรม ลังเลในพระสงฆ์. การกล่าวอย่างนี้เป็นการกล่าวรวมหมด : ลังเลในพระพุทธเจ้า คือลังเลว่า จะไม่เป็นบุคคลที่ควรสรรเสริญถูกต้องจริง หรือเป็นบุคคลที่หลุดพ้นจากความทุกข์จริง; ลังเลในพระธรรม คือลังเลในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือในการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ว่าจะไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์จริงหรือไม่จริงตามนั้น; ลังเลในพระสงฆ์ คือลังเลในผู้ปฏิบัติว่าผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์นั้น

กงไม่ปฏิบัติได้จริง หรือไม่อาจมีบุคคลชนิดนั้นในโลกนี้ เพราะเป็นสิ่งเหลือวิสัยเป็นต้น. ความลั้เลที่อาจถือได้ว่าครอบคลุมความลั้เลทั้งปวง ก็คือความลั้เลในธรรม ได้แก่ความลั้เลในเรื่องความพันทุกข์ ลั้เลในความดี ลั้เลในแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แม้ที่สุดวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่หรือกำลังใช้ปฏิบัติอยู่ก็มีความลั้เล.

มูลเหตุของความลั้เลคือความไม่รู้ หรือวิชา ซึ่งก่อให้เกิดกิเลสตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง แล้วกิเลสตัณหานั้นก็คอยตั้งกระชากไปทางนั้นอยู่เรื่อย จิตจึงเคยชินแต่ในการไหลไปทางต่ำ เหมือนกับปลาที่เคยชินอยู่แต่ในน้ำ ไม่รู้เรื่องบก; พอพูดถึงเรื่องบก มันก็ไม่เชื่อ ถ้าเชื่อก็เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง เป็นการลั้เลอยู่เสมอไป. คนเราที่จมอยู่ในโลกหรือในกามก็เหมือนกัน เคยชินกับกามเหมือนปลาอยู่ในน้ำ เมื่อพูดถึงเรื่องอยู่นอกกาม เห็นโลก ก็เข้าใจไม่ได้ ส่วนใดที่เข้าใจได้บ้างก็ลั้เล. ถ้าเราจะใช้ไวยากรณ์ที่เราเคยใช้ในการศึกษาเล่าเรียนกันโดยมาก ก็กล่าวได้ว่าความรู้สึกฝ่ายต่ำนั้นมีอยู่เป็นพื้นเป็นวิสัย ส่วนความรู้สึกฝ่ายสูงนั้นเพิ่งจะก่อรูป. การทะเลาะกันระหว่างความรู้สึกฝ่ายสูงกับความรู้สึกฝ่ายต่ำนี้คือการลั้เล และถ้ากำลังใจไม่เพียงพอ ในที่สุดความรู้สึกฝ่ายต่ำมักจะชนะ เราจะต้องเข้าใจต่อสิ่งที่เรียกว่า วิจิกิจา หรือความลั้เลในความดี ซึ่งเป็นของมีประจำอยู่ในคนทุกคนมาตั้งแต่เกิด และสำหรับบางคนที่ได้รับการอบรมมาผิด ๆ อาจจะแรงมากขึ้นทุก ๆ ปี ที่อายุมากขึ้น ๆ ว่ามันมีอยู่ในคนทุกคนอย่างไร โดยเฉพาะของเราเอง เราจะต้องรู้ให้แจ่มแจ้ง ก็รู้จักมันให้ดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะไม่เห็นโทษ และไม่สามารถจะเกลียดมัน. ถ้าจะละมัน จะต้องพิจารณาให้เห็นโทษของความลั้เล

ซึ่งมีแทรกแซงอยู่ในการงานในชีวิตประจำวัน จนเป็นผู้ไม่อาจจะยึดมั่นในความดี ความงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นต้น ว่ามันมีอยู่อย่างใด. ยิ่งพิจารณาให้เห็น ก็ยังเกลียดมันมากขึ้นเองตามลำดับ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ละมันได้ง่ายขึ้น. นี่คือกิเลสเป็นเครื่องผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์หรือโลก เป็นข้อที่ ๒.

ที่นี้มาถึงสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียด ข้อที่ ๓ เรียกเป็นบาลีว่า **สัพพทปปรามาส** แปลว่าการจับฉวยศีลและวัตร ผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง. เรื่องนี้ได้อธิบายไปมากแล้ว เมื่ออธิบายเรื่อง สัพพทปฺปาทาน ในการบรรยาย อันว่าด้วยอุปาทาน ๔ ประการ. เมื่อกล่าวโดยใจความ สัพพทปปรามาส ก็คือการติดแน่นยึดมั่นในสิ่งที่ตัวเคยประพฤติปฏิบัติมาด้วยความเข้าใจผิด ในสิ่งที่ตน เห็นว่าดีที่สุดหรือถูกต้องที่สุด. ความเข้าใจผิดในการปฏิบัติเช่นนี้ ส่วนมากที่สุด เป็นเรื่องเกี่ยวกับลัทธิศาสนา แต่อาจกินความรวมไปถึงเรื่องที่ไม่ใช่ศาสนาก็ได้ แล้วยึดมั่นไว้ด้วยความเข้าใจผิด คงปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ อยู่จนบัดนี้ด้วยความเข้าใจผิด ตัวอย่างเช่นเข้าใจผิดในเรื่องทางไสยศาสตร์ และการปฏิบัติอย่างไสยศาสตร์ ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจเลิกถอนได้ นี่ก็เป็นสัพพทปปรามาสโดยไม่ต้องสงสัย. แม้ เป็นเรื่องของศาสนา เช่นการปฏิบัติตามวิธีที่สอนอยู่ในศาสนา แต่ถ้าปฏิบัติไป ด้วยความเข้าใจผิดว่าจะเกิดความขลัง เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ขึ้นมา แล้วก็คุ้มครองเราได้ อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่าเป็น สัพพทปปรามาส อยู่แน่นอน. ตัวอย่างเช่นการสมათานศีลหรือประพฤติวัตรต่าง ๆ ที่แท้ก็เพื่อจะกำจัดกิเลส แต่ถ้าเข้าใจไปว่าจะทำให้เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพราะศีลหรือวัตรปฏิบัตินั้น ๆ

เช่น จะเป็นคนมีวาจาคำกัศสิทธิ์ มีการทะเลาะกันได้ มีอำนาจพิเศษต่าง ๆ หรือให้เกิดความขลังมาก่อน แล้วใช้ความขลังนั้นตัดกิเลสได้ อย่างนี้เป็นต้น ความยึดถืออย่างนั้นก็ยังเป็นสิลัพพตปรามาสอยู่นั่นเอง. แม้ว่าตนจะกำลังปฏิบัติครบถ้วนตามสิกขาบทที่ระบอบอยู่ในวินัยทั้งหมดก็ตาม. ข้อนี้หมายความว่า การปฏิบัติอย่างเดียวกันเหมือนกันแท้ แต่ถ้ามีอำนาจความเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่น ในทำนองไร้เหตุผล หรือกลายเป็นของขลังของศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ย่อมเป็นสิลัพพตปรามาสไปทั้งสิ้น.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้คนที่เป็นมหาเปรียญสูง ๆ ก็ยังถือเอาความหมายของคำว่า สิลัพพตปรามาสนี้แคบเกินไป โดยถือเอาแต่ตามที่อรรถกถาบางแห่งกล่าวไว้ ว่าได้แก่การประพฤติปฏิบัตินอกรัตนกรอยของพุทธศาสนา เช่นของพวกเดียรฉัตรต่าง ๆ เช่นการนอนบนหนาม การถือปฏิบัติอย่างว้าว อย่างสุนัข โดยเข้าใจว่าจะเกิดการหมกกิเลส อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าถือเอาใจความแคบ ๆ เช่นนั้น ก็จะกลายเป็นว่า คนทั่วไปก็ไม่มีใครที่มีสิลัพพตปรามาสเลย. เพราะตามปรกติกาก็ไม่มีใครประพฤติอย่างสุนัขอย่างว้าวอยู่แล้ว. แต่ถ้าจะพิจารณาดูให้ชัดเจนละเอียดทั่วถึงดีแล้ว จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายอันแท้จริงของท่านมุ่งหมายถึงการปฏิบัติยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความเข้าใจผิด หรือไร้เหตุผล ทุกชนิดทีเดียว. **แม้การปฏิบัติในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ถ้าทำไปด้วยความเข้าใจผิด ยึดมั่นเป็นเรื่องขลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ก็เป็นเรื่องสิลัพพตปรามาส ด้วยกันทั้งคั่น** แม้ที่สุดแต่ภิกษุสมาทานศีล ปฏิบัติสิกขาบท ด้วยความคิดว่าจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ อย่างนี้ก็ต้องสงสัยเลย ย่อมเป็นสิลัพพตปรามาสไปพร้อมกับความเศร้าหมองของพรหมจรรย์ เพราะว่าความมุ่งหมายของพระปาคิโมกข์นั้นเพื่อกำจัดกิเลสในส่วนหยาบๆ จากทาง

กายวาจา เพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิและปัญญาเป็นลำดับ ๆ ไปต่างหาก, หาใช้มุ่งหมายเพื่อไปเกิดในสวรรค์เป็นเทวดาไม่. เมื่อภิกษุมีความมุ่งหมาย จะไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ แล้วประพฤติดีลเกรงครัด ก็ได้ชื่อว่าทำศีลของตนนั้นให้สกลปรกเศร้าหมอง ไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นเข้าใจผิดด้วยอำนาจของทณูฐิที่ผิด.

เราจะเห็นได้ว่า ในการกระทำทางพุทธศาสนา จะเป็นในเรื่องให้ทาน กิติก ในเรื่องรักษาศีล กิติก เรื่องเจริญสมาธิ กิติก มีอยู่ฝ่ายหนึ่งหรือพวกหนึ่ง ซึ่งทำไปด้วยความยึดมั่นสำคัญผิดในความมุ่งหมายของการกระทำเหล่านั้น จะต้องเป็นสัพพัตตปรามาสทั้งนั้น ไม่ต้องพูดถึงเรื่องปฏิบัติชนิดที่เป็นของนอกศาสนา หรือของศาสนาอื่น หรือของไสยศาสตร์โดยตรง. ขอให้เข้าใจว่าแม้การปฏิบัติที่ปฏิบัติอยู่ในวงพุทธบริษัทเรา แต่ถ้าทำไปด้วยความยึดมั่นสำคัญผิดเพราะกิเลส ตัณหาครอบงำ มีความหวังในทางขลังทางศักดิ์สิทธิ์เป็นต้นแล้ว ก็กลายเป็นสัพพัตตปรามาสสิ้น. แม้ที่สุดแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ กลางบ้านที่เราทำกันอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่นว่า จะต้องเอาข้าวสุกและสารับคาวหวานชุดหนึ่งมาทัก ทำนองเช่น วิญญานพระพุทธรูป เป็นการถวายข้าวพระอย่างนี้ เขาเชื่อกันว่าวิญญานของพระพุทธรูปจะได้ฉัน จึงมีการถวายข้าวพระอย่างนี้ ในการสวดมนต์ทำบุญบ้านหรืออะไรก็ตาม. การทำเช่นนี้ถ้าทำด้วยความรู้สึกหรือเข้าใจเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นสัพพัตตปรามาสเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์โดยไม่ต้องสงสัย แม้จะเป็นการทำอยู่ในหมู่พุทธบริษัท และทำต่อพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าก็ตาม. เรื่องของสัพพัตตปรามาสนั้น นับว่าดาษดื่นอยู่ทั่ว ๆ ไปแม้ในวงพุทธบริษัทเอง เป็นการทำไป

อย่างมงายและไร้เหตุผล ทำให้ข้อปฏิบัติอันนั้น หรือระเบียบอันนั้น ที่คิดทำมอยู่ก่อน ต้องสกรปรกไปด้วยความโง่เขลา ความบ้าหล้ง ของคนเหล่านั้นเอง. นี่แหละคือความหมายของคำว่า **สัลพัทปราคาส** อันเป็นกิเลสข้อที่ ๓ ในที่นี้. เราจะเห็นได้ว่ากิเลสข้อนี้ก็มีมูลมาจากความขลาดความกลัวอย่างมงาย. ตามธรรมชาติทั่วๆ ไป คนเราชอบถือขลังถือศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิม เพราะการสอทนกันมาผิด อบรมกันมาผิดจึงเป็นสิ่งที่มิกันอยู่ทุกคนอย่างที่ไม่หลีกเลี่ยงไม่ได้. อย่าต้องระบายละเอียดยให้มากไปเลย มันจะเป็นเรื่องกระทบกระเทือน แต่ว่าขอให้ท่านทั้งหลายเอาหลักเกณฑ์อันนี้ไปสอบไล้ตัวเองดู; เรื่องของเราเป็นเรื่องที่เราระต้องสะสางเอง ฉะนั้นเราควรสะสางเรื่องของเราก่อน มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสัลพัทปราคาสนี้แล้ว ก็พยายามละเสีย.

เมื่อรวมกิเลสหรือสังโยชน์ ๓ อย่างในตอนแรก คือสัักกายทิฏฐิ ที่กล่าวแล้ว วิจิกิจฉาที่กล่าวแล้ว และสัลพัทปราคาสที่กำลังกล่าวอยู่นี้เข้าด้วยกัน ถ้าจะได้ขาดไปจริงๆ ก็เรียกว่าทั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิอันดับที่หนึ่ง ก็เป็นพระโสดาบัน. การละกิเลส ๓ ประการนี้ได้เด็ดขาด ควรจะถือว่าเป็นเรื่องเล้กใหญ่สูงต่ำ มากน้อยเพียงไร ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดูด้วยความไม่ประมาท. ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว ไม่ใช่ของเล้กน้อยเลย หรือถ้าจะมองกันอีกทางหนึ่ง ก็ให้เห็นได้ว่ากิเลส ๓ อย่างนี้ ถ้าว่ากันโดยโวหารอย่างหยาบๆ อีกทางหนึ่ง ก็คือของป่าเถื่อนที่สุด ที่คนป่าเถื่อนจะพึงมี; เพราะฉะนั้นจึงจัดไว้ในฐานะเป็นของสำหรับคนป่าเถื่อนที่ไร้ความเจริญ. คนที่เรียกว่ามีการศึกษาดีหรือเจริญแล้ว ไม่ควรจะมีของ ๓ อย่างนี้. ถ้ายังมีอยู่ในวงนัักศึกษาของสมัยนี้ ก็ต้องถือว่าเป็นการศึกษาของสมัยนี้ยังป่าเถื่อนอยู่. พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้คำว่า '**อารยะ**'

กับเขาค้วยเหมือนกัน เช่นคำว่า อารยชน หรือ อริยเจ้า, ซึ่งมีไม่น้อย. คำว่า **อริยเจ้าของพระพุทธเจ้านั้น** อันดับแรกที่สุดท่านทรงหมายถึงผู้ละกิเลส ๓ ประการนี้ได้ จึงจะมาเป็นอริยชนหรืออริยเจ้าได้. ถ้ายังไม่ละได้ก็ยังเป็นคนโง่เขลา เป็นคนพาลคนหลง, หรือเรียกอย่างดีที่สุด ก็เรียกว่า **ปถุชน** แปลว่า คนที่มีผ้าปิดบังดวงตาหนาทึบ, **ปถุ** แปลว่า หนา. **ปถุชน** จึงแปลว่า คนหนา, หนาค้วยเครื่องปิดบังดวงตาแห่งปัญญา. เมื่อบุคคลใดมาละกิเลส ๓ ประการนี้ได้แล้ว ย่อมจะมีจิตใจที่เริ่มอยู่เหนือความผูกพันของโลก เพราะว่ากิเลสทั้ง ๓ นี้ เป็นเครื่องผูกพันจิตให้ติดอยู่กับโลก เป็นความโง่เขลาที่ปิดบังและผูกพันใจสัตว์ให้ติดอยู่กับโลก ครั้นเมื่อละได้ ๓ ชั้น ก็เหมือนกับเพิกถอนสิ่งที่ผูกพันหรือปิดบังเสียได้ ๓ อย่าง จึงหลุดลอยขึ้นอยู่เหนือโลกในระดับหนึ่งแล้ว เรียกว่าพระอริยเจ้าในอันดับแรก จัดไว้เป็น**โลกุตตรภูมิอันดับแรก** เรียกบุคคลผู้นั้นว่า โสดาบัน คือผู้แรกถึงกระแสแห่งนิพพาน.

อันดับถัดไปเป็นโลกุตตรภูมิอันดับที่ ๒ นั้น ท่านหมายถึงบุคคลที่จะสังโยชน์เครื่องผูกพัน ๓ อย่างนั้นสิ้นไปแล้ว และยังสามารถทำโลภะ โทสะ โมหะ บางส่วนให้จางไปได้อีกระดับหนึ่งด้วย จนถึงกับมีจิตใจสูง มีความผูกพันอาลัยอยู่ในกามโลกหรือกามภพแต่เล็กน้อยที่สุด ถึงกับว่ายังจะเวียนมาสู่โลกนี้เพียงหนเดียวครั้งเดียว ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่า **พระสกิทาคามี** ในเมื่อพวกแรกได้ชื่อว่าพระโสดาบัน. ในตอนนี้ควรทำความเข้าใจคำว่า พระโสดาบันนั้นเสียก่อน จะช่วยให้เข้าใจคำว่า **สกิทาคามี** ได้ง่ายขึ้น. คำว่า **โสดาบัน** แปลว่า ผู้ถึงกระแส. **โสดา** แปลว่า กระแส, **อาบันนะ** แปลว่า

ถึงแล้ว. โสคานัน จึงแปลว่า ถึงกระแส. ถ้าถามว่า กระแสแห่งอะไร ก็ตอบว่ากระแสแห่งนิพพานนั่นเอง. พระโสคานันเป็นผู้ถึงเพียงกระแสของนิพพาน ยังไม่ถึงตัวนิพพาน. กระแสนี้คือเกลียวที่ไหลไปสู่นิพพาน. กระแสของนิพพาน ย่อมมีความลาดเอียงไปทางนิพพาน เหมือนอย่างลำแม่น้ำที่มีความลาดเอียงไปทางทะเล. ถ้าจืตตกไปในกระแสนี้แล้ว แน่นอนย่อมไปถึงนิพพาน. การถึงกระแสนี้ หมายถึงการบรรลุนิพพานแน่ ๆ ในอนาคต แต่อาจยังอีกหลายเวลาก็ได้ เอาแต่ที่ความแน่วเป็นใหญ่, เรียกว่าโสคานัน แปลว่าถึงกระแสแล้ว. ส่วนพวกที่ ๒ ที่เรียกว่า สลิตทาลามี นั้น ใกล้ชิดนิพพานยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จนถึงกับมีอาสยเหลืออยู่น้อยในโลกนี้ อย่างจะกลับมาสู่โลกนี้อีกก็เพียงหนเดียว เพราะละกิเลส ๓ อย่างนั้นได้ค้ำย มีโลภะ โทสะ โมหะ เบาบางมากขึ้นไปกว่าค้ำย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าหมด โลภะ โทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง.

อันดับต่อไป เป็นอันดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี พระอนาคามีนั้น นอกจากจะละกิเลสขั้นต้น ๆ ได้อย่างพระสัททาคามีแล้ว ยังละกิเลสหรือสังโยชน์ข้อที่ ๔ ที่ ๕ ได้อีกด้วย. สังโยชน์ข้อที่ ๔ เรียกว่า กามราคะ. ข้อที่ ๕ เรียกว่า ปฏิฆะ. กามราคะนั้น หมายถึงความยึดมจิตอยู่ในกาม. พระโสคานันและพระสัททาคามีละไม่หมด ยังมีความยึดมจิตในกามเหลืออยู่ทั้ง ๆ ที่ท่านละ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ได้แล้ว แต่ก็ไม่สามารถจะล้างเอาความยึดมจิตในกามนั้นออกหมดได้ ยังเหลืออยู่เป็นบางส่วน. แต่พอมาถึงอันดับที่ ๓ คือพระอนาคามีนี้ ย่อมล้างออกหมดได้ไม่มีเหลือ.

ส่วนกิเลสที่เรียกว่า ปฏิฆะ นั้น หมายถึงความรู้สึกโกรธ หรือความขัดแย้งใจ. พระโศคาบัน หรือพระสัททาคามีล้างออกเป็นส่วนมาก เหลืออยู่เป็นเพียงความ หงุดหงิด หรือความขัดแย้งอยู่ภายใน ; ส่วนพระอนาคามีนั้นเอาออกได้หมด จึงเรียกว่าเป็นผู้ละกามราคะ และปฏิฆะได้.

สำหรับสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๔ ที่เรียกว่า กามราคะ ความยึดมั่นถือมั่นในกามนั้นได้อธิบายไว้อย่างมากแล้ว ในข้อที่ว่าด้วยกามุปาทาน ขอให้ถึงคำอธิบายในวันนั้นด้วย. ในที่นี้ขอให้ทำความเข้าใจว่ากิเลสข้อนี้เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่ในใจสัตว์อย่างเหนียวแน่น ราวกับว่าแนบสนิทเป็นเนื้อเดียว จนยากที่จะเข้าใจได้ ยากที่จะล้างออกได้สำหรับคนธรรมดา, สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ชัน โทน ประเภทไหน ลักษณะอย่างไรก็ตาม เรียกว่า กาม ในที่นี้. ความที่จิตยังยึดติดอยู่ด้วย ความพอใจในกามเช่นนั้น เรียกว่า กามราคะ ได้ทุกวิถีทาง.

ส่วนสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๕ ที่เรียกว่า ปฏิฆะ นั้น เป็นความกระทบกระทั่งแห่งจิตฝ่ายที่รู้สึกไม่พอใจ. ถ้าพอใจก็จัดเป็นกามราคะ ไม่พอใจจึงเป็นปฏิฆะ. ความรู้สึกส่วนมากของคนเรามีอยู่อย่างนี้. ปฏิฆะ อาจจะเกิดได้แม้ในกรณีเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีความผิด และถ้ามากไปกว่านั้นก็ไม่พอใจ แม้แต่สิ่งที่ตัวเองทำเอง สิ่งที่เกิดขึ้นในใจเอง ตัวเป็นผู้ทำเองคิดเอง เหล่านี้เป็นต้น. ส่วนที่มีอาการรุนแรงถึงกับโกรธเกลียดพยาบาทคนอื่นนั้น เป็นปฏิฆะที่รุนแรงและหยาบเกินไป พระอริยะชั้นต้น ๆ กว้านก็พอจะไล่ตาม

สมควร, แต่ที่เหลืออยู่สำหรับให้พระอริยเจ้าชั้นที่ ๓ ละ^๕ หมายถึงความ
กระทบกระทั่งแห่งจิตที่เป็นชั้นละเอียด จนบางทีก็ไม่ปรากฏอะไรออกมาข้างนอก
เป็นความชุ่นอยู่ข้างใน จูสีหน้าไม่รู้ว่โกรธ แต่ก็มีอาการแค้นอยู่ข้างใน อย่างนี้
เป็นต้น. ได้แก่ความหงุดหงิดรำคาญขัดใจในคน หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปตาม
ปรารถนา. กณธรรมตานี้^๖เพียงแต่เป็นหวัดน้ำมูกไหลเรื่อยไม่รู้จักหยุด ก็ถึง
กับโกรธฉุนของตัวดังนี้ก็มี. อาตมาเคยเห็นด้วยตนเอง มีคนหนึ่งถึงกับ
เอากำปั้นของตัวฟาดเข้าที่จมูกของตัว. ^๗นี้เป็นเครื่องเทียบถึงความมีปฏิมะได^๘
แม้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ และแม้ที่เกี่ยวกับตัวเองล้วน. ถ้าหากว่าผู้ใดละ
ปฏิมะทุกชนิดได้เด็ดขาดสิ้นเชิง ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูว่า จะอยู่ในฐานะ
ที่น่าบูชาสักเพียงไร หรือเป็นบุคคลพิเศษสักเพียงไร. นี่เป็นกิเลสข้อที่ ๕.

กิเลสหรือสังโยชน์ทั้ง ๕ ข้อที่กล่าวมาแล้ว^๙ ท่านจัดไว้ว่า

เป็นภาคแรกหรือภาคต่ำ ที่มีอยู่ ๕ อย่าง นับตั้งแต่สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา,
สีลัพพตปรามาส, กามราคะ, จนถึงปฏิมะ เป็น ๕ อย่างด้วยกัน. พระอริยเจ้า
ประเภทที่ ๓ ละได้หมด เพราะไม่มีกามราคะเหลืออยู่เลย พระอริยเจ้าประเภทนี้
จึงไม่เวียนมาสู่กามภพอีกต่อไป เป็นเหตุให้ได้นามว่า อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มี
การกลับมา, มีแต่จะรุดหน้าสูง—รุดหน้าสูงขึ้นไปเป็นพระอรหันต์ และนิพพาน
ในภพอื่นที่ไม่ข้องเกี่ยวกับกาม, ได้แก่รูปาวจรภพอันดับปลายๆ. ส่วนกิเลสที่
ยังเหลืออีก ๕ อย่างข้างปลายนั้น พระอริยบุคคลประเภทที่ ๔ คือพระอรหันต์
จะละได้หมด.

กิเลสหรือสังโยชน์ถัดไปอีก ๕ อย่างภาคสูงนั้น คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา. สำหรับ รูปราคะ อันเป็นสังโยชน์ข้อที่ ๖ นั้น

หมายถึงความรักความพอใจ ในความสุขที่เกิดขึ้นแต่ในรูปสมมติ เหมือนที่เป็นแก๊สตัวที่ตัวยู่ในรูปาวจรภูมิเป็นประจำ. พระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ จำพวกไม่สามารถจะละความสุขความพอใจที่เกิดแต่รูปฌาน หรือรูปสมมติได้. พระอริยเจ้าบางประเภทในชั้นต้น ๆ เหล่านั้น บางพวกเกิดในรูปาวจรภพก็ยังมีความสุข อันเกิดแต่รูปฌานอย่างถอนไม่ขึ้นก็มี; แต่จะต้องถอนได้ในเมื่อเลื่อนมาถึงพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์, ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความสงบสุขเยือกเย็นอันเกิดมาแต่รูปฌานนั้น ก็มีรสชาติที่จับอกจับใจ ถึงกับจะพอเรียกได้ว่าเป็นพระนิพพานชิมลองคูก่อน เป็นพระนิพพานล่องหน้า มีรสอย่างเดียวหรือทำนองเดียวกับรสของพระนิพพานที่แท้จริง หากแต่ว่าเป็นเรื่องชั่วคราว เป็นเรื่องที่เป็นไปในระหว่างที่กิเลสสงบระงับเพราะอำนาจของฌาน ไม่ใช่กิเลสสูญหายเหือดแห้งไป. ครั้นหมดกำลังของฌาน กิเลสก็กลับปรากฏอีก. ขณะที่กิเลสสงบระงับอยู่ด้วยอำนาจของกำลังฌานไม่รบกวนจิต จิตนี้ก็ว่างโปร่งเป็นอิสระ มีรสชาติคล้ายกับรสเกิดแต่निพพานแท้จริงเหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นที่ตั้งของความหลงใหลได้ง่าย และยากที่จะจะได้สำหรับพระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ พวกนั้น ถึงกับต้องมาจะได้เด็ดขาดในพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย.

กิเลสชื่อรูปราคะนี้สำหรับคนธรรมดาเรา ถ้าจะเทียบเคียงให้เกิดความเข้าใจได้บ้างก็พอจะเปรียบเทียบได้ เช่นในบางขณะบางโอกาสเราไปสู่ที่ร่มรื่น เยือกเย็นสบายดี อากาศดีมีวิวสวอยอยู่รอบด้าน ความเย็นใจพอใจอยู่ในขณะนั้น เป็นรสเป็นชาติอย่างยิ่ง ยากที่ใคร ๆ จะเลิกละสภาพเช่นนั้น ในขณะนั้นเสียได้ง่าย ๆ จึงอยากจะนั่งชมวิวยู้อย่างนั้นต่อไป ไม่อยากลุกไปทำอะไรอย่างอื่น.

ความพอใจชนิดนี้ไม่เกี่ยวกับกาม คือไม่มีเรื่องของกามาเกี่ยวข้องเลย เป็นความสงบเรียบตามธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมที่บริสุทธิ์ และจัดเป็นความสงบเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน. ความพอใจในวัตถุศิลปะชนิดที่ไม่เกี่ยวกับกาม, การจิตใจในต้นไม้ตัด เครื่องลายครามเป็นต้น ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในกิเลสตัวนี้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อกาม หรือเพื่อเงิน แต่เป็นไปโดยวิญญูญาณแห่งศิลปะแท้. แต่สำหรับรูปฌานที่เกิดความสงบนั้น มันยิ่งกว่านั้นมาก ฉะนั้นจึงเป็นที่ผูกพันหลงใหลมากกว่าความสุขที่เราไปนั่งเล่นสงบ ๆ ตามธรรมชาติที่เราเป็นกันได้ง่าย ๆ โดยมาก. ที่เทียบเคียงนี้ก็เพื่อให้เห็นว่ามันเป็นของที่ไม่เล็กน้อยเลย.

ที่นี้ สังโยชน์หรือกิเลสอันละเอียดข้อที่ ๗ ที่เรียกว่า อรูปราคะ นั้น หมายถึงความพอใจจิตใจ ในความสุขที่เกิดมาแต่อรูปสมาบัติ. เรื่องต่าง ๆ คล้าย ๆ กับข้อที่ ๖ ผิดกันแต่ว่าขั้นนี้จะละเอียดประณีตสุขุมลงไปอีกขั้นหนึ่ง. การเจริญฌานโดยมีสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์สำหรับกำหนดคนั้น ย่อมได้ความสงบที่เนื่องอยู่กับรูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้นจึงหยาบกว่าการเจริญฌานอันกำหนดเอาสิ่งที่ไม่มีรูป เช่นอากาศหรือความว่างเปล่าเป็นต้นมาเป็นอารมณ์. การเอาความว่างเอาวิญญูณาธาตุ เอาความไม่มีอะไร เอาความไม่มีความรู้สึกตัวทั้ง ๔ อย่างนี้ แต่ละอย่าง ๆ มาเป็นอารมณ์นั้น ได้ผลเป็นความสงบเรียบยิ่งไปกว่า และเรียกว่า อรูปฌาน. เพราะความสงบที่เกิดจากอรูปฌาน ประณีตกว่า สุขุมกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าใครเข้าถึงก็จะจิตใจกว่าความสงบที่เป็นรูปฌาน ท่านจึงจัดไว้ในลำดับหลังจากรูปฌาน และเรียกว่า อรูปฌาน. ถ้ามีความพอใจแน่นแฟ้นหลงใหลในความสุขชนิดนี้ก็เรียกว่า อรูปราคะ.

ข้อนี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับความรู้สึกของคนเราตามธรรมดาทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็ยากที่จะเปรียบเทียบได้ ยากที่จะมีหรือว่าแทบจะไม่มี. แต่ถ้าจะขึ้นเปรียบเทียบก็เปรียบเทียบได้อุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วในตอนรูปราคะ หากแต่ว่าขั้นนี้ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เช่นบางครั้งเรามีความเยือกเย็นใจโดยไม่ต้องเกี่ยวกับวัตถุทางกามารมณ์และวัตถุหรือภาพใด ๆ เลย แต่มีความคิดหรือความรู้สึกอะไรบางอย่าง ที่ทำให้เกิดความสงบใจพอใจอย่างสุขุมลึกซึ้ง และก็พึงใจพอใจในความรู้สึกอันสงบนั้นจนยากที่จะถอนได้นั่นเอง. ความสุขของนักคิดที่พอใจในความคิดอะไรใหม่ ๆ ของตนจนบอกไม่ถูก ก็พอจะสังเคราะห์เข้าได้ในข้อนี้. สำหรับผู้ที่เป้นพระอรหันต์จะเป็นผู้หลงใหลในสุขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้เลย ไม่ว่าสุขเวทนานั้นจะเกิดมาจากอะไร, เพราะธรรมคาของพระอรหันต์จะมองเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนาทุกชนิดทีเดียว จึงไม่อาจจะมีความกำหนัดติดใจในเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นเอง จึงละรูปราคะและอรุปราคะได้อีกชั้นหนึ่ง ส่วนโยคี ฤาษี มุนีอื่น ๆ ต่าง ๆ ที่บำเพ็ญรูปฌาน อรูปฌานต่างชนิดเต็มไปตามในป่านั้น มองไม่เห็นความลับของเวทนา จึงมีความยึดมั่นใจติดแน่นอยู่ในรสของฌานหรือสมาบัติได้อย่างหลงใหล เช่นเดียวกับคนหนุ่มคนสาวตามธรรมดา ที่มีจิตติดแน่นหลงใหลอยู่ในรสของกาม ท่านจึงใช้คำว่า “ราคะ” อย่างเดียวกันหมด : พวกหนึ่งราคะในรูปฌาน พวกหนึ่งราคะในอรุปราคาน ทั้ง ๆ ที่สองประเภทหลังนี้ไม่ใช่กาม แต่ก็มี ความดึงดูดใจเช่นเดียวกับกาม หรือจะละเอียดสุขุมลึกซึ้งกว่ากามเสียซ้ำไป เพราะไม่มี ความเผาลน ไม่มีความเรวร้อนทรมานแทรกปนอยู่ด้วย; การละกามราคะของอริยบุคคลจึงจะได้ก่อน ท่านจึงจัดไว้หน้ากว่า, ส่วนการละรูปราคะ อรุปราคะ

อย่างติดแน่นนี้จะได้ยากกว่า ท่านจึงจัดไว้เป็นข้อหลัง ๆ เป็นข้อที่ ๖ ที่ ๗ ไป ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณาเข้าใจในเรื่องนี้จริง ๆ ก็จะพอใจ หรือจะเลื่อมใสบูชาในบุคคลที่เรียกว่าพระอริยเจ้านั้นมากขึ้น.

ที่นี้ ถัดไปถึงกิเลสชั้นละเอียดหรือเครื่องผูกสัตว์ให้ติดอยู่ในโลก เป็นข้อที่ ๘. ข้อนี้เรียกว่า มานะ ได้แก่ความรู้สึกสำคัญตัวว่าเป็นนั้น เป็นนี้ เป็นชั้น เป็นเชิง คือเป็นความดีความเลว ความเสมอกัน เป็นความรู้สึกเกิดขึ้นมาว่าเราเลวกว่าเขา เราเสมอ ๆ กันกับเขา เราดีหรือสูงกว่าเขา เป็นต้น. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจะเห็นได้ว่ามานะในที่นี้ มีความหมายกว้างกว่าคำว่า มานะ ในภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่มานะทิฐิจะแข่งขันคนที่ดีกว่า. มานะที่เป็นชื่อของกิเลสในที่นี้ นั้น หมายถึงความสำคัญในทางเป็นชั้นเป็นเชิง คือถ้ารู้สึกว่าตนเลวกว่า ก็น้อยใจ รู้สึกว่าตนดีกว่า ก็ทะนงใจ รู้สึกว่าเสมอ ๆ กัน ก็นึกไปในทางที่จะแข่งขัน หรือทำตนให้ก้าวหน้ากว่า ทำนองนี้เป็นต้น. คำว่ามานะในที่นี้หมายถึงความรู้สึกในชั้น สำหรับให้กำหนดรู้ความเป็นชั้น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไรทั่วไป ไม่หมายถึงมานะทิฐิด้วยความเย่อหยิ่งจองหองอย่างเดียวนั้นมันแคบไปน้อยไป ถ้าผู้ใดมีความรู้สึกสำคัญตนว่า เราต่ำต้อยกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา ทำนองนี้แล้ว ย่อมเป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองถือชั้นเชิง และอาจให้เกิดความรู้สึกผิดปรกตอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ทั้งนั้น จึงจัดเป็นความมานะทั้งสิ้น ; ทั้งเป็นการเตือนวิสัยที่จะไม่ให้ใครตามปรกตรู้สึกทั่วตัวดีกว่าเขาเลวกว่าเขา ในทำนองนี้. กิเลสข้อนี้มาอยู่ในอันดับที่ ๘ เกือบสุดท้ายเช่นนี้ย่อมหมายความว่ามันละเอียด จึงมาอยู่แทบจะรังหลังสุด ซึ่งพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้นที่จะละได้. พระอริยเจ้าในชั้นต้นทั้ง ๓ ชั้น แม้แต่จะจัดไว้เป็น

ฝ่ายโลกุตระแล้วก็ตาม ก็ยังละมันไม่ได้; ขึ้นเราๆ ตามธรรมดาจึงละไม่ได้. การรู้สึกดีต่อตัวดีต่อคน ว่าตนดีกว่า หรือเสมอกัน หรือตนเลวกว่า อันนี้ ย่อมมาจากอุปาทานเป็นธรรมดา, ที่แท้ก็คืออุปาทานชนิดหนึ่งนั่นเอง แต่ท่านไม่ใช่ชื่อว่าอุปาทาน ใช้ชื่อว่ามานะ. ถ้าความยึดถือว่าเป็นตัวตนมีอยู่แล้ว ความยึดถือว่าตนมีลักษณะชั้นเชิงคุณสมบัติหรือสิ่งประกอบอื่น ๆ เป็นอย่างไร อันจะเป็นเครื่องวัดกันได้นั้นย่อมจะมีขึ้นเป็นธรรมดา. ทั้งนี้ก็เนื่องมาแต่การยึดถือด้วยอุปาทาน ว่ามีตัวมีตน มีตัวมีตนที่สมมติกันในโลกนั่นเอง ถ้ามีจิตใจอยู่เหนือความดีความชั่วเสียแล้ว ความรู้สึกต่างๆ เช่นนี้จะมิได้อยู่ไม่ได้. แต่เพราะจิตใจของเรายังแพ้ต่อความดีความชั่ว ฉะนั้นเราจึงยังมีความรู้สึกว่า คนดีคนชั่วหรือคนเสมอกัน เป็นเหตุให้ตนร่นกระวนกระวายเพราะเหตุที่รู้สึกเช่นนั้น ไม่เป็นความสงบสุขถึงที่สุด.

ส่วนกิเลสชั้นละเอียดหรือสังโยชน์ข้อที่ ๔ เรียกว่า อูทธัจจะ อูทธัจจะนี้ แปลว่าความกระเพื่อม ความฟุ้งหรือความไม่สงบอยู่ได้ โดยใจความได้แก่ความรู้สึกที่ฟุ้ง หรือกระพือขึ้นในเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นที่ตั้งแห่งความสนใจผ่านมา. ขอให้พึงเล็งตรงที่ว่าจิตกระเพื่อมไปตามอำนาจของสิ่งที่ยั่วความสนใจ. คนเราย่อมมีกิเลส มีความต้องการอะไรๆ อยู่ประจำใจ โดยเฉพาะก็คือตัณหา อยากได้ อยากเอา อยากมี อยากเป็น อยากไม่เอา อยากไม่เป็น เหล่านี้ เมื่อมีสิ่งใดผ่าน ตา หู จมูก ลิ้น กาย มาในลักษณะที่ตรงจุดของตัณหา ชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว ความฟุ้งขึ้นหรือความกระพือขึ้นของจิต ย่อมจะมีเป็นธรรมดา. เรียกกันโดยถาโถวภาษาไทยธรรมดา อาตมาเห็นว่ามันตรงกับ

ภาษาไทยที่เราเรียกกันคำหนึ่งว่า “ความทึ่ง” เมื่อมีอะไรผ่านมา ก็จะมี ความทึ่งเกิดขึ้นมาไม่มากนักน้อย แต่จะทึ่งในแง่ดีก็ได้ ทึ่งในแง่ร้ายก็ได้ ทึ่งด้วย ความสงสัยลังเลก็ได้ ถ้าดูแปลกประหลาดแล้ว เป็นเกิดความสงสัยทึ่งขึ้นมา ที่เดียว เพราะว่าเรายังมีสิ่งที่เราต้องการ ยังมีสิ่งที่เราหาวคกลัว วิตกกังวล ระแวงอยู่ ฉะนั้นเราจึงทนไม่ได้ ต้องทึ่งต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา ยิ่งมาใน ลักษณะที่แปลกประหลาดแล้ว ก็เหลือที่จะอดทึ่งได้. คนธรรมดาเป็นอย่างนี้ วันหนึ่ง ๆ จึงมีความทึ่งหรือสนใจ เล็กใหญ่ มากน้อย ช้าเร็วอะไร ๆ มากมาย หลายเรื่องด้วยกัน. ถ้าเป็นสิ่งที่ตรงกับกิเลสหรือตัณหาแล้ว ก็เหลือที่จะระงับได้ ย่อมมีความทึ่งหรือสนใจจนเนื้อเต้น. ถ้าเป็นเรื่องที่ถูกต้อง ก็นำใจจนถึงกับทำให้ จิตหวั่นไหวสั่นไหว ถ้าเป็นเรื่องที่เศร้าใจ ก็ทำจิตให้ทรุดโทรม แฝบเหี่ยวจนถึง หมดความรู้สึกสนุก. นี่คือนิยามของสิ่งที่เรียกว่า อุตุนัจจะ แต่ท่านหมายถึง หมดศุภเคราะห์

พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ก็ยังมีความทึ่งหรือความสนใจใน บางสิ่งบางอย่าง. แต่ขั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์แล้วย่อมไม่มีความทึ่ง ไม่มี ความสนใจในสิ่งใดเลย, เพราะเหตุว่าบัดนี้ จิตใจของท่านหมดความกระหาย อยากในสิ่งทั้งปวง หมดความกลัวในสิ่งทั้งปวง. เพราะท่านหมดกิเลสสิ้นเชิง อย่างเดียวเท่านั้น จึงหมดความอยาก หมดความเกลียด หมดความกลัว หมด ความวิตกกังวล ความระแวง ความสงสัยอยากรู้อยากเห็นในสิ่งทั้งปวง ท่านมี จิตใจที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาล่อหรือยั่วให้เกิดความทึ่งหรือความสนใจ ไม่ว่า จะมาในรูปยั่วให้อินดีหลงรัก หรือมาในรูปยั่วให้อินร้าย ยั่วให้โกรธ หรือ

ให้เกลียด ให้กลัว ล้วนแต่ไม่มีความหมาย, เพราะจิตในส่วนลึกนั้น หมด
ความต้องการโดยประการทั้งปวง จึงจะได้หมดข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง

ขอให้เข้าใจไว้เสียด้วยว่า ความสงสัยในปัญหาต่างๆ นั้น มันมีอยู่
หรือมันเกิดขึ้น เพราะความอยากหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง นับตั้งแต่
อยากเป็นผู้รู้ไปทีเดียว : มันสงสัยไปว่าสิ่งนั้นๆ จะเกี่ยวกับเราอย่างไรบ้าง
มันจะเอาไปใช้เป็นประโยชน์ที่สุดอย่างไรได้บ้าง, ความสงสัยจะเกิดขึ้นในสิ่ง
ที่เราไม่เข้าใจ เราไม่รู้หรือว่าเป็นของใหม่ นี่ก็มาแต่ความอยากเอาผลอย่างใด
อย่างหนึ่งจากสิ่งนั้น. ครั้นหมดความอยากโดยประการทั้งปวง โดยหลักที่เห็น
สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น หมดความ
อยากถึงขนาดนั้นแล้ว จึงไม่มีความทึ่งในสิ่งใดๆ : จนให้ฟ้าผ่าลงมาข้างๆ
ท่านก็ไม่มีความทึ่ง เพราะไม่มีความรู้สึกกลัวตาย หรืออยากอยู่หรืออะไร
ทำนองนั้น. แม้จะมีอะไรที่ร้ายชนิดไหน หรือว่าเกิดมีความรู้ความคิดใหม่ๆ
ในโลก เช่นมีเรื่องของปรมาณูสมัยนี้ ท่านก็ไม่มีความทึ่งความสนใจ เพราะ
มันไม่มีความหมายอะไรเลยสำหรับท่าน. ท่านไม่ต้องการทราบสิ่งใดในลักษณะ
ที่ว่ามันจะอำนวยอะไรให้ท่านได้บ้าง เพราะท่านไม่ต้องการอะไร ฉะนั้นจึง
ไม่มีความทึ่งในลักษณะใดหมด; จิตของท่านจึงบริสุทธิ์หรือสงบ อย่างที่เรา
คาดไม่ถึง. ส่วนพวกเรามีกิเลสหรือสังโยชน์ เรียกว่า อุทธัจจะ พร้อมทั้งจะฟุ้ง
ขึ้นมา (คือทั้งนั่นเอง) ในทุกๆ อย่าง ที่ยั่วความสงสัยไม่มีขอบเขต เป็นเหตุ
ให้เราทึ่งหรือสนใจ มากเรื่องมากราว หรือทำงานจับจด ทำงานเรื่องนั้นยังไม่เสร็จ
ก็คิดทำงานเรื่องอื่น หรือคิดเรื่องอื่น ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นเป็นต้น.

สังโยชนหรือกิเลสข้อที่ ๑๐ อันเป็นข้อสุดท้ายนั้น ท่านเรียกว่า **อวิชชา**. อวิชชา^{นี้}เป็นที่รวมหมดของบรรดากิเลสทั้งหลายที่ไม่ระบุไว้เป็นอย่างอื่นในแก้อย่างที่กล่าวมาแล้วด้วย. คำว่า อวิชชา ^{นี้} แปลว่า ความไม่รู้ หรือภาวะที่ปราศจากความรู้. การแปลว่าความไม่รู้^{นี้} มีทางทำให้เกิดความเข้าใจผิดบางอย่างได้ แต่ถ้าแปลว่าภาวะที่ปราศจากความรู้ ก็เป็นการถูกต้องกว่า, เป็นคำที่รัดกุม กันความเข้าใจผิดได้มากกว่า. สำหรับความรู้ที่ประสงค์ในที่นี้ หมายถึงความรู้จริง คือไม่ใช่รู้ผิดหรือรู้เท็จ ฉะนั้นจึงไม่มีการพูดถึงความรู้ผิดรู้ถูกกันอีกแล้ว. เมื่อมีความรู้ ก็หมายถึงความรู้ถูก. ถ้าปราศจากความรู้ ก็คือมีผิดหรือไม่มีความรู้ ซึ่งโดยพฤติกรรมก็ได้แก่ความรู้ผิดนั่นเอง เพราะว่าตามธรรมชาติที่มีชีวิตทั้งหลาย จะอยู่โดยไม่มีความรู้สักอะไรเลยนั้นเป็นไปไม่ได้, เพราะฉะนั้นเขาต้องมีความรู้สึกที่เป็นความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. แต่ถ้าความรู้^{นั้น}เป็นความรู้ผิด ก็มีค่าเท่ากับไม่รู้, คนธรรมดาเราจึงมีอวิชชา คือไม่รู้ หรือรู้ผิดซึ่งมีค่าเท่ากับไม่รู้กันอยู่เป็นประจำ จึงมีตนต่อปัญหาสำคัญที่สุดของมนุษย์เรา คือปัญหาที่ว่าอะไรเป็นความทุกข์ที่แท้จริง? อะไรเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ที่แท้จริง? อะไรเป็นความไม่มีทุกข์จริง? และอะไรเป็นหนทางหรือวิธีซึ่งจะให้ได้มาซึ่งความไม่มีทุกข์นั้น? เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ จะขยายความไปในทางไหนก็ได้. คำว่า ทุกข์ ^{นี้} กว้าง กินความได้ทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ ทุกข์อย่างต่ำ ทุกข์อย่างกลาง ทุกข์อย่างสูง ทุกข์ของคนในภุมิน^{นี้} ทุกข์ของสัตว์ในระดับ^{นี้} ทุกข์ของสัตว์ในระดับ^{นี้} ทุกข์ของสัตว์ไภ^{นี้}ระดับ^{นี้}นั้น จะเอาไปขยายเป็นอันไหนก็ได้ทั้งนั้น แต่มุ่งหมายถึงความทุกข์เป็นปัญหาสำคัญ.

ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความคับสนทไม่เหลือของความทุกข์ และวิธีที่จะทำให้คับสนทไม่เหลือเหล่านี้ เป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ถ้าใครมีความรู้แจ้งจริง ๆ แล้ว เรียกว่าคนนั้นไม่มีอวิชชา แต่จัดเป็นผู้มีวิชา ในที่นี้. ในบรรดาความรู้ทั้งหลาย มีมากเหลือที่จะกล่าวได้ที่พระพุทธเจ้าท่าน จัดไว้ในพวกที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้. ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเอง ก็มีขอบเขต อยู่แต่ในวงที่ควรรู้. ในบรรดาสิ่งที่ควรรู้แล้วพระองค์ทรงรู้ทั้งหมด. คำว่า **สัพพัญญู** รู้ทั้งหมด ก็รู้แต่ในขอบเขตที่ควรรู้ ไซ้ว่าจะครอบคลุมไปถึงที่ไม่ ต้องรู้หรือไม่เกี่ยวข้องกันเลยหาไม่ได้. แต่สิ่งใดที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ และความคับทุกข์โดยตรงแล้วเป็นอันรู้หมด ฉะนั้น มันจึงจำกัดวงแคบเข้ามาหน่อย พอทำความเข้าใจกันได้.

อวิชชา เป็นความไม่รู้ หรือรู้ผิด ทำให้หลง สำคัญผิดในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ว่าเป็นความสุขไป จนถึงกับพอใจเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์; และ **สำคัญผิดในเหตุของความทุกข์** จนไปค้นหาเหตุผิดไป หรือเกิดความโง่เขลา ใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่นไปโทษผี โทษนาง โทษเทวดา โทษอะไรต่าง ๆ ว่า เป็นเหตุ ให้เกิดเจ็บไข้ แทนที่จะรักษาโดยวิธีที่ถูกต้อง ก็ไปนั่งอ้อนวอนผีนางเทวดาอยู่ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นอวิชชาในส่วนเหตุของความทุกข์ชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ ที่สุด นี่เป็น ตัวอย่าง; สำหรับ **อวิชชาในเรื่องความคับสนทของทุกข์ไม่มีเหลือ** นั้น คือไม่รู้เรื่องการดับกิเลสตัดตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุของทุกข์โดยตรง ไปหลงเอา ความสงบสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิหรือฌานสมาบัติ ว่าเป็นความคับทุกข์สิ้นเชิง คือเป็นนิพพานไป ซึ่งมีอยู่ถุกคั่นในสมัยพุทธกาล และยังคงมีอยู่จนถึงบัดนี้ เพราะมีอวิชชาในเรื่องความคับทุกข์; และยิ่งไปกว่านั้น ยังอาจถึงกับยึดเอา

การมารมดมาเป็นเครื่องดับทุกข์ ดังที่บางคนได้ยึดเป็นหลักว่า การมารมดเป็นของจำเป็น หรือเป็นอาหารชนิดหนึ่งของชีวิต เป็นของจำเป็นเช่นเดียวกับหยาญา ข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยอย่างบ้านเรือนเป็นต้น. แทนที่จะมีปัจจัยเพียง ๔ อย่าง คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก็ได้เพิ่มการมารมดเข้าไปอีกอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย ๕ อย่าง อย่างนี้ก็มี. ลัทธิบางลัทธิที่อยู่ในรูปของศาสนา ได้เอาการมารมดเป็นเครื่องดับทุกข์ก็มี จึงเกิดเป็นลัทธิที่มีการกระทำอันน่าปดสีลามกอนาจารขึ้นที่วิหารนั่นเอง ดังนี้ก็มี; จึงเป็นอันกล่าวได้ว่าอวิชาความไม่รู้ในความคับสนิหของความทุกข์นี้ เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจหรือการกระทำที่แปลกประหลาดวุ่นวาย หรือถึงกับเป็นอันตรายขึ้นในโลกได้. สำหรับ อวิชาความไม่รู้ในหนทาง ที่จะให้ไถ่มาซึ่งความดับทุกข์นั้นก็เหมือนกัน : หนทางที่ถูกคืออริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น จนถึงสัมมาสมาธิเป็นที่สุด. แต่คนที่มีอวิชาเขาไม่อาจจะมองเห็นอย่างนี้ ย่อมทำไปตามอำนาจกิเลสตัณหา คือตามความต้องการของตน หรือมีความเชื่อในวัตถุปัจจัยภายนอก ฟังผีฟังเทวดาไปตามประสาของคนที่ไม่มีความศานา. แม้เป็นพุทธบริษัทโดยกำเนิดอยู่แล้ว ก็ยังมีหลงไปดังอย่างนั้นได้. เพราะอำนาจของอวิชา ทำให้ไม่ยินดีในการจะดับทุกข์โดยอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ไปดับทุกข์โดยการจุตูปเทียณอันวอนผีสังเทวดา.

ขอให้เราทุกคนศึกษาเรื่องอวิชา ในฐานะซึ่งเป็นเหมือนกับเครื่องห่มห่อโลกทั้งโลกไว้ เป็นแสงสว่างที่บังลุกตา หมายความว่าตามปกติคนทุกคนต่างช่วยให้ตนมีความรู้ แต่ความรู้ของตนนั้นเป็นความรู้ที่ผิด และยิ่งรู้มากยิ่งผิดมาก เลยกกลายเป็นความรู้ชนิดที่บังลุกตา ฉะนั้นเพียงแต่คำว่า

แสงสว่าง - แสงสว่างนี้ก็ยังต้องระวัง อาจจะเป็นแสงสว่างของอวิชชาก็ได้ คือ แสงสว่างที่ทำให้หลงผิด และให้เกิดความประมาท แล้วไม่อาจสำนึกได้เลยว่า เรากำลังถูกแสงสว่างของอวิชชา^๕บังลุมตาอยู่ด้วยกันทุกคน ; เราจึงไม่สามารถ จะเอาชนะความทุกข์ได้ เราหลงในสิ่งชั่ว^๕เทร่ เล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเกิดทุนบูชา : หลงในกามารมณ์ว่าเป็นอุดมธรรมของมนุษย์. อุดมธรรม (Summum Bonum) ในที่นี้ หมายถึงสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ทุกคนควรจะได้รับเสียก่อนแต่ที่ จะตาย. ในข้อนี้เราอาจจะกำลังหลงเอากามารมณ์เป็นอุดมธรรมของมนุษย์ อยู่ก็ได้ เพราะว่าเราอาจจะกำลังทำทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในบัดนี้ ก็เพื่อผลคือ กามารมณ์เท่านั้น แล้วจะแก้ตัวว่าทำเพื่ออุดมคติอื่นอื่นอย่างไรได้. ให้เวลา อีก ๒ ชาติ ๓ ชาติ ก็อาจยังหวังผลเป็นกามารมณ์. การไปเกิดในสวรรค์ก็จะ เอากามารมณ์ ดู ๆ อะไร ๆ ก็ไปติดอยู่แต่กามารมณ์. นี่เพราะอวิชชาได้หุ้มห่อ โลกทั้งโลกไว้อย่างนี้ ไม่ให้ใครทะลุรอดไปได้. อุปมาในพระบาติบางแห่งนั้น ได้อุปมาอวิชชาว่าเหมือนกับเปลือกหนาที่หุ้มโลกทั้งหมดไม่ให้สัตว์ได้เห็นแสงสว่าง ที่แท้จริง. ท่านจัดอวิชชาไว้เป็นกิเลสชั้นสุดท้าย ; เป็นอันว่า ต่อเมื่อเป็น พระอรหันต์จึงตัดกิเลส ๕ อย่างข้างท้ายเพิ่มขึ้น คือคตัรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ซึ่งเป็นการตัดหมดทั้ง ๑๐ อย่าง และเป็นพระอริยเจ้า^๕ชั้นสูงสุด,

พระอริยเจ้าทั้ง ๔ ประเภท คือพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อรหันต์^๕นี้ จักรรวมเป็นผู้ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ คืออยู่เหนือโลก. ถ้ามองกันอีก ทางหนึ่ง คือมองกันที่ตัวธรรมที่ท่านได้บรรลุ เขาเรียกว่า **โลกุตตรธรรม**

โลกุตตรธรรมนั้นแยกออกเป็น ๔ อย่าง คือ ภาวะของพระโสดาบันในขณะที่ตัดกิเลสชั้น เรียกว่า **โสดาปัตติมรรค** อย่างหนึ่ง เมื่อตัดกิเลสแล้ว เรียกว่า **โสดาปัตติผล** นั้นอีกอย่างหนึ่ง จึงได้เป็นคู่ๆ คือโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล, สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผล, อนาคามิมรรค อนาคามิผล, อรหัตตมรรค อรหัตตผล ; นี่เป็น ๘ คือ ๔ คู่; เติม **นิพพาน** เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง จึงเป็น ๙ อย่าง นี่เรียกว่าโลกุตตรธรรม คือสิ่งซึ่งเป็นโลกุตระ. ถ้าดูกันที่บุคคลเป็นเกณฑ์ก็ได้เพียง ๔ คือผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นพระโสดาบัน ความเป็นพระสกิทาคามี ความเป็นพระอนาคามี และผู้ตั้งอยู่ในความเป็นพระอรหันต์. บุคคลเหล่านี้ล้วนแต่ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ เป็นผู้มีคามทุกขน้อยลงตามส่วน จนกระทั่งไม่มีทุกข์เลย. ภาวะเช่นนี้เป็นการแสดงให้เห็นผลอันสุดท้าย ที่การเจริญวิปัสสนาจะนำไปสู่ คือเมื่อการเจริญวิปัสสนาชนิดที่ถูกต้องตามที่เป็นจริง เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนดับความอยากทั้งปวงได้จริงๆ แล้ว ก็จะเกิดเป็นโลกุตตรภูมิขึ้นมา แล้วทำให้จิตอยู่เหนือวิสัยโลก ซึ่งหลังจากนี้สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดีหรือยินร้ายในโลกนั้นๆ ก็ไม่สามารถจะครอบงำจิตของท่านได้อีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สำหรับพระอรหันต์ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิสุดท้ายที่สุด เพราะละกิเลสได้จนสิ้นเชิง.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ๆ นั้น ถ้าในกรณีโลกุตตรธรรมนี้ ก็หมายถึงสภาพอย่างหนึ่ง ซึ่งถือว่าไม่เหมือนกับสิ่งใด ๆ หมด คือไม่เหมือนกับโลก ผิดจากสิ่งทุกสิ่งในโลกโดยประการทั้งปวง. เมื่อโลกทั้งหลายหรือสิ่งทั้งหลายที่เป็นวิสัยโลกมีภาวะเป็นอย่างไร ยกเลิกภาวะและวิสัยเหล่านั้น

ทั้งหมดเสีย ก็จะเหลือสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน คือสภาพตรงกันข้ามจากโลก โดยประการทั้งปวง : เป็นธรรมหรือเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ในตัวเองชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดเป็นปัจจัยปรุงแต่ง, และไม่ปรุงแต่งสิ่งใด; เป็นที่ดับของสังขารทั้งปวง. เมื่อสังขารธรรมทั้งปวงมาถึงนิพพาน ก็ย่อมดับตัวเอง จึงเรียกว่า เป็นที่ดับของสังขารทั้งปวง. แต่ถ้าจะกล่าวโดยผล นิพพาน หมายถึงภาวะที่ปราศจากความเผาลน ปราศจากการทบตี ทิ่มแทง ร้อยรัด กรอบงำ พัวพันอะไรทั้งหมดเหล่านี้ เพราะว่ากิเลสซึ่งเป็นเหตุให้จิตถูกเผาลนทบตีทิ่มแทง ร้อยรัดพัวพันนั้น จะมีในนิพพานนี้ไม่ได้. ลักษณะการอันนี้ยากที่จะเปรียบเทียบให้เห็น แต่มองดูด้วยการทำโนคทาเอาก็แล้วกันว่า ถ้ากิเลสทั้งหลายมีอยู่ พฤติการณ์ทั้งหลายจะมีอยู่ในลักษณะอย่างไร ครั้นมาถึงขอบเขตของนิพพานแล้ว กิเลสมันก็สูญหายละลายไปหมด แล้วพฤติการณ์ทั้งหลายจะเป็นอย่างไรต่อไป. ถ้าสมมติ ก็เหมือนกับว่าเป็นเขตแดนอันหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สลายของกิเลสและความทุกข์ เหมือนอย่างว่าโซนร้อนมีอยู่โซนหนึ่งในโลกนี้ ถ้าน้ำแข็งในทะเลแห่งโซนเหนือ คือโซนหนาวลอยมาถึงโซนร้อน มันต้องละลายหมดที่เขตของโซนร้อนนั้น ฉะนั้นก็ฉนั้น.

นิพพาน มีอยู่ในฐานะเป็นธรรมชาติดั้งหนึ่ง แต่มันไม่มีขอบเขตและ ไม่ต้องการอาศัยกินเนื้อที่; ไม่ขึ้นอยู่กับการล่วงไปของเวลา หรือไม่เกี่ยวข้องกับกาลเวลา แต่อยู่ในลักษณะเป็นตัวของตัวเองชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนอะไรๆ ในโลก แต่เป็นที่ดับของโลก. สมมติว่าถ้าโลกแทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องดับตัวเอง, กิเลสหรือความทุกข์แทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องดับตัวเอง.

นี่เป็นการพูดอย่างอุปมา ไม่ใช่ตัวจริง เพราะมันไม่เหมือนกับบ้านกับเมือง หรืออะไรอย่างนั้น ; แต่พูดในฐานะเป็นอุปมาของพระนิพพาน ที่ท่านให้นามว่าเป็น **แดนที่ดับของสังขารทั้งปวง** จึงเป็น **ธรรมที่เกษมจากโยคะ** คำว่า โยคะ หมายความว่า เครื่องร้อยรัดพัวพันหุ้มห่อ ; เกشمจากโยคะ หมายความว่าปลอดโปร่งว่างเรียบจากโยคะทั้งปวง จึงไม่มีการเผาผลาญ เสียสละ ทิ่มแทง ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ หรืออะไรอื่น ๆ ทั้งสิ้น. นี่เป็นลักษณะของโลกุตตรธรรม ข้อสุดท้าย ! นี่ เป็นสิ่งที่มุ่งหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมที่แสดงผลสุดท้ายของการปฏิบัติที่พุทธศาสนาจะนำไปสู่.

ทั้งหมดนี้ นับว่าเราได้ติดตามกันมาตั้งแต่ต้น จนถึงเรื่องผลสุดท้ายของพระพุทธศาสนา : เป็นหลักที่ชี้ให้เห็นกิเลสอันละเอียด ๑๐ อย่าง ที่มีอยู่ในคนทุกคน, มีลักษณะซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถ้าใครละได้ถึงกิเลสชั้นไหน จะเป็นอยู่เหนือโลกในชั้นไหน ; และเมื่อละได้หมด จะประสบผลอันสุดท้ายอย่างไร ; เรื่องทั้งหมดไปจบสิ้นสุดลงที่นิพพาน ดังหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า “**ธรรมคือพระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นอุดมธรรม**” นับว่าเป็นที่สิ้นสุดลงสำหรับสิ่งทั้งหลาย. อาตมาบรรยายเรื่องนี้ ในฐานะเป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนา หรือในฐานะเป็นผลสุดท้ายของพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ และต้องลงถึงได้ตามสมควร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธบริษัทจริง ๆ คือเห็นแจ้งหรือเข้าถึงตัวพุทธศาสนาจริง ๆ. มิฉะนั้นแล้วจะเป็นแต่ผู้รู้หรือผู้เข้าใจในพุทธศาสนาเท่านั้น หาได้เป็นผู้เห็นแจ้งไม่. ฉะนั้น ทุกคนต้องไปลูบคลำกิเลสของตัวเองให้เข้าใจให้รู้แจ้ง และพยายามไถ่ถอนออกไป

เสียให้ได้ แม้แต่ครั้งตัวของกิเลส แล้วก็จะเกิดความรู้แจ้งขึ้นได้ ในเมื่อกิเลส
ครั้งตัวนั้นหมดไปแล้วจริงๆ มีผลเป็น ความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นแทน
อาตมาขอแนะนำพร้อมทั้งวิงวอนให้ท่านทั้งหลาย ไปศึกษาพระพุทธศาสนาใน
ในลักษณะนี้ เพื่อการเข้าถึงพุทธศาสนาอย่างแท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลา
เพียงเท่านั้น, และขอภัยที่ล่วงเวลาไปหน่อย
เรื่องมันเป็นเรื่องเดียวที่ต้องกล่าวให้จบในคราวเดียว.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถกถาริกธรรม ครั้งที่ ๕
เรื่อง

พุทธศาสนา กับคนทั่วไป

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๙

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายหลักแห่งพุทธศาสนาโดยลำดับ ๆ ว่า พุทธศาสนา
คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ถึงสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่าอะไร
เป็นอะไร; สิ่งทั้งปวงนี้มีสภาพตามที่เป็นจริง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา; แต่สัตว์ทั้งหลายหลงรักหลงยึดถือสิ่งทั้งปวงเพราะอำนาจของอุปาทาน;
ในพุทธศาสนามีวิธีปฏิบัติเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อจะตัดอุปาทาน
นั้นเสีย; อุปาทานนั้นมีที่ลงเกาะ หรือ จับยึด ที่ขันธทั้งห้า คือรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ; เมื่อรู้จักขันธห้าตามที่เป็นจริง ก็สามารถ

จ.เข้าใจสิ่งทั้งปวงจนถึงกับเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ยึดถือด้วยอุปาทาน ; และเราควรจะมีชีวิตอยู่อย่างที่เราเรียกว่า “เป็นอยู่ชอบ” คือให้วันคืนเต็มไปด้วย ปิติและปราโมทย์อันเกิดมาจากการกระทำที่ดี ทั้งาม ที่ถูกต้อง อยู่เป็นประจำ แล้วเกิดอารมณ์ร่าเริงจิต เกิดสมาธิ เกิดความเห็นแจ้งได้เรื่อยๆ ไป จนกระทั่ง เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และนิพพาน ได้ตามความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม ; หรือถ้าเราจะรีบเร่งทำให้เร็วกว่านั้น ก็มีแนวปฏิบัติที่เราเรียกว่า วิปัสสนาธุระ นับตั้งแต่มีศีลบริสุทธิ์ มีจิตบริสุทธิ์ มีทวิฐีบริสุทธิ์ เรื่อยขึ้นไปจนถึงมีญาณ ทสฺสนะบริสุทธิ์ ในที่สุดก็จะตัดสังโยชน์ต่างๆ ได้ เรียกว่าการบรรลุมรรคผล. ทั้งหมดนี้นับว่าเป็นการแสดงแนวสังเขปทั้งหมดของพระพุทธศาสนาแล้วตั้งแต่ต้น จนปลาย ให้เห็นว่าหลักพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างไร พร้อมกันกับหลักปฏิบัติ ไปในตัว. สำหรับโอกาสสุดท้ายที่เหลืออยู่อีก ๒ ครั้งในวันนี้ อาตมาเห็นว่า ควรจะได้ชี้ให้เห็นแนวคิดหรือข้อสังเกตเกี่ยวกับพุทธศาสนาต่างๆ ไป นับตั้งแต่ ว่าอะไรเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาเป็นต้น เพื่อให้เข้าใจ สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศาสนา ในแง่ต่างๆ ไปอย่างทั่วถึง เป็นการป้องกันการเข้าใจ ผิดพลาดได้อีกชั้นหนึ่ง.

เมื่อถามขึ้นว่า อะไรเป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งที่เรเรียกว่าศาสนาแล้ว
นักศาสนาทั้งหลายมีคำตอบที่ยุติกันว่า ศาสนาทั้งหมดของโลกทุก ๆ ศาสนา นับตั้งแต่ขั้นต่ำที่สุดจนถึงระดับที่สูงที่สุดก็ตาม ถือกันว่ามีมูลดั้งเดิมร่วมกันมา จากความกลัว : กล่าวสั้น ๆ ก็ว่า ความกลัวเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา. แต่ นักศาสนาเหล่านั้นเพิ่งเล็งถึงความกลัวอย่างต่ำ ๆ ของคนในสมัยที่ยังไม่เจริญ

คือมักจะระบุความกลัวปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่ร้ายหรือลึกลับ ว่าเป็นมูลเหตุของศาสนา. การกล่าวเช่นนั้นก็ถูกต้องเหมือนกัน ; แต่สิ่งที่เรียกว่าความกลัวนั้นยังมีอยู่อีกหลายชั้น ซึ่งเราจะได้พิจารณากันต่อไป.

การที่เราจะเข้าใจว่าศาสนามีมูลมาจากความกลัว ได้อย่างไรนั้น เราจะต้องพิจารณาถึงตัวกิริยาอาการที่เรียกว่าศาสนากันเสียชั้นหนึ่งก่อน. ตัวศาสนาแท้ ๆ ก็คือตัวการตื่นรนเพื่อให้รอดจากอันตรายในทางจิต. เมื่อกล่าวอย่างนี้ ก็เป็นการครอบคลุมไปทุก ๆ ศาสนา. แม้จะกล่าวอย่างที่เราเคยกล่าวมาแล้ว ว่าพุทธศาสนา คือวิชาและหลักปฏิบัติ เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ก็ยังหมายความว่ารู้เพื่อให้เอาตัวรอดจากอันตรายได้อยู่นั่นเอง. ฉะนั้นถ้าจะกล่าวให้กินความกว้างคลุมศาสนาทุกศาสนาทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดในสมัยโบราณซึ่งมนุษย์ยังไม่มี ความเจริญ ก็พอจะกล่าวรวบยอดได้อีกอย่างหนึ่งว่า **ศาสนา คือ ตัวการตื่นรนกระทำเพื่อให้รอดพ้นจากอันตราย หรือสิ่งที่ตนถือว่าอันตรายในทางจิตนั่นเอง.** เมื่อเป็นเช่นนี้ เราย่อมกล่าวได้ว่ามันมีมูลมาจากสัญชาตญาณแห่งความกลัวนั่นเอง. อันตรายในทางภายนอก เช่นสัตว์ร้ายหรือข้าศึกศัตรูเหล่านี้ คนเราก็มีความกลัวและตื่นรนต่อสู้หรือหลบหนีตามสมควรแก่โอกาส. นั่นเรียกว่าความกลัวและการหลบหนีอันตรายทางกายหรือภายนอก. **ทีนี้** เมื่อเกิดมีสิ่งที่น่ากลัวหรืออันตรายที่เรียกว่าภายในหรือทางจิตขึ้นมาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งชั้นแรกที่สุดก็ได้แก่ความรู้สึกนึกถึงสิ่งที่มิอาจเห็นหรือยิ่งไปกว่าธรรมดา แม้จะเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่นฟ้าผ่าฟ้าร้องหรือสิ่งที่น่ากลัวอื่น ๆ ทำนองนั้น ความคิดเกิดขึ้นว่านี่เป็นของนอกเหนือไปกว่าธรรมดา ก็จะวิ่งหนีหรือต่อสู้เหมือนทำกับสัตว์ร้ายหรือข้าศึกนั้น ไม่มีหนทาง

เพราะฉะนั้น จึงเกิดความคิดใหม่ มีระเบียบวิธีอันใหม่ สำหรับจะต่อสู้หรือ หลบหลีกสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้น. ข้อนี้ก็คือเกิดวิธีปฏิบัติสำหรับเอาตัวรอดจากสิ่งที่ กลัวในทางจิตชั้นนั่นเอง และพอจะถือได้ว่าเป็นมูลเหตุอันแรกแห่งการเกิดขึ้น ของสิ่งที่เราเรียกกันว่า ศาสนา.

ถ้าเราเปิดดูหนังสือทุกเล่มที่เขาเขียนกันในสมัยปัจจุบัน อันว่าด้วย มูลเหตุของการเกิดแห่งศาสนาแล้ว ก็จะเห็นว่าเขียนไว้เหมือน ๆ กันหมด คือ ไปพูดถึงที่คนป่าสมัยหินกลัวฟ้าผ่าฟ้าร้อง กลัวความมืด กลัวพายุ กลัวสิ่งต่างๆ ที่อยู่เหนือความเข้าใจและความต้านทานของคนป่าเหล่านั้น แล้วก็ถือเอาความ กลัวนั้น ๆ ว่าเป็นมูลของการเกิดขึ้นแห่งศาสนา. วิธีที่จะต่อสู้หรือหลบหลีก อันตรายของคนเหล่านั้น ก็คือการแสดงอาการยอมแพ้ หมอบราบ อ้อนวอน บูชา แล้วแต่คนที่ฉลาดที่สุดในสมัยนั้นเห็นว่าจะต้องทำอย่างไร. ครูบาอาจารย์ ของคนสมัยนั้นได้สอนให้หมอบราบ หรือให้บูชาโดยวิธีต่างๆ ตามที่ตนเห็นว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีเหล่านั้นจะชอบใจ. นี่นับว่าสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เกิดขึ้นมา ในโลกด้วยอำนาจของความกลัว และการปฏิบัติไปตามความกลัว. ต่อมาความ กลัวนั้นได้ขยายสูงขึ้นมา ตามความเจริญของวิชาความรู้ของมนุษย์ : ความกลัว เลื่อนขึ้นมาจากความกลัวภัยธรรมชาติเช่นนั้น มาสู่ความกลัวชนิดอื่นที่แยกกาย หรือสูงขึ้นไปกว่า. ศาสนาที่มีการบูชาสิ่งที่ตนกลัว เช่นภัยธรรมชาติ กระทั่ง ผีสงเทวดาเหล่านั้น จึงกลายเป็นของขบขันไปในที่สุด. มีคนเขียนภาพ การ์ตูนล้อ เป็นคนหมอบกราบฟ้าคะนองฟ้าผ่าอยู่ แล้วเขียนสุนัขหรือแมวซึ่ง ไม่เคยทำอาการอย่างนั้นเลย เรื่องเลยกลายเป็นว่าการหมอบกราบคาบแก้วต่อผีสง

เทวดานั้น ทำเป็นแต่คนเท่านั้น สุนัขและแมวเป็นต้น ทำไม่เป็น. นี่กลายเป็นว่าเป็นของขบขันไป หรือเป็นของน่าหัวเราะ น่าเวทนาสงสารไป.

ความกลัวของคนชั้นหลัง ๆ เลื่อนสูงขึ้นมาถึงความกลัวความทุกข์ชนิดที่อำนาจทางวัตถุช่วยเหลือไม่ได้ เช่นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือแม้แต่ความทุกข์ที่เป็นไปตามปรกติ เช่นความหม่นหมอง เปรี้ยวร้อน มีดมัว เพราะอำนาจของโรคะ โทสะ โมหะ ซึ่งแม้จะมีอำนาจ มีเงินเท่าไร ก็ไม่สามารถจะระงับอาการอันโหดร้ายของความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือความแผดเผาของโรคะ โทสะ โมหะได้. ประเทศอินเดียซึ่งเป็นประเทศที่เจริญด้วยนักคิด นักค้นคว้า ผู้มีสติปัญญา จึงได้ก้าวหน้าจากคอยแต่ไหวสັงคักคัสสิทธ์เหล่านั้น มากลายเป็นค้นหาวิธีที่จะเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเอาชนะโรคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นให้ได้. นี่นับว่าเป็นบ่อเกิดของศาสนาที่สูงขึ้นไปในทางปัญญา. ถ้าจะกล่าวให้สูงขึ้นกว่านั้นขึ้นไปอีกก็กล่าวได้ว่า เพราะมนุษย์กลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะพึงได้รับ จึงได้พยายามค้นหาสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ในที่สุดก็พบวิชาที่จะทำให้เอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือชนะกิเลสได้; ความกลัวที่ว่าไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ก็หายไป.

สำหรับพระพุทธศาสนา ก็อาจกล่าวได้ว่ามีมูลมาจากความกลัวเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ความกลัวอย่างโง่เขลา เช่นกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กลัวผี กลัวเทวดา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจ้าของปรากฏการณ์ของธรรมชาติ หรือว่ากลัวเทวดาที่มีอำนาจบันดาลสิ่งต่าง ๆ ในท้องฟ้าเหล่านั้นเป็นต้นก็หาไม่ได้ แต่หมายถึงกลัวสิ่งที่ควรกลัวยิ่งไปกว่านั้น คือความบีบคั้นแผดเผาหุ้มห่อ ของโรคะ โทสะ โมหะ

ตลอดถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดมาจากอิทธิพลของ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ในที่สุดก็เกิดบุคคลประเภทที่เราเรียกกันว่าพระพุทธรเจ้าขึ้น เป็นผู้พบวิธีที่จะเอาชนะสิ่งที่กลัวได้เต็มตามความประสงค์ และเกิดวิธีปฏิบัติเพื่อดับความทุกข์ชนิดที่เรียกว่า พุทธศาสนา. **พุทธศาสนา** แปลว่า ศาสนาของผู้รู้, เพราะ **พุทธะ** แปลว่า ผู้รู้ หรือผู้ตื่น คือไม่หลับ เป็นผู้เบิกบานคือไม่หุบ หรือไม่มีค แต่รู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จึงสามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง ไม่เปิดโอกาสให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นปัญหา หรือเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลยึดถือ จนกระทั่งทำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่เข้าไปยึดถืออีกต่อไป ; เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่อาศัยสติปัญญา หรืออาศัยวิชาความรู้ โดยเฉพาะ เพื่อเป็นเครื่องทำลายความทุกข์ หรือต้นเหตุของความทุกข์.

การที่จะทำพิธีต้องเพื่อบูชาบวงสรวงอันวอนนั้น ไม่ใช่พุทธศาสนา คือไม่ถูกรับเข้ามาในพระพุทธศาสนา กลายเป็นสิ่งที่น่าขบขันหัวเราะ และถือเอาเป็นที่พึ่งไม่ได้. พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการกระทำเช่นนั้นโดยสิ้นเชิง. การบูชาอันวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทำพิธีรดน้ำ อาบน้ำ สรงเกล้า คำหัวเหล่านี้นั้นล้วนแต่ถือว่เป็นการกระทำที่ไม่อาจจะเป็นที่พึ่งได้. แม้ที่สุดแต่เทวดาที่ยึดถือกันว่าเป็นผู้บันดาลสิ่งต่าง ๆ เป็นเจ้าของดวงดาวในท้องฟ้า ดาวนั้นดาวนี้มีเทวดาองค์นั้นองค์นี้ มีอิทธิพลบังคับมนุษย์อย่างนั้นอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่ถูกปฏิเสธสิ้นเชิง โดยบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า จนถึงกับมีคำกล่าวในพระพุทธศาสนาว่า “ความรู้ความฉลาดความสามารถที่ทำให้สำเร็จประโยชน์นั้นแหละเป็นตัวฤกษ์ที่ดีอยู่ในตัวเองแล้ว ดวงดาวทั้งหลายในท้องฟ้าจะทำอะไรได้.

ประโยชน์ที่ควรปรารถนาจะผ่านพ้นคนใจ ๆ ที่มัวแต่นั่งคำนวณดวงดาว ในท้องฟ้าไปเสียสิ้น”^๑ ดังนั้นเป็นต้น ; หรือว่าถ้านักคัมภีร์จะทำให้ หมกบาป หมกทุกข์ได้แล้ว พวกปลา พวกเต่า ปู หอย ที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำ หรือสระศักดิ์สิทธิ์นั้น ก็จะมีหมกบาป หมกทุกข์ไปด้วยน้ำนั้นเหมือนกัน ; หรือถ้าหากว่าความพ้นทุกข์จะสำเร็จได้ด้วยการบูชาอันอ่อนแอ ๆ แล้ว ในโลกนี้ ก็จะไม่มีการที่มีความทุกข์เลย เพราะว่าใคร ๆ ก็บูชาอันอ่อนแอเป็น ไม่ใช่ของ ทำยาก ; โดยเหตุที่ยังมีคนที่มีความทุกข์อยู่ ทั้งที่ทำการบูชาหรือทำพิธีรีตอง ต่าง ๆ อยู่ จึงถือว่ายังไม่เป็นหนทางที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมาพิจารณาโดยละเอียดลออ ให้รู้ให้เข้าใจว่าอะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง แล้ว ประพฤติต่อสิ่งนั้นให้ถูกต้องตรงตามความจริง จึงจะสามารถเอาตัวรอดได้. นี่เป็นขอบเขตของพระพุทธศาสนาที่เราควรจะเข้าใจไว้ ว่า เราไม่เกี่ยวข้องลงไป ถึงการกราบไหว้บูชาสิ่งที่น่าอัศจรรย์ต่าง ๆ เหล่านั้น และเราไม่เชื่อไม่รับนับถือ พิธีรีตอง เช่นการรดน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น ; เราไม่หวังพึ่งปัจจัยภายนอก เช่น เทวคาบณสวรรค์ หรืออำนาจดวงดาวบนท้องฟ้าเป็นต้น แต่เราจะกระทำเอา ด้วยสติปัญญา ความสามารถของเราเอง. นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนานั้นอยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นวิถีทางที่จะทำให้รอดพ้นจากอันตรายในทางใจด้วย เหมือนกัน แต่ว่าไม่เหมือนกับศาสนาบางศาสนา ซึ่งมีพิธีหรือมีหลักการเป็น อย่างอื่น ถึงแม้ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. พุทธศาสนามีวิธีที่จะใช้ปัญญาให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง แล้วปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามกฎหมาย

๑. อุกโต อุตตมุตต นฤฤกต กิ กริสฺสนกิ ทารกา นฤฤกต ปฏิมานนฺต อุกโต พาล์ อุปฺจกา

ที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น. เราไม่ประสงค์จะคาดคะเนหรือทำอย่างที่เราเรียกว่า
เชื่อว่าจะเป็นอย่างนั้น เชื่อว่าจะเป็นอย่างนี้ : เราต้องการจะทำลงไปตรง ๆ
ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง โดยไม่ต้องเชื่อคนอื่น. แม้จะมีคนอื่น
มาบอกให้ที่แรก ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อ เราจะต้องฟังและพิจารณาจน
เห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แล้วจึงจะเชื่อ และพยายามกระทำไปปรากฏผล
ด้วยตนเอง. นี่เป็นความหมายของพุทธศาสนาที่แตกต่างกันอยู่ในระหว่างศาสนา
ทั้งหลาย นับจำเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลก จนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ๆ นั้น หรือโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาก็ตาม
ย่อมมีอยู่หลายแง่หลายเหลี่ยม. มันเหมือนกับของหลายเหลี่ยม ที่เราดูเหลี่ยมหนึ่ง
มันก็ไปอย่างหนึ่ง ดูอีกเหลี่ยมหนึ่ง มันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง เราอาจดูผิดเหลี่ยม
ก็ไม่ได้ถูกเหลี่ยมที่ควรดูก็ได้. เหมือนอย่างว่าจะสังเกตดูภูเขาสูงหนึ่ง ไม่ว่า
ดูไหน ดูไปจากทิศต่าง ๆ สมมติว่ามี ๘ ทิศ เราจะเห็นว่าภูเขานั้นมี
รูปร่างต่างกัน. แม้พุทธศาสนาก็เหมือนกัน : ถ้าจะดูด้วยสายตาของบุคคลที่มี
แง่คิดหรือความคิดหรือหลักสำหรับคิด ตามที่ได้เคยอบรมมาแต่กาลก่อน แล้ว
แต่ว่าบุคคลนั้นจะถือหลักการคิดในแนวไหน ก็จะได้เห็นพุทธศาสนาในลักษณะ
ที่แตกต่างกันได้. คนเราย่อมเชื่อความคิดความเห็นของตัว เพราะฉะนั้น
ความจริงหรือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ สำหรับบุคคลหนึ่ง ๆ นั้น มันอยู่ตรง
ที่เพียงว่า เขาเข้าใจและมองเห็นได้เท่าไร เท่านั้นเอง ไม่มากไปกว่านั้น ;
เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “**ความจริง**” ของคนเรา จึงไม่เหมือนกัน เพราะว่า
คนเราเข้าถึงตัวจริงของสิ่งซึ่งเป็นปัญหานั้นได้ทันลึกกว่ากัน หรือด้วยท่าทาง

ลักษณะที่ต่างกัน และสติปัญญาที่ต่างกัน. สิ่งใดที่อยู่นอกเหนือสติปัญญา ความรู้ ความเข้าใจของตน, ตนยังเข้าใจไม่ได้, คนนั้นก็ไม่ว่าจะเอามาเป็นความจริงของเขาได้. ถ้าเขาจะพลอยว่าจริงไปตามผู้อื่น เขาก็รู้สึกอยู่แก่ใจว่าไม่เป็นความจริง. ความจริงของคน ๆ หนึ่งนั้น จะมีอยู่เท่าที่เขามีความเข้าใจ ถึงที่สุดขณะนั้นเพียงเท่าไรเท่านั้น; “ความจริง” ของคนในระดับนี้จะเดินได้เสมอ ก็เดินไปเรื่อย ๆ ตามสติปัญญาความรู้ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นทุก ๆ วัน จนกว่าจะถึงความจริงขั้นสุดท้าย. คนเราในปัจจุบันนี้มีการศึกษามาก ๆ กัน และมีหรือสร้างหลักสำหรับศึกษาพิจารณา สำหรับจะเชื่อนั้นต่าง ๆ กัน ฉะนั้น ถ้าเขาเอาสติปัญญาที่ต่าง ๆ กันนั้น มาดูพุทธศาสนา มาจับพุทธศาสนาขึ้นดูว่าอะไรเป็นอะไร ก็จะเกิดความคิดเห็นแตกแยกแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะว่าพุทธศาสนาก็มีอะไร ๆ ให้ครบทุกอย่างอยู่เหมือนกัน; ยิ่งโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสนา” ในสมัยหลังนี้ด้วยแล้ว มันมีอะไรเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีกมากจนน่าเวียนหัว.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศาสนาโดยใจความ ก็คือวิธีปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดจากความทุกข์ โดยการทำให้รู้ความจริงว่าอะไรเป็นอะไรตามที่พระพุทธเจ้าท่านทรงทำได้ก่อน และได้ทรงสอนไว้เท่านั้น; แต่ที่นี้ในคัมภีร์ทางศาสนานั้น มีอะไร ๆ เพิ่มขึ้น ๆ ทุกคราวที่มีโอกาสที่คนชั้นหลังเขาจะเพิ่มขึ้นได้ด้วยกันทุกศาสนา, พระไตรปิฎกของเรา ก็ตกอยู่ในฐานะอย่างเดียวกัน จึงมีเรื่องอะไรมากไปกว่านั้น ถึงแม้มีข้อความที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ซึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องดับกิเลสดับทุกข์เป็นมรรคผลนิพพานโดยตรง

ก็ยังดี เนื่องจากมีผู้มาทูลถามปัญหาอย่างโลก ๆ ในชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ พระองค์ก็ได้ทรงให้คำตอบที่เหมาะสมไปด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องที่เป็นชั้นโลก ๆ เช่นคิหิปฏิบัติและศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไปนั้น จึงมีอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย. แม้คำที่ผู้อื่นที่เป็นบัณฑิตนักปราชญ์กล่าวกันมาแต่กาลก่อน หรือขณะนั้นในยุคนั้นก็ดี เป็นสวากภาษิตก็ดี เป็นอุชภาษิต เทวตภาษิตก็ดี ถ้าไม่ขัดกับหลักศีลธรรมสากล ก็เป็นไปเพื่อละความชั่วทำความดีแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงอนุมัติว่าเป็น “คำที่กล่าวดี” ด้วย คือเป็นธรรมะด้วยเหมือนกัน” เลยถูกบรรจุไว้ในพระไตรปิฎกด้วยในอันดับต่อมา. ข้อความที่กระชั้นหลังเพิ่มเติมปนเปเข้าไปตามความเห็นว่าเป็นในยุคนั้น ๆ เพื่อจะช่วยให้คนมีศรัทธามากขึ้น หรือกลัวบาปกรรมมากขึ้น และมากขึ้น เกินขอบเขตจนกระทั่งเกิดมาบุญอย่างนี้มีมาก ซึ่งมีเพิ่มเข้าในพระคัมภีร์ทั้งพระบาลีและอรรถกถา.

๕. ครั้นต่อมาถึงชนชั้น แม้แต่พิธีต่าง ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้น เกี่ยวเนื่องกันกับพระพุทธศาสนาเพียงเล็กน้อย ๆ ก็ถูกนับเข้าเป็นพุทธศาสนาไปด้วย. พิธีต่าง ๆ ก็เกิดเพิ่มขึ้นอย่างที่เราเรียกว่าน้าสมเพช เช่นการจัดสำรับคาวหวาน ทำนองเช่นวิญญานพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าถวายข้าวพระอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จะมีไม่ได้ในหลักของพุทธศาสนา. การที่จะเช่นวิญญานของพระอรหันต์ ให้บริโภคอาหารคาวหวาน ผลหมากรากไม้ หรืออะไรทำนองนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้, แต่พวกที่เป็นพุทธบริษัทบางพวกก็ได้พยายามจะเข้าใจว่าเป็นพุทธศาสนา และก็ได้อธิว่า นี่เป็นพระพุทธศาสนาอันอยู่อย่างเคร่งครัดในคนบางหมู่บางเหล่า.

พิธีรีตองต่าง ๆ ทำนองนั้น เกิดขึ้นอย่างหนาแน่นมากมาย จนหุ้มห่อของจริง หรือความมุ่งหมายเดิมให้สาปสูญไปเลย **ยกตัวอย่างเช่นเรื่องการบวช** นาค จะต้องมีการทำขวัญนาค เชื้อเชิญแขกเลี้ยงดูกันอย่างเมามายเอิกเกริก ทำพิธีทั้งที่วัด ทั้งที่บ้าน บวชไม่กี่วันก็สึกออกมา เป็นคนเกลียดชังยิ่งกว่าเดิมไปก็มี. นัขอธิ์กคึกคึกเถิดว่า สิ่งที่ไม่เคยมีในครั้งพุทธกาลทั้งนั้น ได้มีมาได้เกิดขึ้น เพราะว่าถ้าเป็นการบวชครั้งพระพุทธเจ้า ก็หมายความว่าบุคคลนั้นได้รับอนุญาตจากบิดามารดาแล้ว จะปลื้มตัวจากบ้านจากเรือนเป็นคนที่ไม่ทางบ้านตัดบัญชีทั้งได้ไปอยู่กับพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ มีโอกาสเหมาะเมื่อไรท่านก็บวชให้เป็นพระองค์หนึ่ง โดยไม่พบเห็นบิดามารดาญาติโยมอะไรเลยจนตลอดชีวิตก็ยังมิ. แม้บางรายจะกลับมาเยี่ยมเยียนบิดามารดาบ้างก็ต่อโอกาสหลังซึ่งเหมาะสม แต่ก็มีน้อยเหลือเกิน เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชครั้งโบราณจะไม่มาเยี่ยมบ้านเป็นอันขาด. นักบวชบางชนิดบางนิกายก็ยังงมอยู่กระทั่งทุกวันนี้ ที่ว่าบวชแล้วจะกลับบ้านไม่ได้เป็นอันขาดไม่ว่าในกรณีใด ๆ. การมาบ้านถือว่าเท่ากับทำลายการเป็นพระของตัวหมด จึงไม่มาบ้านจนตลอดชีวิต แม้บิดามารดาจะเจ็บจะป่วยจะตายอะไรก็ไม่มีความทราบ. แต่ในพุทธศาสนายังมีระเบียบวินัยว่ามาได้ในเมื่อมีเหตุผลสมควร ถึงอย่างนั้นก็พึงทราบว่าการที่บวชนั้นไม่ได้เวียนมาบ้าน ไม่ได้บวชในที่ต่อหน้าบิดามารดาแล้วก็ฉลองกันเป็นการใหญ่ แล้วไม่กี่วันก็สึก สึกแล้วก็ไม่มีอะไรดีขึ้นกว่าเดิมอย่างนี้เป็นต้น. แม้เป็นเช่นนั้นเราก็คงเรียกการทำขวัญนาค และการทำพิธีต่าง ๆ ตลอดถึงการฉลองและอะไร ๆ เหล่านี้ว่าเป็นพุทธศาสนา แล้วก็นิยมทำกันอย่างยิ่ง จะหมดเปลือกทรัพย์สินของตน หรือแรงงานประเทศชาติเท่าไรก็ไม่ว่า. “พุทธศาสนา” โดยทำนองนี้เกิดขึ้นใหม่ ๆ เกิดเป็น

พุทธศาสนาแบบใหม่ ๆ อย่างนี้มีมากมาย แทบจะทั่วไปทุกแห่ง. ธรรมะหรือของจริงที่เคยมีมาแต่ก่อนอย่างไรนั้น ถูกหุ้มห่อโดยพิธีรีตองจนมีกมกมคั่นไป เกิดเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมายอย่างอื่นไปใหม่ เช่นพิธีบวชนี้ก็กลายเป็นเรื่องสำหรับเพียงแต่แก้หน้าเด็กหนุ่มคนนั้นที่เขาจะหาว่าเป็นคนดิบ หาเมียยากอะไรเหล่านี้ เป็นต้น ตลอดถึงเป็นโอกาสที่จะชุมนุมแขกเหวี่ยง ในบางถิ่นบางแห่งกลายเป็นที่หรือเป็นโอกาสสำหรับรวบรวมเงินที่จะมีผู้นำมาช่วย เป็นการรุ่มรวยกันเสียคราวหนึ่งอย่างนี้ก็มี ถึงอย่างนั้นเขาก็เรียกกันว่าพุทธศาสนา. ถ้าใครไปทำหน้าที่เทียนเข้า ก็จะถูกหาว่าเป็นมิชฌาภิกขุ ไม่รู้จักพุทธศาสนา.

ในเรื่องต่าง ๆ อย่างอื่น ๆ แทบทุกเรื่อง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน. ยกตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งเป็น**เรื่องกฐิน**; ของเดิมไม่มีความมุ่งหมายและวิธีการอย่างทีคนสมัยนี้ทำกันอยู่. กฐินนั้นพระพุทธองค์ทรงมีความมุ่งหมายจะให้พระภิกษุทำจีวรใช้เองเป็นด้วยกันทุกรูป และได้พร้อมเพรียงกันทำจีวรใช้เองด้วยมือของตัวเองในเวลาอันรวดเร็ว. ถ้าผ้าที่ช่วยกันทำนั้นมีผืนเดียวก็มอบให้องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าอาวาสหรือสมภาร แต่เป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งสงฆ์เห็นว่ามิควรสมบัติในวัดสมควรจะใช้สอย หรือขาดแคลนผ้าจะใช้สอยให้เป็นผู้ใช้สอยจีวรผืนนั้นแทน ในนามสงฆ์ทั้งหมด; มีความมุ่งหมายว่าจะให้พระทุกรูปหมดความถือเนื้อถือตัว; จะเป็นพระเถระ จะเป็นพระหนุ่ม หรือจะเป็นสมภารเจ้าวัด หรือจะเป็นผู้มีศักดิ์มีเกียรติอะไรก็ตามก็ต้องลดตัวเองกลายมาเป็นกฐิกันไปหมดในวันนั้น เพื่อจะมาระดมกันทำการกะผ้าตัดผ้า เน่าผ้า เย็บผ้า ย้อมผ้า ผ่าฟัน ต้มน้ำ ต้มแก่นไม้ทำสีย้อมผ้าและอะไร ๆ

ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่จะทำให้จิวนั้นสำเร็จได้ในวันเดีวนั้น. มันเป็นการรวบรวมเอาเศษผ้าจากกองขยะมูลฝอยหรือทางใดทางหนึ่งมาปะติดปะต่อกันเข้า หรือเอาเศษผ้าชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ช่วยกันสะสมไว้ในระยะเวลาที่ทรงอนุญาตมาทำจิวนี่. นี่เป็นการแก้กิเลสตัณหา ที่เป็นการถือตัวถือตน ที่ไม่เป็นความพร้อมเพรียงที่เป็นความโง่เง่าช่วยตนเองไม่ได้ เช่นเย็บจิวนี่เองไม่เป็นอย่างนี้เป็นต้น. พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายให้สิ่งที่เรียกว่า กฐิน เป็นอย่างนั้น คือไม่ต้องเกี่ยวกับขรवासเลยก็ได้. ไม่เกี่ยวกับขรवास หมายความว่าไม่ต้องเอาไปจากขรवासก็ได้. แต่เดี๋ยวกฐินกลายเป็นเรื่องมีไว้สำหรับประกอบพิธีหรรษา เอ็กเกริกเฮฮาสนุกสนานพักผ่อนหย่อนใจ โดยไม่ได้รับผลสมความมุ่งหมายอันแท้จริง แต่กลับใช้เวลามาก เปลืองมาก ยุ่งยากมาก กระทั่งกลายเป็นเวลาสำหรับสำมะเลเทเมา คือกินเหล้ากินปลากันสนุกสนานไปก็มี เหล่านั้นเป็นต้น.

พุทธศาสนา “เน้ออก” ทำนองนี้ มีขึ้นใหม่ ๆ มากมายหลายสิบหลายร้อยอย่าง โดยไม่ต้องระบุชื่อ เพราะมากจนระบุไม่ไหว แต่เอาตามยากจะให้ชื่อว่าพุทธศาสนาเน้ออก ก็เป็นเน้อรายชนิดหนึ่งซึ่งออกขึ้น ๆ แต่ก็ยังได้ชื่อว่าพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง เป็นการงอกออกมาบีบบังห่อหุ้มเน้อดีหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนาให้ค่อย ๆ ลับเลือนไป ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ สิ่งที่เราเรียกกันว่าพุทธศาสนา ๆ จึงมีเพิ่มขึ้นมากมายประเภทจากตัวแท้ของพุทธศาสนาที่มีอยู่เดิม. ลักษณะอาการเช่นนี้เป็นที่เชื่อได้ว่ามีกันอยู่ทุกศาสนา จะเป็นศาสนาคริสต์ หรือเป็นศาสนาอิสลามอันเคร่งครัดของพระโมฮัมมัด หรือศาสนาอื่น ๆ ก็ตาม ย่อมถูกสาวกสาวิกาในยุคหลัง ๆ นี้ ทำให้เกิดเน้อออกดังที่วานขึ้น

ตามมากตามน้อย. แต่สำหรับพุทธศาสนาเราเนี่ย เราารู้ว่ามีอะไรบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับอยู่ทุกวัน จึงอาจนำมากล่าวให้เป็นเครื่องสังเกต.

ควรตั้งข้อสังเกตไว้ ว่าสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานั้น มีความหมายที่ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขกว้างขวางยุ่งเหยิงซับซ้อนเหลือประมาณ ในสมัยหลังนี้เกิดเป็นนิกายใหญ่ ๆ และนิกายย่อย ๆ อีกตั้ง ๒๐-๓๐ นิกาย ที่กลายเป็นพุทธศาสนาอย่างตันตระ เนื่องกับกามารมณ์ไปก็มี : จำเป็นที่เราจะต้องสนใจกันคว้ายกแยะให้รู้จักตัวพุทธศาสนาเดิมแท้ไว้เสมอ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การที่ไม่หลงใหลมงายึดถือเอาเปลือกที่หุ้มภายนอก ไม่ติดแน่นในพิธีรีตองต่าง ๆ จนเป็นสืลัปปทปรามาสยิ่งขึ้น แต่จะยึดเอาการทำกายวาจาให้บริสุทธิ์ เป็นที่ตั้งของจิตอันบริสุทธิ์ มีปัญญาว่าอะไรเป็นอะไรที่ถูกต้อง แล้วประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น. อย่าได้เข้าใจไปว่าถ้าเขาว่าพุทธศาสนาแล้ว ก็พุทธศาสนา. เนืองออกนั้น ไต้งออกออกมาแล้วตั้งแต่หลังจากวันที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยเหมือนกัน และออกเรื่อย ๆ มา กระจ่ายไปทางทิศเหนือทิศใต้ จนถึงกระทั่งบัดนี้ มีเนืองออกกันโต ๆ อย่างมากมาย. เราจะไปอ้างเอา “**พุทธศาสนาแบบนั้น**” มาถือว่าเป็นพุทธศาสนาไม่ได้. หรือคนในศาสนาอื่นจะมาชักอันเนืองออกเหล่านั้นว่าเป็นพุทธศาสนา และกล่าวหาว่ามีอยู่อย่างน่าบัดสี น่าละอาย เช่นนั้นก็ไม่ได้เหมือนกัน ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะว่ามันไม่ใช่พุทธศาสนาที่แท้จริงดั้งเดิม แต่เป็นพุทธศาสนาเนืองออก. พวกเราที่จะช่วยกันจรรโลงพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นที่พึ่งแก่คนทั้งหลายก็ตาม หรือเพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง

โดยเฉพาะก็ตาม จะต้องรู้จักจับฉวยให้ถูกตัวพุทธศาสนา ไม่ไปถูกชั้นพุทธศาสนา
เนื่องอากังถิกกล่าวแล้ว.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีแง่หรือนัยอันละเอียด ที่เราควรจะต้องข้อสังเกตให้
ละเอียดลออยิ่งขึ้นไปอีก. ข้อนี้คือ แม้ว่าพุทธศาสนาตัวแท้ หรือคำสอนที่เรียก
ได้ว่าเป็นของเดิม ๆ ที่เราสงเคราะห์เรียกกันว่าพระไตรปิฎกนี้ ก็ยังมีหลายแง่
หลายมุม ที่จะทำให้เกิดการจับฉวยเอาไม่ถูกใจความแท้ของพุทธศาสนาก็ได้.
อาตมาอยากจะชี้ระบุให้เห็นบางอย่างบางประการเท่าที่เห็นว่าจำเป็น คือหลักธรรม
ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้นมีเหลี่ยมมุมต่าง ๆ ที่เมื่อมองดูกันในเหลี่ยมไหนแล้ว
ก็จะได้รูปร่างหรือลักษณะในเหลี่ยมนั้น.

เช่นถ้ามองดูด้วยสายตาของบุคคลที่เป็นนักศีลธรรม สนใจแต่ในด้าน
ศีลธรรม หรือมีความรู้แต่ในเรื่องศีลธรรม ก็จะเห็นว่าพุทธศาสนานี้เป็นศาสนา
แห่งศีลธรรม (Morals) ล้วน คือเต็มไปด้วยบทบัญญัติที่เป็นศีลธรรมที่งดงาม
เพราะมีกล่าวถึงบุญบาป ดีชั่ว ความซื่อตรง ความกตัญญูกตเวที ความสามัคคี
ความเป็นคนที่เปิดเผยตัวเอง และอะไรต่าง ๆ อีกมากมายหลายอย่างหลายประการ
ที่ถือกันว่าเป็นศีลธรรมที่ดี ล้วนแต่มีอยู่ในพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่า พุทธ-
ศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม. แม้แต่ชาวต่างประเทศ ก็มองดูกันในส่วน
นี้อยู่มาก หรือว่าชอบพุทธศาสนาเพราะเหตุนี้ก็มีอยู่มาก.

ที่นี้ พุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งสูงขึ้นไปในฐานะที่เป็น
สัจธรรม (Truth) คือกล่าวถึงความจริงที่ลึกซึ้งที่เร้นลับ นอกเหนือไปกว่าที่
คนธรรมดาจะเห็นได้ ส่วนนี้ก็ได้แก่ความรู้เรื่องสุญญตา เรื่องอนิจจัง ทุกขัง

อนัตตา หรือเรื่องการเปิดเผยขึ้นว่า ทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับสนิทของความทุกข์เป็นอย่างไร และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างไร ในฐานะที่เป็นความจริงอันเด็ดขาดที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ที่ทุกคนควรจะรู้. นี่เรียกว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสังฆธรรม.

ที่อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา (Religion) คือส่วนที่เป็นระเบียบปฏิบัติได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา กระทั่งผลที่เกิดขึ้นคือ วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเมื่อบุคคลปฏิบัติแล้วจะหลุดพ้นไปจากทุกข์ได้ จัดเป็นทางการปฏิบัติ นี่เรียกว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา, อันจะพึงปฏิบัติเพื่อผล คือโลกุตตรธรรม หรืออมฤตธรรม เป็นวิถีทางปฏิบัติที่จะเอาตัวรอดโดยตรง ไม่ใช่เป็นแต่ความสัจความจริงสำหรับรู้อย่างเดียว.

พร้อมกันนั่นเอง เรายังมีพุทธศาสนาในเหลี่ยมอื่น ในลักษณะที่เป็นจิตวิทยา (Psychology) เช่นคัมภีร์ไตรปิฎกภาคท้าย กล่าวบรรยายถึงลักษณะของจิตไว่กว้างขวางอย่างน่าอัศจรรย์ที่สุด เป็นทั้งงและสนใจแก่นักศึกษาทางจิต แม้แห่งยุคปัจจุบัน ข้อความเหล่านั้น จะเป็นของกล่าวที่หลังหรือพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เอง นั่นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องวินิจฉัยในที่นี้ แต่พึงเข้าใจว่ามีรวมอยู่ในหมวดที่เรียกว่า อภิธรรมปิฎกแห่งพระไตรปิฎกนั้นด้วย เป็นความรู้ทางจิตวิทยาชนิดที่จะอวดได้ ว่าแยบคายหรือลึกซึ้งกว่าความรู้ทางจิตวิทยาของโลกปัจจุบัน.

และถ้าจะมองไปอีกทางหนึ่ง พุทธศาสนายังมีความรู้ซึ่งอยู่ในฐานะที่จัดเป็นปรัชญาและวิทยาศาสตร์ อีกด้วย. สำหรับปรัชญานั้น อาตมา

จำกัดความแต่เพียงว่า คือสิ่งที่ยังเห็นแจ้งชัดด้วยการพิสูจน์ และทดลองไม่ได้
 ยังต้องอาศัยการคานึงคำนวณไปตามหลักแห่งการใช้เหตุผลระบอบหนึ่ง ; อย่างนี้
 เรียกว่าเป็นปรัชญา (Philosophy). แต่ถ้าเป็นส่วนที่อาจเห็นแจ้งประจักษ์
 ได้ด้วยตา หรือด้วยการพิสูจน์ทดลองตามทางวัตถุ หรือแม้แต่ที่อาจเห็นชัดด้วย
 “ตาใน” คือญาณจักษุก็ตาม ก็เรียกว่าวิทยาศาสตร์ได้. ความรู้อันลึกซึ้ง
 เช่นเรื่อง ปฏิภาณมูบปาต เป็นต้นนั้น ไม่ต้องสงสัย ย่อมเป็นปรัชญาสำหรับ
 ผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรม, แต่จะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ (Science) ไปทันที
 สำหรับผู้ที่บรรลุธรรมแล้ว. แม้เรื่องอย่างเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ
 เรื่องสัพพัญญูนั้นก็เหมือนกัน อย่างดีที่สุดจะเป็นได้ก็เป็นเพียงปรัชญาสำหรับคานึง
 คำนวณของคนทั่วไป ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้. แต่ถ้าสำหรับ
 พระอรหันต์แล้ว เรื่องเหล่านี้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ไปทันที เพราะท่านได้
 เห็นแจ้งประจักษ์แล้วด้วยใจของท่านเอง ไม่ต้องคานึงคำนวณตามเหตุผล.
 เราจึงมองเห็นกันอยู่เป็น ๒ ทรรศนะ คือว่า **หลักพระพุทธศาสนาบางอย่าง**
นั้น เป็นปรัชญาสำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่เป็นวิทยาศาสตร์
สำหรับบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีหลักพระพุทธ-
 ศาสนาบางส่วนบางประเภทที่เป็นวิทยาศาสตร์โดยส่วนเดียว ที่บุคคลสมณะจะ
 พิสูจน์ให้ชัดแจ้งด้วยสติปัญญา หรือด้วยวิธีการจับฉวยเอาความจริงตามหลักของ
 วิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบันได้เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างเรื่องอริยสัจจ์เป็นต้น.
 ถ้าผู้ใดมีสติปัญญาสนใจศึกษาค้นคว้าแล้ว จะมีเหตุผลแสดงอยู่ในลักษณะที่เป็น
 วิทยาศาสตร์ ไม่มีคัมภีร์เป็นปรัชญาเหมือนอย่างบางเรื่อง ฉะนั้น **หลักพระพุทธ**
ศาสนาบางส่วน จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์โดยตรง.

ถ้าจะมองไปให้กว้าง ๆ ตามความนิยมของสมัยนี้ สำหรับบุคคลผู้บูชาวัฒนธรรม ก็จะพบว่ามีคำสั่งสอนในพุทธศาสนาหลายอย่างหลายข้อ ที่ตรงกับหลักวัฒนธรรมทั้งทางกายและทางจิต. คำสั่งสอนหลายอย่างหลายข้อตรงกับหลักวัฒนธรรมสากล และจะมีคำสั่งสอนอีกมาก ที่เป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธ โดยเฉพาะ ซึ่งดีกว่าสูงกว่าวัฒนธรรมสากลอย่างมากมาย. โดยเหตุนี้แหละ จึงมีเหลี่ยมมุมต่าง ๆ ในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ที่เราจะมองได้ในฐานะที่เป็นศีลธรรมก็มี เป็นสัจธรรมก็มี เป็นโมกขธรรมก็มี เป็นวัฒนธรรมก็มี เป็นวิทยาศาสตร์ก็มี เป็นปรัชญาก็มี เป็นจิตวิทยาก็มี และยิ่งกว่านั้น ส่วนที่เป็นตรรกวิทยา (Logic) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่โยกโคลงที่สุด ก็มีมากด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะในพวกพระอภิธรรมปิฎกบางคัมภีร์ เช่นคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นต้น.

แต่อย่างไรก็ตาม อาตมาอยากจะขอยืนยันว่า **เหลี่ยมซึ่งเราจะต้องสนใจที่สุดนั้น ก็คือเหลี่ยมแห่งพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา (Religion)** ทั้งที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้นนั่นเอง. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานั้น หมายถึงวิธีปฏิบัติโดยรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร จนถอนความยึดถือหลงใหลต่าง ๆ ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงได้. การประพฤติกระทำในลักษณะเช่นนี้ เรียกได้ว่าเป็น **ตัวศาสนานี้** เพราะฉะนั้น อาตมาจึงให้นามจำกัดไว้ว่า “พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา”. ถ้าจะกล่าวถึงพุทธศาสนาในฐานะเป็นสัจธรรมหรือมฤตธรรม ก็ดูจะสูงไป ฟังแล้วตกใจ

- คำอธิบายแยกแยะอย่างละเอียดจากธรรมเทศนา เรื่อง “ศาสนา คือโรงพยาบาลโลก” ของผู้แสดงท่านเดียวกัน.

สำหรับคนโดยมาก, เขาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานี้กันดีกว่า คือเป็นวิธีการปฏิบัติอย่างรวบรัดลงไปทันทีทันใดนั้น โดยการพิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น มีอะไรบางอย่างที่ยึดถือ นำเอา นำเป็น ; หรือพิจารณาอีกทางหนึ่งว่า มีสิ่งใดบ้าง ที่ยึดถือเข้าแล้วจะไม่เป็นความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ; พิจารณาไปจนกระทั่งมีจิตใจเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ตกเป็นบ่าวเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง แต่เป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ควบคุมสิ่งทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจแห่งสติปัญญาของตน. แม้จะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใดๆ ในโลก ในฐานะว่าเขา ว่าเป็น คือเป็นเจ้าของสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเป็นนั่น เป็นนี้ ก็ตาม ก็เป็น หรือเอา หรือมี โดยสักแต่ว่าสมมติ ไม่ใช่หลงใหลด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้น ด้วยความยึดถือ, แต่เป็นผู้มีสติปัญญา รู้สึกรู้สีกว่าต่อสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่อาจยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน ทั้งนี้อยู่เสมอ. นี้เรียกว่าเราเข้าถึงตัวพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา มีผลดียิ่งไปกว่าที่จะเป็นเพียงศีลธรรมตามธรรมดาทั่วๆ ไป ; หรือมีผลดียิ่งกว่าที่จะเป็นสัจธรรมอันเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งอย่างเดียว ทั้งที่ยังไม่ได้ปฏิบัติอะไร ; และเป็นผลดีกว่าที่จะเป็นเพียงแง่ของปรัชญา ไขว่คิดไขว่คว้า ไขว่แย่งกันอย่างสนุกสนาน และก็ไม่ละกิเลสอะไรได้ ; หรือดีกว่าที่จะเป็นเพียงวัฒนธรรมทั่วๆ ไป สำหรับประพาศให้ถึงมนำเลื่อมใสในด้านสังคมแต่อย่างเดียว.

อย่างคำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art), ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แบบกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคน ให้น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส

น่าบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาตมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้มิได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกลวงทำนอง *Artificial*, แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ตามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่นให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็น **ศิลปะแห่งการเป็นคน** หรือการดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครอยู่แล้วจะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะมี ความงดงามในเบื้องต้นด้วย ศิลปบริสุทธิ์สะอาดดี; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญาารู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม ๓ ประการในลักษณะเช่นนี้แล้ว ถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีวิตอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปินนั้นจะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้อยินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตมากออกไปๆ โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม **การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ก็ไม่หันที่จะเป็นตัวแทนของพุทธศาสนา เพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดนั้นแหละ เป็นตัวแทนของพุทธศาสนา.** อาตมาสังเกตเห็นชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิต หรือ *Art of Life* โดยนัยนี้กันเป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุข

ให้กันทั้งหลายดู. แต่ถ้ากล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่า นั่นแหละเป็นท้าวแท้งของศาสนา.

ในที่สุด อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วนพิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าถึงท้าวแท้งของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้นั้น มันมีแง่คืออยู่ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความบันเทิงเรีงรื้นตามทางของธรรมชาติ ไม่เหงาหงอย ไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่าย หรือเกิดความหวาดกลัว ดังที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดยส่วนเดียวแล้ว ชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากกัณฑ์ต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่คิดจะทำอะไร จะเหมือนกับเป็นอัมพาต มือตายตีนตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรงชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิงเรีงรื้นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งที่เข้ามาแวดล้อมตน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาในฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมีคัมภีร์สกปรกเร่าร้อนแก่ผู้นั้นขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงเรีงรื้นสำหรับคนทั่วไปคล้ายเหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงควรมีทัศนะประจำตัวอยู่ทัศนะหนึ่งเสมอไป ในการที่จะมองพระพุทธรูปศาสนา ในฐานะเป็นโรงมหรสพของวิญญูญาณ เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับโรงมหรสพทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิเลส.

ข้อที่ว่า พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสำนักงานอยู่ตามสมาคม หรือวัดวาอารามต่าง ๆ ทั้งอยู่ในฐานะเป็น โรงมหรสพทางวิญญาณ นั้น ก็คือว่าธรรมะในพระพุทธศาสนาจะให้ความเพลิดเพลิน ชนิดที่จิตใจหรือวิญญาณต้องการ เป็นสิ่งที่นับได้ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นคล้ายเหมือนกัน : คนที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสยังต้องการอาหารทางตา อาหารทางหู อาหารทางจมูก อาหารทางลิ้น อาหารทางกาย เหล่านี้ แสวงหากันไปตามที่สมควรนั้นก็ถูกแล้ว; แต่ยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ลึกและไม่ต้องการอาหารชนิดนั้น, สิ่งนี้คือวิญญาณซึ่งเป็นอิสระหรือบริสุทธิ์ ต้องการความบันเทิงเรริงรื่นที่เป็นอาหารทางธรรมะ นับตั้งต้นไปแต่ความยินดีปริศนาที่รู้สึกว่าคุณได้ทำอะไรอย่างถูกต้อง เป็นที่น่าพอใจของผู้รู้หรือพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีความสงบหรือระงับในใจชนิดที่กิเลสมาเรียกร้องไม่ได้ มีความเห็นแจ่มแจ้งรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ทะเยอทะยานในสิ่งใด มีอาการเหมือนกับลงนั่งได้ ไม่ต้องวิ่งไปวิ่งมาเหมือนคนทั้งหลายชนิดที่ท่านให้คำเปรียบไว้ว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ” ซึ่งก็ดูเถาะว่า จะมีความสงบได้อย่างไร. “กลางคืนเป็นคว้น” นั้น คือนอนไม่หลับกระสับกระส่าย มือกายหน้ามาก็คจะแสวงหาอย่างนั้นอย่างนี้ คิดจะกระทำเพื่อให้ได้เงิน ได้ลาภ ได้สิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้ อัดเป็นคว้นกลุ้มอยู่ในใจ เพราะมันยังมีคำ ลูกไปไหนไม่สะดวก ต้องทนนอนอัดคว้นอยู่. พอถึงเวลารุ่งขึ้นก็ออกเดินหรือขึ้นรถยนต์สุดแท้แต่จะใชยานพาหนะใด ๆ วิ่งว่อนไปตามความต้องการของ “คว้น” ที่อัดไว้แต่เมื่อคืน. นี่เรียกว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ”. เหล่านี้ เป็นลักษณะของการที่จิตใจไม่ได้รับความสงบ ไม่ได้รับอาหารทางธรรม แต่เป็นการที่กระหายไปคามอำนาจของกิเลสค้นหาโดย

ส่วนเดียว เรียกว่าเป็นผู้ที่ยิ่งกว่าคนรทกทั้งเป็น. ลักษณะที่กลางคืนอึดคั่นนั้น ก็หมายความว่าร้อนกลุ้มอยู่แล้วตลอดคืน; กลางวันเป็นไฟนั้น ก็หมายความว่า ลุกโพล่ง ๆ คือทั้งร้อนทั้งไหม้อะไรไปในตัวเสร็จตลอดทั้งวันอีก, แล้วจะหา ความสงบเยือกเย็นอย่างไรได้, ถ้าคนเราต้อง “กลางคืนอึดคั่น กลางวันเป็นไฟ” ไปจนตลอดชีวิต ตลอดชาติแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง ขอให้คิดดู. เขาเกิดมา ทนทุกข์ทรมานจนตลอดชีวิต คือนับตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเข้าโลงไปที่เดียว แล้วก็ไม่มีสติปัญญาที่จะระงับดับไฟ คับคั่น นั้นเสียได้. เขาจะต้องอาศัย สติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธรเจ้า สำหรับจะช่วยแก้ไขให้เบาบางจาก ลักษณะที่เรียกว่า “กลางคืนเป็นคั่น กลางวันเป็นไฟ” นั้น ลงตามส่วน จนกระทั่งว่า กลางคืนก็พอมีเวลาที่ไม่อึดคั่น กลางวันก็มีเวลาที่ไม่ลุกเป็นไฟ. เมื่อเขาได้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริงมากขึ้นเท่าไร คับคั่น หรือไฟก็ลดน้อยลงเท่านั้น.

ถ้าเรามองเห็นความจริงคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่ตน กำลังละโมภจะเอา จะเป็น อย่างแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว ก็จะได้ รับแต่ความเยือกเย็นในทุก ๆ กรณี เมื่อความเยือกเย็นที่แสนจะเย็น ชนิดที่ ว่าไม่ต้องรดน้ำ ไม่ต้องอาบน้ำ ก็ยังเย็นยิ่งกว่าการรดน้ำ การอาบน้ำ แชน้ำ เป็นความบันเทิงรื่นเริงของวิญญาณส่วนลึก ได้รับความเพลิดเพลินเป็นความ พอใจตามทางธรรม อาตมาจึงชี้ทรรคนะที่ช่วยกันมองจนเห็นว่า พุทธศาสนานี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโรงมหรสพของฝ่ายจิต หรือ *Spiritual Theatre* ดังกล่าวแล้ว.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญา ก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลป์ก็ได้ แม้ที่สุดแต่ละจัดเป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างต่ำ และเป็นสังขธรรมหรือเป็นโมกขธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ตรงที่รู้จักมองพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่างชนิดไขว่กันคือไม่ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแต่เพียงสำหรับรู้ สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่างเดียวบ้าง แต่ก็ละกิเลสอะไรไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง, หรือเป็นโรงมหรสพทางฝ่ายวิญญาณอย่างเดียวกันนั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตามความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่า พุทธศาสนา ทุกประการ.

ทั้งหมดนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา นั้น มีลักษณะหลายเหลี่ยมหลายคุ เหมือนกับภูเขาลูกเดียว มองจากทิศต่าง ๆ กัน ก็เห็นเป็นรูปต่าง ๆ กัน เห็นประโยชน์ได้ต่าง ๆ กัน แล้วแต่ทัศนะของผู้มอง. แม้พระพุทธรูปจะมีมูลมาจากความกลัว ก็ไม่ใช่ความกลัวที่โง่เขลาของคนป่าเถื่อน จนถึงกับนั่งไหว้รูปเคารพ หรือไหว้สิ่งที่มีปรากฏการณ์แปลก ๆ, แต่เป็นความกลัวชนิดที่สูง คือความกลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ นั่นคือความรอดพ้นไปจากความบีบคั้นของความเกิดแก่เจ็บตาย หรือความทุกข์ทั้งหลายที่เรามองเห็น ๆ กันอยู่. สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาตัวแท้นั้น ไม่ใช่

หนังสือ ไม่ใช่กัมภีร์ ไม่ใช่เสียงบอกเล่า ไม่ใช่หลักแห่งการคิดไปตามเหตุผล; ตัวพระไตรปิฎกหรือตัวศาสนาพิธีรีตองต่าง ๆ นั้น ยังไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนา; ตัวแท้ของพุทธศาสนาต้องเป็นตัวการปฏิบัติด้วยกาย วาจา ใจ ชนิดที่จะทำลายกิเลสให้ร่อยหรอ หรือสิ้นไปในที่สุด. นี่เรียกว่าตัวจริงของพุทธศาสนา ในลักษณะซึ่งไม่จำเป็นต้องเนื่องด้วยหนังสือ ไม่ต้องเนื่องด้วยตำรา ไม่ต้องเนื่องด้วยพิธีรีตอง ไม่ต้องเนื่องด้วยสิ่งภายนอก เช่น เทวคาหรือดวงดาว บนท้องฟ้าเป็นต้น แต่ต้องเนื่องในภายใน ด้วยกาย วาจาและด้วยใจ เนื่องด้วยสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับกายใจโดยตรง คือกิเลสอันสรุปรวมอยู่ที่อวิชชา ความไม่รู้ ซึ่งจะต้องบากบั่นกำจัดให้หมดสิ้นไป จนเกิดความรู้สว่างไสวที่เรียกว่าวิชชาขึ้น สามารถที่จะทำอะไรให้ถูกต้องได้ด้วยตนเอง ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นทั้งแก่ตนจนอวสาน. นี่แหละ คือตัวแท้ของพระพุทธศาสนาในส่วนที่เราจะต้องเข้าใจ อย่าได้ไปหลงไหลเอาเนืองอกที่หุ้มห่อพระพุทธศาสนามาเป็นตัวศาสนาเลย

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ลง ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์

คำบรรยาย ตถาคตจริยธรรม ครั้งที่ ๑๐

เรื่อง

ตุลาการ

ตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้พิพากษา ปี ๒๕๕๕

ณ. ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายในโอกาสครั้งนี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงข้อคิดบางประการในทางพุทธศาสนา หรือที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในส่วนที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกันกับการเป็นตุลาการ.

ในข้อแรกที่สุด อาตมาอยากจะปรับความเข้าใจตามหลักของพุทธศาสนาเกี่ยวกับ การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆของคนเรา ไม่ว่าจะเป็นอาชีพประเภทใด : สิ่งที่เราเรียกว่าหน้าที่หรืออาชีพนั้น ถ้าถือตามหลักของธรรมะ หรือว่า

ถือเอาธรรมเป็นหลักสำหรับมอง ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **หน้าที่หรืออาชีพนั้นเอง เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการที่คนเราจะเข้าถึงธรรม.** การที่จะรู้จักโลก หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงดี ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น จำต้องมีการทำสิ่งซึ่งเป็นหน้าที่ ของตนให้ลุล่วงไปด้วยดีเสียก่อน. การที่คนเราคนหนึ่ง ๆ ทำหน้าที่ซึ่งเป็น หน้าที่โดยตรงของตน โดยเฉพาะเช่นอาชีพ ให้ลุล่วงไปด้วยดี ไม่มีมลทินต่างพร้อย นั้นแหละ ย่อมเป็นการเพียงพอที่จะทำให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร อย่างไม่น้อย ที่เดียว : โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็จักรู้จักชีวิตจิตใจของคนเรา นั้น ว่าหมายความว่า อย่างไร เป็นสิ่งที่ควรยึดถือหลงใหลเพียงไรเป็นต้น. ถ้าหากว่าเราไม่ได้ทำอะไร จริง ๆ จัง ๆ ให้ดีที่สุด ให้ถูกต้องตามอุดมคติของอาชีพหรือของหน้าที่นั้น ๆ แล้ว มันยังน้อยเกินไปสำหรับที่จะรู้จักตัวเอง รู้จักโลก รู้จักกิเลส รู้จักทุกข์ และ รู้จักความดับทุกข์เป็นต้น.

การที่คนเราปฏิบัติหน้าที่ หรือประกอบอาชีพอย่างใด อย่างหนึ่งซึ่งมีอุดมคติสูงอยู่อย่างสุดความสามารถนั้น นับว่าเป็นการ ประพฤติธรรมอย่างเต็มท่อย่างหนึ่งอยู่ในตัว. ฉะนั้นจึงไม่ควรทำด้วยความรู้สึกแต่เพียงว่า มันเป็นการจำเป็นจะต้องหาเลี้ยงชีพ หรืออะไรทำนองนั้น แต่ควรจะทำด้วยความรู้สึกที่สูงขึ้นไปกว่านั้น คือรู้สึกว่าเป็นบทเรียนที่มนุษย์เรา จะต้องผ่านไป และต้องผ่านไปให้เป็นอย่างดีที่สุด แม้ว่าจะเหนื่อยยากลำบาก ก็ยังจะเป็นการทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายถูกต้องดีขึ้นโดยเร็ว เป็นการประพฤติธรรม ที่ยิ่งขึ้นไป.

สำหรับอาชีพตุลาการ ย่อมเป็นอาชีพที่กล่าวได้ว่า มีอุดมคติสูง เป็นโอกาสแห่งการประพฤติธรรมชั้นสูงพร้อมกันไปในตัว เราควรจะยกอุดมคติ

ขึ้นเป็นที่ตั้ง ในการประกอบอาชีพการงาน ; ไม่ควรจะถืออย่างที่คนบางจำพวก ถือว่าอุดมคตินั้นซื้ออะไรก็ไม่ได้ ส่วนวัตถุเช่นเงินทองเป็นต้นนั้น ยังซื้ออะไรก็ได้ ทั้งนี้ เงินทองซื้ออะไรก็ได้ก็จริง แต่ว่าเป็นไปเพียงเพื่อประโยชน์ในทางกาย. เรื่องทางฝ่ายกายนี้ ถ้าปล่อยมากเกินไป คือตามใจมากเกินไป ก็จะกลายเป็นเรื่องของกิเลสตัณหา หรือของภุคสมบัติอาจอันร้ายกาจไปโดยไม่รู้สีกตัว. ฉะนั้นจึงต้องเหนียวรั้งไว้ด้วยเรื่องของฝ่ายใจ คืออุดมคติที่ต้งามที่จะหล่อเลี้ยงจิตใจให้ประกอบหน้าที่ของตน อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์และงดงาม เป็นการประพฤติธรรมเพื่อทำความพ้นทุกข์อย่างสูงสุดพร้อมกันไปในตัว. เราจะต้องควบคุมกิเลสหรือบรรเทากิเลสพร้อมกันไปในตัว ในขณะที่เราจะต้องประกอบอาชีพ หรือปฏิบัติหน้าที่ของเราให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง.

สำหรับอุดมคติของตุลาการ นั้น อาตมาารู้สึกว่า ถ้าถือกันตามหลักธรรมแล้ว ควรจะถือว่า **ตุลาการคือบุคคลผู้มีหน้าที่อภิบาลรักษารวมของโลกประเภทหนึ่ง** เช่นเดียวกันกับบุคคลบางประเภท ที่เป็นบรรพชิตที่มีหน้าที่รักษารวมของโลกอยู่ส่วนหนึ่งด้วยเหมือนกัน. การรักษารวมของโลกนั้น ถือเอาความหมายได้กว้าง เพราะว่าคำว่า “ธรรม” เป็นคำที่กว้าง. ธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับทำความพ้นทุกข์ แต่มีความหมายกว้าง : แม้ที่สุดแต่การรักษาความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมในโลก ก็ได้ชื่อว่าเป็นการรักษารวมเหมือนกัน เพราะคำบาลีก็ได้ใช้คำ ๆ เดียวกัน คือคำว่า ธรรม นี้ หมายถึงความยุติธรรมเป็นคำที่กว้าง. อุดมคติของผู้รักษารวมของโลกนั้น ย่อมอยู่สูงเหนือกว่าที่เราจะถือตัวเพียงว่า เราเป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมหรืออะไรทำนองนี้ แต่เมื่อเราเป็นผู้ยึดอุดมคติที่สูง ในฐานะเป็นผู้รักษารวมของโลก

เป็นผู้ทำหน้าที่รักษารธรรม ไว้ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งของโลก โดยไม่เห็นแก่หน้าใครได้โดยง่าย. อุดมคติเช่นนี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับอุดมคติของบรรพชิตหรือนักบวช ผู้สืบอายุพระศาสนาหรือรักษารธรรมไว้เป็นที่พึ่งแก่โลก โดยไม่อยู่ในอาณัติของผู้ใด นอกจากธรรม. ในทางธรรม ย่อมถือว่าบุคคลที่ดีอุดมคติเช่นนี้ ได้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐนียบุคคลของโลกส่วนรวม ไม่เป็นลูกจ้างใคร เพราะทำไปด้วยเจตนาที่จะรักษารธรรมอันประเสริฐของโลกไว้. ส่วนเงินเดือนนั้น เป็นแต่ค่าบูชาที่ประชาชนชาวโลกช่วยกันสละให้ ด้วยหวังว่าเราจะได้ไม่ต้องไปเสียเวลาทำไรไถนา หาอาหารด้วยตนเอง แต่ให้ได้รับความสะดวกสบายในการเป็นอยู่ เพื่อใช้เวลาทั้งหมดเพื่อปฏิบัติหน้าที่ตามอุดมคติ คือช่วยกันรักษามายูติธรรม หรือธรรมไว้ ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งประจำโลก.

สิ่งที่เรียกว่าความยุติธรรม หรือความสัตย์จริงนี้ ย่อมเป็นของสากล : เมื่อถือโดยหลักใหญ่ ๆ เว้นข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ เสีย ย่อมจะตรงกันทุกชาติทุกภาษา หรือทุกส่วนของโลก แม้แต่ในโลกเทวดาหรือในโลกอื่น ๆ ต่อไป ก็ยังมีหลักแห่งความเป็นธรรม หรือยุติธรรมนั้นตรงกัน ฉะนั้น ผู้รักษาความเป็นธรรมของโลกไหนก็ตาม **ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐนียบุคคลของโลกทุกโลก** ที่มีหลักแห่งความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมตรงกัน. ด้วยเหตุนี้น เราจึงพบข้อความในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวว่าบรรดาพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตุลาการวินิจฉัยคดีอะไรต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นที่เคารพของสัตว์ทั้งหลาย แม้ประเภทเทวดา ก็เป็นที่สักการบูชาของเทวดา เช่นเดียวกันกับพระสมณะทั่วไป หมายความว่า แม้แต่พวกเทวดาก็ต้องการความยุติธรรม จะพากันสรรเสริญแซ่ซ้องสาธุการ ในเมื่อมีความเป็นธรรมเกิดขึ้นอย่างนั้นเป็นต้น.

การเป็นปุชนียบุคคลของโลกในลักษณะที่กล่าวนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เราอาจจะมองเห็นได้ โดยไม่ต้องกลัวหรือระแวงไปว่าจะเป็นการเข้าข้างตัวเอง หรือเป็นการยกตัวเอง. ข้อสำคัญย่อมอยู่ที่จิตใจของเรามีอุดมคติอย่างใดที่กล่าวนั้นหรือไม่เท่านั้น. ถ้ามีอุดมคติอย่างใดที่กล่าวนั้น และบำเพ็ญหน้าที่ไปตามอุดมคตินั้นแล้ว เงินเดือนย่อมกลายเป็นของเล็กน้อยเกินไป ในการที่จะนำมาเปรียบเทียบกับคุณธรรมอันสูง ที่เรากำลังมีอยู่หรือปฏิบัติอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงหลุดพ้นจากฐานะแห่งความเป็นลูกจ้าง ที่จะถูกจัดไว้ว่าเป็นลูกจ้างของประชาชนหรืออะไรทำนองนั้น. การกล่าวเช่นนั้นจะกล่าวได้ก็แต่ แก่บุคคลจำพวกที่ทำงานพอสัปดาห์แล้ว ๆ ไป พอคุ้มเงินเดือน เดือนหนึ่ง ๆ นั้นแหละที่จะกลายเป็นลูกจ้าง. แต่ถ้าเป็นผู้ทำงานประกอบไปด้วยอุดมคติอันสูง เช่นช่วยกันรักษารวมให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้แล้ว **สิ่งที่เขาทำขึ้นมาได้นั้น ย่อมมีคุณค่าสูงเกินกว่าที่จะประมาณได้** เมื่อมาเทียบกับเงินเดือนแล้ว เงินเดือนก็กลายเป็นของอันเล็กน้อย เช่นเศษขยะมูลฝอยไป และตกอยู่ในฐานะเป็นเครื่องบูชาคุณธรรมมากกว่า ไม่อาจจะจัดเป็นค่าจ้าง. ลักษณะของการเป็นปุชนียบุคคลมีความหมายอยู่ตรงที่การตั้งตนอยู่ในอุดมคติหรือคุณธรรม ที่สูงเกินกว่าราคาสั่งของบูชา ของบุคคลที่นำมาบูชา. การที่กล่าวเช่นนั้น เป็นการกล่าวได้ตามความสัตย์จริง หรือเหตุผลตามหลักธรรม; ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าจะปลื้มใจ ในการที่ใครก็ตาม ได้มีโอกาสบำเพ็ญหน้าที่นี้ ให้ได้ผลเต็มตามความหมายของคำ ๆ นั้น โดยไม่เป็นเพียงผู้ประกอบอาชีพ ซึ่งจะกลายเป็นลูกจ้างไปในวันใดวันหนึ่ง โดยไม่รู้ตัว. เว้นเสียแต่เราทำให้เต็มตามความหมายและฐานะแห่งความเป็นปุชนียบุคคลเท่านั้น.

ข้อนี้ขอให้คิดเลยไปถึงปฐนียบุคคลพวกอื่น เช่นพวกสมณะ พวกพราหมณ์ พวกนักบวช เช่นภิกษุเหล่านี้ ล้วนแต่ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารต่างๆ ที่ประชาชนสละให้ จึงทำหน้าที่ในการเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ เป็นสงฆ์อยู่ได้ แต่แล้วก็มีได้มีหลักเกณฑ์อะไร ที่อาจจะจัดบุคคลเหล่านี้ให้เป็นผู้รับจ้างหรือลูกจ้าง. ถ้าจะเรียกว่าอาชีพรู้ก็เรียกว่าอาชีพได้เหมือนกัน แต่อาชีพอีกชนิดหนึ่งคือเป็น **อาชีพของบุคคลประเภทเจ้าหนี้**. เพราะเหตุว่าสิ่งที่ท่านเหล่านั้นทำให้แก่โลกนั้น มีค่ามากเกินกว่าสิ่งที่โลกเสียสละเป็นเครื่องเลี้ยงดูบูชาท่าน ฉะนั้นจึงเป็นอาชีพของบุคคลประเภทเจ้าหนี้ ตัวอย่างเช่นพระอรหันต์ทั้งหลาย รับจุบจิบจี้จากทายกในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าหนี้ เพราะว่าท่านได้ทำสิ่งวิเศษต่างๆ ให้แก่โลกมากมายเหลือเกิน และคงรับเอาเพียงจุบจิบจี้เครื่องอาศัยเท่าที่จะมีชีวิตอยู่ได้ เท่าที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ จึงกลายเป็นปฐนียบุคคลไป ดังนี้.

การดำรงตนอยู่ในลักษณะเช่นนี้ เป็นเหตุให้เราจะมีปิติปราโมทย์ เป็นต้นทุนประจำอยู่ทุกวันทุกคืน. ดังที่บรรยายไว้แล้วในการบรรยายครั้งก่อนๆ ว่าปิติและปราโมทย์นั้น เป็นสิ่งที่ต้องการอย่างยิ่ง อย่างจำเป็นสำหรับการบรรลุมรรค ผล นิพพาน. เพราะว่าเมื่อมีปิติปราโมทย์แล้ว จะมีความระงับจิต มีสมาธิ มีญาณตามขั้นขั้น มีนิพพิทา วิราคะ เป็นลำดับไปโดยง่ายคายที่สุด. ตุลาการผู้ทำหน้าที่ตามอุดมคติ จนตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐนียบุคคลแล้ว วันคืนย่อมประกอบอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ จึงได้รับความผาสุกทางกายทางใจ มีสติ ปัญญาสดชื่นแจ่มใส ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน และเป็นหนทางแห่งการรู้ธรรมอันสูงยิ่งขึ้นไปตามธรรมชาติ พร้อมกันไปในตัวด้วย; อาตมาจึงขอรับรองท่าน

ทั้งหลายทุกคน ให้ยึดถืออุคฺมกฺคิ แทนที่จะถือเสียว่าอุคฺมกฺคิซื้อหาอะไรไม่ได้ และมีอุคฺมกฺคิว่าตนเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของธรรม หรือของโลกทั้งชั้น แทนที่จะจำกัดผูกมัดตัวเองให้อยู่ในวงแคบๆ ของบุคคลใด หมู่ใด คณะใด ประเทศใด เป็นต้น ก็มีจิตใจสูง มีความกล้าหาญเฉียบขาดครอบงำอกุติต่างๆ ให้สูญสิ้นไปได้.

ที่นี้ ถ้าหากว่าจะกล่าวต่อไปถึงการที่ **ตุลาการจะเอาชนะอคติได้จริง ๆ อย่างไร** ก็ควรจะพิจารณาให้เห็นชัดเจนเสียด้วยว่า การที่คนเราตั้งใจว่าจะไม่มีอคติ หรือจะไม่ทำผิดคิดร้ายอะไร ด้วยสักว่าล้าพั้งความตั้งใจอย่างเดียวนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ ย่อมไม่สามารถจะทำได้ ถ้าหากว่าไม่มีอุคฺมกฺคิหรือเครื่องมืออย่างอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องช่วยที่มีกำลังอันเพียงพอ. สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสหรืออกุตินั้นย่อมมีกำลังมาก เกินกว่าที่เราจะนึกคิดเอาเฉย ๆ ว่าจะเว้นจะไม่ทำ หรือแม้ที่สุดแต่ว่ารังเกียจเกลียดชังมัน เพราะเหตุนั้นแหละ อย่างน้อยที่สุดจึงจำเป็นจะต้องมีอุคฺมกฺคิสำหรับยึดเป็นหลัก ซึ่งจะเป็นเครื่องบดบังกันทางมาแห่งกิเลส ซึ่งเป็นทางมาแห่งอคติอีกต่อหนึ่งไปในตัว.

เมื่อตุลาการอยู่ในฐานะเป็นปुरुณียบุคคลของโลก มีความหมายในบางอย่างบางประการเหมือนกับบรรพชิต หรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือโพธิสัตว์ หรือพระอริยเจ้าก็ตามแล้ว **ตุลาการก็น่าจะสนใจถึงวิธีที่จะครอบงำหรือบังคับกิเลสต่างๆ** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในการบรรยายวันก่อน ๆ ให้เป็นการเพียงพออยู่เสมอ. การที่จะไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ นั้น

ย่อมเป็นไปได้ ถ้าเราละเลยในข้อที่ว่าอะไรเป็นทางมาแห่งอคติ. และการเป็น
ตุลาการที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ย่อมเป็นเสมือนหนึ่งอริบุคคล หรืออย่างต่ำที่สุด
ก็กัลยาณบุุคคลอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงควรจะสนใจเรื่องราวของอริบุคคล หรือ
กัลยาณบุุคคลไว้เป็นที่พึง. อย่างน้อยที่สุด ท่านจะเห็นได้อยู่แล้วว่า การละ
สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส เพียง ๓ อย่างเท่าที่พระโสดาบันท่านจะได้
นั้น ก็เป็นหนทางหรือกำลังอันเพียงพอ ที่จะตัดหนทางของอคติได้โดยสิ้นเชิง.
เมื่อผู้ใดเป็นอยู่ด้วยการพยายามละกิเลส หรือสังโยชน์อยู่โดยปรกติ
แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าอคติก็จะหมดกำลังไปในตัว แม้ไม่ต้องคอยระมัดระวัง
ก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีขึ้นไม่ได้ : เพราะได้อาศัยการที่เราทำในใจของเราอยู่เสมอ
ถึงการละความเห็นแก่ตัว; ละการลังเลในทางฝ่ายข้างดี ละการลังเลในการ
จะละความชั่ว ละการลังเลในการที่จะบำเพ็ญความดี เป็นผู้ที่ไม่มีความสงสัยใน
ระเบียบปฏิบัติสำหรับการบรรลุถึงความดีเป็นต้น; และเป็นผู้ไม่มัวงายไปตาม
ความยึดถือต่าง ๆ ซึ่งไร้เหตุผล เมื่อเป็นเช่นนั้น การไม่เห็นแก่ตัวย่อมจะป้องกัน
ฉันทาคติหรือโทสาคติได้, ความไม่มัวงาย ย่อมจะป้องกันภยาคติลำเอียงเพราะ
กลัว หรือโมหาคติลำเอียงเพราะความไม่รู้อะไรได้ดังนี้เป็นต้น.

การยึดถือหลักของพระอริยเจ้าเป็นเครื่องประจักษ์ อยู่เช่นนั้น
ย่อมเป็นการกำจัดอคติต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไปได้พร้อมกันไปในตัว เราจึงมีภาระ
น้อยที่สุดในการที่จะต้องระวังในเรื่องอคติ. สิ่งต่าง ๆ จะเป็นไปในทางดีในตัว
มันเอง โดยการที่เราคอยควบคุมแต่เพียงเล็กน้อย ไม่ต้องหนังกอกหนักใจ และ
ไม่มีโอกาสพลาดพลั้งชนิดที่จำต้องเสียใจภายหลัง. การผลอตัวตกเป็นฝ่ายแพ้
แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจทีหลังนั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย! คนทุกคนคงไม่

ต้องการเป็นแน่! นี่เป็นสิ่งที่เชื่อได้. แต่ว่าก็ยังมีคนที่ต้องตกเป็นฝ่ายแพ้แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจภายหลังอยู่เสมอ ๆ. เพราะฉะนั้น เราจำเป็นต้องป้องกันเสียก่อนที่มันจะเป็นอย่างนั้น เป็นการป้องกันที่สะดวกสบาย ด้วยการยึดมั่นในหลักของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสังโยชน์ ๑๐ ประการ. ทั้งนี้ไม่ใช่ที่เราจะพากันตั้งตัวเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเป็นแนวทางที่จะทำให้เป็นบุคคลดีไปตามลำดับขั้นที่ไม่เสียหลาย ไม่มีการเสียประโยชน์หรือขัดขวางแก่การก้าวหน้าแต่อย่างใด แต่แล้วจะกลับมีกำไรพิเศษ ตรงที่ให้เกิดความเบาสบายในการเป็นอยู่ ในการปฏิบัติหน้าที่ ชนิดที่เป็นเครื่องรับประกันอยู่ในตัวเองอย่างมั่นคง ว่าจะไม่ต้องเป็นผู้พลั้งพลั่ว แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลัง. การพลั้งพลั่วแก่อำนาจของกิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลังนั้น อย่าได้เป็นสิ่งที่เราต้องลงทุนทดลองกันเลย. ไม่มีข้อสงสัยอะไรที่ว่าควรลอง มันเป็นเรื่องที่ไม่ควรจะมี ไม่ควรจะเป็นอย่างยิ่ง โดยประการทั้งปวง. เมื่อเรากล้าตั้งตนเป็นผู้จะรักษารธรรมของโลกแล้ว ก็ไม่ควรกระดากหรือรู้สึกว่าเป็นการอวดดีอวดดี ในการที่จะไปยึดเอาหลักของพระอรหันต์ทั้งหลายมาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ในข้อที่เรามีอุดมคติตรงกัน, เราตีราคาอาชีพหรือหน้าที่ของเรา ในฐานะเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของโลก ซึ่งโดยกฎเกณฑ์แห่งธรรมแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นปูชนียบุคคลประเภทหนึ่ง ฉะนั้นเราควรจะสนใจในเรื่องของพระอรหันต์บุคคล หรือปูชนียบุคคลที่แท้จริงของโลกนี้ให้มากเพียงพอ กัน เพื่อจะได้สิ่งวิเศษศักดิ์สิทธิ์สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือกำจัดอกุศลไปในตัว. ถ้าปราศจากเครื่องมือนี้เสียแล้ว เราย่อมสู้กิเลสไม่ได้ ย่อมจะพ่ายแพ้แก่อำนาจ

ของกิเลส ตกอยู่ในอคติไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งไม่มากนักน้อย ฉะนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่เราจะทำความปลอดภัยให้แก่เกียรติยศหรืออุดมคติแห่งหน้าที่การงานของเรา.

อนึ่ง พึงทราบว่ แม้เรื่องของวิบัติสณากาวนา อย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้วนั้น ก็ไม่ใช่เรื่องของคนที่อยู่แต่ในวัด หรือเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานโดยส่วนเดียว. แม้ท่านที่จะเป็นตุลาการ วินิจฉัยคดีต่างๆ ก็ยังอาจจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่หน้าที่ประจำวันได้ ด้วยการมีศีลบริสุทธิ์ มีจิตบริสุทธิ์ มีปัญญาสว่างไสว ตามควรแก่กรณี. คำว่า “มีจิตไม่บริสุทธิ์” หรือคำว่า “มีจิตมีคัมภีร์นั้ว” นี้ สองจิตคู่เถอะว่า ถ้าผู้ใดมีในตนแล้วจะปฏิบัติหน้าที่อันเป็นความรับผิดชอบต่อธรรมของโลกได้อย่างไรกัน เพราะมันเป็นเรื่องที่มีค่าสูงเกินกว่าที่จะเอามาทำเล่นๆ หวัดๆ ไปตามอารมณ์. เมื่อเราบูชาอุดมคติ หรือคุณค่าของอาชีพที่ต้องอาศัยความบริสุทธิ์นี้แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องแสวงหาเครื่องมือหรืออุบายวิธีต่างๆ ที่จะหล่อเลี้ยงสมรรถภาพในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธิ์ อย่างน้อยก็ต้องเป็นผู้ที่มีความฉลาดในการที่จะมีศีลบริสุทธิ์ มีการควบคุมจิตไว้ได้ในลักษณะที่เรียกว่ามีสมาธิ คือบริสุทธิ์ผุดผ่องทั้งมันด้วยดี มีความเหมาะสมที่จะทำงานในทางจิต ต่อจากนั้นก็มปัญญา มีทวิฐู มีความคิดเห็นที่เป็นไปถูกต้องทาง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่า อะไรเป็นอะไร ตามสมควรแก่เหตุการณ์. การบำเพ็ญตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม หรือการดำเนินกาย วาจา ใจ ตามนัยวิสุทธิทั้ง ๗ มีศีลวิสุทธิเป็นต้น กระทั่งถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ก็ตาม ล้วนแต่เป็นอุปกรณ์อันประเสริฐ สำหรับผู้ที่จะตั้งตนอยู่ในฐานะเป็น

ผู้รักษาความเป็นธรรมให้ยังคงอยู่เป็นที่พึ่งของโลก. บรรดาท่านที่จะเป็นตุลาการให้ตรง ให้เต็ม ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตามอุดมคติของคำๆ นี้ ควรจะได้สนใจหลักของพระพุทธศาสนาดังที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น ให้พอสมควรอยู่เสมอ.

ยังมีข้อปลีกย่อยเล็กๆ น้อยๆ ที่อาตมาอยากจะนำมาตั้งเป็นข้อสังเกตสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนา หรือศาสนาโดยทั่วๆ ไปพร้อมกันไปในตัว : เรามีทางที่จะพิจารณาให้เห็นได้ว่า ศาสนาต่างๆ นั้น ล้วนแต่มีแนวที่จะยึดถือ และปฏิบัติต่างกัน อย่างไร การที่เราจะมองแต่แนวใดแนวหนึ่ง แนวเดียว ตามที่เรารู้เราเห็น หรือที่เป็นแนวของเราโดยเฉพาะนั้น ย่อมนำเราไปสู่อคติได้โดยไม่รู้สีกตัวด้วยเหมือนกัน. บรรดาศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม กล่าวกันอย่างกว้างๆ แล้ว อาจจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ศาสนาประเภทหนึ่ง ทำความดับทุกข์ด้วยอำนาจของศรัทธาหรือความเชื่อเป็นเบื้องต้น. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความดับทุกข์ด้วยอำนาจการบังคับกาย บังคับจิต เป็นเบื้องต้น โดยการบังคับตามวิธีของศาสนานั้น ๆ ให้จิตดำรงอยู่ในลักษณะนั้น ๆ ตามที่ตนต้องการ. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความดับทุกข์ให้สิ้นไปด้วยอำนาจของปัญญาเป็นเบื้องต้น คือการเจริญปัญญาจนเกิดความรู้ในสิ่งทั้งปวง ; เราจึงได้ศาสนาในโลกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน : ศาสนาที่พึ่งกำลังศรัทธาความเชื่อ, ศาสนาที่พึ่งกำลังวิริยะความพากเพียร และศาสนาที่พึ่งกำลังปัญญา.

สำหรับศาสนาที่พึ่งกำลังแรงของศรัทธาหรือความเชื่อ ก็ต้องมีสิ่งเป็นที่พึ่งของศรัทธาหรือความเชื่อไว้สิ่งหนึ่ง หรืออย่างหนึ่ง เช่น มีพระเป็นเจ้าเป็นที่พึ่งของศรัทธา ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ต้องปล่อยศรัทธาหรือปลงศรัทธาหมดทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซนต์ลงในพระเป็นเจ้า อะไร ๆ ทั้งหมดก็ต้องยกให้เป็นไปตามหลักที่ว่า “เป็นความต้องการหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า” ; เพื่อให้คนเหล่านั้นไม่มีความทุกข์ใจ เพราะอาศัยกำลังศรัทธาแรงกล้านั้นมาเป็นเครื่องตัดเสีย. ตัวอย่างเช่นเขาเจ็บไข้ได้ป่วยกระวนกระวาย ทรมานกายอย่างไรก็ตาม ถ้าเขาสามารถที่จะมีศรัทธาปลงลงไปทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ว่า เป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้าจริงๆ แล้ว เขากลับยินดีเสียอีก ในการที่ตนได้เป็นไปตามความประสงค์ของพระเป็นเจ้า. แม้ที่สุดแต่ว่าจะต้องตายไป ก็ถือว่าเป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า, จะยากจนเฉื่อยใจ ตกระกำลำบาก ก็ถือว่าเป็นการสั่งสอนเป็นการทดลองความภักดีในพระเป็นเจ้า. จะมั่งมีศรีสุข เป็นเศรษฐีรุ่มรวย ก็ไม่อวดคิบบอวดดีว่าเป็นฝีมือของตัวเอง แต่ถือว่าเป็นความโปรดปรานหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า : ความทุกข์อันใดจะเกิดขึ้นมาในลักษณะอย่างใดก็ไม่ทุกข์ เพราะถือว่าเป็นการจัดการทำของพระเป็นเจ้า เขาก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างที่ไม่มีความทุกข์ และเป็นที่พอใจอย่างยิ่งของเขา ด้วยอำนาจแห่งศรัทธานั้นก็ได้เหมือนกัน. นี่เป็นลักษณะของศาสนาประเภทที่ทำความพ้นทุกข์ด้วยอำนาจของศรัทธาเป็นเบื้องต้น.

ส่วนพวกที่ทำความพ้นทุกข์ด้วยความพากเพียรโดยตรง นั้น มีวิธีที่จะฝึกฝนการบังคับในทางจิต หรือทางสมาธิ หรือทางฌาน ทางสมบัติ

บังคับจิตของตัวให้อยู่ในอำนาจได้ตามที่ต้องการ คือไม่ให้ไปรู้สึกทุกข์ ไปรู้สึก
ร้อน ไปหวาดไปกลัว เป็นต้น แต่ให้มาสงบเสียบอยู่ในฌานในสมาบัติได้จน
ตลอดเวลา จนกระทั่งถึงวันดับจิต. เขาเป็นผู้สามารถบังคับจิต ไม่ให้ไปรับ
อารมณ์ที่ไม่ปรารถนาให้รับอย่างใด ๆ แล้ว ก็บังคับจิตให้กำหนดไว้แต่อารมณ์
ที่พึงปรารถนา เช่นความเป็นหนึ่งในการมณอันใดอันหนึ่ง แล้วก็หยุดอยู่ใน
อารมณ์อันนั้น จนเป็นสมาธิ หรือสมาบัติ เป็นความติดใจอยู่ได้ในลักษณะที่ตน
พอใจจนปราศจากความทุกข์ แต่ว่าอยู่ได้ด้วยอำนาจของการบังคับ. ในกรณี
ที่เป็นความเจ็บไข้ได้ป่วย เขาก็ข่มทุกขเวทนาไว้ด้วยกำลังจิต มิให้ปรากฏ
แม้ความรู้สึกรัก โกรธ เกลียด กลัว เป็นต้น ก็ถูกข่มไว้ด้วยอำนาจฌาน
อย่างเดียวกัน. อย่างนี้เรียกว่าเป็นวิธีเอาตัวรอดจากความทุกข์ได้ด้วยอำนาจ
ของวิริยะ คือการทำการบังคับจิตอันแรงกล้า ซึ่งรวมการบังคับกายอยู่ด้วยในตัว
ปรากฏว่ามีอยู่หลายเหล่าหลายลัทธิหลายศาสนา ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล และ
ในสมัยพุทธกาล และแม้กระทั่งบัดนี้ก็ยังมีเหลืออยู่. นี่ก็นับว่าเป็นศาสนา
ประเภทหนึ่ง.

สำหรับศาสนาประเภทที่ ๓ นั้น ทำความพ้นทุกข์ด้วยปัญญา จะต้อง
มีวิธีการที่เป็นไปในทางของปัญญา ให้เข้าใจแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตาม
ที่เป็นจริงว่า อะไรเป็นอะไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนจิตเบื่อหน่ายถอยออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง ไม่ยึดมั่น
สิ่งใดไว้ด้วยอำนาจอุปาทาน ก็ไม่มีความอยากหรือติดเหาที่เป็นเหตุแห่งทุกข์

จึงเลยไม่มีความทุกข์. วิธีนี้เรียกว่าเป็นการเอาชนะความทุกข์ด้วยกำลังปัญญา เป็นศาสนาประเภทที่ยึดหลักในทางปัญญาเป็นเบื้องหน้า.

ในโลกเราโดยสรุปแล้วมีลัทธิศาสนาซึ่งยึดหลักเป็นที่พึ่งต่างกันเป็น ๓ ประเภทดังนี้. เราผู้จะเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ของเรา เกี่ยวข้องกับผู้เป็นศาสนิกแห่งศาสนานั้น ๆ ซึ่งมีหลักแห่งการยึดต่างกันนั้น อาจจะหลั่งผลมาถึงกับทำสิ่ง...เป็นนอกคอกไปได้ ถ้าหากว่าเรายึดแต่เพียงหลักใจหลักหนึ่ง ซึ่งเป็นหลักของตัวเองอย่างเดียว. การรู้หลักกว้าง ๆ ถึงความแตกต่างระหว่างลัทธิศาสนาว่า มีอยู่อย่างใด แล้วปฏิบัติให้สมกันกับกรณีนั้น ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกเมื่อ จึงเป็นสิ่งที่ท่านผู้เป็นตุลาการจะต้องคำนึงถึง และกำหนดไว้ในฐานะเป็น **ตัวอย่างสำหรับเทียบเคียง เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้โดยเรียบร้อยบริบูรณ์** และเป็นหลักสำหรับเตือนตนว่า อคตินี้มีทางมาจากการไม่รู้เท่า ถึงการณ์ หรือจากที่เรารู้จักผู้อื่นพออื่นน้อยเกินไปได้ไม่น้อยเลย. ด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงจำเป็นที่จะต้อง **เปิดจิตใจของตนให้กว้าง** ด้วยอำนาจความปล่อย ความยอมให้แก่ลัทธิศาสนาต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไป ตามชั้นตามลำดับแห่งลัทธินั้น ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ถ้าเราประมวลสังเคราะห์ ก็ย่อมสังเคราะห์ลงในคำว่า **“ธรรม”** ได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าศาสนาใด ๆ ในโลกนี้; ฉะนั้นการมีหน้าที่รักษาความเป็นธรรมในโลก ก็ควรจะให้คำว่า ธรรม มีขอบเขตกว้างขวางชนิดที่กล่าวแล้ว นั้นด้วย ในหลักเกณฑ์ครบทั้ง ๓ ประการ คือความเชื่อ ความเพียร หรือปัญญา ซึ่งเป็นหลักของศาสนาต่าง ๆ นั้น.

สำหรับพุทธศาสนาเรา อยู่ในพวกอาศัยกำลังปัญญาเป็น **เบื้องหน้า** สำหรับทำความรอดพ้น ถึงอย่างนั้นก็ยังมิแบ่งแยกเป็นลัทธินิกาย

ต่าง ๆ กัน. การที่จะถือให้เป็นแบบอย่างแต่อย่างเดียวนั้น ไม่เป็นวิสัยที่จะทำได้ เช่นลัทธิพุทธศาสนาที่เรียกตัวเองว่า เถรวาท หรือที่คนอื่นเรียกว่า หินยาน คือพุทธศาสนาอย่างไทย อย่างลังกา อย่างพม่า เหล่านี้ ตั้งอยู่ในฐานะที่ต่างกันเป็นอันมาก จากอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกตัวเองว่า มหายาน. สถาบันซึ่งยึดถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาทนั่นก็คือ การที่ไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงวางไว้แล้ว. ข้อนี้ตรงกันข้ามจากฝ่ายมหายาน ที่นิยมแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีที่รู้สึกว่าการจะปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม. โดยเหตุนี้เอง พุทธศาสนาอย่างเถรวาทจึงยังมีอะไร ๆ คล้ายกับที่เป็นอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาลเป็นอย่างมาก. แม้ที่สุดแต่การกินอยู่ นุ่งห่ม และการทำกิจประจำวัน ก็ยังเหมือนกับเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว. ส่วนฝ่ายมหายานนั้น มีการปรับปรุงกันใหม่ทุกอย่างทุกประการ แม้กระทั่งตัวหลักสถิติ ดังนี้เป็นต้น. ท่านผู้เป็นตุลาการคงจะมีหน้าที่การงาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับนิยายของพระพุทธรศาสนาทุก ๆ นิยายอยู่บ้างเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงควรจะศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ เป็นการเพิ่มเติมให้เพียงพอ อย่างน้อยที่สุด ก็ควรจะกำหนดจดจำใจความสั้น ๆ ของความแตกต่างระหว่าง เถรวาท กับ มหายาน นี้ไว้.

ตัวอย่างแห่งสถาบันที่ถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาท นั้น อาตมาจะยกมาเป็นตัวอย่างสักข้อหนึ่ง เช่นในวินัยมัยอยู่ว่าจะไม่ยอมบวชคนที่บิณฑามารดาไม่อนุญาต เขาจะมีอายุเท่าไร เป็นคนอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากบิณฑามารดาก็ไม่ยอมบวชให้ ฉะนั้นเราจึงไม่ยอมบวชให้แก่บุคคลที่ไม่มีหลักฐานอะไร อันแสดงว่าบิณฑามารดาอนุญาต. ครั้นมาถึงสมัยนี้ มีระเบียบอะไร

ต่าง ๆ ของโลกปัจจุบัน ที่เขาจัดตั้งกันขึ้น อย่างที่เรียกว่า สิทธิสากลของมนุษยชนควรจะทำให้ เช่นเขาเป็นผู้ใหญ่เป็นอิสระแก่ตัวแล้ว เขาจะแต่งงานหรือทำอะไรได้ โดยไม่ต้องอาศัยความยินยอมของบิดามารดา ทั้งชายทั้งหญิงอย่างนี้เป็นต้น. เมื่อเขายกเอาสิทธิสากลของมนุษยชน ซึ่งเป็นที่ลุ่มหลงของคนในสมัยปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่งชนิดนั้นมาอ้าง มันก็เป็นข้อแก้ตัวให้รอดไปได้. แต่ทางฝ่ายเถรวาทเรายังคงถือตรงตามเดิมทุกประการ เขาจะอ้างสิทธิมนุษยชนอันประเสริฐของเขา ให้ก่อแห่งเหบอย่างใด เราก็ไม่ยอมจะบวชให้แก่บุคคลที่แม้ว่าจะมากเป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้ว แต่ว่าบิดามารดาไม่ได้อนุญาต ดังนั้นเป็นต้น. นี่มีความหมายอยู่ตรงที่ว่า เรายังคงรักษาดัชนีเดิมของพระวินัยหรือของพระพทธบัญญัติต่าง ๆ ไว้โดยไม่ยอมแตะต้อง. ถ้าข้อใดจะล้าสมัยจะพ้นสมัยไป ก็ปล่อยไว้ให้ล้าสมัยพ้นสมัยปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์นั้น ๆ ไม่ยอมถอนออกและไม่เปลี่ยนแปลง. เมื่อปฏิบัติไม่ได้ ก็ไม่ปฏิบัติแต่เมื่อยังปฏิบัติได้อยู่ ก็ยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด. หวังว่าท่านที่จะออกไปเป็นตุลาการ คงจะได้เผชิญปัญหาเหล่านี้ข้างหน้า ขอได้เคารพต่อสถาบันของพุทธศาสนาอย่างเถรวาทให้เหมาะสมแก่กรณีด้วย. ส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายมหายานนั้น เชื่อว่าคงจะเป็นการสะดวกสบายกว่า ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่อะไรไปตามที่เห็นสมควร แก่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง. เราไม่มีกรียติถือหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน ฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องอาศัยการพิจารณาที่เหมาะสมแก่กรณี เรียกว่าเป็นการทำให้ถูกต้องให้ตรงตามลัทธิวินัยของศาสนานั้น ๆ นับตั้งแต่ศาสนาประเภทใหญ่ ๆ เช่นพวกที่เฟื่องครัทธาเป็นเบื้องหน้า ความเพียรเป็นเบื้องหน้า บัญญาเป็นเบื้องหน้า และทุก ๆ พวก ก็ยังมีแตกแยกออกเป็นนิกายย่อย ๆ ดังนั้นเป็นต้น.

ข้อต่อไปที่อาตมาอยากจะปรับความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง ก็คือ **เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเจตนาของตุลาการ.** เจตนาที่จะพิพากษาหรือจะสั่งบังคับคดีต่าง ๆ นั้นเป็นของสำคัญที่จะต้องตั้งไว้ในฐานะเป็นของบริสุทธิ์. นี่เคยมีผู้ถามปัญหาถึงข้อที่ว่า คำพิพากษาสั่งฆ่าคน หรือทำให้คนตกทุกข์ได้ยากนั้น จะมีส่วนที่เป็นวิบากกรรม อันจะสนองแก่ผู้เป็นตุลาการด้วยหรือไม่. ข้อนี้ อาตมาก็ได้เคยตอบไปบ้างแล้ว และยังอยากจะขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ต้องถือเอา “เจตนาเป็นตัวกรรม” หรือเป็นใหญ่. เจตนา นั้น หมายถึงความรู้สึกนึกคิด หรือความต้องการตามความประสงค์ในการที่จะทำสิ่งใด ๆ ลงไป, ในที่นี้ หมายถึงการที่จะพิพากษารรณคดี และสั่งบังคับคดีลงไป. เราต้องประทับประคองเจตนาของเราให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเจตนาของปุชนียบุคคลแห่งโลกให้เสมอไป เหมือนดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น. **ถ้าเราเป็นผู้ฆ่าอุดมคติ ตั้งอยู่ในอุดมคติจริง ๆ แล้ว ไม่ต้องกลัว เจตนา นั้นย่อมจะบริสุทธิ์ ผลต้องเอง และจะเป็นการทำไปด้วยมุ้งมิ้งรักษาอุดมคติของผู้รักษาความเป็นธรรม หรือผู้คุ้มครองธรรมอยู่ในโลกนี้.** การที่จำเลยจะต้องเป็นไปตามกรรม หรือตามบทบัญญัติที่อาศัยกฎเกณฑ์แห่งความยุติธรรม ที่ได้วางกันขึ้นไว้นั้น ไม่ใช่สิ่งที่เราจะต้องรับผิดชอบ. เราจะรับผิดชอบเฉพาะแต่เจตนาในการที่จะรักษาความยุติธรรมโลกแต่อย่างเดียว.

อาตมายังนึกไปถึงว่า แม้แต่ **พวกที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการฆ่าคนโดยตรง** เช่นพวกเพชรฆาตเป็นต้น : ถ้าเขามีเจตนาในทำนองที่จะร่วมมือกันรักษาความยุติธรรมของโลกแล้วเขาก็ไม่ต้องรับบาปกรรมที่จะสนองในกรณีว่าเป็นผู้ฆ่าคน. ส่วนเขาจะรับบาปกรรมอันอื่นใดบ้างเป็นพิเศษหรือไม่

เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่เรื่องเจตนาฆ่าคนนั้นคงไม่มีแน่ ถ้าหากว่าเขาเป็นผู้มีอุดมคติอย่างทีกล่าวนั้นประจำอยู่ในใจจริงๆ แม้ที่สุดแค่ทหารที่ถืออาวุธที่จะต้องปล่อยอาวุธออกไป เพื่อเจตนาที่จะป้องกันรักษาความยุติธรรมของโลก ก็จะต้องรับสนองบาปกรรม ในฐานะที่เป็นการฆ่าคน, ถ้าเจตนาไม่มีในการฆ่าคน มีแต่เจตนาในการที่จะรักษาความยุติธรรมของโลกไว้จริงๆ. เราคงล้วยอยู่แต่ว่าคนเหล่านั้นจะไม่มีเจตนาเช่นนั้นเท่านั้น. **แม้ที่สุดแค่บุคคลที่จะต้องป้องกันตัว** ในเมื่อมีศัตรูจู่โจมเข้ามาจะทำอันตราย เขาต้องป้องกันตัวโดยไม่มีการคำนึงว่าจะทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตหรือไม่. ถ้าหากว่าการป้องกันตัวของเขานั้นทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตลงไป โดยบทบัญญัติของกฎหมายก็ไม่ถือว่าเขาฆ่าคนหรือเจตนาจะฆ่าคน. ถ้าหากว่าเขาจะมีโทษบ้าง ก็จะต้องมีโทษเพราะบทบัญญัติอื่น ไม่ใช่บทบัญญัติในเรื่องเจตนาจะฆ่า; หรือเขาอาจจะไม่มีโทษเลยก็ได้ เพราะไม่มีเจตนาจะฆ่าคนทั้งนี้. ธรรมในทางพุทธศาสนาด้วนแต่ถือหลักอย่างเดียวกันนี้. วินัยเป็นอันมากสำหรับพระภิกษุ ยกเว้นอาบัติโดยสิ้นเชิงแก่ภิกษุผู้ที่ไม่เจตนา แม้ว่าการกระทำนั้นมีผลถึงกับเป็นการทำให้เกิดการเสียชีวิตแก่บุคคลอื่นเหล่านั้นเป็นต้น.

เพราะเหตุนี้จึงกล่าวมานี้เอง อาตมาจึงขอยืนยันว่า **ผู้ที่พยายามรักษาอุดมคติของศุลาการไว้ประจำใจอยู่เสมอ**นั้น **ย่อมจะมีเจตนาบริสุทธิ์** **สุดองค์ในการที่จะรักษาธรรมของโลก**ไม่มีเจตนาที่จะทำใครให้ลำบากหรือแกล้งทำใครให้เสียชีวิต; และยังจะประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อสุดท้ายอีกด้วย คือ อุเบกขา มีความวางเฉยในเมื่อชั่วอะไรไม่ได้. ธรรมข้อนี้ท่านก็จัดเป็นพรหมวิหาร ก็เป็นคุณสมบัติของพรหมด้วย

เหมือนกัน เท่า ๆ กับข้อเมตตา กรุณา มุทิตา แม้ว่าจะเป็นข้ออุเบกขาถือจำเป็นจะต้องวางเฉย ในกรณีที่สัตว์จะต้องเป็นไปตามกรรม. เมื่อประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อนี้ด้วย และมีอุตมคติแห่งบุคคลผู้รักษารธรรมของโลกด้วย เจตนาของเขาย่อมบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีบาป ไม่มีกรรม เพราะการสั่งบังคับคดีที่จะเป็นการตั้งคนอยู่ในฐานะปุชนียบุคคลของโลกได้ด้วย โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ข้อสุดท้ายเท่าที่เวลายังเหลืออยู่จะอำนวยให้ อาตมาอยากจะแนะนำให้ตั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่ง คือบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน. เราทุกคนที่อยู่ในโลก ย่อมมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน อยู่เป็นพวกเป็นหมู่เป็นคณะ. ที่ใกล้ชิดที่สุดก็เรียกว่าครอบครัว. บุคคลเหล่านี้เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย ในการที่จะคลบ้นตาลให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามความต้องการของเขา เพราะฉะนั้นเราจึงจำเป็นที่จะต้องจัดการแก้ปัญหาเกี่ยวกับบุคคลแวดล้อมนี้ ให้ลุล่วงไปด้วยดีด้วยเหมือนกัน. เราจะพิจารณากันถึงประเภทที่เป็นของจำเป็นก่อน โดยเฉพาะก็คือครอบครัว. ทุกคนจะต้องมีครอบครัว. เพราะการมีครอบครัวเป็นของจำเป็นสำหรับฆราวาส : นี่เป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ ที่ว่าฆราวาสจะต้องมีครอบครัว. ผู้ที่เป็นตุลาการจะต้องมีภาระหนัก ที่จะต้องป้องกันไม่ให้เรื่องของครอบครัวเกี่ยวพันถึงการปฏิบัติหน้าที่ตุลาการ เพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องมีความสามารถพิเศษ หรือมีอุปนิสัยซึ่งเป็นคุณธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นทางที่ทำได้ทั้งในทางป้องกันและแก้ไข. ในกรณีที่เป็นการป้องกันนั้น อย่างน้อยเราจะต้องทำให้คนข้างเคียงของเราหรือ

ครอบครัวของเราเป็นผู้ที่ตั้งตนอยู่ในศีลในธรรมเช่นเดียวกับเรา จึงจำเป็นที่จะต้องถือเป็นหน้าที่ว่าทุกคนจะต้องอบรมครอบครัวของตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรมอย่างถูกต้องเช่นเดียวกับตน. พ่อบ้านจะต้องมีหน้าที่อบรมคนทุกคนในครอบครัวของตน ให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม มิฉะนั้นแล้วจะเป็นภัยแก่พ่อบ้านนั่นเอง. สำหรับพ่อบ้านที่เป็นตุลาการด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการอบรมที่ตัวเองตั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวก็ควรจะต้องเลือกเฟ้นให้ได้ดีที่สุดให้ได้ผู้เข้ามาช่วยครอบครัวนั้น เป็นคนตั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวยังมีโอกาสเลือกได้มาก ไม่ควรปล่อยตัวหาคู่ครองตามอารมณ์ตามอำนาจกิเลส แต่จะหาคู่ครองตามอุดมคติของตุลาการ ก็จะต้องเป็นผู้มาช่วยกัน หรือร่วมมือกันอำนวยความสะดวก ในการปฏิบัติหน้าที่การงานแห่งการรักษาความเป็นธรรมของโลกให้ลุล่วงไปด้วยดี. สำหรับผู้ที่มีครอบครัวอยู่แล้ว ก็จะต้องถือเป็นภาระหน้าที่อย่างยิ่ง ในการที่จะสนใจพยายามฝึกฝนอบรมครอบครัวของตนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรม เพื่อจะไม่เกิดเป็นสิ่งที่ป็นอุปสรรคขัดขวาง หรือถึงกับทำลายการปฏิบัติหน้าที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ของตนเสียในภายหลัง.

แท้ที่จริง เราควรจะถือตรงกันทุกคนว่า การอบรมครอบครัวให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมนั้น เป็นความจำเป็นเท่า ๆ กับการปฏิบัติหน้าที่การงานอื่น ๆ มิฉะนั้นต้องประสบความยุ่งยากหม่นหมอง จนเหมือนกับตกนรกทั้งเป็นโดยไม่ต้องสงสัย. ครอบครัวของตุลาการ ควรจะตั้งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลระดับหนึ่งไปทั้งครอบครัว เช่นเดียวกับครอบครัวของปูชนียบุคคลอื่น ๆ. โดยเฉพาะในครั้งโบราณ บุคคลจำพวกพราหมณ์ หรือผู้สั่งสอนศีลธรรม ซึ่งเป็นผู้ครองเรือนเหล่านี้ ถ้าเราศูตามหลักเกณฑ์ที่เขาถือกันมาแต่

กาลก่อน เขาร่วมกระวังคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกในครอบครัว ก็ด้วยเหตุนี้เอง : พวกพราหมณ์จะไม่ยอมแต่งงานกับพวกวรรณะอื่น นอกจากที่เป็นพราหมณ์ มีคุณสมบัติต่าง ๆ เหมือนกันหรือเข้ากันได้ เพื่อไม่มาเป็นอุปสรรคต่าง ๆ ในการที่บุคคลนั้นจะปฏิบัติหน้าที่เป็นพราหมณ์ หรือเป็นครูบาอาจารย์ของบ้านเมือง. โดยเฉพาะหน้าที่ ที่จะต้องอาศัยบุคลิกพิเศษเช่นนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการเลือกเฟ้น หรือมีการคบหาสมาคมกันแต่ในบุคคลที่มีอุดมคติตรงกันดังกล่าวแล้ว เราจึงควรจะนำหลักเกณฑ์อันนี้มาใช้เป็นหลักปฏิบัติ หรือเป็นเครื่องป้องกันความยุ่งยากที่จะเกิดในอนาคตให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้.

การที่มีสิ่งแวดล้อมหรือบุคคลแวดล้อมเป็นอุปสรรคเสียเองนั้น ขอให้ถือว่าเป็นโชคร้ายอย่างยิ่ง เป็นอุปมงคลอย่างยิ่ง. พระพุทธเจ้าท่านทรงสรรเสริญการมีมิตรไว้อย่างยิ่ง จนถึงกับตรัสว่า การมีมิตรคือนั้นเป็นอะไร ๆ ทั้งหมดยของความสำเร็จ. ในเรื่องนี้มีเรื่องเล่าว่า พระอานนท์ซึ่งเป็นศิษย์ใกล้ชิดที่สุดของพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เท่าที่ท่านเองได้คำนวณดูรอบคอบทั่วถึงแล้ว รู้สึกว่าการมีเพื่อนดี หรือบุคคลที่แวดล้อมคือนั้นเป็นถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของความสำเร็จของมนุษย์เรา. พระพุทธเจ้าท่านตรัสห้ามเสียว่า อย่าพูดอย่างนั้น การมีบุคคลแวดล้อมที่ดีนี้เป็นถึง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ หรือเป็นทั้งหมดยของความสำเร็จของมนุษย์เรา. ฉะนั้นถ้าหากว่าบรรดาท่านที่เป็นตุลาการ ได้บุคคลข้างเคียงที่แวดล้อมดี หรือถึงกับช่วยกันสงวนศักดิ์ศรีของตุลาการไว้ด้วยกันทั้งครอบครัวแล้ว ย่อมจะเป็นการประพฤติดุกรรม

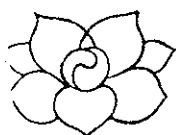
ทั้งครอบครัว ย่อมจะเป็นบันไดไปสู่สวรรค์ทั้งครอบครัว ไม่เป็นการถึงไป
สู่รกร้างเป็น เหมือนกับที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบางที่บางแห่งเป็นแน่นอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นอันว่าเราได้พิจารณากันโดยละเอียดถึงข้อที่ควรสนใจ และระมัดระวังเกี่ยวกับการเป็นตุลาการในอนาคต ในข้อที่ว่าเราจะต้องประพฤติธรรมประจำหน้าที่ของเรา ; และต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ อย่างปลอดภัย : เราจะต้องตั้งตนให้อยู่ในฐานะเป็นคนของโลก คือผู้พิทักษ์ความเป็นธรรมของโลก ไม่เลือกที่รักมักที่ชังในระหว่างบุคคล หรือแม้ในระหว่างชาติระหว่างประเทศ หรือแม้ในระหว่างโลกด้วยซ้ำไป ถ้าหากที่จะเกิดขึ้นได้ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเทวดาเป็นต้น ; เพราะคำว่า “ธรรม” นั้น ไม่มีชาติ ไม่มีเชื้อชาติ เป็นของสิ่งเดียวกันในทุก ๆ โลก : และเราจะต้องยึดถืออุดมคติที่ว่า การปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น ย่อมอยู่ในฐานะเป็นที่พึงของโลก อยู่ในประเภทที่เรียกว่าปฐุชนียบุคคลของโลก, เมื่อผู้ใดสมัครเข้ามาปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น ก็จะต้องถืออุดมคตินั้น จึ่งจะราบรื่น หรือได้รับผลจากหน้าที่อันนี้ มิฉะนั้นแล้วจะเป็นการฝืนหรือขัดต่อหน้าที่โดยสิ้นคา หรือโดยเราไม่รู้สึกรู้สีกว่าตามที, ผลสุดท้ายก็จะนำความยุ่งยากลำบากมาให้ ตรงกันข้ามจากที่ได้ทำให้ตรงกับอุดมคติ ซึ่งเราลัษณะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เป็นการดีกว่าหรือได้เปรียบกว่ามนุษย์อีกหลายประเภทจำนวนมากทีเดียว. เราควรถือเอาโอกาสที่เราได้โอกาส ในการทำตนเป็นผู้พิทักษ์ความเป็นธรรมของโลก ที่เขายกขึ้นเป็นปฐุชนียบุคคลของโลกประเภทหนึ่งนี้ ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไปด้วยดี โดยอาศัยหลักแห่งพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นมูลฐาน ทำการชนะ

ตนเองให้ได้โดยเด็ดขาดก่อนแล้ว มีจิตใจที่เกลี้ยงเกลาจากอคติทั้งปวง ทำการ
วินิจฉัยอรรถคดี และสั่งบังคับคดีไปตามที่ธรรมจะชี้ช่องให้ หรือตามที่ธรรม
จะชี้ชวนไป จนประสบกับความเที่ยง ความเจริญ สมตามความมุ่งหมาย
ของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ที่ว่าเกิดมาเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ ก็เพื่อจะศึกษา
สิ่งทั้งหลายทั้งปวง จนรู้แจ่มแจ้ง สามารถถอนตนออกมาเสียได้จากความทุกข์
ในวัฏฏสงสารด้วยกันทุกคน. เราเสียอีกที่ทั้งตนอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งแก่บุคคลอื่น
เพราะฉะนั้นจะต้องรับภาระมากขึ้นอีกส่วนหนึ่ง สำหรับปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นธรรม
ให้ประกอบด้วยธรรม เพื่อบุคคลอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ สมตามที่เขา
จัดบุคคลประเภทนี้ไว้ ว่าเป็นที่พึ่งของโลก และเป็นปฐนียบุคคลของโลก
ทุก ๆ ประการ.

อาทมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยายชุดนี้เคยจัดพิมพ์มาแล้ว ๒ ครั้ง เป็นชุดหลักพุทธศาสนา
สำหรับตุลาการปีละหนึ่งเล่ม และต่อมาได้รวมพิมพ์ในหนังสือธรรมโฆษณ
ชุด ตุลาการภิธรรม เล่ม ๑ ซึ่งการจัดพิมพ์ทั้ง ๒ ครั้งนี้ได้ขาดคราวไปนานแล้ว
การจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ใช้ฉบับพิมพ์ในหนังสือธรรมโฆษณ ซึ่งเป็นฉบับที่ถือได้ว่า
ถูกต้องและสมบูรณ์กว่าการพิมพ์คราวอื่น ๆ เป็นแบบโดยมิได้แก้ไขข้อความ
ตอนใดทั้งสิ้น

คำขอบพระคุณ

ธรรมสภา ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้เป็น องค์บรรยายหนังสือคู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ เล่มนี้เป็นอย่างสูง อันเป็นธรรมบรรยายที่ มุ่งแสดงหลักพุทธศาสนาที่กล่าวเจาะจงถึงเนื้อแท้ด้วยข้อความที่เข้าใจง่ายและค่อยสูงขึ้น เป็นลำดับ กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่เปรียบเสมือนบันไดขั้นต้นในการที่จะศึกษาธรรมะใน ขั้นสูงๆต่อไป เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา และผู้ที่ต้องการแนวทางดำเนิน ชีวิตของตน เพื่อการปฏิบัติอย่างมีหลักการ อันจะยังประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองในที่สุด

กราบขอบพระคุณ คุณเมตตา พานิช แห่งธรรมทานมูลนิธิ ผู้จัดพิมพ์ในครั้งแรก เป็นอย่างสูง ที่เมตตาให้ธรรมสภาจัดพิมพ์หนังสือที่ดีและมีคุณค่าเช่นนี้ออกเผยแพร่ แก่สาธารณชนได้อย่างกว้างขวาง ยังให้ประโยชน์อันมหาศาลจักบังเกิดแก่พุทธบริษัทที่ได้ พบเห็นและนำ คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ เล่มนี้ ไปศึกษาและปฏิบัติ

กราบขอบพระคุณ มูลนิธิ กองทุน วัด โรงเรียน หน่วยราชการ หอสมุด ศูนย์หนังสือ และร้านหนังสือทั่วราชอาณาจักร ที่ได้กรุณาช่วยเผยแพร่หนังสือคู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ ของพุทธทาสภิกขุ เล่มนี้เป็นอย่างสูง

ท่านที่ประสงค์มีไว้เพื่อศึกษาหรือจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...

ธรรมสภา

เลขที่ ๓๕/๒๗๐ จรัญสนิทวงศ์ ๖๒ บางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

โทร : ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖, ๔๔๑๑๕๘๘ โทรสาร : ๔๒๔๐๓๗๕

ธรรมสภาได้รวบรวมหนังสือและสื่อธรรมะไว้บริการแก่ท่านสาธุชน จากสำนักพิมพ์และสำนักปฏิบัติธรรมทั่วประเทศ ท่านที่สนใจเลือกชมได้ที่

ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

เลขที่ ๒ - ๖ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กทม. ๑๐๑๗๐ โทร. ๘๘๘๗๙๔๐

ริมถนนบรมราชชนนี กิโลเมตรที่ ๑๖ ก่อนถึงพุทธมณฑลสถาน เพียง ๒ กิโลเมตร

๑ สถาบันบันลือธรรม เรียนเชิญท่านสาธุชนร่วมฟังพระธรรมเทศนา จากพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในโครงการ พบพระ พบธรรม ทุกวันอาทิตย์ ตั้งแต่เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๐.๓๐ น. ณ ห้องประชุมสถาบัน บันลือธรรม อาคารศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา ผู้สนใจสอบถามองค์บรรยายได้ที่ โทร. ๔๔๑๑๕๓๕